Geschiedenis des vaderlands. Deel 10

Willem Bilderdijk

uitgegeven door H.W. Tydeman

bron
Willem Bilderdijk, *Geschiedenis des vaderlands. Deel 10*. P. Meyer Warnars, Amsterdam 1836

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/bild002gesc10_01/colofon.htm

[Tekst]

Willem de III.

Zagen wij, met en sedert de vrede van Munster het Vaderland door een heerschzuchtige factie onderdrukt en op den brink[1] van zijn ondergang gebracht, thands zullen wij 't weder zien opkomen en het toppunt van zijn luister beklimmen onder den echten afstammeling der grondleggeren van een Staat, die nooit zonder hen heeft kunnen bestaan. Wij hebben in dat akelig tusschenvak van Stadhouderloosheid, dat wij afliepen, de zaken in meer bijzonderheden nagegaan dan wij anders gewoon zijn; ten einde den draad wel vast te houden van eene *intrigue*, die in der daad de ziel der geschiedenis uitmaakte, en waar aan bij de onophoudelijke worsteling tusschen den Nationalen geest of gevoelens en den heerschenden aanhang, de beslissing van 't lot onzes vaderlands hing: doch thands kunnen wij wederom ruimer stappen doen in het doorzetten van onze beschouwing bij eene regelmatige en gelijkmatige regeering, die loutere glorie en voorspoed was, en alleen te vroeg voor ons eindigde.

Willem de Derde was dan Stadhouder, en de Natie te vreden; doch de harten bleven noodwendig met

1 [Dat is, *rand., boord.* Z. BILD. *Verkl. Geslachtl. d. Naamw.*]

wantrouwen en achterdocht jegens de Regenten vervuld, wier Antistadhoudersch- en Franschgezindheid zoo zichtbaar geschenen had; en een geest van onrust woelde door de steden, dien het van het hoogste gewicht was te stillen. Met dit oogmerk schreef de Prins een rondgaanden brief aan de steden, die aldaar afgekondigd wierd, waarbij hij het nooit gehoorde verlies van zoo vele ‘steden, sterkten en provincien verklaarde toegeschreven te moeten worden aan den samenloop van omstandigheden die bij 's vijands geweldigen overmoed, Bevelhebbers en soldaten ontzet hadden, en waarbij de trouweloosheid en lafhartigheid van die genen, die de voornaamste en gewichtigste posten op de grenzen te verdedigen hadden, hun rol konden spelen, welke hij verklaarde te zullen straffen: door 't welk, (zeide hij), ontsteltenis bij de goede Gemeente, en argwaan tegen de Regenten ontstaan was, als of zij de gemeene zaak niet oprecht genoeg handhaafden; maar dat hem geene blijken noch gegrond vermoeden was voorgekomen, dat eenige Regenten zich schuldig gemaakt zouden hebben aan verraad, of onplichtelijke verstandhouding met den vijand. Vermanende wijders tot rust, gerustheid, en vermijding van gevaarlijke en strafbare opschuddingen en oproerigheden, welke hij ten hoogste veroordeelde, en waartegen hij de goede Ingezetenen gewaarschouwd wilde hebben, overeenkomstig de Plakaten, aan wier uitvoering hij zich gelegen wilde laten zijn.’

Deze publicatie werd bij de Gemeenten zeer wel ontfangen; maar zij was den Heeren Regenten, die

van angst beefden, zoo lang de Burgerijen nog bij een schoolden, of de goede Gemeente eenige hoofden bij een stak, niet genoeg. Zij verzochten de Prins nog een sterk en scherp plakaat op zijn naam, *tegen de burgerlijkē oproeren*. De Prins begreep de meening zeer wel, en welk misbruik daar van stond gemaakt te worden, en gaf hun te kennen dat de *oproeren* niet te vreezen waren; en dat wat de *beroerten* betrof, die hier en daar nog niet geheel in de steden tot rust gekomen mochten zijn, deze hun oorsprong hadden uit Burger-hoplieden en voorname Burgers, eene even zoo respectabele klasse en niet minder wettige lichamen, als de Regenten, en die men niet met Plakaten moest meenen te dwingen, of als 't slechte graauw te bejegenen. Maar dat men (des noods) eene bezending aan de Burgerijen zou kunnen doen, om hun begeerte te verstaan en met hen te handelen. - Dit was niet in den Aristocratischen geest, en smaakte niet; echter zij omhelsden dit middel, mits de Prins zich aan 't hoofd stelde: die hun blootelijk te gemoet voerde, dat de staat van zaken hem niet toeliet met hen door de Steden te slenteren, maar zijn oog bij het Leger vorderde. Zij van hunnen kant, vonden 't beneden hun waardigheid, den Burgerijen, (wanneer de volstrekte nood niet dwong) eene zoodanige consideratie te toonen, en 't bleef er bij; zoo als dan ook de verwijdering en argwaan ter wederzijde voortduurde, en naderhand nog wel eens weêr in een opschudding uitborst.

Middelerwijl hadden de Franschen niet stil gezeten, die Ravenstein namen en slechtten, en Grave

en het slot van Gennep bezetteden; Niemegen veroverden, met de schans van Crevecoeur en den Engelenschans nabij 's Hertogenbosch: Bommel desgelijks innamen, en 't beleg voor den Bosch sloegen: zoo dat thands 't steedtjen Muiden, Gornichem, en Woudrichem, de frontierplaatsen van de Republiek der Vereenigde Nederlanden aan deze zijde van Zeeland waren, terwijl de Hinderdam, Bodegraven, Nieuwerbrug, en Goejanverwellensluis tusschenposten van verdediging waren. De overstroomingen die men te werk stelde om dezen frontier eenigzins weerbaar te maken, verwekten groot ongenoegen, gemor, en beweging bij de opgezetenen, die er bij leden, en werden nog zeer onvoldoende bevonden. En de posten waren bij gebrek van manschap, zoo zwak bezet dat zij tegen geen ernstigen aanval eens vijands bestand gerekend konden worden; en met één woord gezegd, 't was alleen Gods genade, die den vijand naar Staatsbraband wendde, en dus van de overrompeling van een dezer posten afhield, waaraan wij 't behoud des Vaderlands danken.

De Groot met zijn mede-afgevaardigde Odyk, eer er nog eenig denkbeeld van een verkiezing des Prinsen tot Stadhouder was, op den 27 uit de Hage vertrokken, had Lodewijk XIV te Rhenen, op den 29 Juny zijn volmacht getoond, en bood tot vrijkooping van de Republiek der Vereenigde Nederlanden zoo zij rijlden en zeilden, behalven de Generaliteits-landen, die men hem geheel overliet, tien miljoenen. - Maar het was daar niet mêe te doen. De Koning eischte al wat de Staat quocunque titulo bezat buiten de zeven Provinciën, en bovendien al

wat in of buiten de Provinciën tusschen den Rhijn en Lek in de Spaansche Nederlanden gelegen was: zoo als ook Delfzijl, met twintig van de naaste Kerspelen, 't geen ruim de helft der Provincie Groningen omvatten zou. Voorts afschaffing van tollen en lasten voor de Franschen; openbare Godsdienstoefening voor de Roomschgezinden, in alle Steden, en inruiming, overal, van één kerk of meer, met onderhoud der Priesters van 's Lands wege: toelating der Katholyken in alle ampten, Wethouderschappen, regeeringen etc.: en acht miljoenen gouds, dat is na genoeg 11½ miljoen Hollandsche Guldens, voor de kosten des Oorlogs. Hier bij geheele effening van de schuld van Denemarken; 't Graafschap Meurs voor den Keurvorst van Keulen.

Zekerlijk was dit nog iets meer dan het geheel vragen, dewijl het de opbrengsten waar het overige alleen door kon blijven onderhouden worden, wegnam; en met die noodwendig het overige (erger dan wegnam) vernietigde. Doch dit alles was een kleinigheid; daar moest nog de onverduurbaarste smaad bij komen. Jaarlijksch moest een plechtig gezantschap daartoe af te schikken, den Koning, bij een openbaar gehoor, ten aanzien en aanhooren van geheel de wareld, in de nederigste houding, den dank der Nederlanderen komen betuigen, dat hij, de Koning, ten tweedenmale het Land aan de Staten wêergegeven had, en hem t'elken reize (op dat hij 't niet vergeten mocht) een gouden gedenkpenning aanbieden ter waarde van tien dukaten; vertoonende die grootmoedige daad van den Koning in deftige figuren en vleiende inscriptien. - Ten blijke dat hij

wist met wie hij te doen had, voegde Z.M. daar bij, dat hij bloot handelde met die Provinciën, die hem 't geld zouden betalen, en de ingenomen Provinciën aan deze zou overgeven, om die onder haar macht en regeering te houden.

Dit laatste punt vermocht alles en verzoette de zaak derwijze, dat, ware er (door het bestuur der Voorzienigheid) geene omwenteling op denzelfden tijd, dag, en uur, in Holland ontstaan, daar is geen twijfel aan of men had deze voorwaarden gretig omhelsd. En zoo iemand gelooft, dat dit punt zelfs door de Groot aan den Koning of Louvois voorgesteld is om de overige te doen aannemen, ik ben verr' van hun tegen te spreken, schoon ik het bij al de waarschijnlijkheid die het heeft, niet zou durven verzekeren. Het plan van de Witt was geen ander geweest; het was dat van de geheele Loevesteinsche factie, de overige Provincien, of te laten varen of onder zich te brengen als overheerd; en zie daar nu in eens het doel bereikt waar ruim 60 jaar om gewerkt was. De Unie was weg; Holland vrijmachtig. Dit was alles waard. Over het stuk der Katholyken zou men nog wat gehandeld en dit bezwaar wel afgekocht hebben, en daar van had men dan den roem en dank nog gehad binnenslands. Op een som gelds was ook altijd nog iets af te slaan, en daar zou wel een middel zijn om die te vinden. - Geen wonder derhalve, zoo de Groot met een blijmoedig hart nevens zijn medeafgevaardigde te rug kwam. Maar ongelukkig voor hem en zijn partij, was toen hij aankwam, alles in den Staat omgekeerd, en die schoone kans verkeken. - Hij deed

nu, vrij bedeesd, op den 1[e]. July, zoo bij de Generaliteit, als bij Holland (aan wien 's Konings antwoord eigenlijk gericht was) verslag. En het was er verr' af, dat men zoo gretig toegebeten zou hebben, als de Groot bij zijn belofte, om binnen vijf dagen bij den Koning met het antwoord te rug te zijn, zich verbeeld moet hebben, en, ware er geen Stadhouder gemaakt, zich met recht verbeelden moest. De vijf dagen waren reeds om eer er bij Holland omvraag over geschiedde. De Leden begrepen vrij algemeen dat men niet handelen kon of mocht dan op den voet van de voorslagen waar mêe de Groot gezonden was, en daarop, dewijl ze eens gedaan waren, nog voort kon gaan; doch 't laffe, of mooglijk, zoo men 't wel beschouwt, nog stouthartige Leyden, vond *'s Konings eisch nog wel te billijken*, en dat de Groot volmacht moest hebben, om dien (met afdinging van 't geen er van af te dingen mocht zijn) in te willigen en daar op zonder uitstel te sluiten. En waarlijk, die begrijpt dat men geen schelmstuk ten halve moet doen, moet dit wettigen; want met dat Tractaat *in* en de Fransche troepen *bij* de hand, zou men immers op zijn beurt de burgerijen wel dwingen en de gedwongen verkiezingen vrijmachtig te niet doen. En dit zat er bij Leyden: daar was ook op gehoopt, toen men zoo draalde met de afkondiging van 's Prinsen verkiezing voor te lezen.

Intusschen ware daar niets mêe gevorderd. Want in dat geval moest Engeland nog voldaan worden. En waar mêe? visscherij en handel lag daar. - 't Slot moest altijd zijn, zich in de armen van den Prins te werpen.

Amsterdam daar tegen verwierp den Franschen eisch met verontwaardiging, en stemde cordaat tot afbreking der handeling, waar men (dus uitte het zich) nooit om had behooren te denken. Na veel raadplegens besloot men 't gevoelen van Z.H. in te nemen; en zeker, 't behoorde wel dus, maar men was dat zoo lang afgewend, en dacht er eerst om, toen het aan 't concludeeren zou gaan. Dat de Prins geen druppel bloeds in het lijf had, dat in zulk een eisch bewilligen kon, verstaat zich van zelven: en dienvolgende werd dan besloten bij Holland, om 't bij de Generaliteit daar heen te stieren, dat de Groot wederom been gezonden wierd, met last, om den eisch plat af te slaan, in geval van een nieuwen voorslag bericht te doen, en anders geheel af te breken. Maar het kwam daar niet toe.

De Gedeputeerden naar Engeland gezonden, hadden na lang ophoudens, echter in 't eind een opgaaf gekregen van 't geen Koning Karel vorderde. Deze kwamen hoofdzakelijk nêer op de erkentenis van zijn heerschappij over de Zee, en het *strijken* overal[1]. 500,000 P. St. voor de vrije visscherij. - Even zoo veel voor de kosten des Oorlogs. - Vlissingen, den Briel, en Sluis in Engelsche handen te stellen. - den Prins van Oranje tot Stadhouder en Kapitein Generaal en Admiraal met successie zijner mannelijke erven daar in; en over deze, de voogdij (bij minderjarigheid) door den Koning en de Staten gezamendlijk te begeven. Twee Engelsche Gemachtig-

1 Dwaasheid, dat men 't laatste op het eerste grondde! en niet op zijn ware fundament dat onbetwistbaar was.

den kwamen hierop welhaast in de Hage; en trokken van daar naar Bodegrave in 's Prinsen Hoofdkwartier, en wijders naar den Koning van Frankrijk.

Hoezeer 's Prinsen Stadhouderschap Engeland ipso facto tot een bondgenoot maakte, die zich nu tegen Frankrijks slooping van 't Land verzetten moest, was 't Amsterdam echter alleen dat begreep de handeling met Frankrijk nu aan den Prins en de Engelsche Gemachtigden te moeten stellen, en *de Groot* t' huis houden. En, schoon verscheiden Leden op 't aanhouden met Frankrijk door *de Groot* bleven staan, Amsterdam haalde 't over. - Maar de arme de Groot! Wat zou hij zijn, zoo een ander een beter vrede sloot? Hoe zou hij in 't oog loopen! vooral daar het gemeen het oog zoo op *hem* had! - Hier voor moest weêr een klein komedietjen gespeeld worden. Men besloot bij Resolutie der Staten van Holland van den 8° July, dat men de Groot zou verzoeken wederom naar den Koning van Frankrijk te keeren en aldaar zijn Gezantschap te achtervolgen: en dat hij zich van dat verder Gezantschap verschoonen zou; waar meê men dan uit heuschheid, schoon met betuiging van leedwezen berusten zou. En zoo geschiedde 't. - Aan de Ruyter werd nu last gezonden om niets vijandelijks tegen de Engelschen te ondernemen, en in geval zij iets op de Hollandsche kusten (als men nog steeds vreesde) ondernemen mochten, dan *soldaaten zeemanschap* te gebruiken. Een veelbeteekenende term, want hij sluit alles in en uit!

Het zenden van die orde door middel van *Gemachtigden met een Jacht*, verwekte te Rotterdam bij het Gemeen, dat nog niets van de Regeering dan

verraad en valsche aanslagen tegen den Prins en het vaderland vermoeden kon, een geweldig opzien, beweging, opschudding, en wat daar uit voortvloeit. De Groot raakte in levensgevaar; vele regeeringsleden werden vastgezet; en met zeer veel moeite kwam het weder tot rust. - Hoe veel ondertuschen de moed hier te lande gewassen was met het vertrouwen op het verkregen Staats- en Krijgshoofd, bleek onder anderen, bij het aantasten van Aardenburg door Fransche troepen, die door de burgerij, en zeer geringe bezetting, van vrouwen en jongens geholpen, tot twee maal toe zoo wakker afgeslagen werden, dat er 1500 (ten minste een groot getal) voor de plaats bleven.

Men was met dat alles niet zeer gerust op de Engelsche onderhandelaars, wier houding, daar hun last in 't geheel niet toepasselijk was op den staat van zaken die zij vonden, zeer bedenkelijk en twijfelbaar was, en noodwendig zijn moest, tot zij nader bevel van hun meester ontfingen. En het karakter van Karel II. was zeker ook niet om staat op te maken. Ja men was voor een volkomen deeling van heel het Land, tusschen de twee Koningen beducht. En met recht, als het bleek.

De Engelschen sloten een verbond met den Koning van Frankrijk, geen vrede of bestand met de Staten te maken, dan gezamentlijk, en ook gezamentlijk daar over te handelen. - Frankrijk vorderde nu zeker iets minder dan te voren, maar echter het was nog niet om in aanmerking te komen; en Engeland wilde nu geheel Walcheren, Sluis, Kadsant en het Eiland van Voorne geheel en in perpetuum onder zich houden als tot zekerheid. De Prins ver-

klaarde bij 't meê deelen van een opstel, bij wijze van verdrag den Staten voorgelegd, ‘dat er niet een punt onder was, dat hij zou aannemen: dat men zich liever behoorde in stukken te laten houwen, dan zulke voorwaarden omhelzen.’ Bij dit Concept-Verdrag was ook, dat de *Souverainiteit* van al wat niet onder de Koningen of hun bondgenooten (wien zij verschillende brokken toestaken) verdeeld wierd, aan den Prins zou opgedragen worden; of ten minste de waardigheid van Stadhouder, Generaal, en Admiraal over dat plekjen.

De zaak stond nu zoo slim als ooit. De Engelsche Gemachtigden trokken geld van Holland en van Frankrijk-beide. Van Holland was 't zeker, en echter zij deden alles tegen ons en dwars tegen 's Prinsen wil en oogmerk. De verdenking was natuurlijk, dat zij die hun dit geld in de handen stopten, daar directien bijvoegden, die tot niets anders strekten, dan om 't weêr tot een afzonderlijke handeling met Frankrijk te doen komen, waar de Hollandsche factie, nog in het bewind, jokerig naar bleef, en 't geen hen alleen van den Prins (zoo zij 't inzagen) weer verlossen kon. De Prins had bovendien berichten, dat de Groot zich in zijne zending bij den Koning te buiten had gegaan: en men mag gissen, omtrent welk punt. De Prins meldde dit in algemeene bewoording ter Vergadering van Holland, en de Groot week naar Andwerpen.

De Prins over het voorgelegde ontwerp naar zijn gevoelen gevraagd, oordeelde, dat men Frankrijk eenvoudig moest antwoorden, dat zijn voorslagen onaannemelijk waren; en dat men met Engeland aan

moest houden, verzekerende, dat dat ontwerp uit de afgevaardigden kwam (zijn vijanden zoo wel als die van den Staat) en niet van den Koning van Engeland. - Intusschen schreven de onze uit Engeland, dat er van den Koning niets te hopen was, en hij volstrekt gemeene zaak met Frankrijk maakte. 's Prinsen gevoelen werd gevolgd, en ook Zeeland verklaarde zich sterk tegen het overgegeven ontwerp.

Frankrijk maakte echter nu geen verderen voortgang in 't land, en de Koning keerde naar St. Germain. De Engelsche Gezanten gingen naar Brussel; waar men getracht had den Spaanschen bevelhebber over te halen, om zich van de steden der Generaliteit meester te maken, maar die dit afgewezen had en getrouw bleef. De Engelsche Gezanten dreigden met een landing en onderneming op Amsterdam langs Texel: en hier was men zeer bekommerd voor. - De onderhandelingen stonden stil, en men bereidde zich op 's Prinsen aanmoediging, om de vijanden uit al zijn macht tegenstand te bieden.

Het scheen geen bloot dreigen geweest te zijn van de afgevaardigden. De Engelsche vloot vertoonde zich en zeilde naar Texel, waar men geen ander oogmerk in haar onderstellen kon, dan die van landing. Ook werden daarbij kleine vaartuigen gereed gehouden tegen het uur van den vloed, om werklijk 't land te bezeilen: doch door een zonderlinge gunst der Voorzienigheid bleef de vloed achter, en de ebbe duurde wel 12 uren, en toen ontsond er een storm die den vijand met geweld van den wal dreef. - Of men meer landingen in den zin had, is onzeker, maar het kwam er nergens toe, en men scheen het uit

zijn hoofd te zetten, en kruiste nu op onze O.I. schepen.

Middelerwijl had het vereenigd Bisschoppelijk leger van Keulen en Munster, na het nemen van vele schansen en sterkten, ook van Koeverden, dat den 11e July bij verdrag overging, op den 19 daar aan het beleg voor Groningen geslagen; hetgeen door een *zwak* Guarnizoen (niet boven de 1200 man), maar getrouw en wakker door Burgers en studenten geholpen en bijgestaan, mannelijk, ja heldhaftig, verdedigd werd[1]. Tot den 26 Augustus duurde deze belegering, wanneer de Bisschoppelijke macht opbrak, na er 4500 man voor verloren te hebben, aan gesneuvelden, en veel meer aan verloop[2]. Waarna deze zelfde Groningers en de Friesen met hun de meeste ingenomen plaatsen in die kwartieren heroverden.

Doch wat ware dit hernemen van eenige plaatsjens geweest, zoo er geene andere middelen geweest waren waar van de Voorzienigheid zich bediend had om ons te redden?

Frankrijk was altijd te machtig en vooral te onrustig en te krijgszuchtig een Nabuur voor het Duitsche Rijk zoo wel, als inzonderheid voor het huis van Oostenrijk geweest, om zijne verzwelging van de Nederlanden te gedogen, en de vrede van Westfalen, de grondslag van de tegenwoordige Staatsgesteltenis des Rijks, moest, of geheel te niet gaan, of in dit

1 Zie den Holl. Mercurius 1672.

2 FOCKENBROCHS *de Hollandsche vischkop, en Munstersche mispop enz.*

beslissend oogenblik gehandhaafd worden. Dit besef van onmiddelijk belang en van zelfbehoud deed verbonden van onderlinge bescherming tusschen verscheiden der Duitsche Vorsten aangegaan, aan 't hoofd waar van zich de Keizer (Leopold) stelde, en deze liet zich nu lichtelijk tot een verbond met de Staten bewegen, waarin hij zich bij den Keurvorst van Brandenburg tegen den Bisschop van Munster voegde. Ondanks de Fransche woelingen daar tegen, kwam dit tot stand, en het Brandenburgsche leger, waar in de Keizer 24000 man bijgezet had, was in aantocht. Dit was genoeg om de Fransche macht een goed deel der bezettingen naar 't Brabandsche te doen trekken; waar zij vruchtloos 's Hertogenbosch trachte te winnen, 't geen niet spoedig gelukkende, toen veroorzaakte, dat de Koning voordeed geen plaatsen te willen aantasten, die Spaansche bezettingen in hadden, zoo als in dien hoek met alle onze steden 't geval was, als hebbende alle bij de Nederlandsche Guarnizoenen Spaansche hulptroepen. - Turenne, die Frankrijks leger gebood, brak op van voor den Bosch, en trok 't Duitsche leger naar Wezel te gemoet, waar omtrent men verwachtte dat het den Rhijn over zou steken. Men kreeg dus hier lucht, alhoewel nog een machtigen vijand in 't hart boudende.

Terwijl het dus stond, was de toestand der de Witten gevaarlijker dan zij zelven inzagen. De algemeene haat des volks toonde zich bij alle standen, naar de meer of mindere beschaafdheid wel verschillend, maar echter even zichtbaar. Alles wat zij ooit verricht, gezegd, gepoogd, of gewild had-

den, werd herkaauwd, en het onnoozelste-zelf daar in, boos vergiftigd, misduid, en als verraderlijk gemeend, opgenomen: en in een land, sedert de Arminianerij altijd vol van paskwilschrijveren, werd dit wapen, dat altijd voornamelijk tegen het Huis van Oranje gediend had, nu, met de verandering der gemoederen, tot een wezendlijke algemeene oorlog en vervolging tegen deze twee broeders, waar door de geringer burgerklasse, bij wie dit steeds de gewoonlijkste en geliefdste lectuur maakte, tot een soort van frenezy tegen hen opgezet wierd, die noch maat noch teugel hield. De Zuid-Hollandsche boeren spraken niet anders dan van die Franschgezinde honden dood te slaan, en zoo zij 't niet uitvoerden, 't ontbrak aan de gelegenheid en niet aan den wil. De Ruwaard had boven al dezen haat tegen zich gescherpt, niet slechts door zijn onverstandige en stugge trotschheid, maar ook door zijn gedrag omtrent 's Prinsen verkiezing toen hij met zijn V.C. het volk had willen verschalken [IX D. bl. 228]; en zelfs waren zijn ampts- en andere bedienden naauwlijks veilig. Jan de Witt werd bij dit alles meest getroffen door dat hem malversatie ten aanzien van 's Lands correspondentie-gelden te last werd gelegd, 't geen hij, als van een strikte Hollandsche *eerlijkheid* (die eigenlijk in *niet te stelen*, of, wil men 't, in een naauwgezetheid omtrent eens anders *geld*, bestaat) zich niet kon laten aanlenen[1]. Ook zou hij (dus was het zeggen) daar 't Leger door hebben

1 Over de *merite* van dezen karaktertrek en het zedelijk belang daar van.

doen lijden. Hij liet zich gelegen liggen, om den Gecommitteerde Raden daar over getuigenissen of verklaringen af te vergen, die ook gegeven werden: en wilde dit ook van den Prins. Maar deze verklaarde, dat hij in geene gesteldheid geplaatst was geweest om daar kennis van te hebben kunnen nemen verzond hem naar Gecommitteerde Raden, en de Registers of andere stukken, waar uit van de genomen voorzorgen blijken kon. - De Prins kon niet wel anders, maar het in 't licht geven door de Witt, deed als geen eigenlijke ontschuldiging van den Raadpensionaris behelzende, geen goed. Men beschuldigde hem desgelijks openbaarlijk van grove gewinzucht en eigenbaat, niet geheel zonder allen grond, alhoewel daar in niets misdadigs lag; en ook ten aanzien van dit punt, werd zijn verdediging voor ommanteling gehouden; en voedde den haat en de verdenking[1].

Nu ontstond er een aanbrenging bij 't Hof van Holland tegen den Ruwaart van een toeleg gemaakt te hebben op des Prinsen leven, en hij werd door den Fiskaal uit zijn huis naar de Hage gevoerd. Hierover stelde de Regeering van Dordrecht zich schrap; bracht het in de Staten van Holland, en trok

1 *Quaer*. Moet men bij valsche beschuldiging zich verdedigen? *Resp.* 't Kan in den aanvang goed of kwaad doen, eer zij onder 't gemeen is.
Maar eenmaal onder 't gemeen; doet de verdediging altijd kwand,
bij vrienden,
en vijanden:
en de ware Staatkunde is de zaak te laten dood bloeden.

partij voor den beschuldigde en tegen den beschuldiger; op een wijze, zeer sterk in het oog loopende, en die 't algemeen als een werk van complicen voorkwam, en niet als 't gedrag eener stad, die voor haar recht en de Justitie sprak. - De competentie van 't Hof was echter buiten bedenklijkheid daar 't het crimen majestatis gold, en de praeventie-zelfs daar bij kwam.

De beschuldiger was zekere Tichelaar, een Barbier van Piershil, die reeds 't een en ander tot zijn laste had, en daardoor, zoo wel als door dat men hem onderstellen moest den Ruwaard een vijandig hart toe te dragen, een testis sublestae fidei [min geloofwaardig getuige]; maar als aanbrenger in 't crimen majestatis niet te repelleeren. Men stelde hem ook welhaast, zoo wel als den Ruwaard, bij den Hove gevangen.

De misdaad was; dat Cornelis de Witt op den 7e July, ten zijnen huize te bed liggende aan eenige ongesteldheid, Tichelaar onder vier oogen door belofte en eenig geld op hand, had trachten over te halen om den Prins van kant te helpen. - En natuurlijker wijze, was daar geen middel van overtuiging, dan confrontatie, en erkentenis van het *feit* aan de eene, of van de *calumnie* aan de andere zijde.

Dat Tichelaar op den gemelden tijd bij hem alleen in zijn kamer voor zijn bed geweest was, en met hem gesproken had, was hinc inde [van weerzijde] in confesso, en bleek; maar was niets, en de Ruwaard had kunnen volstaan, met te ontkennen dat over die zaak gesproken was, en te meer, daar Tichelaar erkende niet ontboden, maar uit eigen be-

weging, en over een andere zaak gekomen te zijn, en hem aangesproken te hebben.

Tichelaar was zeker de man niet, wien men onderstellen kon, dat de Ruwaard zou opgezocht hebben; maar schurk genoeg, om tot het schelmstuk bruikbaar te zijn, en zoo hij zich aanbood, niet afgewezen te worden van die het gruwelstuk wenschte. En aan het kwaad hart, dat de Ruwaard den Prins toedroeg, was niet te twijfelen, zoo min als in het belang, dat die familie in 's Prinsen ondergang stellen moest. - Tichelaar-zelf, een karel zonder eenige beginsels, en volstrekt geruineerd, kon zoo licht zich aan de Witt of een ander verkoopen of verhuren, als hij een tijd lang den ijverigen Prinsenvriend uitgehangen had. En zij konden 't wel met elkander eens geworden zijn; zoo als Tichelaar voorgaf, bij den Ruwaard op zijn aanzoek geveinsd te hebben.

Maar de Ruwaard deed het in twijfelhangend vermoeden tegen zich overhellen, door zich-zelven *in facto illicito* [in een ongeoorloofde daad] te stellen, en een *conscientia parricidii animo praesumpti* [bewustheid van voorgenomen Vorstenmoord, die met Vadermoord gelijk gesteld wordt] te advoueeren; 't geen zijn ongeluk was. Hij verklaarde naamlijk, dat Tichelaar hem van een aanslag op 's Prinsen leven te ondernemen, gesproken had (het geen *ratione personarum habita* [de personen in aanmerking genomen], vrij wat schijns had, en te geloofelijker was naar mate men slechter idee van Tichelaars moreel had), en dat hij dit van de hand had gewezen. Hoe zeer hij de zaak bewimpelde als of Tichelaar daar niet dan bedektelijk over gesproken had, het geen hij noodig

achtte om zich niet bloot te geven, hij kon niet ontkennen dat hij de zaak in de termen gevonden had van verpligt te zijn geweest, om haar te openbaren. En zelfs kwam hij daar toe, dat hij om zich des te ontschuldigen, voorgaf, aan iemand in Piershill geschreven te hebben ten einde de zaak aan 't Gerecht aldaar aan te geven. Doch hier was geen blijk van te verkrijgen; en 't was ook daar niet, maar aan 't Hof van Holland dat zulk een attentât had behooren bericht te worden. - Dit wankelen, 't zij uit gevoel van kwalijk gedaan te hebben, 't zij uit onbedrevenheid in rechte, voerde de probabiliteit van 't vermoeden tegen hem hooger, en de zaak werd van een zeer ernstige gedaante.

Tichelaar ondertusschen schreeuwde van zijne oprechtheid en veraciteit, en tot nader bevestiging van zijne gedane eeden, bood hij aan en verzocht *tegen den Ruwaard* GEPYNIGD te mogen worden, als wanneer de waarheid ras uit den mond van den schuldigen geperst zou worden.

Deze aanbieding hielp de geheele familie 't hoofd op hol[1]. Nu diende men van de zijde des Ruwaards van een Memorie van *suggestie*, dienende om dat aanbod en verzoek van Tichelaar tegen te spreken: op gronde ‘dat hij, een Chirurgijn zijnde, zich zeer

1 Dergelijke aanbieding ook nog in 1783 enz.
Ook de aanbieding tot de pijnbank ten bewijze van onschuld.
't Geval van Kaat Mossel te Rotterdam enz.
Oorsprong van dat alles.
De pijnbank als een *ordale* [oordeel Gods] aangemerkt enz. De sustenue absurd, maar toch *voritati propior* [nader bij de waarheid], dan men nu meent.

gemakkelijk door eenig medicaal middel ongevoelig voor de pijn kon maken; en dat het dus geen partij egaal was.' Dit request en memorie wordt toegeschreven aan *Jan de Witt*, als opsteller; en ik kan het niet tegenspreken. Echter, hoop ik, dat het van zijn Neef, *J. de Witt*, autheur van het *publiek Gebed, Horace en Curiace*, en eenige andere stukjens van verschillenden aart, is.

De zaak stond in deze termen, als de Procureur Generaal, resumeerende alle de probabiliteiten, die zich tegen de Witt vereenigden, met een verzoek concludeerde tot *scherper examen*. Dit was een hard punt. Of er van 't *Corpus delicti* consteerde, heeft men kunnen twijfelen, wanneer men de verhooren niet gezien heeft: maar van een *voorslag om den Prins om hals te helpen*, consteerde zekerlijk uit de confessie hinc inde der twee personen die er elkander van beschuldigden: niet genoeg in der daad om ten *bewijs* van de zaak te strekken, maar genoeg tegen die ze erkend en tegen Tichelaar geretorqueerd had. Doch zeker was er de *volle halve preuve* niet, die de ordonnantie tot adjudicatie van de tortuur vereischte: maar *usu* [door gebruik] was de *territio* ingevoerd, en deze werd verdeeld in *verbalis* en *realis*[1]. De laatste bestond in het *aanzetten van de* SCHEEN-*schroeven*, waar van het *aan*SCHROEVEN den eersten graad van tortuur uitmaakte; de tweede voegde daar de DUIM*schroeven* bij; en het uitrekken op de palei was de derde graad[2]. Voor 't gemeen was het

1 [*Bedreiging*: *woordelijke*, of *dadelijke*.]

2 Elders werden de *duimschroeven* voor eersten graad gerekend. En van daar: *als ik uw vinger eens tusschen de dour had*; 't geen ter lager vierschaar wel, bij gebrek van duimschroeven, gepructiseerd werd.

geesselen de eerste graad. En de *territio realis* [de daadwerkelijke bedreiging] werd door het Hof toegestaan.

Den 19 Augustus werden hem dan de *scheenschroeven aangezet*. Schoon dit geen graad van pijnigen was, was het toch ongemakkelijk genoeg, om hem tegen den beul te doen uitroepen: *schelm gij doet mij zeer*, want zij moesten toch klemmen, en zelden is een beul zoo zachthandig en oplettend, dat hij niet wat ruwer te werk gaat dan noodig is, en de schroeven niet ¼ of ½ kring meer omdraait dan behoefd had. Dit geschiedde een poos eer de Raadsheeren binnen kwamen, waardoor dan een beschuldigde ¼ of half quartier uurs bedenken kreeg of bij met wegneming der scheenschroeven bekennen wilde, of, bij weigering, afwachten, dat zij hem misschien stevig aangeschroefd wierden, het geen echter nooit plaats kon hebben dan wanneer de beschuldigde zich nu door zijn wijze van antwoorden en 't geen daar in opgesloten lag, meer bezwaarde. Zich dit herinnerende greep hij moed, verzette zich tegen 't *pijnelijke* dat deze *nietpijniging* toch in had, en riep: *hic murus aheneus esto* enz.[1]. Men doet er bij, dat men hem met 50 ℔ gewichts aan ieder teen over een katrol optrok, en dergelijke fraaiigheden meer, uit de historie der Spaansche Inquisitie of de

1 [Het zij me een koopren muur, mij schuldeloos te kennen: - een bekende plaats uit den. Dichter HORATIUS.]

tyranny van Sonoy in Noord-Holland ontleend, en die wel eens hier of daar in een onzer stedelijke rechtbanken gepleegd zijn, maar waar aan het Hof nooit deel gehad heeft: en hetgeen een zeer wezendlijke pijniging, en zelfs een geweldig en ongedoogbaar exces in de tortuur is, die bovendien niet dan ten overstaan van Raadsheeren Kommissarissen ter Enqueste en in 't bijzijn van den Fiscaal als Requirant geschieden kan; daar dit werk tusschen den beul en den Ruwaard alleen onder 4 oogen gedaan zou zijn.

't Sprak van zelfs, dat na het vruchteloos afloopen der geadjudiceerde territie, de Fiscaal tegen hem geen Eisch kon doen: hij lei eenvoudig de Stukken die hij tegen den beschuldigde had, over, en verklaarde, zich ter discretie van den Hove te refereeren. Daar was dus geen questie van Eisch te adjudiceeren of te ontzeggen; maar het geheele proces verviel ten aanzien van 't punt der betichting. - Maar in dit proces had zich een ander delict opgedaan, zonder beschuldiging, en waarover hij niet in verhoor getogen was; te weten KENNISDRAGING *van een voorstel tot Princen moord*, zonder het te openbaren, het geen niet alleen een misdaad was, maar te zwaarder in den persoon van een Magistraats-persoon en Hoofd van Justitie als de Ruwaard, die vooral verbonden was daarvan aan het Hof van Justitie kennis te geven, en met dit niet te doen, zijn plicht op een verregaande wijs jegens 's Lands hoogbeid en 't Hof overtreden had. En dit delict niet voor het Hof gebracht door den Fiscaal, maar in en door 't gehouden proces een *notorium* bij den Hove geworden, begreep men als zoodanig *ex potestate et offi-*

cio Curiae[1] te moeten straffen *poenâ extraordinaria*[2]; gelijk zulke sententien meer plaats gehad hebben. En dus, verklaarde hem 't Hof op den 20 Augustus vervallen van zijn ampten en waardigheden met bannissement uit Holland en Westvriesland: gelijk het ook op de Voorpoort, en niet op de Rolle van den Hove werd uitgesproken. [Z. de *Bijvoegs* .]

Jan de Wit had na de herstelling van 't Stadhouderschap zijn huis en kamer bewaard, en op den 1e Augustus Z.H. opgewacht, geluk gewenscht, en verklaard, dat hij zijn post (na een 19 jarige bediening) wenschte neder te leggen en zitting in den Hoogen Rade te nemen, gelijk hem in 1653 en 1658 bij 't afgaan uit zijn ampt toegezegd, of liever door hem bedongen was, en 't geen hij dus als een recht vorderen kon[3]. En zeker was dit een welberaden stap, had slechts het ongeluk van zijn broeder hem niet meêgesleept[4].

De sententie van den Ruwaard was hem nu (20 Augustus) des morgens na achten op de voorpoort voorgelezen, en tevens werd Tichelaar uit zijn gevangenhouding ontslagen. - Reeds op den 17 ontstond een gerucht in de Haag, dat de Ruwaard wilde uitbreken, en dat daartoe een complot gemaakt was, en dit gaf aanleiding dat de Burgers nu de

1 [Volgens macht en plicht van den Hove.]
2 [Een buitengewone straf. - Z. de *Bijvoegs*.]
3 De H. Raad het *Oude-mannenhuis* bij ons genaamd. -
4 Te meer, daar de zaken nog hoop lieten tot een geheelen ommekeer, dien hij stillekens afwachten kon om er dan gebruik van te maken, en tegen welke hij, *en place* blijvende, zelf zou hebben moeten mêewerken.

Gevangen-poort bewaakten. - Jan de Witt werd nu geboodschapt dat zijn broeder vrij was, en daar behoefde in der daad geen uitnoodiging bij om hem te gaan zien; 't geen hij trots op dit vonnis, met een gevolg van 2 zijner klerken en een knecht deed, terwijl zijn koets volgen moest om hem met zijn broeder in statie af te halen. Dit was een zeer geoorloofde daad (wie twijfelt er aan), maar zeer onvoorzichtig voor iemand die wist hoe zeer hij in den algemeenen haat was, en daarom zijn ampt neêrlei: - maar kan men in een oogenblik van blijdschap als dit voor hem zijn moest, aan iets anders denken?

Hij was naar binnen gegaan, wanneer kort daarop Tichelaar, die nu ook losgelaten was, wegging, en buiten komende, daar met ieder die hem zag en kende, op buiten- en binnenhof aan de praat raakte. Hij, wien men bij het gemeen, dat aan geen onschuld van de Witt geloofde, als den behouder van 's Prinsen leven aanzag, mat daar zijn verdienste in dat opzicht wijd en breed uit, en liet niet na, te verzekeren dat zijn beschuldiging waarachtig was, maar de schurk te veel vrienden had. En hij dreef daar vrij sterk door: ‘dat men dien booswicht 't hoofd voor de voeten had behooren te leggen, maar dat hij er wel af kwam, en dat men wel begrijpen kon, waarom?’ - Intusschen liep het gerucht van het vonnis en dat Jan de Witt zijn broeder in staatsie was komen afhalen, en trok veel volks voor de gevangenis; met dat gevolg dat er al meer beweging en opschudding kwam, en gemeen en gewapende burgers nu van *landverraad en prinsenmoord* schreeuw-

den, die niet ongestraft blijven mocht, maar gewroken moest worden. - Een gerucht dat de Boeren uit het Westland en van elders in beweging waren (die vooral niet minder hevig tegen de de Witten gestemd waren), om de Haag over 't ontslag van den Ruwaard in rep en roer te zetten, kwam hierbij.

De Staten juist vergaderd zijnde tot het kiezen van een Raadpensionaris, vernamen dit, en stelden orde, door Gecommitteerde Raden, dat de 3 Compagnien Ruiters, die in de Haag in guarnisoen waren, tot verhoeding van oploop, in de wapenen kwamen, met oogmerk om de menigte uit malkaâr te drijven, en de Haagsche schutterij ook, ter verdediging van de Haag tegen de Boeren optrekken zou: terwijl men voorts naar Z.H. zond om zelf in de Hofplaats te komen, en eenige vaandels voet- en paarden volk meê te brengen. Men kan hieruit oordeelen van den schrik en verbaasdheid. Twee der Compagnien Ruiters werden op de plaats geschaard, nabij de Gevangen-poort, waar voor zich de Burgers, als wacht houdende, maar met het graauw meê razende, bevonden.

Jan de Witt had een klerk van de poort gezonden om een afschrift van 't vonnis te gaan vragen; maar deze kwam niet weêrom. Hij wilde, na een uur wachtens, zelf heen gaan: maar de burgers wilden 't hem niet toelaten. Een groot geschreeuw ging daar bij op uit de menigte, en ook het geroep van *schiet, schiet*! Hij trad te rug en zei eenige reizen; *ik wenschte dat ik hier van daan was*, en *hoe kom ik nog van daar*. Twee der Burgers volgden hem weldra naar boven; en namen aan, met den

wacht hebbenden Kapitein te overleggen, hoe hem best weg te helpen: maar zij konden ook de deur niet uit; en *achteruit* was er niet.

De Burger-Compagnien kwamen volgens de gegeven last op de been, en een van die plaatste zich voor de gevangenis; doch dit verbeterde de zaak niet. En de andere Compagnien stelden zich op de plaats, Vijverberg, Hof-Cingel, en Buitenhof, allen dicht bij een. De Ruiters die zij ontmoeteden riepen met hun meê: *Oranje boven, de Witten onder! die 't anders meent, dien sla de donder*! En zoo riep ieder meê, zonder juist een bepaald denkbeeld aan dat *onder*, of aan dat *donderslaan* te verbinden.

Zeker is het, dat de de Witten geen vinniger vijanden hadden dan onder de Haagsche schutterij, en misschien mag men 't woord *onder* hier wel geheel weglaten. Dezen tot beschutting van hun in 't geweer te brengen, was de wolven tot behoud van een schaapskooi te roepen: doch men had dit niet ingezien; zoo lang de Ruiterij echter daar nevens hen en ook ten deele op het Buitenhof stond, werden zij in een zeker ontzag gehouden.

Niet vertrekken kunnende, schoon de Fiscaal met eenige Burger-officieren daar gekomen was, die ook den klerk en knecht deden vertrekken, maar Jan de Witt niet wisten door te helpen, en hem daarom verzochten om 's volks wil nog wat te toeven; moest men de beter gelegenheid afwachten, en men at daar, na 't welk de Ruwaard zich wat te bed leï en zijn broeder wat in den bijbel ging lezen. Het verveelde den burgeren hooglijk, daar zoo lang en tegen de Ruiterij aangeprangd te staan, die zij gaarne kwijt

wilden zijn: deze had last te blijven. Nu riep men, dat de boeren daar aankwamen, en wilde de Ruiters daar op af hebben; maar zij hadden geen last hier toe. Het allarm van de nadering der boeren werd grooter, en nu werd die last gegeven, die de Kommandant schriftelijk vorderde eer hij gehoorzaamde; en *nu* (zei hij) *zijn de Witten om hals*.

Nu mengden zich twee vaandels onder een en riepen ‘de Heeren moeten van de poort gehaald en naar het Stadhuis gebracht, daar wij ze beter bewaren kunnen, tot Z.H. koomt, en orde stelt.’ Of dit meening was, ontsproten om dat men ze niet los wilde laten, en dit pronken voor de poort op den duur te lastig viel; dan wel een bloot voorwendsel ten einde hen dood te slaan, is onzeker. Hoe 't zij, men doornagelde nu de deur der Gevangenpoort met kogels, en bonsde er vervolgens met mokers en wat men vinden kon op, maar zij hield stand. Doeh op het geschreeuw dat men al wat er binnen was vermoorden zou, zoo er niet geopend wierd, ontsloot ze de Cipier. Toen stoof men in grooten getale de trap op, en haalde onder schelden en bedreigen zelfs met dadelijkheden gepaard, den Ruwaard uit het bed, en voorts met zijn broeder naar beneden. Sommigen spraken daar tusschen: maar 't baatte niets; en deze werden ook voor schelmen en omgekochte verraders uitgemaakt. De Ruwaard werd bij de keel vooruit gesleept; de Raadpensionaris achter hem bij de hand geleid. Het oogmerk scheen, hen op 't groene zoodtjen (toen 't schavot) te sleepen, en daar te doorschieten. De Ruwaard, onder den voet geraakt, werd met kolven van snaphanen, houwers en

degens afgemaakt, eer men zoo verr' kwam. Zijn broeder was eenige stappen verr' buiten de poort voortgestoten, als hij, na reeds met een piek in 't aangezicht gekwest te zijn, met een pistool in den nek werd geschoten, zoo dat hij op de knien neêrzeeg en de handen en oogen ten hemel sloeg. Als verwoed, dat hij zich tot God dorst keeren (zoo afgrijslijk beschouwde men hem) sloeg men hem met de kolf van een snaphaan tegen den grond, en zoo, dood.

Nu loste men in 't rond alle de geladen schietgeweeren op de twee lijken; sleepte ze naar de strafplaats, hing ze bij de beenen aan de wipgalg met lonten van de burgers, op, scheurde de kleederen los en in flarden, sneed Jan de Witt de vingers van de rechterhand af, waar hij (riep men) 't Eeuwig Edict meê geteekend had; en verminkte beide lichamen schandelijk en afgrijslijk; alles onder 't opnoemen van alle daden, die men hun als Landverraad en gruwel ten last kon leggen. Tromp, daar voor bij komende, werd staande gehouden, en bleef een poos, maar trok den hoed over de oogen. Dit duurde van vijf uren na den middag tot de avondstond, onder toevloed van een ongelooflijke meenigte van allerlei rang en staat, waar van sommigen zich met hun koetsen derwaarts lieten voeren, anderen in den naast de poort staanden herberg dat schouwspel met zichtbaar genoegen aanstaarden: zoo algemeen en in zulk een maat was de haat tegen de erbarmlijke slachtoffers geworteld; en zelfs de Regeering van de Haag wettigde 't gruwelstuk door haar tegenwoordigheid aan de vensters. De vrouw en kinderen

des Raadpensionaris werden onder dit woeden heimelijk geborgen en 's anderen daags naar Amsterdam gebracht.

Tegen den avond trokken de Compagnien die dit werk gepleegd hadden, in orde af, schreeuwende *vivat de Prins, vivat Tromp*; en in 't voorbijgaan van 't huis van Mevr: de Graaf, riepen zij: *Mevrouw, wij hebben de dood van uw Zoon gewroken*. - Plondering geschiedde er niet: maar 's avonds keerden eenigen te rug naar de lijken, en sneden er de *herten* uit, die men in terebinthijnolie naderhand vertoonde, met aanmerking, dat, dat van den Raadpensionaris 't grootste was: de opgekloofde boezems werden wat later met een dwershout opengespalkt gevonden. Met middernacht werden zij weggenomen, en verder in stilte begraven: doch als men naderhand de wapenborden in de Kerk wilde ophangen, voorkwam het gemeen dit, door ze te vernielen.

Dus kwamen die beide broeders dan jammerlijk om; de *twee Witten eensgezind*, gelijk ANTONIDES ze noemt, *gevloekt, gehaat, bemind. Ten spiegel van de Grooten, verheven en verstoten, In alles lotgemeen*; maar zeer zeker niet bij elkander te vergelijken, dan in het getrouw betrachten van huns Vaders les, die ze ten verderve voerde. - Men moet Jan de Witt wel onderscheiden van de bekrompenheid van verstand des Ruwaards. - Hij bezat schranderheid, maar het ontbrak hem aan oordeel, en, voor alles, aan menschenkennis, zoo noodig aan een staatsman; en tevens aan een opvoeding, die hem verheffen kon boven het gevaar van de spot der vreemde

Ministers te worden, gelijk hij was. Zijne werkzaamheid was onbegrijpelijk. Bij zijn Raadpensionariaat nam hij de geheele buitenlandsche Correspondentie op zich, 't geen hem ook in staat stelde om de geheele Republiek naar zijn hoofd te beheerschen en in zulke gelegenheden en ongelegenheden te verwikkelen, als zijn' oogmerken dienden[1].

Zijn registers van staat besloegen in 14 jaar van zijn regeering even zoo veel bladen papiers, merkt KLUIT aan (III D. bl. 338), als 67 jaren van zijn voorzaten. Hij was van een kleingeestigen aart, met geen ware staatkunde bestaanbaar, en te verderflijker bij ons om den algemeenen Nationaal geworden aart, waar dit doorgaande in heerscht. Echter was het die minutieuse geest, die hem een reputatie en vertrouwen gaf, dat zich zelfs buiten zijn aanhang uitstrekte. Zijn aanhang hechtte sterk aan hem, maar uit belang, uit een soort van verwondering over zijn stijfzinnigheid, die voor moed en ressource van geest doorging, en niet uit persoonlijke hartelijkheid. In Amsterdam leerde men hem niet kennen, of hij verloor er den invloed dien hij er had. Bemind is hij nooit geweest. Ook was zijn grootste en meest uitstekende talent zich te doen haten, en hij geloofde dit te kunnen trotseeren. Hij kon dit, zoo lang hij met de achtbaarheid van zijn

1 Om 't welk te voorkomen, deze correspondentie, na Oldenbarnevelts dood, van dat ampt afgescheiden was. Maar de Witt moest een tweede Barnevelt zijn, en Barnevelts groot ontwerp tot stand brengen; zonder dat hij echter bij dien Staatsman in doorzicht of eenige 't zij natuurlijke 't zij verkregen bekwaamheden, te noemen was.

hooge post omgeven was; om dat onze Natie zulk een diepe eerbied voor Régeeringsampten eigen is, als nergens ter wareld; maar het was de wanhopigste onvoorzigtigheid, zich van die *sauvegarde* te ontdoen. - Hoe verr' die haat ging, heeft de omstandigheid van zijn dood getoond, die niet aan een woest opgeruid gemeen te wijten is, maar waar aan alle de Burgerklassen die de stedelijke schutterijen uitmaken, en Officieren, zoo zeer als, ja meer dan rotsgezellen, handdadig zijn; en die lieden van alle standen, door den toevloed tot dit deerlijk schouwspel, hun houding daarbij, hun gejuich en hun openlijke redenen voor af, en daar na, zoo veel in hun was, rechtvaardigden; Predikanten zelfs niet uitgezonderd: en het was niet dan allengs en ongevoelig, dat men van deze gruwlijke vooringenomenheid te rug kwam. Deze dood ook en het uitwijken van Pr. de Groot hief bij geheel de Natie, alle bezorgdheid voor Frankrijk op, en nu meende men geen nood te hebben, nu de Landverraders aan kant waren. - Met het verflaauwen en eindelijk verdwijnen van die drift of hartstochtelijken haat en vooringenomenheid moest men noodwendig anders beginnen te denken, en het afgrijzen van dien moord heeft de gedachtenis van beide bevoordeeld bij 't later geslacht; waarbij de geschriften der naderhand weêr bovengedreven partij een des te grooter invloed hadden. - Voor ongelukkigen is elk menschelijk hart geneigd zich te laten innemen. Maar de geschiedenis moet boven hartstochtelijkheid zijn en alleen waarheid in 't oog houden. Iets anders is de zedelijkheid in der menschen hart te

beoordeelen, iets anders, de daden. Dat de Witt ter goeder trouw handelde, laat zijn familie-betrekking, zijne opvoeding, zijne ingezogen vooroordeelen, en 't geheele systema zijner denkbeelden, ons toe, te gelooven, en zekerlijk was hij in alles meer werktuig dan hij wist; zoo als dit ook veelal het geval met elk Hoofd van een factie is.

Na de Witt werd de Griff[r]. Gaspar Fagel Raadpensionaris, wiens Instructie echter hem nader aan den Stadhouder verbond. - Doch de dood der de Witten had zoo overtuigend een voorbeeld gegeven, hoe men die der Regenten welke in hun aanhang waren en bleven, bij het volk beschouwde, dat het voor de zulken gevaarlijk en voor de Gemeente en Burgerijen tergend geacht kon worden, dat zij in hun posten langer volhardden. De Heer van Maasdam had dit ter vergadering reeds ingebracht, maar het was niet te verwachten, dat in een tijdstip als dit, waar nog alle uitzicht tot het realiseeren van het oude plan niet gesloten was, maar dit van de wending afhing die men aan de besluiten van Staat ten aanzien der handeling met Frankrijk mocht kunnen geven, zij nog brandden om 't hunne daartoe te doen, en niet voor Stadhouders- en Unie-gezinden plaats te maken. Het had dus geenerlei uitwerking; maar de nieuwe Raadpensionaris, die tevens wel het onmogelijke begreep, dat de Gemeenten jegens zulke lieden vertrouwen vatten, en niet bij elke nieuwigheid die nadeelig scheen, op nieuw in beweging raakten, zoo wel, als dat de oude geest niet nalaten kon voorttegaan met kwaad te doen, begreep, en de Gecommitteerde Raden met hem, dat er in de personen

der Regenten verandering *moest* gemaakt worden. Na vrij wat tegenspraak van de genen, die 't gelden zou, machtigden en verzochten de Staten van Holland derhalve Z.H. (d. 27 August. 1672) om onderzoek te doen op de oorzaak van de achterdocht, die bij de Gemeenten tegen de Regenten plaats had, en, die langs de beste wegen en middelen weg te nemen; zoo 't niet anders kon, dan de *meest verdachte* personen te *verplichten* om zich van hun Regentsposten te ontslaan, salvo honore, en onverminderd der steden privilegien; VOOR ZOO VERRE elke stad het goedvinden zou. - Doch geen der steden verklaarde zich.

Maar op den 21 Augustus was reeds, op de tijding van 't geen 's daags te voren in de Haag gebeurd was, een beweging te Rotterdam ontstaan, ten gevolge waarvan de Burgerij het beleggen der Vroedschap verzocht, en daar, het ontslag van 12 der Regenten. 't Geschiedde, en den 25 verkoor de Prins andere uit een driedubbel getal. - Op den 19 (en dus voor het geval der de Witten); was te Delft (waar het schijnt dat vrij wat Arminianen op het kussen zaten) reeds een verzoek geteekend door de Burgers, en door eenige uit hun, nevens twee leden der Vroedschap aan Z.H. gepraesenteerd, die het (als behoorde) de Regeering toezond om op te berichten. Deze sprak dit stuk tegen, maar zij begrepen echter, hun posten te moeten afstaan; en dus stelde de Prins ook daar nieuwe Regenten aan. - Te Leyden ging het even zoo; met dat onderscheid, dat de geheele Vroedschap, de verzoekers meende te ontzetten, bij een schriftelijk besluit, de verdachte personen, die 18 in getal waren, wilde handhaven;

waarop de Burgers ontslag van de geheele Regeering verzochten, en verkregen.

Te Gouda besloot de geheele Regeering hare ampten ter beschikking van Z.H. te stellen, en deze ontsloeg zes Leden van die, en vervulde hun plaatsen met andere.

In Dordrecht was het Landvolk al reeds aan het plonderen van den Burgemeester Hallink geweest, die op den 28 en 29 Juny de Burgerij tot tweemaal toe had getracht te bedriegen, en zeker geen recht had om te klagen, dat men hem als een .... allen afkeer bewees. En daar echter deze knaap zeer gezien was en veel vermocht onder zijne mederegenten, zoo kon de haat dan ook tegen deze niet gesmoord worden. ‘De Prins Stadhouder,’ riep het gemeen, ‘en zulke Regenten! dat kan niet.’ Flux snijden ze op 't Stadhuis de kussens op, en nemen de wapens der Burgemeesters van uit de Kerk. De Schutterij kwam bij een, en verklaarde alle de Heeren vervallen van hunne ampten, en bracht een bezending aan Z.H. te weeg. De Prins bedankte echter slechts 17 leden.

In Haarlem was de grootste opschudding, en van dien aart, dat Z.H. het daar gehouden gedrag zeer misprees, en de aldaar feitelijk afgezette Regenten herstelde op één na; waar na er eene algemeene amnestie over het aldaar voorgevallene werd afgekondigd.

Te Enkhuizen en Purmerend geschiedde ook geene verandering. Elders ging het zonder eenige noembare opschudding.

In Amsterdam, 't welk zich sedert de verheffing van Z.H. in der daad voorbeeldig gedragen had, en getoond had, zoo 's Lands behoud gerekend

werd dit te vorderen, gereed te zijn om den Prins zelfs de Souverainiteit aan te bieden, scheen het of men dit laatste werkelijk bij een deel van de Gemeente ook zocht, en de onrust die er ontstond, alhoewel nog tot geen dadelijkheid gestegen, bewoog in 't begin van September de regeering, hare ampten in 's Prinsen handen te stellen, en de akte daarvan werd door den Secretaris aan Z.H. gebracht. De Ruyter, was als groote gunsteling der de Witten in Amsterdam bij het gemeen niet zeer gezien, dat hem als hun werktuig en den onderkruiper en vijand van Tromp beschouwde; en dit verwekte aan zijn huis en tegen zijn persoon eenige beleedigingen. En dat er onder de regeering toch nog zulke gevonden werden, die te voren volstrekt eene lijn met Jan de Witt trokken, stak een groot aantal dagelijks in den krop. De Burgers, in de Kolveniers Doelen (een oud gebouw van de Burgerij, jaren lang verlaten en door de stad aan zich getrokken, maar dat zij nu gereclameerd hadden) bijeengekomen, besloten daar tot een verzoekschrift betreffende de drie punten: 1°. ontslag der verdachte Regenten; 2°. herstel der Burgerij in haar voorrechten, en 3°. 't geen men sedert noemde een vrijen Krijgsraad. De verdachte Regenten bestonden in 16. Hier uit onstond een Pasquil-oorlog, die allervuilaardigst was, en den verbitterden en spoorloozen haat van de Arminiaansche partij op het schandelijkst blijken deed. De zaak bleef steken, door dat de Prins reeds 20, zoo Burgemeesters, Schepens, Vroedschappen, als Oud-Schepens ontslagen had, en eenige dagen daar na andere in de plaats stelde.

Men had al deze onlusten voorgekomen, indien de resolutie van 27 Augustus wat vroeger genomen, en niet afhanklijk van den wil der Regenten-zelven gemaakt was geweest. - Ware de zaak algemeen en dadelijk aan den Prins gesteld geworden, men had zich niet verplicht gezien, om tot herstel van de rust lieden te ontslaan, die Z.H. zelf om hun bekwaamheden liever behouden had[1].

In Zeeland vorderde men ook afzetting van eenige der stedelijke Regenten. Inzonderheid speelden de boeren van 't platte land daar den baas, die te Middelburg, ter gelegenheid van het gerucht van een inval of landing der Franschen, gewapend instortten, de Burgemeesters, Pensionaris, en Secretaris van 't Stadhuis haalden en wegvoerden[2]; waarna zij om Gemachtigden uit de Burgerij zonden, die hen onderzoeken moesten, en hen toen ook wêer te rug brachten: maar de Boeren hielden geen rust tot de Prins in de stad kwam en eenige regeerings-leden veranderde. - Met dat al, was er tijd noodig eer alles in Zee-en Holland tot stilte en goede orde kwam, en de telkens vermeerderde redenen van verbittering uitsleten.

Ter Zee viel dit jaar niets voor, schoon de Ruyter, na in het begin van Augustus t' huis gekomen te zijn, weer in zee gezonden was. De Staten van Holland (als altijd) wilden dat hij den Engelschen slag leveren en opzoeken moest; maar de Prins, dat hij hen liever ontwijken moest. Doch de Hollandsche en

1 500 a 600 bekwame lieden tot regeeringsposten vindt men in den kleinen omtrek van onze Provincien zoo licht niet.

2 Waarvan BERONICIUS, *Georgarchontomachia*.

Zeeuwsche Kapers hadden met de Fransche en Engelsche Koopvaarders goed fortuin gehad.

Te Land vorderden de Franschen meer in plonderen en verbranden, ook van de plaatsen, wien zij *sauvegarde* verleend of verkocht hadden, dan in wezendlijke voortzetting der verovering. Deze trouwloosheid maakte dat in sommige dorpen de boeren de Fransche soldaten, die er uit hoofde der Sauvegarde lagen, als vijand doodsloegen of gevangen naar den Prins brachten; 't geen anderen weêr duur moest opbreken, als tegen 't *Jus Gentium*. Zij werden ook, waar zij een aanval deden, al vrij dikwijls afgeslagen, gelijk bij particele partijen het geval meêbrengt, en dan altijd aan den verdedigenden Kommandant geweten wordt, wanneer hij 't minst schuld heeft. - De Prins wilde in 't laatst van September Naarden verrassen, maar het volk, ten dien einde te water uit Amsterdam verwacht, kwam niet. En even zoo ging het met zijn plan op Woerden; dat verraden werd, en eenige manschap kostte; waarvan men 't getal niet bekend maakte. Ook een aanslag op Zwartsluis mislukte een- en andermaal. - Het gebrek aan volk niet alleen, maar ook gebrek aan terrain door de overstroomingen, veroorloofde geen andere maatregelen, en met kleine kolommetjens kon niets wezendlijks geschieden tegen een vijand, die, in geweldige overmacht, meester van 't Land, en op zijn hoede was. Het was in Brabant, dat hij met meer vrucht bestreden kon worden; doch daar men geen Leger had om het zijne tegen te stellen, was er niets anders te doen dan hem af te trekken. En dit onder-

nam de Prins, met alle geheim. Men verstaat van zelf, dat er derhalve de Staten geen voorkennis van droegen[1].

Dat de Koning thands zijne overwinningen niet zonder weêrhouding doorzettede, mag ten deele aan de beweging van 't Duitsche leger toegeschreven worden, als 't geen hij genoodzaakt was met een groote macht te keer te gaan, om zijne victorien en 't reeds verkregene te handhaven. - Maar reeds vroeger weêrhield dit hem niet, en had het aan hem gestaan, twee of drie voorposten der onzen onder den voet te werpen, en alles in eens meester te zijn. En wat was hier de oorzaak van? - Zijn voortgang hield eensklaps op, toen *de Groot* onderhandelde. Was dit edelmoedigheid? Neen, want *de Groot* bracht de bedreiging meê dat men schielijk besluiten moest; en dat gaf ook een sterken drang. - Maar hij was 't daadlijk met dezen grooten vertrouweling van de Witt, wien de Witt, toen hij de verkoeling zijner medestanders zag, en velen van hun geen *volkomen* vertrouwen meer geven *dorst*, expres uit Zweden had laten komen, Pensionaris gemaakt, geheimen achterraad [met hem] hield, en [hem] in alles (waar hij zijn zin wilde hebben) gebruikte: hij was 't (zeg ik) eens met *de Groot*, die weder *Burgersdijk* van Leyden regeerde; en de vrede was tusschen de Groot en de Franschen beraamd en vastgesteld, en alleen moesten er de overige Staatsleden toe gebracht wor-

1 Want hoe de Franschen hier gediend werden, zal straks nader blijken: en het is hier uit dat de naam van *Keezen* oorspronkelijk is.

den: het geen geenerlei zwarigheid in had kunnen hebben, zoo de gebeurtenis van 's Prinsen verheffing (die men niet wachtte) het werk niet den bodem had ingeslagen, dat men toen echter nog met hand en tand vasthield. Hier op zat hij stil; en dit, tot zoo lang hij zag bedrogen te zijn met de Groots verzekering waar hij staat op gemaakt had; en toen ook weêr de vijandelijkheden met zoo veel kracht als hij nog kon, hervatte. En het was dit geheim, dat door de onderhandelingen met de Engelschen uitlekte en tot den Prins kwam, en waarom de Groot naar Andwerpen week. - 't Was dit ook, dat verwardelijk in de Steden kwam, en de nieuwe opschuddingen verwekte (die wij gezien hebben) tegen de Regenten. - En 't was ook dit, het geen de Engelschen verplichtte om den Koning van Frankrijk niet te betwisten, 't geen hem toegestaan was, maar in plaats van dat af te wijzen, deel in de buit te bedingen. Het geen toen den Prins zoo verwonderde.

Met zoo veel spoed als geheimhouding verzamelde hij in zijn Baronnie van Breda een kleine Legermacht, liet de posten in Holland, zoo veel doenlijk, wel bezet, stelde zich aan 't hoofd van die macht, en trok naar Maastricht, toen over de Maas en van daar naar de Roer, waar hij den Franschen Generaal van daan dreef, veroverde Valkenburg, deed een onverwachte wending, en sloeg zich onverwacht voor Charleroi (16 Dec. 1672). De Stad zou spoedig in zijn handen gevallen zijn, maar de vorst kwam onverwacht en zeer streng invallen, en verijdelde dit. Hij trok af, nam en plonderde *Binch* en deed het leger de winterkwartieren betrekken, waar het aan-

kwam, niet zonder zeer veel van de vorst geleden te hebben, voornamelijk de Ruiterij.

De Hertog van Luxemburg, die het Fransche leger in Utrecht gebood, nam deze zelfde vorst waar, om zich een weg over het overstroomde land te maken in Holland, tusschen welke overstroomingen niet meer dan 5 toegangen waren, die men bezet en zoo veel het terrain toeliet versterkt had. Op het bijten was bij de vorst zoo veel mogelijk orde gesteld, doch al ware het landvolk hier toe en de werktuigen ten dien einde gereeder geweest, dan 't geval was, dit baat zeer weinig bij een vinnig vriezen, onder 't welk het gebroken ijs dubbele sterkte krijgt. De post te Bodegrave was dus van ter zijde om te trekben; en het krijgsvolk vernomen hebbende, dat men in geval van nood naar Leyden zou mogen wijken, werd daardoor (als 't gaat) tevens over zijne werkelijke positie, en voor het afsnijden van den weg derwaart, ongerust: zoo dat zelfs de schans aan het Woerdensche verlaat, verlaten was, zonder dat zich een vijand vertoond had, en niet dan met moeite weder bezet wierd.

Na den 17 inzonderheid werd de winter zoo streng, dat men met paarden en wagens alom over het ijs trok: en nu werd de Ruiterij, die te voren in de gesteltenis der zaken geheel onnut, en door den Prins meê genomen was, waar zij beter dienst kon doen, hier van eene onmisbare behoefte. De Fransche trokken al hun macht samen, en het ontbrak hun niet aan wegwijzers (die juist geen Roomschgezinden behoefden te zijn, als men dezen nagaf) om hun naar de Haag en Leyden tot gids te dienen. De verstand-

houding was zeer levendig tusschen het (om het dus te noemen) belegerd Holland, en Utrecht, waarvan men te Bodegrave welhaast berichten kreeg; en deze korrespondentie werd voornamelijk gehouden door middel van een Utrechtsman, *Jan Kees* genoemd, die de brieven onder veelkleurige lappen op zijn kleederen genaaid droeg, 't geen hem het voorkomen van een bedelaar gaf[1]. - Gelukkig had Luxemburg geen geschut: maar manschap in overvloed, om een post te forceeren, die nu geen steunsel had; en waar het een daad van wanhoop geweest zou zijn, 3000 man en 50 Ruiters tegen zijn 9000 man en 2000 Ruiters, die in staat waren hen te omringen, over te stellen en vechtende te laten doodslaan. De Graaf van Koningsmark, die deze post gebood, week den 27 December naar de Goudsche sluis, en als de Franschen aan Zwammerdam kwamen, verliep daar het krijgsvolk, van al de opgezetenen gevolgd, wier huizen door den vijand in kolen gelegd werden, zoo als de schepen met levensmiddelen voor de Hollandsche armee. - De Hollandsche Ruiters, die ten getale van 150 naar Leyden getrokken waren, werden daar niet in genomen, schoon de Graaf van Koningsmark die stad bericht had gezonden, dat hij, in zeker geval, orde had naar derwaart te wijken, en derhalven verzocht, dat er de noodige orders gesteld wierden, hem te ontfangen tot 3000 man en eenig Paardenvolk toe. - Doch nu schafte de Voorzienig-

1 Van hier de naam *Keezon*; dat is, Franschgezinde verraders en overloopers: geenzins af te leiden van CORNELIS DE WITT (of CORNELIS DE GYZELAAR).

heid raad, en de dooi, die zich eensklaps in plasschende regen kenbaar maakte, veranderde alles. Luxemburg verloor hier door het gebruik zijner Ruiterij, en zonder geschut kon hij zich niet wagen aan een talrijke artillerie die hij zich voorstelde dat hem op een welgelegen passage opwachtte. Hij trok dus te rug op 't verlaten Bodegrave, dat ook geheel in de asch werd gelegd. Afgrijsselijk zijn de berichten, ons nagelaten, van de gruwelijke wreedheden door het Fransche leger gepleegd in die twee ongelukkige dorpen. - WAGENAAR heeft op het voorbeeld van anderen, die zelf (meester geworden zijnde) zekerlijk niet beter huis gehouden zouden hebben dan de Franschen, of gaarne met hun meê gedaan hadden, deze berichten in twijfel believen te trekken. En geen wonder. *Pieter de Groot* noemde dit slechts *een kleine stroop*, en getuigde, *dat er in Duitschland*, toen de Franschen daar oorloogden, *dagelijks zulke dingen gebeurden*. Wij gelooven 't; die weten dat de Franschen altijd wreedheden begaan in den oorlog, en inzonderheid bij het te rug trekken, waarbij altijd de hoofden vooruit zijn, en de *discipline* met hun. En dit moet men aan den Hertog van Luxemburg niet wijten, noch hem daarom den *bloedhond Luxemburg* noemen; die zeker geen vermaak schepte in zulke mishandelingen van weerlooze mannen, vrouwen; en kinderen; maar aan den aart der Fransche natie, van welke VOLTAIRE voor jaren zei, dat men niet gelooven kan, *combien et à quel point les François sont cruels et barbares*; en het geen nog, na alle proeven daarvan gegeven, niet geloofd wordt. - Bij andere Natien is *baldadigheid* in den

aart, en verzelt er de vrolijkheid veelal. Bij de Franschen is geen *baldadigheid* uit dartelheid; maar de dartele vrolijkheid is hun een behoefte: en waar zij ernstig worden is het een afschuwelijk duivelenkarakter dat dan voor den dag koomt; en geen maat in onmenschelijkheid kent[1].

Echter mag men hier niet ontveinzen dat de Bailluw van Nieuwkoop eenige vaandelen Boeren bij een gebracht had, die zich vrij wel tegen de Franschen weerden. Dit gaf een grond van woeden tegen alle andere dorpelingen, en kan misschien ook Luxemburg wel vervoerd hebben tot bevel om niets te sparen[2].

Door den dooi zag een goede partij van Luxemburgs troepen, omtrent 5000 man, zich in den val gebracht, want zij kon niet te rug naar Woerden, zonder den weg te houden over Nieuwerbrugge, waar een sterke post was, van wederszijde geretrancheerd, het geen die van. Bodegraven niet was: maar deze post was verlaten en 't volk onder *Pain et Vin* naar Gouda geweken; zo dat men *sain et sauf* weêr te Woerden kwam, en zich verder in de vorige steden weêr legerde of kwartierde. - De Prins, die den 30e, en dus onmiddelijk, weêr in 't leger te Alfen kwam, deed dezen Overste met de dood straffen. - Hij had het *voorbeeld*, maar niet het *bevel* van den

1 Die met een Franschman omgaat, moet hem *dansende* en *lachende* houden, en zoo lang meent hij 't wel, voor zoo veel hij iets meent. - Maar (kan men dit niet) men werpe zich eer in een slangenhol, dan bij hem te vertoeven!

2 Dubbelzinnigheid van het *Jus belli* [Oorlogsrecht] omtrent dit punt.

Graaf van Koningsmark gevolgd, met den wijk te nemen; uit die *soort van voorzichtigheid*, die geen Kolonel gebruiken mag, als hij onder een Generaal staat, en met den krijgsmans-plicht strijdig is: ook had hij daar door den Gr. van Koningsmark blootgesteld. Zijne defensie was zeer aannemelijk voor de toenmalige mede-officieren die begrepen dat ze ook zoo gedaan zouden hebben; maar de Prins evoceerde de zaak aan zich-zelven, en assumeerde daarbij eenige Raadsheeren uit het Hof van Holland, den Raad van Brabant, en den Hoogen Raad, en *Pain et Vin* werd daarbij ter dood veroordeeld en onthalst. - Zijn geval was echter hard, en deze evocatie na gegeven vonnis des Krijgsraads, en na de revisie daarvan, waarbij 't eerste vonnis verzwaard was geworden, iets zeer ongewoons, en van eene buitengemeene gestrengheid; doch die nut deed. [Z. *de Byvoegs*.]

Deze vorst had echter ook de onzen gediend, om onder Rabenhaupt, over de moerassen heen, Koeverden te verrassen en weêr uit de handen des vijands te wringen, waar door de Munsterschen ook verplicht werden, meer posten te verlaten, dan er bij ons volk was om ze te bezetten. - Ook deed ze dit goed in Holland, dat er wakkerer gewerkt werd, en nog tusschen de 6000 en 7000 man voetvolk, en 2000 paardenvolk geworven; ook 16,000 boeren en burgers, uit wel 30,000 die zich aanboden, aangenomen en tot werkdiensten georganiseert werden. - De vereeniging van de Keizerlijke troepen, met die van den Keurvorst, werkte dit jaar niet anders tegen de Franschen uit, dan de vrees die zij hen in-

boezemde, en hield den Keurvorst van Brandenburg af van te hulp te schieten, door aan het begrip van den Keizerlijken Generaal (*Montecuculi*) toe te geven, wiens plan echter niet uitvoerlijk werd bevonden, maar de tijd verloren deed gaan[1].

De Keizerlijke Generaal kondigde, na dat de Duitsche Armée weêr in 't Westfalensche stond, *avocatorien* tegen 't leger des Bisschops van Munster af; maar zij deden weinig af, daar zij wel 's Keizers naam droegen, maar de Rijks-sanctie niet. Meer hielpen de strooptochten der Brandenburgsche in 't Munstersche: maar zij veroorzaakten een inval van den Bisschop in 't Marksche, 't geen den Keurvorst zeer ontrustte, en, te onvreden over de Staten, die geen genoegzame landmacht op de been gebracht hadden, en achterlijk in 't opbrengen der onderstandgelden waren, welhaast een wapenstilstand met Frankrijk sloot, waaruit een verdrag volgde dat den 6° Junij 1673 geteekend werd, en ingevolge van 't welke het schijnt dat de Franschen hem naderhand Meurs wilden bezorgen.

Frankrijk had het Duitsche Rijk doen verzekeren, dat het het rijks-territoir met alle zorgvuldigheid zou ontzien; en tevens Spanje tot een verbond aangezocht; maar men liet zich hierdoor niet misleiden. Echter weêrhield het uiterlijk welgezind gedrag des

1 Kleinigheden hier niet te melden. Echter bestond in dien staat van zaken, de oorlog binnenslands in louter kleinigheden. - En men moet erkennen, dat bij vele ontmoetingen de Franschen op geen triomfen te roemen hadden, maar dikwijls er slecht afkwamen.

Konings jegens Spanje, dit Hof van een oorlogsverklaring tegen Frankrijk te doen (het geen de Staat wilde) schoon de Spaansche troepen in onze vestingen zich voorbeeldig en met de beste trouw kweten. - Zweden bood zich tot eene bemiddeling en stilstand van wapenen aan, die Engeland en Frankrijk reeds aangenomen hadden, maar bij de Staten Generaal ten aanzien van de wapenschorsing verworpen wierd. Keulen werd tot een handelplaats verkoren.

Op 't einde van Junij 1673 begonnen daar de onderhandelingen dan ook. De eischen van Frankrijk begonnen reeds gematigder, en werden 't al meer en meer; naar mate de Staten meer verdragen met andere vorsten sloten: doch Pieter de Groot die zich naar Keulen begeven had, en dit (quasi) zonder eenige betrekking, bewoog hemel en aarde om de Hollandsche Gemachtigden toch aan Frankrijk afstanden te doen bewilligen, en spaarde in Holland ook geene moeite. - Doch dit bleef nog geruimen tijd duren, en middelerwijle ging de oorlog weder aan.

Maastricht in den beginne des oorlogs wel voorzien, was door de Franschen achter den rug gelaten, maar door gedurige uitvallen en stroperijen het Fransche leger zeer lastig, en belemmerend, en Koning Lodewijk sloeg er nu het beleg voor; terwijl het thans zeer zwak bemand was; en na eene moedige verdediging ging de stad aan hem over bij verdrag: doch hier mede hield ook alle Fransche onderneming in de Nederlanden op.

In Holland bezetten zij de Muiderberger hoogte,

en trachtten daar een sluis of spui te graven, tot aftapping van het water der overstroomingen; maar het geschut onzer uitleggeren op de Zuiderzee en het Naardermeer dwong hun dit op te geven. Niet beter gelukte hun poging om het water der rivieren boven de Hollandsche wapengrens op te houden, ten einde dus de overstroomingen te doen zakken; maar men liet hier des te meer zeewater inloopen, en het stilstaan dier wateren zonder uitlozing deed bij hen ondraaglijke stank en ziekten ontstaan, die hen ook van dit opzet af deden zien. Dezerzijds versterkte men die linie met nieuwe werken, naar den eisch.

Nu belegerde de Prins Naarden, en deed ter verbijstering den vijand tevens Bommel beschieten door middel van de uitleggers, die men op de Waal had, en Grave door 1500 ruiters berennen. Hij bedroog daar den Hertog van Luxemburg ook derwijze mede, dat hij naar dien hoek etlijke 1000 man afzond, en den Prins tijd gaf zich, in een week tijds, van Naarden meester te maken. De kwaadaardigheid was hier even weinig meê te vreden als met des prinsen tocht van het vorige jaar: want hij had (riep men) 't land er aan gewaagd. - Ne sutor ultra crepidam! [Schoenmaker, houd u bij uw leest!] Men wilde niets verricht hebben tegen den vijand. Een schoon oorlog voeren!

Met Denenmarken had men in May van dit jaar een tractaat van onderlinge bescherming gesloten; met den Hertog van Lotharingen, een tractaat van bijstand met troepen; en met den Keizer sloot men weldra een nieuwe verbintenis aan de gemeene zaak,

en het op de been houden van 30,000 man. En ook kort daarna een volkomen vereeniging met Spanje tegen Frankrijk, waarvan Spanjes oorlogsverklaring het gevolg was, die op den 16e October openlijk plaats had. - Montecuculi echter (te goed Fransch in 't hart), deed met het Keizerlijk leger niets tegen de Franschen, en Turenne aan 't hoofd van de Fransche krijgsmacht ontzag hem ook. - Maar de Spaansche troepen vereenigden zich onder den Prins van Oranje met de Staatschen, en dus trok de Prins bij Venlo de Maas over, en zoo door 't Guliksche, in Keulen, waar hij zich na Rhijnbach genomen te hebben bij het Keizerlijke [leger] voegde, en nu werd Bonn belegerd en bij verdrag ingenomen. - Dit verplichtte den Koning van Frankrijk (om zich voor een inval in 't hart van zijn land te bewaren), zijne benden uit de veroverde provinciën te trekken en dit Land te ontruimen: niet echter zonder brandschattingen, plonderingen, afpersingen: 't kleine steedjen Woerden moest ƒ16,000 opbrengen, Utrecht werd 5 tonnen gouds afgevorderd met bedreiging van anders geheel in de asch gelegd te zullen worden. Met vastzetten van eenige burgers die men dreigde meê te nemen, werd (in de onmogelijkheid van zoo veel gelds te vinden, waar het niet was, noch na alle geleden afpersingen zijn kon) voor ƒ450,000 geaccordeerd, waarvan 100,000 Rijksd. in gereeden gelde dadelijk geteld moesten worden, eer de Burgers los kwamen. - In Woerden waren de Hollandsche troepen dadelijk bij de ontruiming der Franschen ingetrokken; maar in Utrecht stak men dadelijk het Oranje Vaandel op den domstoren, versierde zich met Oranje

linten, en zond naar den Prins, om hem het Stadhouderschap aan te bieden: maar 's avonds trok er Staatsche bezetting in en weldra Gemachtigden, die de stad als een veroverde plaats behandelden waarvan de Regeering aan hun stond. Geheel de Provincie van Utrecht, Gelderland, Zutfen en Overijssel werd desgelijks van bezetting ontledigd; en Luxemburg trok met zijn leger naar Frankrijk. Het vereenigd leger, waarbij de Prins van Oranje zich op nieuw begaf, ten einde de Franschen in hun marsch te onderscheppen, trof hen aan nabij Maastricht, maar het kwam tot geen slag. Luxemburg ontweek dien, en verdeelde zijn leger in de Nederlandsche steden onder Frankrijks gezag.

De Bisschoppelijke verlieten ook reeds te voren eenige plaatsen en werden uit andere verjaagd, en nu scheen het oorlogsvuur in den Munsterschen mytherheld uitgedoofd; hij kwam in een verdrag dat met de Lente van 1674 gesloten wierd.

Wat de zee-oorlog in 't jaar 1673 betreft. Na dat een Engelschman John Fraser genoemd, op erkentenis van zich verhuurd te hebben aan eenige Engelsche Grooten om onze schepen in den brand te steken, te Amsterdam geblakerd en gerabraakt was, liep de vloot uit, sterk 80 kielen, waarover de Ruiter op nieuw het bevel had. Men had eenige zinkschepen met zich om op den Theems in den grond te boren. Dit mislukte door een mist. Men versterkte de vloot met nog eenige kielen, en weldra in 't gezicht der vereenigde Engelsche en Fransche gekomen, die op 150 zeilen begroot werd, raakten de twee vloten op 7 Junij in gevecht. De macht was

zeer ongelijk, maar Tromp die door den Prins met de Ruiter verzoend was, gebood een der Esquaders. Omtrent de 15 vijandelijke schepen werden in den grond geschoten of verbrand, toen de nacht het gevecht scheidde. Geen onzer oorlogschepen werd gemist, en wij hadden weinig dooden, maar daar onder een Vice-Admiraal *Schram*, en Schout bij Nacht *Vlug*, en Tromp had drie maal van schip moeten veranderen. Weêrszijds echter schreef men zich de overwinning toe. - De vloot kreeg een nieuwe versterking en zocht den vereenigden vijand, trof hem aan, en den 14^{n} Junij viel een tweede slag voor. De nacht deed op nieuw den strijd ophouden, en 's morgens zag men geen vijand meer. - In 't begin van Julij ging onze vloot nu naar de Engelsche kust en vertoonde zich voor Harwich, maar daar was geen vijand in zee, en ziekte deed hem naar huis keeren. - De Vereenigde Vloot kwam wat later naar onze kust en werd door de Ruyter in 't oog gehouden, als die een landing op 't oog scheen te hebben: die men wil dat tegen de Maas gemunt was, waar een aantal schepen zich met Hollandsche vlaggen vertoonden, en om Lootsen scinden, doch als dezen uitgeloopen zijnde, om 't maaksel der schepen achterdocht kregen, en te rug zeilden, zich weêr verwijderden. Men wachtte nu op een aanval op Texel, waar door Z.H. goede inrichting gemaakt werd om dien te ontfangen; maar het bleef zonder gevolg. Voor Scheveningen kwam de Prins aan zijn [de R.'s] boord, en daar men de O.I. schepen t' huis wachtte, en den vijand dus gaarne uit zee, ten minste verwijderd had, werd er tot slag leveren besloten.

Den 21 Augustus begon die, voor Kijkduin, en was allerhevigst. Tegen den avond zonken er 2 of 3 Engelsche oorlogschepen: wij verloren daartegen weêr 2 Vice-admiralen *Sweerts* en *de Liefde*; 't getal der gesneuvelde Kapiteinen was aan weêrszijden overmatig groot. - Aan wederzijden schreef men zich ook nu de overwinning toe; en het weder liet sedert niet toe verder zee te houden.

In O. en W. Indien hadden Frankrijk en Engeland op de onzen eenige plaatsen veroverd.

Met dit al werd Koning Karel de kostbare oorlog moede, en daarbij door Spanje bedreigd; en hij toonde zich nu bereidwillig om afzonderlijk van Frankrijk over vrede te handelen, zoo slechts de Staten een eersten stap deden, die hier licht toe te brengen waren. Daar viel echter veel te debatteeren, eer men 't eens kon worden; maar onder bemiddeling van den Spaanschen Gezant, werd in drie bijeenkomsten de vrede geregeld en te West-munster geteekend op den 19^{e} Februarij 1674. - Het wimpel- en topzeil-strijken voor des Konings vlag, werd daar bedongen, onbepaald, van Staten-land in Noorwegen tot Kaap Finis-terrae: en de Staten beloofden Karel ƒ2,000,000 te betalen: - waarvan ¼ dadelijk betaald wierd, en de overige praetensie (15 ton) door den Prins overgenomen wierd, in voldoening der schuld van Karel den I en hem.

Maar was deze Vrede gesloten, de onderhandeling over die met Frankrijk werd onverhoeds afgebroken. Frankrijk had met zijn gewoone listen de bondgenooten weten te verdeelen, en lei het toe op bij-

zondere vredetractaten, geen algemeen. De Zweden bleven steeds in hun bemiddeling groote voorstanders van Frankrijks belang; en dit misnoegde. Een bijzonder geval kwam hierbij. De Keizer deed den Keulschen gemachtigden, Prins van Furstenberg, op grond van gekwetste Hoogheid tegen 't Rijk, oplichten en naar Bonn voeren, en te Keulen verscheiden vaatjens met Fransch geld aanhouden, dat voor Brandewijn aangegeven werd. 't Een en ander nam Lodewijk XIV hoog, en zijn gemachtigden vertrokken. - Niet te min werd de vrede met den Bisschop van Munster getroffen, die van alles afstand deed: de Keurvorst van Keulen hield zich harder: het kwam echter ook met dezen tot een vrede, en hij haalde daar Rhijnberg nog meê.

Nu was het tijd meer te doen. In Junij sloot onze Staat (te Zelle) nevens Spanje, en den Keizer, een tractaat met de Hertogen van Brunswijk, en kort daarop met den Bisschop van Osnabruck, en wijders ook weêr op nieuw met den Keurvorst van Brandenburg, en eindelijk met Denenmarken. Bij al 't welk een macht van 48,000 man, zoo Voetvolk als Ruiters en Dragonders, tegen onderstandgelden voor een gedeelte, voor den Staat bedongen werd.

De Koning van Frankrijk ontruimde nu ook nog eenige steden die hij in Gelderland nog ingehouden had, als Zutfen, Arnhem, Tiel, Nijmegen, Kuilenburg, en Buren, en behield van alles wat hij op ons veroverd had niets dan Maastricht en Grave. Ook verliet hij Wezel, Rees, Emmerik, Schenkenschans, Rijnberk, en Nuis. Dat hij zware brandschattingen daar bij vorderde verstaat zich; en ook

had de Keulsche Keurvorst dit voorbeeld met Deventer gevolgd[1].

Welk een verandering! in zoo kort! - En hoe bewerkt! - *soli Deo gloria*! [Gode alleen zij de eere!] Maar, dit blijkt, dat het de Pr. van Oranje was, zonder wien de schandelijke onderwerping aangenomen zou zijn.

Maar eer dit verlaten dier plaatsen nog volkomen geschied was, werd het bij Holland tot een punt van raadpleging gemaakt, deze Provincien niet weêr als Bondgenooten aan te nemen, maar als overwonnen landen. - Die van Utrecht hadden dadelijk bij hun verlossing op den 22[e] November voor hun Gedeputeerden wederom zitting in de Generaliteit gevraagd; maar daarop werd ter Staatsvergadering van Holland besloten (onder eed van geheimhouding) het zoo te beleiden bij de Staten Generaal, dat bij provisie gemachtigden gezonden werden, om in Utrecht de Regenten te schorsen, en zich meester van het bewind te maken: toen merkte men aan, dat Holland tusschen Utrecht en Gelderland besloten lag, en dat dit eenige nadere schikking vorderde; waar op de brief en 't verzoek van Utrecht ter zijde ge-

1	Nijmegen eischte men ƒ 150,000, en zij gaf	ƒ 55,000.
	en de Opper- en Neder-Betuwe	ƒ 55,000.
	Zutfen de Stad	ƒ 70,000.
	't verdere Graafschap	ƒ 80,000.
	Arnhem	ƒ 160,000.

		ƒ 420,000.

Voor een deel dier sommen werden Gijzelaars meêgenomen. Kampen moest ƒ80,000 schaffen:

Steenwijk. . . ƒ 10,000.

legd was. Na dezen eersten stap kwam men verder en dobberde, 1° om het Sticht geheel als overheerd aan te merken en buiten de Unie te sluiten. 2° Om een gedeelte van 't Sticht aan Holland te trekken: de gematigdsten waren meest voor dit laatste.

Zeeland weêrhield dit echter met kracht; en dreigde, dat, zoo men zich zoo iets onderwond, zij dadelijk 't Land van Briel en Voorne terug zou nemen. - Friesland was tegen 't een en ander, even als Zeeland; maar wilde nu hooger rang in de Unie hebben dan bevorens, en even zoo Groningen. De Prins werd geraadpleegd, en, ondanks de convenientie van Holland om eenige plaatsen zich te eigenen, oordeelde hij, dat het Sticht geredintegreert moest worden in zijn rechten. Dordrecht had hier echter veel tegen, en begreep dat men ten minste Utrecht zoo lang buiten de Unie moest sluiten, tot het weêr in staat zou zijn, zijn *contingent* op te brengen. Op den 2° Februarij 1674 nam Holland ten laatste een Resolutie, waar bij de Provincie van Utrecht, en zoo ook aan die van Gelderland en Overijssel zoo dra zij van den vijand verlaten zouden zijn, op hun ouden rang in de Unie aangenomen zouden worden: met voorbehoud echter en beding van de Souverainiteit over den grond of plaats waar Holland eenige Sterkte gelegd had, met vrijen toe- en wedergang, naar en van die plaatsen; en verbod van zulk een grond binnen de 100 roeden van 't uiterste punt der sterkten te mogen bouwen of planten of iets herstellen of veranderen: en onderwerping dat alle geschillen over polders die *met* Holland of *over* Holland uitwateren, van de rechtbank van Dijkgraaf

en Heemraden voor 't Hof van Holland zouden komen.

Ook de Generaliteit werd het met Holland eens, dat eer men het Sticht toeliet, de regeering daar veranderd moest worden, waartoe Z.H. wegens haar gemachtigd werd; en dat de quoten der Provincien op nieuw en anders geregeld zouden moeten worden: ook moest Gelderland voortaan slechts 1 Lid in den Raad van State hebben, en Groningen daar tegen 2. - Men besnoeide derhalve wat men kon.

Inmiddels had men bij Holland op voorslag van Haarlem, en tevens bij Zeeland, op den 2° Februarij ook het Stadhouderschap Erfelijk gemaakt in de *mannelijke nakomelingen* van den Prins, hetgeen vervolgens verklaard werd door '*kinderen, kindskinderen, descendenten*, en *verdere nakomelingen*;' waar bij Delft en Rotterdam voegden dat de meening was, een EEUWIG EDICT te maken van een altoos durende IN*clusie* van 't Stadhouderschap. Maar niet genoeg dat Zeeland dit bij hun Resolutie over *Briel* en *Voorne* geëxtendeert hadden; en Holland het als Holland gedaan had voor de geheele Provincie, waar *de Briel* en *Voorne* onder geteld wierden, en de Briel een stemmend lid van was: het moest ten aanzien van *Briel* en *Voorne* nog eens afzonderlijk geschieden (want driemaal was niet te veel), en bij die afzonderlijke acte verklaarde die stad en dat land tot Holland te behooren. De Staten Generaal deden 't zelfde op voordracht van Holland ten aanzien van 't Kapitein Generaal- en Admiraalschap der Unie. - Maar wat helpt Erflijkheid als er geen Erven zijn! - Dit bedacht men ook bij Holland, en ter Staatsver-

gaderingen werd een Resolutie genomen, om den Prins tot trouwen te verzoeken, opdat de genomen Resolutien niet vruchteloos zouden zijn. Men schold hem voorts een schuld van twee miljoenen kwijt, aan zijn Vader geleend: de O.I. Comp. lei hem en zijn mannelijke Erfgenamen 1/33 in hare uitdeelingen toe. - Zoo Prinsgezind was men thands[1].

De Prins veranderde niet alleen de personen der regeering in 't Sticht, maar stelde ook een nieuw reglement van Regering in, het geen daar Staatsgewijze goedgekeurd, aangenomen, en ingevoerd werd. Ook in Gelderland en Overijssel geschiedde de verandering van regeerings-personen.

Het afbreken der onderhandelingen te Keulen moest het hernieuwen des oorlogs ten gevolge hebben. - De Prins had een Armee van 18,000 man, en 8,000 ruiters onder zich: vereenigde zich in Braband met de Spaansche troepen, waar zich de Keizerlijken ook bijvoegden; en de slag van Senef viel voor.

De Franschen onder den Prins van Condé hielden zich in hun legerplaats, en het was belang hen van daar te lokken. Men trok hen voorbij, en zij vielen in de achterhoede der Spaanschen, waar in hen de Prins ondersteunde. De enge wegen en doorgebroken grond was de onzen nadeelig, die in verwarring en op de vlucht raakten, en door den Prins in persoon niet dan met de uiterste moeite gekeerd en teruggevoerd werden tegen den vijand. Veel volks en daar onder veel mannen van geboorte, en vele vaandels en standaarden werden hier verloren. Doch

1 Eene andere vraag is, hoe hartelijk dit was?

Z.H. bragt het tot eene regelmatige slagorde, en 't gevecht duurde tot's nachts, met ongemeene woede en hardnekkigheid. 's Vijands rechter vleugel werd afgeslagen, en met verdubbelde woede, viel hij nu op onze rechter vleugel aan, waar de Prins in 't grootste gevaar was, en met eigen hand een Franschman die op hem aanviel neêrsabelde. Ook deze aanval echter werd doorgestaan, en Condé deinsde af, en betrok zijn legerplaats weêr. - Aan wederzijde schreef men zich de overwinning toe, doch de onzen hadden het veld gehouden; en de Prins deed al 't mogelijke om het tot een tweeden Veldslag te brengen, waar Condé zich voor hoedde. - De superioriteit van krijgskunst en moed blonk in den Prins hier op 't luisterrijkst uit, doch het plan van Condé was verstandigst en behield Frankrijk van een inval die 't noodlottig geweest ware. - De Prins wist echter op nieuw Condé voor een oogenblik te noodzaken tot dekking van eenige bedreigde steden, en hij brandde om een tweeden slag te leveren, waar (mogelijk) de Vrede meê gewonnen zou zijn: maar de Keizerlijke Generaal Souches, die bij Senef reeds zich zeer lafhartig of trouwloos gedragen had, onttrok zich, en van dat uur af was noodwendig alle harmonie tusschen de 3 vereenigde legers verbroken. De Prins nam Grave en Huy; en de Franschen hadden zich op dat tooneel des oorlogs werkloos gehouden, doch, met den Koning aan 't hoofd, in Franche-Comté zich alles tiendubbeld vergoed, zoo wel als in Roussillon. Ook hadden zij in Duitschland eenige voordeelen behaald, en de Zweden tegen Brandenburg, en die van Messina tot een opstand

tegen Spanje opgehitst, dat hier door zijn macht uit Katalonie trekken moest. - Ter zee werd de Ruiter tegen de W.I. bezittingen van Frankrijk gezonden, doch richtte niets uit; en Tromp deed een landing op de kust van Bretagne, maar die (schoon minder bloed kostende) even nutteloos was.

Daar behoefden geen geweldige schaden door onweeren, die de oogsten vernietigden en vele gebouwen deden instorten, binnenslands, om hier naar vrede te doen haken. Met genoegen nam men derhalve de aanbieding van Karel II aan om die te bemiddelen. Holland was geneigd veel toe te geven, maar de overige Provincien begrepen met Z.H. dat er om een redelijke vrede te bedingen, krachtdadige voortzetting des oorlogs noodig was. De Zweeden die nog steeds de rol van middelaars wilden spelen, waren te zichtbaar Fransch-gezind om nog eenig vertrouwen te vinden; ook lichtten zij weldra 't masker af, en vielen in Pommeren. Den Prins zocht men tot den vrede te brengen door den voorslag van een huwelijk met de Prinses Maria (die naderhand zijn gemalin werd), doch hij antwoordde: *dat het nog te vroeg was om daar om te denken*. - En middelerwijl hield hij, de valschheid van Karels gedrag en zijne *venaliteit* in allen opzichte kennende[1], verstandhoudingen in Engeland; waar men niet dan wantrouwen op den Koning en zijn gunstelingen voedde, en den Prins van Oranje daartegen, als den steun der onafhankelijkheid van alle Euro-

1 Karel trok toen nog 100,000 P. Sterl. jaarlijks van Frankrijk.

pische Staten, tegen Frankrijk begon aan te merken: gelijk hij zich ook betoond heeft.

Frankrijk kende Karels nietigheid, en den geest der Engelschen te wel, om niet te vreezen, dat bij langer oorlog, een vredebreuk met dat Rijk volgen moest, en hij wenschte dit door een nog tijdige vrede voor te komen: maar, eene bijzondere vrede, welke de Prins als een strik aanmerkte; daar hij niet dan eene algemeene wilde, en waarbij de door Frankrijk genomen plaatsen aan Spanje te rug wierden gegeven. - Dit achtte men in Holland niet te verwachtten, en de vredegezindheid dezer Provincie en haar invloed, op de drie herstelde Provincien altijd geoefend, begon te doen vreezen, dat de oorlog verslappen mocht, waardoor *en* de vrede, *en* het uitwerksel des oorlogs gemist zou worden. - Hier uit ontstond het denkbeeld van noodzakelijkheid eener hoogere macht dan de Prins als Stadhouder bezat. De regeering was in Gelderland nog niet, dan slechts provisioneel gevestigd, en Nymegen verlof hebbende bekomen tot beschrijving van Ridderschap en Kwartieren, werd er op den 29 Januarij 1675 met eenparigheid en eenparige bewilliging der Gilden en Gemeenten, besloten Z.H. en zijne mannelijke afstammelingen *de* SOUVERAINITEIT *van Gelderland en Zutfen* als *Hertog* en *Graaf* op te dragen. - De Prins vreesde de jalousie van Holland, die bij de vermeerdering van macht en recht aan de eene zijde, zijn invloed aan de andere zij' dubbeld verminderen mocht, en waarbij dus ten aanzien van de werking van zijn gezag, veellicht meer verloren dan gewonnen zou zijn; en hij vroeg den raad

der andere Provincien op een zaak van zoo veel gewicht, als het aannemen of verwerpen dezer opdracht. Haar advis was verdeeld. Utrecht was er voor. Holland en Zeeland waren in de stemmen der Staatsleden verdeeld, en die stemmen werden hem zonder opmaking van besluit toegezonden; en - de Prins wees de souverainiteit af[1]. - En nu werd hem de erfelijkheid zijner waardigheden bij Gelderland en Zutfen opgedragen, die hij met volle genoegen aannam; waarna hij de regeering herstelde en regelde; zoo als hij ook terstond daarop in Overijssel deed. Hij toonde zich echter gevoelig over eenige uitdrukkingen in de Zeeuwsche advisen, die hem verdacht hielden als of hij op de *souverainiteit* ook van Holland en Zeeland vlamde. Het geen te bonender was, daar het hem in der daad weinig moeite had behoeven te kosten, zich die *met de beste gratie* te verschaffen. - Zeer merkwaardig is de uitvoerige brief dien hij hier over aan Zeeland schreef; en waarin hij het voorbeeld van Gideon dat men geopperd had, zeer gepast retorqueerde[2].

In 't begin van dit jaar 1675 werd ook de jonge Prins Hendrik Kazimir van Nassau Stadhouder van Groningen, en ook van Drenthe.

Frankrijk had zich niet genegen getoond tot vrede-

1 Vele quaestien bij die gelegenheid: als
of het tegen de Unie streed?
of het de andere Provincien (t.w. Holland en Zeeland)
voor- dan nadeelig zou zijn?
of die 't voorbeeld zouden kunnen en behooren te volgen? enz.

2 Zie WAGENAAR XIV. D. bl. 361-366.

handelingen, of men kwam, na eenige andere plaatsen aan de eene of andere zijde voorgesteld en verworpen, overeen, in Nymegen daartoe te bepalen. En Frankrijk en Zweden wilden met alle kracht een wapenschorsing vooraf, maar dit werd niet aangenomen. De Prins werd door de kinderpokjens aangetast, waar hij gelukkig doorkwam, en die het fortuin van de familie Bentinck gemaakt hebben[1].

De veldtocht begon in dit jaar met Frankrijks belegering van Limburg, 't geen de Prins van Oranje haast maakte om te ontzetten, doch te laat kwam. De Prins volgde 't Fransche leger op den voet en zocht een veldslag, doch Condé ontweek dien volstandig: en er viel deze reis niets van belang voor.

In Duitschland was het verlies van Turenne voor Frankrijk van zeer nadeelige gevolgen, en met moeite herstelde Condé, die hem aldaar in 't bevel opvolgde, den nasleep daarvan. In Roussillon en in Sicilie liep hun alles mede.

Zweden trok zich door zijn inval in Brandenburg, een oorlogsverklaring van onzen Staat op den hals, die half Juny geschiedde, en zij werden kort daarop door den Keurvorst gestuit en te rug geslagen. Denenmarken van zijn kant dwong den Hertog van Holstein met wien Zweden een tractaat tegen den Keurvorst gemaakt had, van dat verbond af te gaan, zoo als ook de Hertog van Lunenburg genoodzaakt werd te doen, doch alleen voor het uiterlijke deed. - Zware stormen troffen dit Land weder en verwekten doorbraken en overstroomingen, van het uiterst belang.

1 WAGENAAR XIV. D. bl. 370.

De Prins, die zich zeer aan de zaken in Engeland gelegen liet zijn, om niet door Karel II bedrogen te worden, bediende zich in die verstandhouding van *Abraham Wiquefort*, Resident van Polen, en Gezant van de Hertogen van Lunenburg bij ons, die zich al vroeg daartoe aangeboden had. Zijn dubbelzinnige wijs van handelen had ongenoegen tusschen Karel II en den Prins verwekt, en men bevond dat hij den Engelschen Secretaris brieven had meêgedeeld, die uit Engeland ontfangen waren. Hij werd gevat, en voor 't Hof te recht gesteld. - 't Spreekt van zelfs dat geheel het Corps Diplomatique hier over opstond, als over een inbreuk op het Jus Gentium. - Maar hij was Hollander geboren, en niet in Poolsche dienst getreden dan onder voorbeding van onderworpen te blijven aan de souverainiteit en jurisdictie in Holland. Hij was in dienst en tractement als Historieschrijver, en van de Staten Generaal als geheim translateur. Men bracht daar tegen in, dat hij echter als Minister van Brunswijk inviolabel was en buiten Jurisdictie. Doch de Staten en 't Hof wisten den Brunswijkschen Minister niet van den Hollandschen en Generaliteits bediende af te scheiden. Hij werd tot een eeuwige gevangenis verwezen; doch in 1679 ontkwam hij met behulp van des Cipiers dienstmeid, van de gevangenpoort, en vlood naar Zelle, waar hij '*Herr Hoffrath*' wierd. Sedert schreef hij een Historie der Vereenigde Nederlanden, en 't werk: *l'Ambassadeur et ses fonctions*, steeds als Classic aangemerkt.

Pieter de Groot, die naderhand als alles in rust was, weêr in Holland gekomen was, werd door zijne

uitlandige en zwervende Correspondentie met Wiquefort, die nu voor den dag kwam, wederom in groote opspraak en haat gebracht. Hij werd voor het Hof gedagvaard, gehoord, in ordinair proces ontfangen, en vrij gesproken, doch stierf ruim 1½ jaar daarna (in Junij 1678). [Z. *de Bijvoegs*.]

De vredehandel was in te veelerlei belangen verwikkeld om niet groote moeilijkheden te hebben. Tusschen den Staat en Frankrijk was geen geschil meer, zoodra de Koning alles te rug had gegeven; maar de vordering van Spanje tot volkomen herstel van 't verbond der Pyreneën, ontmoette zijn grootste tegenkanting, en hij wilde de Akensche vrede tot grond gelegd hebben, blijvende staan op het Franche Comté of een aequivalent daar voor. Dit werd door Karel II ondersteund: doch het duurde tot verr' in 1676 eer men de bijeenkomst der Gezanten te Nijmegen kon openen, daar zij ter oorzake van de paspoorten een wijl afgebroken bleef, eer zij nog begonnen was.

De Ruiter die in September 1675 met 18 oorlogschepen Spanje ter hulp naar de Middelandsche zee gezonden was, en de veel talrijker Fransche vloot uit Toulon opzocht of afwachtte, was met haar op den 8 Januarij 1676 in gevecht geraakt, met gelijk nadeel; hoezeer naderhand versterkt door 9 Spaansche schepen, vond hij 't niet geraden haar wederom aan te grijpen, maar wilde, daar de 6 maanden, waarvoor deze hulp bepaald was, verstreken waren, en meestal in 't wachten op de Spaansche besluiten en toerustingen, naar 't vaderland keeren. Een bevel van den Prins kwam dit

voor. Hij zeilde nu op de begeerte der Spanjaarts naar Napels, van daar naar Palermo en, met de Spaansche vloot vereenigd, besloot hij tot een onderneming op Messina; maar de Franschen onder du Quesne leverden hem slag, en de Ruiter werd in dit gevecht door een kogel getroffen, die hem 't linker been verbrijzelde. De Franschen werden echter tot wijken gebracht en vervolgd tot in den avond, waarna men te Syracuse binnen liep. Dit viel voor den 22 April en den 29 stierf hij aan zijn wonden, en zijn lijk naar het vaderland gevoerd verkreeg de prachtigste graftombe te Amsterdam, die (behalven die van Prins Willem den I) in ons vaderland bestaat[1]. - Na zijn dood leed zijn Esquader, met de Spaanschen vereenigd, in een nieuwen slag met de Franschen, een gevoelige neêrlaag, en kwam eindelijk in Januarij 1677 t' huis.

Te lande openden de Franschen den veldtocht in April 1676 met het nemen van de stad Condé in Henegouwen, en Bouchain. De Prins van Oranje belegerde Maastricht, maar was na een belegering van drie weken, waar in wonderen van kunst en moed ter wederzijde gedaan werden, door de aannadering van het vijandelijk leger tot ontzet, genoodzaakt op te breken. In Duitschland namen de Keizerlijken, Filipsburg. In 't Noorden kregen de Zweden 't zeer kwaad tegen Brandeburg en Denemarken, zoo wel als tegen een Hollandsche vloot, derwaart gezonden onder Tromp: die door den Koning van Denemar-

1 Hij stierf *Hertog*, zonder het te weten.

ken tot Graaf, en Ridder van den Olijfant verheven wierd.

In het geschil over de paspoorten deed Lodewijk de XIV nu onder[1] en de Nijmeegsche Vredehandeling ving aan. Maar de Duitsche Vorsten, zoo wel als de Keizer, en Spanje, zochten den vrede niet ernstig, maar hoopten door meer voordeelige krijgskansen Frankrijk meer gedwee te maken.

Door allerlei vleiende aanzoeken zocht Frankrijk derhalve tot afzonderlijke handeling met Holland te geraken, het geen de Prins tegenstond. Ook zocht de Fransche behendigheid bij den Bisschop van Munster en den Hertog van Hanover ingang te vinden om hen van de gemeene bondschappelijke zaak af te trekken. - Oranjes voorstel, ‘om *Madem*[lle] *d'Orleans* met de Nederlanden als bruidschat, aan den jongen Koning van Spanje te geven,’ vond geen ingang. - Nu werkte men in Holland op 't algemeen (dat wel reden had om naar vrede te verlangen) door blaauwboekjens en spotschriften tegen den Prins, wien men afschilderde als iemand die door den oorlog 's Lands ondergang zocht. De opsteller van eenige dezer fraaie stukjens was iemand, die daar over achterhaald, voor krankzinnig verklaard werd; maar hij was 't alleen niet. Het algemeen is gewonnen, zoo dra men 't vertelt, dat een zaak geld kost, en zij 't op moeten brengen; en door dit middel is men zeker

1 't Kwam aan op het noemen van *Hertog en Broeder* door Lodewijk XIV, aan den jongen verdreven Hertog van Lotharingen; dien hij slechts *Prins en Neef* wilde heeten. - Dit was inderdaad van gewicht.

van den uitslag, als men 't rechter over de keus tusschen vrede en oorlog maakt. Ja men spaarde niets om den Prins in den haat te brengen, terwijl Beverninck (op wien hij vertrouwen gekregen had) zich op een wijs tegen de Fransche Gemachtigden uitliet[1], die men met WAGENAAR voor verschalking en veinzerij pleegt op te nemen; maar waar in de oude Wittiaan zich ontdekt, die nu 't oogenblik daarziet, om zijn partij weêr over den Prins te doen triomfeeren; wien het hooglijk griefde, dat de Keizerschen in plaats van met hem als bondgenooten de handen in een te slaan, hem veeleer dwarsboomden en daar door den oorlog in de Nederlanden, die hij anders lang voleindigd zou hebben, voort deden duren. Openlijk ook sprak men van den Prins wel te zullen dwingen[2]. In deze gesteltenis zocht Frankrijk den Prins ook afzonderlijk aan, door Temple. En de Prins, die wel zag, dat de voortduring van den oorlog onwil bij de Staten en hatelijkheden bij 't gemeen na zich zou sleepen, terwijl het gedrag der bondgenooten zelf, niet veel goeds van dien voortduur beloofde, toonde zich niet afkeerig van de vrede, zoo men slechts middel wist om dit doende, zijn eer en 't vertrouwen van geheel Europa (dat op hem rustte, en 't geen hij tot geen prijs wilde schenden of verzwakken) te bewaren[3].

1 Zie WAGENAAR XIV. D. bl. 416, 417.
2 Verg. WAGENAAR XIV. D. bl. 462.
3 Dus had Temple zelf verklaard: ‘dat 's Prinsen EER aan de onderhouding der verbonden hing, en de bondgenooten meer op Z.M. steunden, dan op eenige publyke Staatsbesluiten.’ Natuurlijk!

Op 't laatst echter werd van wegens den Staat aan de Bondgenooten te kennen gegeven, dat er geen onderstandgelden meer betaald zouden worden, als 't bleek dat zij om hun bijzonder belang de vrede vertraagden. En dit werkte zoo veel uit dat eindelijk even voor December de volmachten uitgewisseld wierden, 't geen (na de altijd langdurige regeling van *rang* en *ceremonieel*) 't eerste werk bij elk Congres is; en met kibbelen over die volmachten ging de rest van het jaar om.

Karel II ondertusschen ontzag Frankrijk ongenoegen te geven, hield zich gantsch onzijdig, wilde geen stap doen om iets, hoegenaamd, in de hangende schaal, wat tegen Frankrijk zou kunnen schijnen, bij te doen, en weigerde zelfs, op compromis der partijen arbitator te zijn.

In dezen toestand van zaken namen de Franschen Valencijn, Kamerijk, en belegerden St. Omer; 't geen de Prins oordeelde te moeten ontzetten. Hij trok derhalve op die stad aan, en bij Mont-cassel viel er een slag voor, waarbij de overmacht der Franschen, door een tweede Armee gesterkt, die onder den Hertog van Luxemburg zich bij de belegerings-armee voegde, den Prins dwong hun het slagveld te laten, en dus ook de Stad, schoon hij 't Nederlandsche leger door een allerkunstigste aftocht (en die Epoque in de geschiedenis der krijgskunst gemaakt heeft) in 't veld en geducht hield. Niet te min was de stroom des geluks den vijand mede, en de Prins richtte weinig uit. - In Duitschland viel ook niets van belang tusschen de twee vijandlijke legers voor; alleen is 't merkwaardig, dat de Bevelhebber last hebbende om zich bij den Prins van Oranje te

voegen, hem te loor stelde. Dat het de Franschen waren die 't hem belet hadden, verstaat zich! Met één woord, alles spande zeer krachtdadig voor Frankrijk samen, dat echter aan de Pyreneën niet triomfant was. Frankrijks medehelpers, de Zweden, betaalden daar voor te land en ter zee, en verloren aan alle kanten. In America namen de Franschen ons Tabago af, na een zeegevecht, waarin de Kommandeur Binkes gebood, en de Scheepskapitein *Vlak*, geklemd tusschen twee Fransche oorlogschepen, zijn eigen schip met de beide Fransche, door het aansteken van een tonnetjen buskruid, in de lucht deed vliegen.

Schermde men in het duister met polityke of schimpschriften, en in 't openbaar met invectiven en uitstrooisels tegen den Prins, men moest het Kerkelijke niet vergeten. De Voetianen, als getrouwe aanklevers der Stadhouderen, hadden van 's Prinsen herstelling aan, dadelijk weder hun oud aanzien te rug; maar men maakte in Zeeland een wet, dat de Predikanten zich rustig en stil zouden hebben te houden: het geen verschillend uitgelegd wierd; maar het zag op een verzoek reeds in 1675 gedaan te Enkhuizen, door etlijke Leden der Hervormde Gemeente, *dat men niemand beroepen wilde*, dan die *vreemd van de* NIEUWIGHEDEN was, ‘die THANDS (zeiden zij) door sommigen gedreven wierden.’ Dit verzoek nam de Kerkenraad, die zeer tolerant was, uitermate kwalijk, en daar zij de gunst der Magistraat had, ontbood deze de requestranten op 't Stadhuis, en *bestrafte hen daar scherpelijk*. Maar deze vervoegden zich aan zijn Hoogheid, *die goed vond die*

van Enkhuyzen te vermanen om aan de begeerte der Verzoekeren te voldoen[1]. Zulk een verzoek kon ook wel in Middelburg door de Voetiaansche Predikanten gedaan worden, begreep men, dewijl Magistraat en Magistraatgezinden van zin waren een nieuwigheidpreeker daar in te roepen; want men wilde zulk een verzoek daar gaarne als een te buitengaan van het predikampt doen doorgaan. Doch de Prins, die zeer wel doorzag dat het wederom om een kerkbeweging of scheuring te doen was, bij die zijn Stadhouderschap nu moede waren, maande bij gelegenheid van een vacatuur te Middelburg de klasse van Walcheren schriftelijk aan, bij 't vervullen der plaats bedacht te zijn op het weeren van nieuwigheden. Maar aldaar stond het verkiezen eens Predikants aan een gemengeld kollegie uit Leden der Wethouderschap met die van den Kerkenraad: en (als ware 't opzettelijk om den Prins te honen) beriep men zekeren *Momma*, bekend voor een nieuwigheids-verkonder, van Ham, waar hij Professor was. De Klassis weigerde de goedkeuring, maar de Wethouderschap stelden den Neoloog, die (ondanks eene aanschrijving van den Prins, zoo wel aan hem in 't bijzonder te Ham, als aan de Middelburger Wethouderschap) driftig en blij aan kwam stuiven, feitelijker wijze en met mededadigheid van den Burger-Krijgsraad op den preekstoel. De Prins nam dit kwalijk. De Klasse dagvaardde het Collegium Qualificatum (dus heet het) voor zich te Vlissingen, en de Wethouderschap verbood dat één van haar Ingezetenen voor de Klasse verscheen.

1 WAGENAAR XIV, 450.

De Klasse procedeerde bij defaut, en zettede twee Middelburgsche Predikanten, ook Diakenen, af, en verklaarde Momma voor *geen Predikant*, maar *indringer*.

De Prins kwam te Middelburg, na dat het dus een poos tijds geduurd had. En verklaarde *dat hij de* FACTIE *te Middelburg kwam* DEMPEN. Men wilde zich verantwoorden: doch hij wilde geen verantwoording hooren, maar de zaak in orde gebracht. Hij kwam in de Vergadering der Staten, en daar werd eene Resolutie genomen: en *Momma* dienvolgende afgezet, en de onrust-zoekende leden van 't Kollegie en van de Wethouderschap, en ook van den Krijgsraad desgelijks. Van de twee door de Klassis veroordeelde Predikanten werd den een de Stad en Provincie ontzegd, de ander na schulderkentenis en belofte van beterschap in zijn dienst hersteld. - En door dien cordaten stap van auctoriteit kwam hij de verdeeldheid, die even als de vroegere tot een geheele scheuring en omwenteling van Staat aangelegd was, weldadig in hare beginselen voor[1].

1 Die nieuwigheden ontsproten uit het Goccejanismus: niet uit den leer zelf, maar om dat, zoo dra er iets nieuws in de Godsdienst opkoomt, alle kwalijk gezinden tegen de Rechtzinnigheid zich daar bij voegen, en dezen nieuwen leer, dan anders draaien en toepassen tot bestrijding der Rechtzinnigheid. Curatoren der Leydsche Academie hebben ook tegen zulke nieuwigheden een plakaat gemaakt, 't geen den Professor Heydanus die zich dat aantrok, en daar tegen schreef, heeft doen afzetten. En het waren deze woelingen die veel aanstoots en onrust in de Gemeenten verwekten, waarin zij die op Staatsverandering doelden, een goede gelegenheid zagen.

In de Provincie van Groningen ontstonden nu wederom onlusten tusschen de Stad en de Ommelanden; die de tusschenkomst van de Staten Generaal nogmaals vorderden, die den Prins verzochten hun gemachtigden in persoon te willen verzellen en met zijn gezag ondersteunen. Friesland zoo beweegbaar als een Democratie noodwendig altijd zijn moest, was nu ook langs den voorverhaalden weg tegen den Prins ingenomen, en was hier tegen, en maakte verschil over 's Prinsen recht om zouder den Stadhouder van Friesland en Groningen, troepen uit die Provincie te trekken. De Staten Generaal hielden 's Prinsen zij': ook de Ommelanden, maar de stad Groningen hield het met Friesland. - Nu kwam men met nieuwe vertogen en vorderingen over de Groningsche Provinciale Constitutie en die der Stad zelve, bij de Staten Generaal. - Deze bevalen dat de Stad zich moest onderwerpen aan de uitspraak der gezonden Gemachtigden; bij weigering waar van de Ommelanden gerechtigd wierden om op zich zelven huis te houden. Hier was de Stadhouder zeer tegen, als strijdig met de *Vrijheid* en *Hoogheid* of *Souvérainiteit* van de Provincie. - De Ommelanden zonderden zich af. De Stad verbood hun regeering of bevelen te erkennen in wat opzicht ook, en verpachtte 's Lands middelen over de Ommelanden. - Dezen verboden eenige betaling te doen dan aan hunnen afzonderlijken Ontfanger. - De Stadhouder gaf daar tegen niet één plakaat, maar verscheiden. - De Stadhouder had de militaire macht; en de Ommelanden waren genoodzaakt weêr tot de Staten Generaal toevlucht te nemen; en de Stad daar tegen

vlood tot de Staten van Holland en deed bezendingen naar Hollandsche steden. Doch Holland was nog niet gezind openlijk een nieuwe partij tegen den Prins te vestigen, als sommige leden, of leden van leden, wel wenschten, en waartoe het nog te vroeg was: en deze Provincie stemde met de overigen in de Staten Generaal, ‘dat de vorige uitspraak stand moest houden; of dat men wederzijds van 't geschil af moest zien, met een algemeene amnestie daar bij.’ - En de zaak werd gevonden.

In Overijssel werd (1677) te Deventer, tegen 's Prinsen Reglement van 1675, (als strijdig met de Stads Privilegien, zoo zij meenden) de Magistraat veranderd en beëedigd, zonder 's Prinsen approbatie. Dit was NB. een loutere *delicatesse de conscience* (zeiden zij): want zij konden *gemoedshalve* dat Reglement niet volgen en de Privilegien schenden of overtreden. De Prins antwoordde, dat hij *niemands conscientie* wilde dwingen, maar ook 't recht, dat hem opgedragen was niet wilde laten schenden, en beval de conscientieuse 22 Gemeensmannen af te zetten. En de zaak was voorbij.

In Friesland was men 't ook oneens en wroette tegen den jongen Stadhouder en zijn moeder. De misnoegden vervoegden zich bij de Staten Generaal en Prins van Oranje: Gemachtigden derwaart gezonden, brachten te weeg, dat de bemiddeling der geschilpunten aan Gemachtigden der Staten Generaal (daar toe te benoemen) en den Stadhouder en Raden van het Hof van Friesland, overgelaten wierd, die een Reglement maakten op de Regeering. - Weldra klaagde men weêr dat het niet opgevolgd

werd, en de tweespalt duurde langen tijd, eer zij uitsleet.

In Engeland kwam het Parlement tot een stap, die tusschen het volk en den Koning (die er zich zeer verstoord over toonde) kwaad bloed zette. Het verzocht namelijk den Koning; een offensive en defensive alliantie met de Staten Generaal, tegen den geweldigen aanwas van Frankrijk en tot behoud der Spaansche Nederlanden. De Prins van Oranje koesterde zekerlijk dezen geest door zijne verstandhouding, en daar hij den toeleg van Frankrijk, om in Europa geheel meester te zijn, duidelijk inzag, zoo wel als het weêropkomen van de Franschgezinde partij bij ons, begreep hij te meer, dat er een houding noodig was, die Frankrijk ontmoedigde, ten einde 't (voor 't oogenblik ten minste) van zijn stoute eischen te doen afzien; en voor 't vervolg aan den ingeboren Franschen-haat der Engelsche Natie een vasten steun tegen de algemeene overheering te hebben, die in de Duitsche bondgenooten uit hoofde van elks bijzondere inzichten niet te vinden was. En het was met dit inzicht voornamelijk dat hij de Engelsche Prinses tot Gemalin vroeg. - In Holland had men van 't oogenblik af, dat Frankrijk misnoegen opvattede over de Munstersche Vrede, Frankrijk gevreesd, en hier om wilde De Witt voor den Staat in de Spaansche Nederlanden een voormuur hebben, en tevens Frankrijk ontzien, en voor zich-zelv' en zijnen aanhang machtig genoeg gemaakt hebben: twee tegenstrijdigheden zoekende te vereenigen. De Prins trad ten aanzien van

het eerste punt in de Witts systema; de anti-stadhouderlijke partij hield het tweede vast.

Frankrijk bood, verschrikt door den stap van het Engelsch Parlement, en de beduchtheid dat Karel gedwongen mocht worden te bewilligen, nu een lange treves aan. Maar dat deze niet in het plan van den Prins kon vallen, begrijpt ieder die inziet hoe veel Frankrijk daar door vooruit moest krijgen, op de oorlogende Mogendheden. Doch men was het tusschen de Hollandsche Gedeputeerden en Frankrijk te verr' eens tot een afzonderlijke vrede, om zich veel daarover te bekommeren, en Beverning *gedroeg zich reeds als middelaar* tusschen de andere Bondgenooten en Frankrijk, en drong hen sterk om Frankrijk zijn zin te geven[1]. De Prins vorderde ook bij die onderhandelingen zijn Prinsdom Oranje terug, en vergoedingen of herstel van rechten, daar aan verknocht, maar dit werd ter zijde gesteld, om dat het den Vrede vertragen mocht, *tot beter gelegenheid*. Men gevoelt, dat dit was hem á la merci van Frankrijk te stellen; en immers had hij dit wel verdiend bij degenen, die *à-contre coeur* door hem uit de Fransche *genade* verlost waren! - Dat 's Prinsen toeleg op Charleroi mislukte, werd als de *leus* aangemerkt van den volkomen ondergang van zijn gezag in het Land, en volstrekte noodzakelijkheid voor hem om tegen zijn hart en geweten een schandelijk verdrag te onderschrijven[2]. - En nu strooide men onder het volk, dat Spanje weêr toelei, om

1 WAGENAAR XIV D. bl. 463.
2 WAGENAAR XIV D. bl. 464.

meester over de Republiek te worden als te voren, en dat de Prins dit begunstigde.

De Prins deed nu een tour naar Engeland. Men had gaarne den Prins een ander huwelijk opgedrongen van veel lager soort, en dat geenerlei Staatsbetrekkingen voort kon brengen. Maar hij had zijn maatregelen genomen; en zijn vertrek spreidde een groot allarm te Nijmegen, en ontrustte inzonderheid Frankrijk. Hij verzocht de Prinses Maria ten huwelijk, maar de Koning wilde 't eerst over den Vrede eens met hem zijn, als vreezende den invloed dien de huwelijksbetrekking hem in Engeland geven mocht. Doch in plaats van den Prins in ZIJN systema te brengen, wist deze hem in 't ZIJNE over te halen; en 't huwelijk werd niet slechts voltrokken, maar na die voltrekking werden de voorwaarden der algemeene Vrede tusschen den Koning en den Prins bepaald, wel niet volkomen naar 's Prinsen *wensch* (want hij moest wel iets toegeven), maar echter naar zijn *begeerte*: en terwijl de Koning voor Frankrijks toestemming zorgen zou, verbond zich de Prins tot de bezorging van Spanjes bewilliging. - De Franschen rekten de zaak echter uit, en wisten Karel II op nieuw van het spoor te brengen[1].

Schreeuwde men bij de Loevesteinsche partij tegen den Prins, men deed het niet minder tegen dit huwelijk, en gebruikte 't als middel om 't mistrouwen

1 Naamlijk: door handtastelijke argumenten van personeel belang, die bij hem te meer ingang hadden, naarmate hij meer verkwistend en dartel was.
Het lokaas was nu zes miljoenen 's jaars.

bij volle handen te zaaien. Vooral te Amsterdam en te Rotterdam, waar men de rivaliteit in den koophandel tegen Engeland gelden deed. - Immers had men om consequent te zijn, zich moeten verheugen, dat de Prins zich verbond aan een Vorst, die zoo Franschgezind was als men wenschen kon. Maar men zag dieper, en begreep dat de Prins door deze huwlijksbetrekking een gewichtiger personaadje geworden was, die men nu meer moeite zou hebben zich weer kwijt te maken. - En Karel maakte wel een verbond met den Staat om de vrede op den beraamden voet te bewerken; maar de bekrachtiging (ik laat staan, de uitvoering) bleef achter; en toen men 't met een meer gedetailleerd tractaat bevestigde, verplichtte men zich niet tot een offensiven dwang, maar alleen tot weêrkeerige defensie tegen aanval; en dus tegen het oogmerk en den geest van het aangegane verbond. Tantae molis erat [zoo veel had het in], door Frankrijks listen niet alle maatregelen t'elkens verijdeld te zien.

Het voorjaar van 1678 was daar, en Frankrijk maakte 't zich ten nut door een tijdig openen van den veldtocht, en nam Gend, Yperen, en 't Kasteel Leeuwe in Brabant, ook veroverde 't in Katalonie de stad Puicerda. Nu verklaarde Lodewijk XIV, welke de voet was, waarop hij vrede wilde toestaan; 't geen hij tot dus verre verborgen gehouden had. En daar hij nu geheel overwinnend was, moest dit dan ook tot grondslag, ten minste tot onderwerp der verdere onderhandelingen strekken. Om een afkomen te verkrijgen zonden de Staten iemand naar Londen, en een ander naar Brussel, om in Frank-

rijks voorschrift toestemming te bewerken. En Karel gaf die toestemming, eenigzins aarzelende pro forma, maar van goeder hart; met bijvoeging van de reden: 'dat dewijl de Staten 't begeerden, en Frankrijk er hem geld voor aanbood, bij niet zag waarom hij de zaak niet doen, en het geld niet aannemen zou.'

De Engelsche Gedeputeerde te Nymegen schaamde 't zich echter tot zoo verr', dat hij 't voorstel aan de bondgenooten niet doen wilde, en deze verklaarden de voorwaarden nooit te zullen aannemen. Doch Beverning had reeds met de Franschen een stilstand van wapenen voor zes weken gesloten, binnen welken tijd de Staten de bondgenooten tot die conditien moesten bewegen, en, dit niet gelukkende, hun allen bijstand tegen Frankrijk weigeren. - Daar werd door den Koning een dubbele belofte bijgedaan: 1° dat hij den Staten een genoegzamen voormuur tegen zich toe zou staan; - en 2° dat hij zulke maatregelen met hun beramen zou, als hun (binnenlandsche) VRIJHEID voor altijd zeker zouden stellen. Waar van de zin en meening door WAGENAAR zeer wel te kennen gegeven wordt[1]. - En deze beloften (of *aanbiedingen*, als men 't noemde) werden ilico door den druk bekend gemaakt, en onder den gemeenen man verspreid, *eerst in Holland* en vervolgens in de andere Provincien (zegt WAGENAAR) waar door men de razernij der vredezucht recht aan den gang wist te brengen; en de Prins begreep dat zij niet langer te keeren was.

1 WAGENAAR XIV D. bl. 481: te weten tegen den Prins, tegen wien men nu weer onbeschaamd en openlijk uitkwam.

Men gedroeg zich bij ons getrouw aan het verdrag van Beverning en stoorde zich aan geen verwijt der Bondgenooten, of 't geen de eer en goede trouw voorschreef: alleen de veiligheid der Spaansche Nederlanden werd als eigen zekerheid betracht, en ruim zoo veel vastgehouden, om dat het een *maxime* van de Witt was, dan om andere reden. - Men was nu gereed te sluiten, wanneer over dit punt eensklaps een geschil oprees, dat men dezerzijds niet voorzien had, maar bij Frankrijk wel degelijk in aanmerking genomen was. De Franschen moesten eenige Steden aan Spanje in de Nederlanden te rug geven: de Spaansche Gezant vroeg, wanneer? - Hier zat de knoop.

De Staatschen begrepen: dadelijk na 't sluiten der Vrede. - De Franschen zeiden: neen; niet dan na dat Zweden voldoening zal hebben ontfangen; en dit was met andere woorden, *ad Kalendas Graecas* [te S^{t}. Jutmis] gezegd. Vooral, daar dit van de Staten niet afhing.

Karel verzekerde even zeer verontwaardigd over deze uitvlucht te zijn, en teekende een nieuw verbond met den Staat, en de Prins van Oranje trok te velde om Bergen in Henegouwen (door Luxemburg belegerd) te ontzetten en dat in hoogen nood was: 10000 Engelschen moesten, naar Vlaanderen gescheept, zich bij 't leger tegen Frankrijk voegen, en de Prins was gezind den vijand slag te leveren. Den Franschen was een korte tijd gesteld, binnen welke zij te verklaren hadden of zij de ontruiming dadelijk na de vredesluiting doen wilden dan niet; en men kende hun halstarrigheid.

Maar Karel II, altijd Fransch in 't hart, en geen oorlog willende, wist bedektelijk Zweden te overreden, om Lodewijk te verzoeken, dat hij hunnent wil de vrede niet uitstelde; en dus bleef Frankrijk aan de eer. Maar het bleef niet te min weigerig, ten ware de Staten zich verbonden, om terstond daarop Gemachtigden te zenden, met wie men over de middelen besluiten zou om aan Zweden voldoening te bezorgen. Dit was in de daad een verbond voor onzen vijand tegen onze bondgenooten aangegaan; en de absurditeit van zoo iets stiet elk derwijze tegen de borst, dat men de vernieuwing des oorlogs nu wederom voor onvermijdelijk hield, en de deelneming van Groot Brittanje daarin voor zeker.

De bepaalde dag verscheen, als tot groote verbazing van elk, de Fransche Gezanten verklaarden last te hebben om de ontlediging der Steden naar de begeerte der Staten Generaal te bewilligen, en de vrede te teekenen; maar dat het denzelfden voormiddag nog geschieden moest. Oogenblikkelijk werd er, nevens het verdrag van vrede ook een van koophandel gesloten. Maastricht en de landen van Vroenhove, Valkenburg, Daalhem, en 's Hertogenrade en wat daartoe behoorde, werd den Staat te rug gegeven; en de Staten beloofden een stipte onzijdigheid, en guarandeerden Frankrijk het tractaat dat hij met Spanje sluiten zou. Frankrijk verbond zich ook tot teruggave van Oranje, en al het geen hem verder in 't Fransche gebied toebehoorde, op gelijke wijze, als hij 't *voor deze oorlog* bezat.

De Prins van Oranje ondertusschen met zijn legermacht tot het ontzet van Bergen opgetrokken, kwam

op den 14 Augustus (1678) in 't gezicht van het Fransche leger onder den Hertog van Luxemburg geschikt om 't beleg te onderstennen en 't opslaan te beletten. Hij tastte terstond het Fransche hoofdquartier aan, en de slag werd algemeen en duurde tot de nacht, die de legers beide met verlies van veel volk van een scheidde; maar waarin de Franschen uit hun legerplaats gedreven werden, en in wanorde weken. Des morgens was tot het hervatten van 't gevecht alles in aanstalte, als de tijding van 't sluiten der vrede kwam; waar mêe de twee vijandelijke Legerhoofden elkander gelukwenschten, en die zij met een omhelzing bevestigden. [Z. de *Bijvoegs* .]

Nu stond Spanje tusschen dezen Staat, die het de vrede op de dezerzijds bepaalde voorwaarden aanried, en de overige bondgenooten die ze afrieden, geklemd; en dadelijk kwam Frankrijk ook weer met een nieuwen eisch voor den dag, waarmeê het die voorwaarden nog verzwaarde: de vordering naamlijk van het Graafschap Beaumont en de Stad Bouvignes. Nieuwigheid die bij Engeland als een trouwloosheid aangemerkt werd, waarom hij den Staat van 't bekrachtigen der gemaakte bijzondere vrede te rug houden en de oorlog hervat wilde hebben. 't Was een bloote rol, die de Koning speelde om zijn Parlement te blinddoeken, en ging verzeld van 't ontschepen der Engelsche troepen in Vlaanderen; dit maakte Frankrijk dadelijk veel gemaklijker, maar Spanje ook even zoo veel onhandelbarer. Echter de bekrachtiging der Staten ging door, en de Vrede van Spanje volgde,

waarbij een verdeeling der Nederlanden plaats had, die Frankrijk daar machtig genoeg maakte, en Spanje daar machtig genoeg liet, om een bron van eindelooze wederzijdsche aanmatigingen tegen elkander te zijn. - De vrede met het Duitsche Rijk was de moeilijkste, dat zich allerernstigst over ons beklaagde en ook over Spanje: 't geen nu door een nieuwen inval in Vlaanderen tot de bekrachtiging der vrede gedwongen werd; na welken dwang de Keizer wel volgen moest, die den 5 Februarij 1679 vrede sloot, zoo wel met Zweden als Frankrijk. De andere Duitsche Vorsten traden wat later in 't zelfde spoor, en na dat den tweeden September Denemarken met Zweden en Frankrijk verdragen had, bekroonde een Vrede- en Commercie-Tractaat tusschen Zweden en dezen Staat het geheele werk op den 12 October. - Die begeert te zien in een algemeenen spiegel, niet *quid virtus et quid sapientia possit* [wat deugd en wijsheid vermag], maar *quid dolus et fallacia* [wat bedrog en list], bestudere de vrede-onderhandelingen van Nijmegen en leere wat bondgenooten en bondgenootschappen zijn wanneer zij geen groot man aan het hoofd hebben wiens geest ze dooradernt en drijft. - Hiertoe was Willem III geboren; maar hij had er in deze zijn morgenstond nog den invloed niet toe, en eerst later tijd moest in hem den man toonen, die door de voorzienigheid tot beteugelaar van de ongetemde heerschzucht, en bevrijder van Europa bestemd was.

Over het gedrag der Republiek jegens de bondgenooten die 't harnas voor haar aangeschoten hadden willen wij liefst zwijgen. Zekerlijk hadden die meer kunnen en moeten doen, en werden door

bijzondere belangen bestuurd, zonder 't welke het licht geweest was, Frankrijk geheel anders in te perken. Zekerlijk was het gedrag van Engeland ook van dien aart, dat er geen krachtdadige maatregelen van te verwachten waren. En zekerlijk deed een oorlog naar bijzondere plannen en partialiter [met verdeelde inzichten] gevoerd, Frankrijk door zijn éénheid van ontwerpen, voordeel op voordeel behalen. Maar zoo men den Staat als Staat, in zijn uiterlijk gedrag en het afgaan van 't bondgenootschap wettigen kan, waar omtrent even het zelfde *voor* en *tegen* is aan te voeren als bij de Munstersche vrede; wat moet men van 't inwendig gedrag der genen die de vrede bewerkten en doordreven, zeggen? - In dezen is de weder opgestane geest der Wittiaansche binnen- en buitenlandsche maatregelen ter herstelling van de Aristocratische factie, ter verdeeling van den Staat, en ten onderbrenging van het pas herstelde Stadhouderschap niet te miskennen; en Willem III bood daar zelf de hand toe, door aan lieden, als Beverning b.v., wier bekwaamheden hem voor hun innamen een vertrouwen te geven, dat zij misbruikten. Doch, wij merkten het reeds vroeger aan, de kleine omvang van ons Land, maakt dat het getal der lieden van superieure talenten, en vooral in het diplomatique altijd klein is, en het is altijd (zoo men geen andere keus dan deze heeft) nog eindeloos beter een kwalijkgezind maar schrander man te gebruiken, dan een welmeenenden en goedwilligen slechthoofd. Waarom ik 't gebed van den Monnik zoo vreemd niet vinde: ‘geef, Heer, onzen vrienden en vijanden verstand, maar verlos ons van dwazen en domkoppen!

De Vrede van Nijmegen was daar, en het is klaar dat er nu wat te vereffenen was met de bondgenooten, van welke niet een, met het gedrag door den Staat gehouden, te vreden was. Brandenburg had veel geleden, hij die den oorlog uit trouwhartigheid t' onswaart had aangevangen, en door de bijzondere vrede der Staten in den nood gelaten was, en daar hij op klachten en pretensien niets dan ontschuldigingen en goede woorden ontfing, zou hij in arren moede zich gaarne met Frankrijk vereenigd hebben om zijn vermeend recht jegens ons met de wapenen te doen gelden, had dit hem niet afgewezen. - Spanje wilde Maastricht van ons, ingevolge het verdrag van 1673, waar bij Spanje beloofde den oorlog aan Frankrijk te verklaren, en de Staten hem daartegen, Maastricht met het Vroenhove te zullen afstaan. Ook had het den oorlog verklaard en gevoerd, en wel, tot zijn overgroot nadeel en met geweldige opofferingen. - Toen kwam de Prins weder te pas, om de veelvuldige praetensien die deze tegen Spanje had, daar tegen te stellen (die meer dan 7 miljoen te vorderen had), en Spanje dus den mond te stoppen. Schoon men zelfs, toen men quasi met den Prins gemeene zaak maakte, door zijne gezanten had te kennen doen geven, dat men zich 'het belang van den Prins JUIST zoo ZEER NIET *ter harte liet gaan*, als de brieven der Generaliteit en de vertogen der Staatsche Ambassadeurs wel zouden kunnen doen denken:' 't geen hun nu onder de neus werd gewreven. - Met Keulen was ook twist over het uitleveren van plaatsen, en betaling van brandschattingen. - Met Frankrijk onderhield men

goede vriendschap door daar een buitengewoon Gezantschap van drie personen, tot vernieuwing van harmonie te zenden, en er voorts een Ambassadeur te houden.

Omtrent dezen tijd viel het zoogenaamd Buskruidverraad te Londen voor, waar van de gedachtenis aldaar jaarlijks door het verbranden van den *Guy Fawkes* onderhouden wordt, en waar WAGENAAR aan belieft te twijfelen of het waar zij. Men weet, dat dit in Engeland gelegenheid gaf, tot groote uitbarsting van misnoegen tegen den Hertog van York, die den Roomschen Godsdienst openlijk aan had genomen, zoo dat men hem van de opvolging uit wilde sluiten, en hij-zelf te rade wierd zich een tijd lang naar 't vaste land, en vervolgens naar Schotland te begeven. Dat de Staten Generaal iemand overzonden, om in het bijleggen dezer verschillen goede diensten aan te wenden, was een natuurlijke plicht: en dat de Prins van Oranje daar niet geheel buiten kon blijven in zijne betrekking, is klaar. Dat D'AVAUX hem nageeft, daarbij tegen den Hertog van York gewerkt te hebben, is ook zoo vreemd niet. 't Was het Parlement, dat een Roomschen Throon-opvolger te gemoet' ziende, 't huwelijk der Prinses Maria met den Prins aan den Koning en zijn broeder als afgedrongen had; om de vervreemding der Kroon aan een Roomsgezind Vorst of geslacht voor te komen niet alleen, maar ook, om in den Prins van Oranje een steun te hebben, des noods, tegen York, in geval hij, Koning geworden, de vrijheid van Godsdienst of Staat belagen mocht; en hier over had men den Prins zich ook ruiterlijk doen verklaren. Nu had dit

attentât uit den aart der zaak-zelve, en door de personen die er aan schuldig bevonden wierden, volstrekt het voorkomen van door de Roomsche partij, die Jacobus vierde, ondernomen te zijn, en op een Staatsomwenteling te doelen; en hij viel in 't vermoeden, daar in verwikkeld te zijn. Hoe kon nu de Prins daar buiten blijven? Doch dat de Prins daar oprecht in te werk ging, blijkt ten volle, daar niemand dan hij bewerken kon, dat de seclusie van de opvolging geen plaats had; en hij ten dien einde niet kon of mocht nalaten zijn gereedheid te toonen, om zoo zijn schoonvader t' eenigen dage zich genoeg vergeten mocht, om de vrees der Natie door zijn daden te wettigen, den Staat en de Godsdienst tegen hem te handhaven. Niets was lichter geweest, dan in dat oogenblik de opvolging onmiddelijk op 's Prinsen Gemalin te vestigen. Maar hij was 't, die de Natie bewoog, van zulk een onrechtmatige maatregel af te zien. Doch zoo loffelijk en edel dit gedrag was, het was en moest zijn een gedrag dat D'AVAUX, die liever een oorlog in Engeland ontstoken gezien had over de opvolging, niet behagen kon, en, 't spreekt van zelfs, ook den WAGENAARS niet.

Friesland maakte nu geschil aan den Prins over 't afdanken van krijgsvolk. Op machtiging der Staten Generaal had Z.H. dit verricht, en daar onder ook eenige Regimenten, die door Friesland betaald werden. Friesland nam dit euvel, dankte geheel andere Regimenten af, en riep die de Prins afgedankt had, in haar provincie. Zij grondden 1°. hun gedrag op de Provinciale Souverainiteit en de Resolutie van Holland in 1651: 2°. op 't oud gebruik, naar

't welk de afdanking in Friesland door den provincialen Stadhouder geschiedde: en 3°. op het niet afstaan van dat recht. Groningen was het met Friesland eens. En na wat geschrijfs en bezendens, bleef het bij het geen Friesland gedaan had.

Men ziet hier uit den voortgang van het oude systema der Hollandsche factie, op nieuw! - De Prins oordeelde dat Naarden behoorde versterkt te worden, en Amsterdam nam hieruit gelegenheid om geheel de Provincie versterkt te willen hebben: 't oude plan wederom! - Als de Prins dit verwierp, maar op den voorslag omtrent Naarden met kracht van redenen aandrong, bracht Amsterdam ter Vergadering van Holland in, dat de Prins door 't versterken van Naarden wel een meerder macht over Amsterdam, en zoo, over Holland en geheel den Staat kon zoeken in handen te krijgen, waar men tegen waken moest; en de Pensionaris van Amsterdam zei onbewimpeld ‘dat het versterken van Naarden ƒ 300,000 zou kosten, maar dat er licht een tijd komen kon, dat men wel om ƒ 3,000,000 zou willen dat Naarden nooit versterkt geworden was.’

Ondertusschen was op een Vrede uit nood gesloten, als met die van Nijmegen, ten aanzien der meeste Bondgenooten 't geval was, niet te rekenen; en even weinig was op het houden daar van door het trouwlooze en listige Frankrijk te vertrouwen. Maar Groot Brittanje perstte den Staat weldra, om zich (volgens de uitdrukkelijke bedingen in Julij 1678 ter bevordering van de vrede gemaakt) hij een bijzonder verdrag tot het handhaven dier vrede te

verbinden. - Met meer gereedheid bij Holland ontfing men bij de partij die zulk een verbond trachtte te ontduiken, van de zijde van Frankrijk, een tegengesteld aanzoek; naamlijk, om met Lodewijk XIV een verbond van onderlinge bescherming te sluiten. En wanneer men hier over raadpleegde, deed deze vriendelijke nabuur den Staten door zijn brutalen Gezant d'Avaux afvragen; 'of zij gezind waren of niet, om zich met hem te verbinden; want dat hij er zich naar richten moest.' - De Engelsche Gezant, een Sidney, ried het ten sterkste af. d'Avaux drong het met nieuwe vertogen (altijd even zeer uit de hoogte) aan, en met onlijdelijke bedreigingen van 's Konings misnoegen.

Friesland, nu gants in de contramine, was dadelijk voor een verbond met Frankrijk: en Holland wilde (naar den Nationalen geest, die altijd voor 't *malle midden* is, en hier, door de tweeërlei partijen die elkander opwogen, gesterkt werd) met geen van beiden sluiten, om beide te ontzien en - mocht men er bij voegen, beide ook te verbitteren. Maar wat zou men? Zich geheel naar Frankrijks wil en wenken schikken, dit kon toch niet; en zijn verplichting jegens Engeland te vervullen, streed al wie goed Fransch was te zeer tegen de borst om er aan te denken. - Lodewijk was het middel nog niet vergeten om Karel in zijn belangen te brengen; en nu onze Staat het voorgeslagen verbond geweigerd had, kon de Engelsche Natie niet meer van hem vorderen, maar moest bij een nieuwe oorlog met Frankrijk de afvallige *Dutchmen* wel aan hun lot overlaten: en derhalve nu deed Lodewijk al wat

hij kon om weêr oorlog te hebben, waartoe hij inmiddels zich toegerust had.

Hij vorderde van Spanjen den afstand van een aantal plaatsen, ook van den tytel van *Hertog van Bourgondien*, nam, zoo in Duitschland, als in de Nederlanden, een aantal Steden en streken in, op grond dat zij van ouds behoord hadden onder of tot plaatsen hem nu afgestaan, en vestigde daar zijn gezag, deed zich daar eed van getrouwheid afleggen, enz.[1]. Spanje viel klachtig bij ons: men deed vertogen te Parijs, en trachtte 't Fransche Hof te bewegen tot eenigen schijn van redelijkheid ten minste: maar *zoo meenig een Franschman* zegt onze naïve Hollandsche spreekwijs! - Wat ooit aan Frankrijk behoord had, moest Frankrijk weêrom hebben: want het Rijk was ondeelbaar, en alles wat er toe behoord had altijd even zoo onvervreemdbaar geweest als de *rechten van den mensch en den burger* in 1795 bij ons. En, wat eens of ooit behoord had of vereenigd geweest was met een landtjen, steedjen, of plekjen gronds, hem nu afgestaan, was *cum omni causa* aan hem overgegaan en alle aanspraken daarop waren nu rechten van 't Fransche Rijk geworden, *inpraescriptibel* zoo wel als *inalienabel*, en waar tegen geen verbonden iets vermochten, maar *ipso jure nul* waren. Zie daar het Jus Publicum dat Lodewijk XIV aannam, en waar aan hij zich houden wilde: 't geen daar tegen streed of aangevoerd werd, ging zijn glorie te na.

Hooger klom de nooddrang, als hij in 1681 zich

1 *Chambre de reunion.*

feitelijk meester van 't Hertogdom Luxemburg maakte, dat hij zich door zijn fraai gerechtshof had doen toewijzen; en openlijk genoegzaam gantsch Vlaanderen als 't zijne, -eischte. Ook Chiney ('t Graafschap) zich op dezen grond toeëigenende, dagvaarde hij den Prins van Oranje om hem wegens Vianden en S^{t}. Vit (als leenen van Chiney) hulde te komen doen, verklaarde deze heerlijkheden ten zijne behoeve verbeurd, en gaf ze weg. - Dit laatste zou men zich juist zoo -innig niet aantrekken, schoon 't allerbeleedigendst zoo wel als allerongerijmdst was; maar men hing aan den *voormuur* en deze moest van nu aan verloren gerekend worden. - Men moest dan nu wederom even zoo ijverig naar Bondgenooten tegen Frankrijk rondzien, als men ze, nog zoo kort geleden, roekloos en moedwillig verstoten had.

Een wonderlijke vooringenomenheid heerschte er nog voor Zweden[1]. - Men sloot er (10 October 1681) een tractaat meê ‘om de Nymeegsche Vrede van 1678 en 1679 en de Westfaalsche van 1648 te handhaven en (NB.) *des noods* tegen de schenders de wapenen op te vatten, en dit voor 20 jaar lang.’ 't Jaar liep echter om eer 't geratificeerd werd. - Den Koning van Engeland in dit verbond te trekken, moest wel de eerste poging zijn; doch dit gelukte niet. Vooraf ten minste wilde hij *en* Denenmarken *en* den Keizer met de voornaamste Vorsten van 't Duitsche Rijk daar in zien treden. En hier was na het gebeurde geen uitzicht op.

1 Oorsprong. Gust. Adolfus. Dwaasheid hier van.

Ondertusschen verklaarde zich Frankrijk zeer beleedigd door dit verbond met Zweden, 't geen men 't verbond *van associatie* noemde. Nu ontstond er ook een geschil met Frankrijk over 't eerbewijs aan de vlag verschuldigd, waarin men dezerzijds toegaf. Nu zond hij [Lod. XIV] Fransche Dragonders met een Lieutenant aan 't hoofd om iemand uit Amsterdam op te lichten; en als deze knapen gevat werden, kwam hij er voor uit, dat hij ze met die last gezonden had, en eischte ze op. Het proces van die lieden werd opgemaakt, en zij alle ter dood veroordeeld; doch men dorst het vonnis niet uitvoeren en schonk hen *vi summae potestatis* [uit kracht van de hoogste macht] pardon en dus gaf men d'Avaux zijn zin. - Nu wilde d'Avaux, een plechtig gehoor gevraagd hebbende, door de Stadhouderspoort rijden; en daar men hem dit niet *kon* toestaan, was hij zoo boos, dat hij het gehoor niet wilde aannemen[1]. Karel II van zijne zijde wekte weer Oost- en West-Indische disputen op, op voorwendsel waarvan hij brieven van marque tegen den Staat uitgaf.

Te Kortrijk werd over de eisschen van Frankrijk op de Spaansche Nederlanden gehandeld: maar dit baatte niets. Even weinig de vertogen die van wegens Engeland in dezen Staat gedaan werden. Wilde men vrede, zoo moest men (verklaarde Lodewijk) die eischen voldoen; of hem Navarre, Biscaaie, of Katalonie daar voor geven. Te Frankfort handelde men desgelijks met Frankrijk over zijn eischen op 't Duitsche Rijk. Hij riep echter uit beide onderhande-

1 De Stadhouderspoort. - 1784, 1785.

lingen zijn Gemachtigden welhaast te rug, en wilde nu den Koning van Engeland tot scheidsman nemen, al zou hij dan ook blootelijk zich met het Hertogdom Luxemburg (en 't geen hij reeds onder zich had) moeten genoegen. Zoo edelmoedig was hij! - Spanje was zeer ongezind zulk een compromis aan te gaan: ten minste wilde het de arbitrage niet aan Karel II alleen stellen, maar de Staten Generaal daarbij gevoegd hebben; en de andere Mogendheden of Vorstén van de Nijmeegsche vrede begrepen ook zoo wel als de Prins van Oranje, dat men zich hier daar niet aan onttrekken kon. Brandenburg wilde 't geschil aan zich, Denenmarken, en de Staten Generaal gesteld hebben, en toonde zich Vrede- en Franschgezind, zoo als ook Denenmarken.

De Keizer (Leopold), en Spanje waren de eenigen, die tot nog in het *verbond van associatie* getreden waren.

Als Spanje eindelijk tot verblijf van Frankrijks eisschen aan Karel II bewogen werd, maakte deze zwarigheid en rekte den tijd; tot alle onderhandeling te niet liep; terwijl Frankrijk weêr alle onderhandsche middelen aanwendde om de Mogendheden en Vorsten één voor één in zijn belang te sleepen. - Zelfs liet men onzen Raadpensionaris Fagel, ja, den Prins van Oranje-zelven niet ongemoeid met voorslagen en aanbiedingen. Fagel bood men twee miljoenen: den Prins, hem *Graaf van Holland* te maken, en *Generalissimus* van geheel de Fransche legermacht, en verscheiden Miljoenen in geld. Nu wierp men poorten, vesten, en slot van de stad Oranje af, dreigde met verbeurdverklaring van 't

Prinsdom, en bood het rond aan die het verdienen, zou. De Keurvorst van Brandenburg wees de gift af, en nu maakte men den *Due de Longueville* op, die er aanspraak op voorwendde, en het werd hem toegewezen, om Willem III spijt te doen. Evenwel sloot Brandenburg, nevens den Koning van Denemarken en den Bisschop van Munster, in September 1682, een defensif verbond met Koning Lodewijk.

Zoo laag ondertusschen als de Staten zich in dit alles jegens Frankrijk gedroegen, zoo trotsch hielden zij zich bij de aanmatiging die zij nu zoo lang geoefend hadden van een overgezag op Oost-friesland; waar zij steeds rechters of liever beslissers pro arbitrio tusschen den Graaf en zijn onderdanen zijn wilden, en den eersten in der daad van al zijn gezag, recht, en waardigheid ontzetteden. In den Munsterschen oorlog hadden zij deze Hypercratie niet kunnen staande houden, en men had zich wegens Embden tot den Keurvorst van Brandenburg gewend, die als een aanspraak op dat Land makende, niets liever wenschte dan voet in het land te krijgen. Dezen scheidsman vond de *Vorstin Regentes* nog slimmer en gevaarlijker voor zich, dan de Vorsthatende Nederlanden, die ten minste haar zoon den schaduw en tijtel van Vorst lieten, daar deze hem (zoo zij vreezen moest,) ook daar van ontzetten zou. Zij derbalve riep er de Staten weder in. Maar nu stelden de Keizer, Brandenburg, Lunenburg, Keulen, en meer Vorsten zich hooglijk daar tegen, dat de Staten van een vreemd Land zich tot rechters opwierpen op 's Rijks grond, in een Rijksleen, en over een geschil dat tot de Rijksvierschaar behoorde.

Men hield hier zijn streng echter vast, en deed uitspraak, maar die uitspraak deed niets uit, en men dreef er den spot meê, en 't Keizerlijk Hof inzonderheid duldde ze niet. De Keizer stelde den Keurvorst van Brandenburg om de oneenigheden af te doen, en beval hem, den Bisschop van Munster, en Palts-Nieuwburg de bescherming des landschaps; waarop er Brandenburgsche troepen in gelegd werden. De Staten bleven HUN *recht* beweeren met een possessie zonder tijtel en (quasi) oude overeenkomsten die zij *in infinitum* [in het oneindige] uitstrekten, en *nullo jure* [met geen recht] tot praejudicie van het Rijk gemaakt kouden worden; maar lieten niet los. Brandenburg daar tegen. De Keizer deed hun toen aanzeggen, dat zij zich van de bemoeiingen over de Oost-Friesche zaken zouden hebben te onthouden; en Denenmarken voegde zich hier bij. De Staten waren nu zeer gestoord over die aanzegging, en wilden ten minste de scherpe uitdrukkingen daar zij in vervat was, veranderd hebben; maar dit geschiedde niet, en waarlijk, zij hadden erger verdiend.

Nu ontstond daar uit een geschil tusschen Gelderland, dat drie kleine heerlijkheden, door de Graven van Oost-friesland bezeten, als leenroerig aan zich, bij die twist vreesde te verliezen. Die leenroerigheid aan Gelderland of Zutfen, werd betwist; schoon de Vorstin dit scheen te erkennen. En nu was men zoo verr' gevorderd, dat men (in plaats van 's Lands en 's Vorsten geschillen in Oost-friesland te beslissen) van den Keizer beslissing verzocht over zijn eigen onafhanklijk recht, en waarin men zichtbaar gelijk

had. - En die beslissing-zelve kon men van den Keizer niet verkrijgen.

Toen de Keurvorst van Brandenburg nu te Embden een Afrikaansche Maatschappij van Koophandel oprichtte, deed men vertogen daar tegen, op grond: ‘dat onze West-Indische Compagnie *Octrooi* had, om *alleen* op Guinee te varen.’ De Keurvorst antwoordde, dat dit zeer goed was voor dien het aanging, maar dat hij of de Embdenaars geen onderdanen der Staten Generaal waren, wien hun Octrooien betroffen. En het moest daarbij blijven.

Spanje bleef onwillig om de arbitrage van Karel II aan te nemen, en Frankrijk volhardde. - De vier Mogendheden van 't verdrag van Associatie (t.w. de Keizer, Spanje, Zweden, en de Staten Generaal) maakten nu een nader verbond (aan verbonden haperde 't nooit bij ons!) dat men elkander op 't eerste verzoek met 12 oorlogschepen en 6000 man zou bijstaan: de Keizer echter zou geen oorlogschepen geven of vorderen; en hij had een zware Turksche oorlog op 't lijf, die hem niet toeliet veel manschap te leveren. Deze oorlog was uit eenen opstand in Hongarijen ontstaan, welke door Frankrijk sterk gevoed was, en werd ook met Fransch geld tegen den Keizer ondersteund. En terzelfder tijd zond Lodewijk een vloot ter hulp van de Denen, die tegen Zweden de oorlog aangenomen hadden: welke laatsten nu hulp bij de Staten vroegen. - Daar lag dus weder de *associatie*, en Frankrijk had ze op nieuw verstrooid en verijdeld.

Wat zou men doen? Men zond een vloot naar Gothenburg. De Fransche vloot was na lang kruisen in de Oostzee in gezelschap met de Deenschen, zonder eenigen vijand op te doen weer naar huis gekeerd, als de Hollandsche vloot 24 schepen sterk aankwam, ook niets uitvoerde, en te rug keerde, maar een derde van de schepen door storm verloor: zoo dat die gebeurtenis minder invloed had dan men zich voorstelde.

Maar de Koning van Spanje, had sints de laatste vrede, de dochter des Hertogs van Orleans getrouwd; en Lodewijk had de Infante van Spanje in huwelijk, uit krachte van wier recht hij quasi op de Nederlanden, als vaderlijk erfgoed zijner Gemalinne, aanspraak maakte. Deze stierf nu, en daar meê verviel nu dit voorwendsel? - Wel in tegendeel haastte hij zich nu, en viel (1683) ijlings in Vlaanderen, onder de schaamtelooze betuiging niet te min, dat hij de vrede houden wilden. - Zie daar den *casus foederis* [het voorziene geval] van het versch gesloten verbond. Spanje vorderde de 8000 man van de Staten en zij marcheerden; niet zonder tegenstand echter van Amsterdam, Leyden, en Delft. Karel weigerde alle toetreding ten behoeve van Spanje, of tegen Frankrijk. Spanje stelde zich schrap tot wederstand, en de krijg ontstak vinnig, en van de zijde van Frankrijk met de afgrijslijkste kwaadaartigheid. Lodewijk nam Kortrijk en Dixmuyden, verbrandde en moordde wat hij bereiken kon, en bombardeerde de stad Luxemburg om dat hij ze niet machtig kon worden. - Nu deed Spanje, dat te voren zich als bloot afweerer van 't aangedane geweld gedragen had, eene openbare oorlogsver-

klaring, en de woede der Fransche duivelen hield in woorden en daden geen maat meer[1].

De inval der Franschen moest noodwendig den Staten bedacht doen zijn op middelen van wederstand, en de Prins en Raad van State stelden een vermeerdering van troepen voor, ten getale van 16 duizend man, zoo ruiterij en dragonders als voetvolk voor vier maanden tijds: hetgeen de kosten van de ƒ 2,000,000 zou zijn. Maar hier was men in Holland zeer tegen. Men bewilligde echter pro forma, maar Amsterdam wêerhield het hardnekkig, en Delft ondersteunde Amsterdam. D'Avaux kwam nu op met een verklaring, dat zijn meester de sacrifice wilde doen, om van Luxemburg, (dat hij niet zag meester te worden) af te staan, en andere steden, sterkten enz. naar zijn convenientie aannemen; en dit strekte tot voorwendsel, dat er geen troepen noodig waren. De Prins ter vergadering tegenwoordig, en wel bewust dat van Beuningen dat uurwerk dus opwond, sprak nu de stoute taal eener rechtmatige verontwaardiging[2]; die naderhand tot van Beuningen gekomen dezen held der Wittiaansche partij zoo trof, en die hij zich zoo aantrok, dat het den grond lei van de krankzinnigheid, waartoe hij sedert allengskens verviel; maar die volkomen uitborst, bij gelegenheid van het ondergaan eener zware schade in den actie-handel[3].

Ongelukkig was het hier te doen over een dier

1 WAGENAAR XV D. bl. 137.
2 WAGENAAR ald. bl. 143.
3 WAGENAAR XVI D. bl. 45.

punten, waarin men eenparigheid vereischte[1]. Amsterdam moest dus overgehaald. - Men beproefde dit eerst met een brief van de 18 overige leden. - Vergeefsch; en men wierd er te koppiger door. - Toen werd er tot een bezending besloten van 18 Stedelijke leden met den Raadpensionaris, en de Prins werd verzocht zich als Stadhouder aan 't hoofd te stellen, 't geen hij, schoon ongaarne, deed. Deze bezending kwam 15 November te Amsterdam, werd met 17 koetsen naar 't Stadhuis gehaald, en tot driemaal werd haar gehoor in de Vroedschap verleend[2]. De stijfzinnigheid van deze, verwekte onvriendelijke bewoordingen tusschen den Prins en de Burgemeesters, van wie een zich niet ontzag te roemen, dat Amsterdam zich niet zou laten 'omzetten, al ware 't slechts om te toonen, dat zelfs de tegenwoordigheid van den Prins van Oranje hen niet vervaarde of verwrikte.' Na zes dagen verblijfs in de stad, keerde de bezending, zonder iets uitgewerkt te hebben, te rug. - En nu nam men in beraad, om evenwel voort te gaan met de werving; maar dat beraad duurde 't geheele jaar. En Amsterdam wilde, dat men Spanje zijne oorlogsverklaring zou doen intrekken, en overhalen om Frankrijk af te staan wat het begeerde. Dit was door

1 Eenparigheid tusschen 19 leden; - en die leden lichamen! Welke onzinnigheid!

2 Wat denkbeeld had men toch, wanneer men dus door den persoonlijken vertegenwoordiger van den onzigtbaren Souverain, een Stads-vroedschap deed bezenden, die de Souverain immers, en de Stadhouder in zijn naam, slechts te ontbieden had? [Z. de *Ophelder* .]

Amsterdam met d'Avaux dus beraamd, met wien het gedurige onderhandelingen hield, in het heimelijk; maar die men aldaar geene zwarigheid maakte te erkennen. - Zoo verr' was het nu wederom gekomen.

D'Avaux zocht hen en door hen den geheelen Staat te verstrikken, en tevens bond- en weerloos te maken, door hen wijs te maken, *α*) dat de Koning wel met den Staat wilde handelen, hoe Spanje tot zijn wil te noodzaken, en *β*) zijn wapenen dan ook wel uit de Nederlanden wilde trekken, en elders tegen Spanje te werk stellen. Het eerste punt wilde hij ook ter vergadering van Holland of van de Generaliteit brengen, maar het tweede volstrekt niet; ook wilde hij Amsterdam geheel en al in een afzonderlijke conventie wegsleepen, in voege dat zij, zijne valschheid al te duidelijk ziende, weer te rug sprongen; hem evenwel aanmoedigende, om zoodanige voorslagen onder het gemeen ruchtbaar te doen worden, en van hunne zijde niets nalatende, zoo om door allerlei *brigues* (gelijk d'Avaux-zelf het noemt) Provintien en Steden in hun zog te krijgen, als om de voorgestelde werving hatelijk bij het publiek te maken, en af te schilderen als eeniglijk en van eene ontwijfelbare strekking, om het Land in een zeer vermijdbare oorlog en wis verderf te storten.

De Prins beschuldigde Amsterdam openbaarlijk ter Hollandsche Staatsvergadering wegens dit gedrag: en bracht de zaak tot het *dilemma*: of men door Amsterdam zich tot onderwerping aan Frankrijk zou laten brengen; *of* zich bij de vrijheid des Staats, door vervulling van eed, plicht, en goede trouw,

handhaven? - Hij verklaarde deze en de *tegenwoordige Regeeringsvorm* met zijn bloed te willen staven.

Nooit was het nog zoo heet in die vergadering toegegaan: maar Amsterdam stond pal, en wilde ook de verstandhoudingen met Gezanten van eenige Mogendheid, zoo lang men er niet in openbare oorlog mêe was, niet opgeven. De Staatsresolutien daar tegen in vroeger tijd genomen, werden hun vruchtloos voorgelegd. Zij deden 't, en wilden het blijven doen.

Heinsius die uit Frankrijk kwam, en elk als zich-zelven overtuigde dat Lodewijk XIV met al de onderhandelingen niets meende of voor had, dan alle maatregelen die de Staat zou kunnen nemen, te verijdelen, was oorzaak dat het stuk der werving met het nieuwe jaar 1684 weer opgevat wierd. Met een wijdloopige Memorie bleef Amsterdam er zich tegen verzetten. Des ondanks werd tot de werving bij meerderheid besloten, dissentientibus ac vetantibus[1] Schiedam en Delft nevens Amsterdam en niet zonder protest van de eerste en laatste dier drie, en aanzegging, dat zij er nooit een duit toe zouden betalen. De Prins onderschepte tevens, door den Spaanschen Gouverneur der Nederlanden, een paket van d'Avaux, waarin de privative handeling van Amsterdam met hem, zeer omstandig blootgelegd wierd. Hij bracht deze Expositie ter vergadering van Holland in, met gesloten deuren, en na den Burgemeester Hooft en Pensionaris Hop van Amsterdam verzocht te hebben om buiten te staan. Huydecoper,

1 [Tegenstemmende en verbiedende].

die geen deel in de intrigue had, bleef; doch na 't lezen van 't stuk kwamen zijne beide medegedeputeerden (wien de tijd verveelde) ongeroepen weer binnen, en weigerden langer of op nieuw buiten te staan. Groote opschudding ontstond er ter Vergadering, en dit, niet ten voordeele van de Amsterdammers, die, hoe meer in 't naauw, hoe onbeschaamder houding aannamen.

Afschriften van den brief van d'Avaux, het verslag der Amsterdamsche onderhandelingen behelzende, werden aan de Steden gezonden, de papieren van Amsterdam en hun Pensionaris Hop in de Haag, werden verzegeld, en, dus, in bewaring van den Burgemeester Huydecoper gesteld, tot de Leden, na gehouden beraad over d'Avauxs brief, zouden oordeelen of zij ook onderzocht zouden moeten worden. - De ontsteltenis was op het vernemen van dit alles zeer groot bij Burgemeesters, en inzonderheid bij van Beuningen, die het voorname deel in dit werk had gehad; maar men haastte zich, een vloed van kladpapieren onder het gemeen der Stad te verspreiden, waarin men tegen den Prins tierde, en het oude liedjen van vrijheid en van tyranny, en toeleg op de Souverainiteit enz. vernieuwd werd, waar *les badauts d'Amsterdam*, van een ander maar geen beter soort dan *les badauts de Paris*, licht door meegesleept plachten te worden; en tevens was men bedacht, ten spoedigste mogelijk het gedrag van Amsterdam bij een brief aan de andere Steden te verdedigen. - Ook schoot d'Avaux zelf hun te hulp en maakte geen zwarigheid om te kennen te geven, ‘dat hij de zaken aan zijn meester mocht voordra-

gen, zoo hij best achtte, om den Koning te brengen waar hij wenschte, zonder dat uit het geen hij schreef, iemand verdacht kon worden[1].'

Amsterdam wilde haar papieren dadelijk ontzegeld hebben, en daar dit niet gelukte, wilde zij niet meer ter dagvaart verschijnen. 't Werd nu een papieren oorlog van die zijde, en welhaast werd de papieren oorlog algemeen. In Amsterdam *regende 't daarvan* (als WAGENAAR zegt, en nog uit de overblijfsels kan blijken, die geheele boekenkassen vervullen), en het liep daar zoo hoog met ter believing van de Regenten, den Prins te diffameeren, dat de Staten van Holland zich verplicht achtten den Hoven en Gerechten tot het weeren daarvan, aanschrijving te doen, en sterke plakaten te doen afkondigen. 't Ging zoo verr' dat men openlijk sprak van den Stadhouder van Friesland, dat nu Amsterdamsch-gezind was, en die zelf wegens de Friesche zaken eenige onmin tegen den Prins had, tot Stadhouder of Gouverneur van Amsterdam aan te stellen, en of men hem daar zelfs niet toe aangezocht hebbe, is onzeker. Maar ten minsten hangt het volmaakt samen met die affectatie van angst voor den Prins, waarmeê men de poorten met dubbele wacht deed bewaken, het ijs van de grachten, als in oorlogstijd, uit vrees voor verrassing, breken, en bij de vrees voor overrompeling door den Prins, nog uitstrooide dat hij de Stad kwam bombardeeren en in den asch leggen. Inzonderheid bediende men zich van de zwakheid van hoofd van Burgemeester van Beuningen, die zich

1 WAGENAAR XV D. bl. 188.

ter goeder trouw ging verbeelden dat ieder op zijn leven toelei, en de Prins hem zou doen oplichten. Een praatjen, daar men gewicht aan toebracht, door (quasi) een praemie te beloven met vrijheid van straf, aan die degenen die daar in trempeerden, zou aanbrengen. Op deze wijs bracht men alles in roer. En hier onder roeiden d'Avaux en de Engelsche Ambassadeur Chudleigh op de onbetaamlijkste wijze. De Keurvorst van Brandenburg kwam er nu bij, en zond ook eenen Paulus van Fuchs, om Amsterdam voor te staan tegen den Prins, en die straks in complot met van Beuningen trad; wiens fraaie sententien bij WAGENAAR niet vergeten zijn[1]. Mannelijk sprak de Prins hier over aan dezen Fuchs, en Fagel bleef hem getrouw aanhangen[2].

Al deze woelingen, waar men langs allerlei wegen ieder insleepte die eer en geweten te koop droeg of er geen in 't geheel bezat, waren weldra van gevolg, dat Gelderland zijn stem voor de werving bijna introk, toen het er op aan kwam om door te gaan; immers die zoo beperkte, dat zij op niets nederkwam en zoo goed als verviel. Middelburg en Goes (ieder een Zeeuwsch Amsterdam) sloegen haar plat af, en Zeeland, nu tot geen besluit kunnende komen, ontviel derhalve ook[3]. Schoon is de brief welke de Prins hier over aan Zeeland schreef, en waar door Goes te rug kwam: doch Middelburg niet. Daar

1 XV D. bl. 198.
2 WAGENAAR XV D. bl. 203 en bl. 207; wiens laffe aanmerking op bl. 208 niet vergeten moet worden.
3 WAGENAAR XV D. bl. 211.

ook deed men een bezending van wegen de Staten der Provincie, maar 't hielp even weinig als te Amsterdam; in tegendeel maakte 't daar de verwijdering nog grooter, en de Stad weigerde (op 't voorbeeld van Amsterdam) nu ook op de dagvaart te komen. De Prins kwam zelf in de Staten-Vergadering, kwam ook zelf in de Vroedschap, lei een ongelooflijk geduld en moeite te koste, om elk lichaam, lid, en persoon toch het redenlooze en eerlooze te doen begrijpen van zich op nieuw dus aan Frankrijks voeten niet slechts, maar in Frankrijks handen te werpen; alles was vruchtloos. Eindelijk wilde de Prins staatsgewijze bij de meerderheid besloten hebben; maar de Raadpensionaris de Huybert weigerde dit, als tegen zijn eed, en de Prins nam nu zelf de stemmen op: de stad Goes trad nu wederom te rug, werd bezonden, maar verklaarde zich niet; en de Resolutie ging door onder protestatie van Middelburg. Doch nu deze Resolutie bij de Staten Generaal overgebracht was, verklaarde Zieriksee de toestemming van haar Gedeputeerden hooglijk af te keuren, en 't besluit niet te erkennen: zoo dat er niet dan Tholen, Veere, en Vlissingen overbleven.

Friesland tegen de werving hardnekkig blijvende werd nu door de Staten Generaal bezonden. Het baatte niet.

Overijssel dobberde, en besloot tot de werving bij meerderheid. - Groningen stemde met Friesland.

In dien tusschentijd was er een bijeenkomst der Bondgenooten in de Haag belegd geweest, die niets afdeed; noch af kon doen, omdat er geen gezanten kwamen dan van eenige, die op de overige wach-

ten; en Spanje zag zich met-der-daad verlaten en zijn landen, steden, en dorpen, aan den vijand (en, dat eindeloos meer zegt, aan Lodewijk XIV en zijn gunstelingen) ten prooi gegeven, die er hemeltergend huis hielden. D'Avaux vernieuwde intusschen zijn voorslagen, en voegde daar dien van een bestand van 20 jaren bij. En daar hij de Amsterdamsche partij, hoe vinnig en opgeblazen, echter oordeelde, zoo 't tot uitersten kwam, onder te moeten liggen, wilde hij beloven dat de Koning zijn meester, zoo lang deze oorlog duren zou, niets verder tegen de Spaansche Nederlanden zou ondernemen, indien de Staat plechtig beloven wilde, Spanje, noch in, noch buiten de Nederlanden, tegen Frankrijk of Frankrijks bondgenooten eenigzins te ondersteunen, en het krijgsvolk dat zij er hadden, alleen tot bewaring der plaatsen te doen dienen. Grootbrittanje verklaarde zich voor den voorslag van d'Avaux. Op aandrang van Spanje zonden de Staten Generaal echter (hoe zeer tegen wil van Amsterdam) nog 12 Regimenten Infanterie en 1500 Ruiters in de Spaansche Nederlanden ter hulpe. Friesland en Groningen hier ook tegen, wilde ze straks te rug geroepen hebben, en tot dekking van haar gewesten gebruiken, daar men voor een aanval van Keulen, door Frankrijk met troepen gesterkt, beducht werd. Zij dreigden hun krijgsvolk niet te zullen betalen zoo men 't hun niet toezond enz. enz. verklaarden 't zenden der troepen naar de Spaansche Nederlanden voor een verkrachting der Unie en krenking der Provinciale souverainiteit: en verder *quodcunque jubebat splendida bilis* [wat hun de drift al ingaf].

Doch op 't voorstel van een Bestand waren de Staten Generaal in die verlegenheid aan 't handelen met Frankrijk geraakt, en dit vermeerderde de verlegenheid nog. Spanje beriep zich op de verdragen, de Keizer op de besluiten reeds vastgesteld, en Zweden verklaarde troepen en schepen gereed te hebben. Verscheiden Duitsche Vorsten toonden zich ook gereed; maar alles verknochtte zijn hulp aan tegen-praestatien van de zijde der Staten, daar zij bij de verdeeldheid der Provincien geen middel toe zagen. Men vreesde Keulen zoo wel als Frankrijk, en al ging de werving nu door, 't zou te laat zijn. Men haalde dan, willig of onwillig, Spanje over tot het aannemen van het voorgeslagen twintigjarig bestand, zoo, als Frankrijk het aanbood. En daar over trad men nu te Regensburg in onderhandeling. Lodewijk XIV stelde zich aan 't hoofd van zijn leger en deed Luxemburg berennen, en dreigde den Staten, dat hij op de eerste vijandelijkheid die hun troepen bedrijven zouden, alle schepen en goederen van de Ingezetenen der Vereenigde Nederlanden aanslaan zou, en hen voor vijanden houden, die hem den oorlog aan deden. - Ook verzwaarde hij zijne eischen op nieuw, en men kon wel denken (zei D'Avaux) dat hij Luxemburg niet om niet en voor den grap belegerd had. Nu was men geweldig in den klem. Z.H. werd verzocht, toch niets vijandelijks tegen Frankrijk te ondernemen: maar wat was vijandelijkheid? - Men besloot de Bondgenooten over te halen, om gezamendlijk Spanje te bewegen tot Frankrijks conditien. Doch hier nam Z. Majesteit geen genoegen in: 't was van de Staten dat hij 't vorderde; want hij wist

nu, dat hij ze naar de hand kon zetten, en de anderen niet.

Het was naamlijk om Luxemburg te doen, de eenige plaats waar door de Spaansche Nederlanden met het Duitsche Rijk samenhingen, en die wilde hij meester zijn, om van dit alle hulp uit Duitschland te kunnen afsnijden, en dus bij de lafhartigheid en weerloosheid der Staten Generaal, die Nederlanden ten eenenmaal in zijn macht te hebben: bovendien zouden hier door de drie Keurvorsten aan den Rhijn van Frankrijk afhanklijk gemaakt worden. De geweldige schade van den Prins van Oranje, wien hij nu eenmaal besloten had met de razendste drift te vervolgen, te plonderen, en uit te schudden, en geheel ten onder te brengen, en die in dit Hertogdom zeer groote en rijke goederen had, kwam hier bij; en hij wilde nu liever alles dan dit gewest missen. Hij veroverde die Stad; en gaf nu den Staten nog 12 dagen om uiterlijk te besluiten op 't geen hij van hun vorderde. - En de Prins begaf zich naar het Leger te Vilvoorde.

Amsterdam ziende de zaken dezen weg nemen, werd al stouter en stouter en dreigde, zoo men haar papieren niet ontzegelde, met ingewikkelde uitdrukkingen van de verste uitzichten. Het was er bij Holland ook niet naar gesteld, om die zaak te vervolgen, en 't geschiedde; en sedert affecteerde men bij die Stad, wel voldaan over Z.H. te zijn, alle gevoeligheid af te leggen, en noodigde den Prins en Prinses binnen haar stad ter maaltijd. De Prins had van jongs af zoo veel moeten verzwelgen, dat hij zich hiertoe leende, en nu was 't loutere harmonie, of - moest het zijn.

De trouwloosheid moest ten top gevoerd worden en het verdrag werd met Frankrijk aangegaan om Spanje tot het aannemen van 't geen hem tegen alle zweemsel zelfs van recht onbeschaamdelijk voorgelegd werd, *te bewegen*, hiet het; dat is, te noodzaken; en op dien voet een bestand te sluiten. Men begreep echter bij de Staten, dat, hangende dit bestand, de Prins in zijn Prinsdom, ten minste in zijn goederen in Luxemburg hersteld moest worden; maar Amsterdam en d'Avaux begrepen dat de Staten zich daar niet meê te moeien hadden; zoo min als met Zweden. Het wierd, na in Holland doorgegaan te zijn, door de Staten van Holland en corps bij de Generaliteit met vijf stemmen, en onder protest van Zeeland, doorgedrongen. Vijf dagen daar na (29 Junij 1684) werd het wederzijds geteekend. Tot de bekrachtiging kon men niet geraken, omdat de vier Provincien het niet over hun gemoed konden krijgen, den Prins van Oranje zoo grovelijk te verraden en te beleedigen, door zijne zoo gewichtige belangen in Walsch-Braband en Luxemburg, zoo wel als ten aanzien van Oranje en een menigte goederen in Frankrijk of de Nederlanden gelegen, niet slechts op te offeren, maar te versmijten zonder er zelfs gewag van te hebben willen maken. Maar men wist nu (hoe, is onbekend) Overijssel eensklaps op zijn zijde te doen omvallen, en de bekrachtiging geschiedde ook bij meerderheid, zoo als het besluit genomen geworden was. - De Raadpensionaris Fagel had zich verschoond van in het sluiten of teekenen onder de Gemachtigden te zijn.

De Spaansche Gezant had geprotesteerd, als zijn

plicht was, maar de jonge Koning moest, nu hem alles ontvallen was, en hij door Frankrijk te gelijk in de Nederlanden, in Navarre, in Katalonie, en door een Fransche vloot in de Middellandsche zee aangetast werd, bukken, en te Regensburg het twintigjarig Bestand en de daarbij voorgeschreven voorwaarden, letterlijk, en zoo zij daar lagen, onderteekenen. 't Geschiedde op den 15 Augustus 1684. - Een inval in den Elzas dwong ook den Keizer om ten zelfden dage een gelijk Bestand met Frankrijk te teekenen, waar bij Straatsburg aan Lodewijk gelaten werd.

Zie daar nu in eens menschen leeftijd, Frankrijks macht tot een hoogte geklommen, waar op geen staatzuchtig Vorst zich te vreden kon houden. Na geheel Europa de wet gegeven te hebben, en alle Mogendheden de voorwaarden te hebben voorgeschreven die hij wilde; had hij zijne krachten niet slechts buiten voorbeeld vergroot, maar ze ook leeren kennen, en lust gekregen om ze te toonen en uittebreiden. Hij zag zich in staat, hij voelde zich gemoedigd, en door een onverzadelijke heersch- en gloriedorst aangedreven, tot de algemeene Oppermacht, waar Hendrik de IV het oog op had, Richelieu den weg toe baande, en hij thans zulke groote stappen gedaan had. Waar was nu de man, of liever waar de bovenmenschlijke geest, die een zoo wel voorbereid plan 't geen geheel Europa lijdelijk te gemoet zag, verijdelen en den Dwingeland in teugels moest slaan? - Die man, die vermogende geest, die hersteller der vrijheid van geheel het Christendom, die geessel des Franschen naams, wien al wat Franschman

is, vereert, gelijk de Duivel God doet, door hem te vloeken; die Held in Staatskunst en Oorlogskunst beide, die hier toe bestemd was, en 't uitvoerde, was Willem III: en niet van nu aan, maar reeds vroeger had hij daar de middelen toe vooruitgezien, en de gelegenheden voorbereid. En het was Gods Voorzienigheid die ze bestuurde en door de gebeurtenissen boven alles wat hij verwachten mocht, gelukken deed. [Z. de *Bijvoegs*.]

Doch eer het zoo verr' kwam moest er nog vrij wat voorvallen.

Het kan niet missen of, waar een Republijk is, 't zij er het Democratische in heerscht, 't zij het Aristocratische, of zij moet door de invloeden van Naburen geregeerd worden. Alle oneenigheden worden factien, en deze factien schoon zij al zelve buiten 's lands geen steun zoeken, worden door Buitenlandsche machten of mogendheden onderhouden, gesteund, gesterkt, en aangezet[1]; deels om den Staat zwak en afhanklijk van zich te houden, deels om er zich van te bedienen tot doorzetting van 't geen haar belang met zich brengt. Dubbeld moest dit bij ons plaats hebben, die beurtelings bij Engeland en Frankrijk hulp gezocht en genoten hadden, en beide altijd te vreezen hadden. Onafhanklijk van alle partijzucht of bijzondere belangen, moesten de omstandigheden dikwijls zeer tegenstrijdige begrippen omtrent het gedrag jegens de eene en de andere Mogendheid te houden, ontstaan doen, en ieder van die de haar gunstigste besluiten aanbevelen,

1 In Zweden; de Hoeden en Mutsen.

en de haar gunstigste personen onderscheiden, en zich eenen aanhang vormen, zonder welken men op een Republiek volstrekt geenen staat maken kan. Maar wanneer er in zulk eenen Staat tweederlei inwendige bronnen van verdeeldheid zijn, moet zeker de partij, die de heerschende is, zich aan zijnen begunstiger aanlenen, om staande te blijven; en de niet heerschende 't zelfde doen, om de heerschende af te werpen of ten minste in teugel te houden. Zoo was het sints Barneveld het concept vormde van de Souverainiteit van Holland op eene Aristocratie te vestigen, die de Burgerijen en Gemeenten van alle bestuur uitsloot, en die om te bestaan, eene eenvoudige confoederative familie-regeering van eenige weinige opgekomen geslachten moest zijn; zoo als zij dan ook na Willem III geworden is. Dit Regeerings-systema, op een aanmatiging gegrond, welke de Burgerijen en Gemeenten niet droegen dan met den grootsten wederwil, en tegen welke zij geen ander middel wisten, dan 't Stadhouderlijk gezag, waardoor het in de uitoefening ten minste getemperd werd, had zulk eenen steun noodig, en vond dien, of meende dien (ten minste) te vinden, in Frankrijk. En het was uit den aart wederstrevig aan 't Stadhouderschap, dat de gewapende macht onmiddelijk onder zich had, van het volk geliefd was, en het recht hebbende en oefenende van de Magistraats-bestellingen, de familien verdeelde, en belettede zieh meester van den Staat te maken. Van daar de afschaffing of seclusie van 't Stadhouderschap, 't Eeuwig Edict, en het besluit, om, toen 't moment daar was, onder Frank-

rijks bescherming, 't altijd bedoelde plan ten uitvoer te brengen van een kleiner Aristocratisch Republijkjen, in den trant van Venetie te maken; waar in men gerust kon regeeren, genieten, en onderdrukken, zonder eenig Stadhouderlijk of ander tegenwicht. Het volk was opgestaan, de Prins Stadhouder geworden in een oogenblik van verwarring; maar, zoo na aan het doel, gaf men 't niet op. Men hield de handeling aan, drong zelfs om de conditien van Frankrijk aan te nemen, en loerde op 't oogenblik van de verdere verovering des lands, als het punt van verlossing uit den nieuwopgelegden dwang. Het uitzicht verdween, maar de hoop niet, op een keeren van Frankrijks meesterschap ten gelijken effecte. Een aantal personen van de heerschende partij werden afgezet, maar eenige bleven, en 't geen meer dan alles is, de geest bleef: de nieuwen vreemd in 't bestuur, werden door de aangeblevenen bestierd, namen hun wijze van zien, van denken, aan, kregen 't zelfde belang, dezelfde betrekkingen, en schoolden zamen met de haters des Stadhouders, die hen, zelfs, in den beginne, door buitensporige ostentatien van zucht voor hem, verblindden, en 't was, *mutato nomine, eadem fabula, quae agebatur*[1]. - En, daar men aan die zijde Frankijk tot steun had, stond de andere partij naakt en bloot, daar Karel II (zoo mogelijk) den Prins nog vijandiger was. - Ja, zelfs duizend welmeenenden, die den Prins aanhingen en eens met hem gevoelden, wanhoopten, zoo men hem ondersteunde, dat bij ZULK eenen wederstand van

1 ['t Was 't oude deuntjen, dat op nieuw wierd opgezongen.]

de Fransche partij in Holland, en de onuitputtelijke listen van Frankrijk, het Bondgenootschap staande te houden of de oorlog doenlijk kon zijn; en versterkten om die reden, met hun toevallen, de partij die zij het noodig achtten te ontzien, of aan wie zij het opgaven.

Het loopt in het oog, dat het in dezen toestand een hollende wagen was, waar geen tegenhouden aan was, en die van verder tot verder moest snellen. Dat er ook geen ander uitzicht was, dan op dat Engeland, dat door de Voorzienigheid-zelve als tegen over Frankrijk geplaatst scheen om het tot tegenwicht te strekken en in bedwang te houden, en waar de volksgeest altijd strijdig met Frankrijk, altijd Frankrijk vijandig was, en dat men daar de betrekkingen moest bewaren en aankweeken, die meest bij de hand waren om Frankrijk te teugelen. Engeland was de Mogendheid, die Lodewijk XIV vrees inboezemde; een oorlog met Engeland ontzag hij, als 't doodelijkste dat hem over kon komen; om die te vermijden, gaf hij (zoo dikwijls hij er gevaar voor zag) toe, veranderde van houding, toon, en gedrag, en om die af te houden had hij 't zich zoo een langen tijd zoo veel miljoenen aan geld aan Karel II laten kosten, die hij nog bleef betalen, en waardoor hij dezen laffen en ontzenuwden Vorst zonder eer of beginsels tot zijn speelpop hield.

Maar niet dan met wederwil verdroeg de Engelsche Natie dit gedrag van een Koning, die haar op meer dan een wijze tevens vreesde, onderdrukte, en verbitterde; en die, terwijl men zijn Roomschgezinden broeder van de Regeering na zijn dood

trachtte te versteken, hem nu bij zijn leven regeeren liet. Karel zelf werd oud, zwak, en uitgeput, en men zag zijn einde naderen. Dit voorkwam niet alle opstanden, maar weêrhield, dat zij niet algemeen werden. Doch zijn dood scheen het teeken te moeten zijn van eene geheele omkeering ten aanzien der regeerings-beginselen, en gelijk men aldaar het oog op den Prins van Oranje gevestigd hield, als door zijn betrekkingen en persoonlijk karakter de steun van Engeland moetende zijn, zoo hield ook de Prins het zijne op Engeland gericht, als het tegenwicht waar door hij Frankrijk eenmaal OVER- moest WEGEN en het Gemeenebest met geheel Europa aan de om zich grijpende klaauwen ontrukken. Karel II weifelde echter, toonde zich nu eens zeer op den Prins gebeten, dan weêr zeer voldaan over hem, en het scheen dat hij, gevoelende dat hij zich met Frankrijk te verr' ingelaten had, wel te rug zou gewild hebben, zoo hij gekonnen had, of voor de gevolgen die een omkeering van gedrag had moeten voortbrengen, niet wederhouden geworden was. - Intusschen was des Prinsen gesteltenis bij ons allerhachlijkst, en hij zag somwijlen met een heimelijken zucht op de verdrukkingen zijner kindsheid te rug, als vrij minder ontrustende, dan die waarin hij zich bevond. Ook behoorde er de grootste schranderheid en tevens een buitengemeene moed toe, om zich met waardigheid tegen alle de binnenlandsche machinatien staande te houden, en de teugels, eens aangevat, onder het voorthollen vast te houden.

Onder de Stadhouderlooze regeering waren alle

regeeringslichamen gerezen, en de hooge Ampten waarin zich de Vorst, ten aanzien van Justitie, Policie, of bestuur, liet verbeelden, en die aan de geheele magistratuur de auctoriteit gaven, niet alleen gedaald en vernederd, maar alle de rechten genoegzaam, die er attributen van uitmaakten, daar aan onttrokken; en dit was bij het herstel van een Stadhouder dadelijk een bron van oneenigheden, daar deze amptenaren zich met het Stadhouderschap geredintegreerd achtten. Ook moesten die personen, natuurlijk, Prinsgezind zijn. Hieruit velerhande geschillen, waarvan inzonderheid, dat te Gorinchem als een proefstuk gedenkwaardig is; waar, na verscheiden geschillen die geslist en bijgelegd waren, de Drossaart en Stadsregeering te samen Officieren der Schutterij moesten aanstellen, en elkander niet kunnende verstaan over het uur daartoe te bepalen, 't geen de Drossaart op 10 uren 's morgens, Burgemeesters op 11 uren gesteld wilden, tegenstrijdige oproeping plaats had. - Burgemeesters meenden zich verzekerd te hebben door de sleutel der kamer mêe te nemen; en verheugden zich dat de Drossaart met de Vroedschap die op zijne oproeping opkwam, een uur lang zou moeten wachten. Maar deze had daar een zeer eenvoudig middel tegen: hij deed de deur opsteken; ging voort zonder naar Burgemeesters te wachten, en deze vonden alles afgedaan buiten hen: zij delibereerden, en na lang genoeg delibereeren, stelden zij afzonderlijk andere Officieren aan, en stelden tegen 's Drossaarts gewone publicatie om de aangestelde personen te erkennen, eene andere over, om ze niet, maar hun aangestelden te erkennen en te

gehoorzamen. Doch daar dit weinig helpen kon, brachten zij de zaak bij de Staten van Holland. De zaak werd onderzocht, en, het geen misschien verwonderen mag, ondanks den herlevenden Wittiaanschen geest, de Drossaart triomfeerde volkomen[1]; ja won er zitting en stem in Burgemeesterskamer bij.

Zulk een uitspraak toonde, dat op dit oogenblik de vergadering van Holland gunstig geconstitueerd was, en de Prins achtte dit te moeten waarnemen, om misbruiken, waar door men bij de Regeeringen de verkiezingen naar heur zin wist te doen uitvallen, tegen te gaan. - Ook had hij, naar 't recht, hem in 1674 opgedragen, in de Utrechtsche Regeering eenige verandering gemaakt, waar hij vrucht van verwachtte.

In Dordrecht werd de Gemeente verbeeld door 8 personen, die van dit hun getal den naam voeren van de *goede luiden van den achte*, en nevens de Vroedschap, die uit 40 leden bestaat, 12 stemmen hebben in den Oud-Raad, omdat hun getal voorheen 12 was. - De Regeering van Dordrecht, schriklijk door 12 zulke stemmen belemmerd in het willekeurig besluiten, droeg zorg bij de 32 Gilden, die een driedubbel getal benoemen moesten, door kuiperijen en auctoriteit en allerlei invloeden, dat op die benoeming niemand gebracht wierd die haar niet van

1 Ook was de tegenspraak absurd: de Drossaard was 't hoofd van de Wet, en aan hem stond het notoirlijk, Burgemeesters en Vroedschappen op te roepen wanneer *hij* 't goed vond: zoo als de Vroedschap ook begrepen had.

de hand vloog. - Doch de Prins wel onderricht van het geen daar omgegaan was, in plaats van er verkiezing uit te doen, zond ze aan het Hof van Holland om onderzoek te doen op de wijze waar op ze in de wareld gebracht was. Het Hof zond Kommissarissen uit zijn midden, als naar stijle, naar Dordrecht; maar ontbood de Gilden en begon 't onderzoek niet, of Burgemeesters, in 't naauw gebracht, riepen ijlings den Oud-Raad bij een, schreeuwden van privilegie-schending, verboden dè Ingezetenen voor de Kommissarissen te verschijnen, en joegen den Schout, wiens gezag 't Hof opvorderde, zulke vrees aan, dat er niets te verrichten viel. En straks werd dit met veel ophef ter Staatvergadering gebracht. 't Hof bewees zijne bevoegdheid tot het doen van zoodanig onderzoek in de steden, ook met constante series van voorbeelden in Haarlem, Amsterdam, Gorinchem, Schoonhoven enz. enz. En de vergadering was geheel en al verdeeld, en de zaak werd overgenomen. De Prins deed dezelfde Kommissarissen weêr naar Dordrecht zenden, met een brief van voorschrijving aan de Regeering. Maar deze beweerde dat noch de Prins noch iemand recht had om de behoorlijkheid van zulk eene nominatie te onderzoeken, dan die van den Gerechte der Stad alleen. Een groot contest rees hier uit schriftelijk (want de Prins, hoe veel ondervinding hij er nu reeds van had, was en bleef te rechtschapen, om te kunnen gelooven dat iemand onovertuigbaar van recht en waarheid, of onbeschaamd genoeg zijn kon om tegen die overtuiging aan te druischen:) maar aan de Dordrechtenaars was geen

verzetten. Nu eischten zij, dat men hun bij Resolutie van Staat, tegen het *onderzoek van de Nominatien* door den Prins of van zijnent wege, zekerheid voor nu, en voor het vervolg geven zou. De Prins wilde zich dat recht niet laten ontwringen, en beweerde dat het hem door de verkiezing zelf, uit een zoo en zoo geconstitueerde Nominatie te doen, opgedragen was. Zij konden dit niet tegenspreken, dat hij onderzoek mocht doen op de Nominatien; maar zeiden zij, echter niet, *quovis modo et pro lubitu*[1]. Het Hof dagvaardde middelerwijl eenige Dekens der Gilden om op artykelen gehoord te worden, van wegens Z.H. als Stadhouder, schorschte den Schout van Dordrecht in zijn ampt, en stelde provisioneel een ander aan. De Schout appelleerde van deze dispositie aan den Hoogen Raad[2]. Twee Oud-Burgemeesters van Dordrecht ondertusschen kwamen nu openbaar uit voor de manier waar op de nominatie gemaakt was, gaven dit den Prins in geschrift en verzochten afzetting van de *oude lieden van achten*, die, om dat zij niet verplaatst waren, nog in den Oud-Raad bleven zitten. Het lichaam der Regeering bleef niet te min hardnekkig, maar zond Gemachtigden om met Z.H. te spreken, doch die weigerde hen anders te hooren, dan in 't bijzijn van Kommissarissen uit den Hove; en dit wilden zij niet.

De Prins nam nu het advis van het Hof in, dat, in

1 [Op elke wijze en naar willekeur.]

2 WAGENAAR zegt dat het Hof van Holland voor den Hoogen Raad *gedaagd* wierd! -

dato 8 Januarij 1685, zeer aanmerkelijk is; en waar in ook het geheele werk (alhoewel met veel bescheidenheid) opgedekt wordt[1]. De zaak was van elders ook wareldkundig genoeg, en van dien aart, dat Dordrecht ter Staatsvergadering weinig aanhang had. Doch dit belette niet, dat Amsterdam zich zeer hevig tegen den Prins verzettede, en schandelijke voordrachten deed[2], strekkende om alle Justitie geheel te doen ophouden zoo dra een stad iets bij H. Ed. Gr. Mog. bracht; tevens des Stadhouders gezag aan het believen van Hun Ed. Gr. Mog. onderwierp, vooral, zoo dra één stad er zich tegen verzette of het in contradictie trok; en bovendien zoo absurd, dat het alle gezond menschenverstand revolteert.

Reeds eer dit fraaie stuk bij form van voordrachtof memorie in was geleverd, had het Hof op nieuw Kommissarissen naar Dordrecht gezonden, de Regeering de onbestaanbaarheid der ingegeven nominatie voorgehouden, en den Dekenen der Gilden dag gesteld om een nieuwe te maken; maar daar de Regeering daar niet in bewilligde, en de voorzittende Burgemeester met den Thesaurier en Secretaris der Stad daar bij adsisteeren moesten, en ook de Dekens een verbod van de Regeering ontfingen om niet te gehoorzamen, waar door verre de meesten weerhouden wierden; zoo moest er een buitengewone partij gekozen worden. - Kommissarissen deden een groot getal der Dekens voor zich verschijnen, verklaarden

1 Zie WAGENAAR XV D. bl. 266: en aldaar vooral de periode: *omtrent het eerste* enz.
2 WAGENAAR ald. bl. 269-272.

dat de tegenwoordig zijnde de afwezig blijvenden zouden vervangen, en er kwam eene nieuwe Nominatie tot stand, die oogenbliklijk en zonder de Regeering te kennen aan den Prins werd gezonden. De Prins koos er acht personen uit, wien Kommissarissen den eed afnamen, en den ouden lieden van Achte werd door een Deurwaarder van den Hove aangezegd zich voortaan van hun dienst te onthouden. - De Oud-Raad van Dordrecht had juist 's daags te voren het advis van het Hof ampel op zijn wijze weêrlegd[1]: - maar de nieuwe leden van Achten waren aangesteld en namen zitting in den Oud-Raad, zelfs geen raadpleging over hun toelating willende gedogen. 't Hof van Holland had den Drost met zijn gevolg gezonden om hen (des noods) te handhaven, en de Regeering werd bevreesd voor het gemeen. - Zij vergenoegde zich met protesteeren ter Vergadering van Holland, en het bleef daarbij.

Te Leyden was het te doen over de Nominatie van Schepenen. Hier had men twee onbevoegde personen op gebracht, alleen om er geene Prinsgezinden op te brengen: de minderheid die dit tegenstreefde, berichtte er den Prins van, en zond hem eene andere Nominatie, waarop eenige andere personen nevens eenige van de Nominatie der meerderheid stonden. En Z.H. deed de verkiezing uit *deze*[2]. De Schout weigerde de nieuwe Schepens in eed te nemen. Hij werd hier over in zijn bediening geschorst[3]. -

1 WAGENAAR ald. bl. 274-277.
2 Dit was kwalijk.
3 Was dit rechtmatig?

Maar de tijd ter verkiezing van Burgemeesteren kwam aan, en over deze kwam wederom geschil. Doch het een en ander werd bijgelegd; en de Prins behield den triomf: - doch dit nam niet weg dat alles in de Provincien door de eene partij, die meester was, pro lubitu geregeerd wierd. En wil men zien, hoe fraai het onder die vrijmachtigheid toeging? hoe wetten uitgevoerd werden? hoe ampten begeven, hoe 's Lands rechten gevorderd en verandwoord? enz. enz. Hij sla WAGENAAR op, XV. D. bl. 326-335.

Deze twee stedelijke geschillen waren dus ten voordeele van den Prins, en zulks alleenlijk door zijne *fermiteit*, die de tegenpartij ontzette en imposeerde, uitgevallen. Nu moest het oude spel over de te onderhouden en af te schaffen krijgsbenden weder ter baan komen; eeuwig en altijd (zoo lang de Republiek bestaan heeft) een bron van beroeringen en onlusten!

Van de afdanking, die kort te voren geschied was, en waarin Friesland toen den provincialen willekeur bot vierde, is gesproken, maar het was nu om een nog verdere afdanking te doen. Amsterdam drong hier zeer sterk op aan; terwijl het tevens de zeemacht vermeerderd wilde; en (quam praeclare!) [hoe juist ter snede!] het bracht Engeland ten voorbeeld bij, dat genoegzaam geen landmacht in 't geheel, maar alleen zeemacht onderhield. Men moest aan de zeemacht alles opofferen; en ook de soldyen en tractementen der militairen, die men volstrekt noodig had te behouden, aanmerklijk verminderen. Ook moest men geen vestingwerken onderhouden, want

Spanje moest den Staat aan de landzijde beveiligen; en zoo al eens (dat toch niet te vermoeden was van het brave en vriendhoudend Frankrijk) de Spaansche Nederlanden veroverd wierden, dan was 't beter Holland (alleen!) door overstroomingen, en het inhouden van eenige weinige plaatsen over Rhijn en Yssel, te beveiligen, dan op zulk een kostbare wijs als het onderhoud van vestingwerken en troepen. Dertig duizend was t'over genoeg: 't was dus ook na den Munsterschen vrede begrepen, en nu was 't krijgsvolk veel noodeloozer: want toen moest men 't Land tegen Spanje bezetten, en nu moest Spanje 't voor ons doen. - Deze argumenten hadden bij die partij (als men begrijpen kan) groot gewicht; echter het bleef, na vrij wat altercatien, zoo het was, en men paaide Amsterdam met het bouwen van Oorlogsschepen.

Met den Keizer, met Brandenburg, met Denenmarken, had men verschil over de onderstand-gelden, maar het was alleen ten aanzien van Brandenburg dat men transigeerde (de overige twee werden afgewezen) tevens het tractaat van 1678 voor nog 12 jaren verlengende. En dit tractaat stond gereed ons nu weder in oorlog met Frankrijk te storten. D'Avaux drong den Koning om dadelijk de wapenen tegen ons op te vatten, menende dat het nu het rechte oogenblik was, om de weêr herstelde partij tegen den Prins geheel te doen triomfeeren: doch de Koning vreesde in tegendeel daar door juist den Prins te doen rijzen; en wilde niet. Maar hij zond een vloot naar de Middellandsche zee die Genua bombardeerde. - En zonder eenig toedoen der Staten,

vereenigden de Keizer, Zweden, Beieren, en Saxen zich door een tractaat met Spanje en onderling om de Fransche heersch- en veroveringszucht, weder uitbarstende, palen te stellen. - Ook Denenmarken zocht den Staat weldra aan tot een verbond, waarin Brandenburg middelaar was en dat dus tot stand kwam. Met Zweden werd het vorig tractaat vernieuwd.

Met Spanje had men geschil over 't inhouden van Maastricht door de onzen, en over Spanjes schuld jegens onze Admiraliteiten, waar bij men dan ook de sommen ophaalde, door Spanje aan den Prins verschuldigd. Spanje handelde over het afstaan der Nederlanden (bij wege van Bruidschat voor 's Keizers dochter) aan den Keurvorst van Beieren; 't geen en den Staat, en Frankrijk in onrust stelde: maar daar kwam niet van, en Spanje verklaarde 't bestand heilig te zullen houden[1].

Karel II ondertusschen, die sedert eenigen tijd ondervond dat Frankrijk buiten af, en zijn Katholijke broeder aan zijn Hof, openbaar de spot met hem dreven, en deze banden moede wierd, had begonnen met een toenadering tot den Prins van Oranje, en stond nu gereed een Parlement te beroepen: maar dit was een veeg teeken. 't Zij dat hij door de partij van zijn broeder (zoo sommigen willen) vergeven werd, 't zij dat een beroerte (als men voorgaf) hem wegnam, hij stierf onverwacht op den 16 Februarij 1685, en Jacobus II werd dadelijk Koning geproclameerd, ging openlijk ter mis, en verspreidde, dat zijn

1 Maar wat deed dit tot het Bestand? - Frankrijk verklaarde 't voor een verbreking daar van. - Maar op wat grond? -

broeder ook katholijk gestorven was; het geen zoo geheel onwaarschijnlijk niet is. Maar het stond geschapen, dat deze Regeering vrij wat opschudding zou veroorzaken, en in weinig anders dan een gedurige worsteling tusschen Koning en Volk bestaan zou. Te gelijk werden de Protestantsche Vorsten daar door ontrust, en achterdochtig gemaakt.

Al dadelijk waagde de Hertog van Monmouth, natuurlijke zoon van Karel II, met drie kleine scheepjens een inval in Schotland, die deerlijk mislukte en den Graaf van Argyle 't hoofd kostte. Hij deed zich in het Westen van Engeland tot Koning uitroepen; maar verloor een veldslag, ten gevolge waar van hij gevangen, en met de bijl gestraft wierd. - Hij had op de toegenegenheid der Gemeenten gerekend; maar deze baatte niet, dewijl er geen maatregelen genomen waren tegen Fransche benden, die den Koning te hulp mochten schieten, en die men, met hem toe te vallen, zich op den hals zou hebben gehaald, in welk geval men meende dat het met den Hervormden Godsdienst in Groot Brittanje gedaan zou zijn. Terwijl de Staten Generaal den nieuwen Koning door een Gezantschap begroetten, maakte de Prins zich die gelegenheid te nut, om door middel van den Predikant en Professor Witsius de Protestantsche kerk in Engeland van zijne welmeenendheid te verzekeren; het geen haar, zoo lang geene dadelijke onderdrukking dáár was, tot stilte en onderworpenheid stemde. De vorige verbonden met Engeland werden door den Koning bevestigd: doch de schijnbare vriendschap werd ras door de wederzijdsche Oost-Indische Compagniën gestoord, die op Java verschillende partijen gehouden

hadden in een oorlog tusschen de twee Sultans van Bantam, Vader en Zoon, waar de Vader het leven en de Engelschen den koophandel op dat Rijk bij inschoten, het geen zij nu op de onzen wilden verhalen, die hun in het Oosten verr' te machtig waren.

Vermoedelijk zou dit verder gegaan hebben, ware Jacobus in zijn Rijk niet geheel bezig gehouden met het oogmerk om den Katholyken Godsdienst daar te vestigen, het geen hij niet aan den tijd over wilde laten, maar dadelijk en met kracht doorzetten. Twee punten drong hij sterk en verwekte daar den grootsten argwaan en haat mede: te weten, het op de been houden van een aanzienlijke *landmacht*, waar over hij meest Roomsche Bevelhebbers stelde, en het afschaffen van de *Test-akte*[1]. - De Koning echter ontsloeg er zich van in 't begeven van ampten. En deze maatregelen moesten te meer in het oog vallen nu Lodewijk de XIV in Frankrijk het Edict van Nantes (van 1598) herriep, en de Gereformeerden tot verzaking van hun geloof en te rug keering tot de Roomsche Kerk door eene gruwelijke vervolging trachtte te dwingen. Ter zelfder tijd herriep ook een nieuwe Hertog van Savoye de vrijheid van Godsdienst, door zijn vader aan de Piemonteezen vergund. En in Engeland diende de verdenking van Monmouths opstand begunstigd te hebben, om tegen Protestanten te woeden. In Duitsland waren ook Hervormde Vorsten de Roomsche

1 Test-akte: denegatie van 't Pausdom en de Transsubstantie. Deze gaf alleen toegang tot ampten.

Kerk toegevallen, of, bij afsterven, door Roomsch-Katholyken opgevolgd. Zoo dat van rondom de Hervorming benaauwd en vervolgd werd, het geen van rondom vluchtelingen naar dezen Staat toe deed vloeien. [Z. de *Bijvoegs* .] - Ook Oranje deelde in de vervolging der Protestanten, 't geen de Koning nu aan Provence trok.

Wanneer de Fransche Geestelijkheid hare dankaddressen aan Lodewijk XIV maakte, wegens de uitroeiing der Ketterij door zijne vervolging tegen de Hervormden, liet zij niet na hare vrengde daar bij te betuigen over den roem die hij nu nog te wachten had van weldra Engeland door zijn bijstand tot de Katholyke Kerk te rug te brengen. En dit was geen bloot compliment, maar zijne opstemming met Jacobus den II, ten dezen einde, bleek nu volkomen.

Jacobus plan, om zijne Rijken weder met den Pausselijken Stoel te vereenigen, waar toe hij reeds Gemachtigden naar Rome gezonden had; zijn oprechting van een Geestelijk Gerechtshof uit zijne Hovelingen of Hof-beampten en Roomsche personen bestaande; zijne instelling van Roomsche Bisschoppen onder den naam van Apostolische Stedehouders; en zijn uitschitterende ja vlammende ijver om bekeerlingen tot de Roomsche Kerk te maken; dit alles liet niet toe, dat hij, nu zijn oudste dochter (de Princes van Oranje) zijne herhaalde aanzoeken om Roomsch te worden van de hand wees, zonder schrik aan een opvolging van deze Prinses, en aan den onvermijdelijken invloed des Prinsen op het bestuur, denken kon, en die niet trachtte voor te komen. De Roomschgezinden sterkten hem hier in, en Frank-

rijk, waar meê hij op 't innigst (ten minste voor zoo veel den brandenden ketterhaat aangaat) verbonden was, nam er een veelvoudig belang in. Men huurde een vluchtigen moordenaar voor Fransch geld, om den Prins van Oranje aan 't Scheveninger strand, waar hij dikwijls heen wandelde, op te lichten en naar Frankrijk te voeren, of mooglijk zoo verr' niet. - Te gelijk maakte hij toerustingen ter zee, die men in Engeland riep, tegen onzen Staat gemaakt te worden, die er niet weinig bekommernis over opvattede, om dat zij zijn verregaand ongenoegen kenden, wegens het niet opvatten en overleveren van een aantal personen, die van tijd tot tijd uit zijn Rijk naar herwaart kwamen vlieden, en nooit - te vinden waren.

't Was dus wederom natuurlijk dat de Protestanten zich nader van den Prins trachtten te verzekeren. Deze opende zich ook oprecht aan Burnet; een weldenkend Godgeleerde, die in de Engelsche kerk zeer gezien was, en een reis door Europa deed om dus zonder schijn van oogmerk den Prins en Prinses te spreken. Burnet had als sterk Arminianiseerende groote vooroordeelen tegen den Prins, maar deze verdwenen dadelijk. Hij heeft sedert 's Prinsen vertrouwen gehad, en verdiend, maar zijn nagedachtenis meer kwaad dan goed gedaan, door bij alle lof die hij hem geeft hem verdacht te maken van 't geen men verzekerd mag zijn dat niet in den Prins konde vallen, alleen door een onvoorzichtige en vague uitdrukking[1].

1 Welke deze uitdrukking. - Wat de *eenige ondeugd* van den Prins was, door Burnet gemeend? En wat er in gezocht werd? [Z. de *Bijvoegs* .]

Koning Jacobus kon niet onkundig zijn op wien 't Protestantendom zijn hoop vestigen moest: en hij trachtte door een zachten schijn den Prins of te winnen, of bij de Engelsche Protestanten verdacht te maken. Hij zond een kwaker, William Penn, om den Prins voor te leggen, of men niet allerlei gezindheden onder de Christenen verdragen moest? 't geen de Prins geen zwarigheid maakte om te erkennen. Maar dat daarom de *Teṡt-acte* vernietigd, en de Roomschen in de Ampten geplaatst moesten worden, was een gevolgtrekking, waar de Prins zich zeer tegen verklaarde, hoe zeer de Koning hem drong om zich op dit punt voor hem te verklaren. - Ook verzekerde hij de Staten door een Gezant van zijne vriendschap, en wilde nu ook Burnet *overgeleverd* hebben, wien hij den grootsten verrader noemde dien Engeland ooit had voortgebracht; maar die thans *Burger* van Amsterdam was: naderhand, *hier gestraft*: nog later, *'t land ontzegd*: maar 't eenige en eeuwige antwoord was *'t Burgerrecht van Amsterdam*; - dat meermalen een braaf man zeer te stade gekomen is, maar nog veel grooter getal van schurken aan de wettige straf, en ook wel eens een braven ingezeten aan de bescherming des rechts, heeft onttrokken.

De toerusting ter zee deed Jacobus kwaad; want zij bracht ongelijk meer toe dan het belang dat men hier bij de Regenten in den Protestantschen Godsdienst stelde, om de Staat met den Prins gemeene zaak te doen maken. Men zond wederkeerig een gezantschap naar Jacobus, als ware 't om plichtbetoon met plichtbetoon te beantwoorden, maar met

instructie om den Prins bij de Kerkelijken en Gemeenten aangenaam te maken, en hen op te zetten om zich toch door den Koning niet te laten winnen, het geen veel verder ging dan de Prins vorderde: ook de Dissenters niet te veronachtzamen; maar allen alles voor te stellen van 's Prinsen toekomende regeering, wanneer hij daartoe (door de Voorzienigheid) geroepen zou zijn. De Heer van Weede kweet zich van die last met verstand, en hij bracht een geregelde vereeniging van ettelijke grooten, zoo wareldlijke als kerkelijke, en zelfs ook zeeoversten, tot stand, die den Prins aan het hoofd wilden hebben tot voorstand van Godsdienst en Vaderland. Maar de Prins vond dit ontijdig, zoo lang de Koning de vastgestelde Godsdienst niet ondernam te veranderen, of de Prinses van de opvolging te versteken. In een van welke gevallen hij zich verplicht zou vinden in de zaak op te treden. De Zuster der Prinsesse voor weinige jaren aan Prins George van Denenmarken gehuwd, nam deel in het geen daar omtrent verhandeld werd. Jacobus spaarde van zijnen kant niets om den Prins en den Raadpensionaris te winnen, dat zij zich tegen de Testakte en voor het afschaffen daar van mochten uiten. Maar hij verkreeg niet meer dan een aanprijzing van volstrekte *vrijheid van Godsdienst*, maar met instandhouding der wetten waar door de Roomschgezinden van het Parlement en van alle publieke, Staats- en Krijgs- zoo wel als Kerklijke ampten waren uitgesloten; waaraan men moest oordeelen dat de vrijheid en veiligheid der Protestantsche Godsdienst verknocht was.

Dit bleef geen bijzondere korrespondentie; geheel Europa nam er belang in: en, daar de Koning intusschen op 't ontfangen van 's Prinsen brief verspreiden deed, dat de Prins en Prinses ten laatste hun stem gegeven hadden tot afschaffing der Test-acte, vond Z.H. het raadzaam de Engelschen en geheel Europa hierin te verlichten, en den brief in druk te geven. - De Keizer verklaarde 's Prinsen gevoelen redelijk te vinden; andere Vorsten desgelijks; en zelfs de Roomschgezinde Leken (tot nog onder strafwetten over hun belijdenis, zuchtende) waren er zeer meê te vreden; doch Jacobus had gezegd dat hij *alles* of *niets* wilde hebben - En hij deed een geschrift uitgaan, waarbij beweerd werd dat de brief verdicht was en de Prins en Prinses geheel anders dachten. Dit moest opgehelderd; de Pensionaris Fagel, door wien de brief geschreven was, kwam in 't spel, en betuigde 't; en op het stuk waar in dit geschiedde zat men aan 's Koniǵs zij' weêr niet stil, en het werd dus een papier-oorlog, tusschen Engeland en Holland, waar van het eigenlijk voorwerp was, of de Prins en Prinses van Oranje voor of tegen de afschaffing der Test-akte waren; aan 't welk (eigenlijk) niemand twijfelde. Te meer daar het wareldkundig was, hoe de Koning op 't ontfangen van den brief, tegen den Prins uitgevaren was, over zijn tegenstreven. Fagel liep echter hier door zeer bij Frankrijk en de Fransche partij in het oog, en deze trachtte door alle kunstgrepen, hem uit zijn ampt te zetten[1]. Zijn quinquennium [vijfjarige

1 WAGENAAR XV D. bl. 389.

dienst] was haast om, doch ondanks de woelingen, voornamelijk van Amsterdam, werd hij op nieuw aangesteld. Hetgeen voor de goede zaak van het uiterste gewicht was, en algemeen als een blijk werd aangemerkt, dat de Prins in staat was, zich tegen de Cabale, waar 't noodig was, staande te houden.

't Was niet vreemd dat het veldwinnen van de Roomsche Kerkgezindheid in Engeland en Duitschland den Pauselijken ook hier te lande, den moed deed aanwassen, en daar bij ook 't mistrouwen tegen hen opwekte[1]. Hier en daar achtte men een sterk onder den duim houden van deze Kerk noodig; en verbood den Jezuïten het land, zoo wel als den Franciscanen, Dominicanen, en anderen Monniken: 't geen bij de Roomschgezinde Vorsten als een niet mindere onverdraagzaamheid uitgekreten werd dan de herroeping van het Edict van Nantes in Frankrijk. Brandenburg stond in het Duitsche Rijk deze maatregel voor, zonder 't welk zij ons wellicht ernstige gevolgen had kunnen berokkenen: doch nu deed zij in Engeland goed.

Jacobus gaf het op, zijne dochter van de opvolging uit te sluiten, door middelen van overreding of geweld bij de Natie; daar moest *ad extrema*[2], toevlucht genomen worden. Na zoo verr', in eedbreuk en schending van alle goede trouw, gegaan te zijn, moest men nu geen scrupule meer hebben. En wat gebeurde er? De Koningin verklaarde eensklaps dat zij zwanger was, en dadelijk was het even

1 Te recht. En waarom?
2 Tot een uiterste middel.

zoo eene uitgemaakte zaak waar niemand aan twijfelde, als in onzen tijd met Napoleon, dat zij een Zoon ter wareld zou brengen; en de vreugde van 't Hof, en de Roomschgezinden kende geen palen: *dat de Prins en Prinses van Oranje*. NU VAN DE KROON VERSTOKEN *waren* (1688).

Deze zekerheid omtrent de kunne van 't kind dat nog geboren moest worden, was zoodanig, als geen zwangerheid geven kon, en daar kwamen vrij wat omstandigheden bij, die de achterdocht voedden; waar onder ook het voorafgegaan gebruik van opstoppende middelen bij de Koningin (die echter in der daad aanleiding tot een bezwangering konden geven, welke, zonder dat, niet gebeurd zou zijn). Dat dit juist in het oogenblik gebeurde, als den Koning geen andere ressources meer overig waren, trof; en niet minder, dat hij nu krijgsmacht vergaderde, zichtbaar, om zijn plan met geweld van wapenen door te zetten. De Staat had 't allen tijde eenige Schotsche en Engelsche regimenten (zes Regimenten) in dienst, waarvan den Koning, bij den inval van Monmouth, een deel op zijn begeerte was bijgezet; maar hij vroeg nu de overige ook: 't geen men (zijn doel wel bevattende) weigerde, op grond dat men daar toe slechts verbonden was in geval van buiten- of binnenlandschen oorlog van Grootbrittanje, 't geen niet daar was. Men gaf echter den Officieren vrijheid om te rug te keeren, van 't welk de Roomschgezinden gaarne gebruik maakten, die de Prins van zijne zijde wel te vreden was, kwijt te zijn. De Koning ontbood toen alle geboren Britsche onderdanen in vreemde dienst bij manifest op, maar dit had geen uitwerksel.

Tevens rustte hij een vloot uit, waar tegen ook de onze versterkt werd.

De innige woede der twee partijen in Engeland tegen elkander toonde zich nu openbaar. De Koning beschuldigde den Prins van Oranje openlijk en luid, dat hij een opstand in Engeland trachtte te verwekken; en er werd op het doen vermoorden van Z.H. toegelegd, waartoe twee Ieren op de Haagsche kermis de gelegenheid zochten, maar die hun mislukte. Zonder, eenige wederhouding meer, schafte de Koning nu (1688) eigener auctoriteit, bij een openbare wet, de *Test-akte* en de wetten tegen de Roomschen, die hij bezworen had, af; zette den Aartsbisschop van Kanterbury en zes Bisschoppen, die zich van het aflezen dezer nieuwe wet in de kerken, bij Requeste hadden willen verschoonen, in den Towr gevangen, en deed hun proces opmaken: en zijn versch opgerecht kerkelijk Gerechtshof vervolgde de overige Geestelijken, die zich aan die aflezing onttrokken hadden. Hij verklaarde openlijk, dat het aan hem stond alle wetten op te heffen, en strekte dit uit ook over de *pacta juris publici*[1], welker onderhouding hij jegens het Volk en de Nationale kerk bezworen had; en geen wonder! deze *pacta* en *eeden* waren, naar zijne nu aangenomen beginselen, *nul* en *nietig*, en de onderhouding of betrachting daarvan, misdadig jegens God en de ware Kerk.

Nu was het punt daar, waarop men de vrijheid van Kerk en Staat oordeelde te moeten verdedigen,

1 [Verdragen van Staatsrecht].

door geweld tegen geweld te stellen, en den Prins tot de vervulling zijner verplichtingen en daar meê overeenstemmende belofte aanmanen, die zich ook verklaarde, op een wettig en openlijk verzoek, zoo men hem dit deed, gereed te zijn, die gestand te doen.

Zeer voorspoedig (als men wel verwachtte) beviel de Koningin, op den 20 Junij 1688, een Zondag, terwijl al wat Protestantsch (en nu, al ware 't uit weerstrevigheid tegen den Koning, geweldig kerksch was) onder den preêk zat, van den zoon, dien men verwachtte, en dien de Roomschgezinden de vrucht van een dubbele gelofte aan de Lieve vrouw van Lorretto verklaarden; maar de Protestanten voor ondergestoken hielden.

Het oogenblik van die geboorte, en de korte arbeid, waar door alles afgeloopen was in het preekuur, waarin de Protestantsche Hofdames afwezig waren; het 't huis laten van de Prinses van Denenmarken, van den Hollandschen Ambassadeur, die tevens Gezant van H. Hoogheden (de Prins en Prinses van Oranje) was, en den Aartsbisschop van Kanterbury, die er bij hadden behooren te zijn; de bijzondere omhanging en dichthouding van 't kraambed; het inbrengen van een groote bedpan, onmiddelijk voor de voorgegeven verlossing; dit alles maakte deze verlossing even zoo verdacht als de zwangerheid het geweest was, door al den tijd van haar duur lijf en boezem voor alle vrouwen op een angstige wijze te verbergen, en zelfs nooit een tijd te hebben willen bepalen van waar die zwangerheid had moeten of kunnen aanvangen, noch wanneer zij

eindigen moest. En dit alles, niet tegenstaande zij t'elkens aangemaand was om door een overtuigend blijk haar vrouwen of dochter in staat te stellen, om de openbare schriften waarin alles voor verziering verklaard werd, tegen te spreken. Ex post facto [achter na] kwam hier bij, dat er geen zog-opdroogende middelen noodig waren: (een zeer dubbelzinnig teeken echter, voor al bij een vrouw van gevorderde jaren;) en de Koningin in stem, kleur, of gelaat, of krachten niets veranderd of verminderd was, en ook eer men 't giste, het bed moede en hersteld was. - Men voegt er bij, dat het aangebrachte kind, te wel toegemoffeld bij 't inbrengen om te kunnen schreeuwen, en dat, bij de voorgewende geboorte, ook niet schreeuwde, daarbij omkwam, en dat het geen vervolgens vertoond werd veel sterker dan het eerste was, dat als slapende vertoond was geweest; en voor deze verwisseling pleitten nog meer omstandigheden. - Ook zou dit weêr, zoo de Artzen verklaarden, eenige weken na de kraam, gestorven zijn, en daarvoor weer een ander in de plaats gesteld, terwijl deze Heeren aan tafel zaten, die toen *mirakel* riepen! En dit laatste dan is de Praetendent geworden; het derde derhalve der gesubstitueerden, en zoo zij aanvankelijk zwanger geweest is, het vierde. - Als alle vrouwen, zoo kramen moesten, stierf de wareld uit, *à force d'accouchements*. - 't Wonderbaarlijkste bij dit alles, is dat men zoo vele onvoorzichtigheden beging, waarvoor men zich bij een bedrog had moeten en kunnen wachten: doch het is waar, dat bij een intrigue van langen adem, altijd onvoorzichtigheden

gebeuren, die het geheim verraden of uit doen lekken[1].

Bij den Prins en Prinses van Oranje had men geen den minsten argwaan, die niet alleen den Koning en Koningin over de geboorte van 't kind geluk deden wenschen door een expressen Envoyé; maar er ook in hun kapel voor deden bidden. Doch welhaast kwamen de berichten uit Engeland met zoodanige bewijzen verzeld (als men in 't openbaar niet kon brengen), dat er voor hun geen twijfel aan 't schelmstuk overbleef[2]. Doch in Engeland was het echter ook zoo algemeen erkend en aangenomen, dat het bij al de overige grieven de maat vulde, en men daar alle geduld verloor. Vloot en krijgsmacht zoo wel als de Gemeente, Kerk, en Lords riepen algemeen om des Prinsen overkomst, en deze draalde nu ook niet, met zich daartoe in staat te stellen.

De dood van den Keurvorst van Keulen, die nu tevens Bisschop van Munster en Prins-Bisschop van Luik zoo wel als van Hildesheim was, op den 3 Junij

1 Alles wel overwogen, schijnt men in den eersten aanvang, na het opstoppen der menstrua zich met zwangerheid gevleid te hebben; doch deze borsten in Maart (als het gaat) met geweld uit, 't geen dan het voorkomen van een miskraam heeft; die ook bij velen ondersteld werd. Men hield echter aan met den voortgang der zwangerheid te veinzen, en deze voortgang werd door niemand, geloofd. - Tegen den eersten aanvang daarvan diende zeer sterk 's Konings *onmacht*, die sedert lang bekend was, immers geloofd werd: doch of die zoo volstrekt was, is onzeker.

2 B.v. men kon 't hemd der Koningin of de bedlakens niet publiek in Engeland ten toon hangen. Maar de Prinses van Denenmarken kon die wel machtig worden.

voorgevallen, gaf een voorwendsel, om hier, ter zake van het *belang* dat de Staat bij 't vervullen van deze waardigheden had, de noodige toebereidsels te maken; vooral daar Lodewijk de XIV van zijn kant zich daar meê bemoeide en Fransche troepen in 't Keulsche wierp, en de Keizer hem tegenwerkte, waardoor ook een dubbele verkiezing bij 't Kapittel ontstond.

De Prins van Oranje verzamelde troepen en sloot verbonden (die Frankrijk begreep geen ander doel te hebben, dan de aanspraak des Prinsen van Beijeren op den Keulschen zetel te ondersteunen). Sedert 1685, had hij Friesland en Groningen met hun Stadhouder wederom weten te winnen, en in Amsterdam was thans *Hudde* Burgemeester, die hem toegedaan was. Ook *Geelvink*, en *Witzen* (welke laatste ook in de Admiraliteit zat)[1] werden zachtkens ingewikkeld, en waren zoo verr' gebracht dat zij niet ongenegen waren voor een Engelsche expeditie, maar ter gelegener tijd, en niet in dit kritiek oogenblik. Maar de Prins zei, *aut nunc, aut numquam* [nu, of nooit], en bewees dit met goede redenen, terwijl hij tevens toonde dat het een werk van weinig weken zou zijn, waar na het de zeevaart niet hinderen, maar integendeel beveiligen zou. Men wilde de zaak dan noch aan- noch afraden, maar, geschiedde 't, ondersteunen als plicht en eed meêbrachten. De Prins zei: ‘wel nu, ik zal nog geen besluit nemen, maar de toebereidsels maken, geld lichten, bootsvolk wer-

1 De vierde Burgemeester was *Appelman* wien de Prins er volstrekt buiten gehouden wilde: doch een goede sukkel, in mijn familie-historie bekend.

ven, en het niet dan kort te voren, zoo ik er toe overga, in de Staten brengen.' Hij rekende 9000 man voet- en 4000 paardenvolk noodig te hebben; 4,000,000 gelds, en 9000 matrozen; en tot aanschaffing van dat alles werden door de Staten Generaal bevelen gegeven, tot zekerheid, bij de Keulsche troublen. - [Z. de *Bijvoegs* .]

Maar wanneer over de 13000 man door den Prins beschikt werd, waar bleef dan de zekerheid van den Staat? De Keurvorst van Brandenburg was kortlings overleden, en de Staat had met zijn zoon en opvolger Fredrik III (ijverig Protestant, en hartelijke vriend van de Republiek en van den Prins), een verbond gesloten; en met dezen en de Hertogen van Lunenburg, van Zelle, en van Wurtenberg en den Landgraaf van Hessen, kwam hij overeen, de troepen ten behoeve des Staats, gereed te houden en tot bijstand aan te snellen zoo 't noodig was of vereischt wierde. - In de Maas en in Zeeland werd een Vloot van 50 oorlogsschepen bij één gebracht, en meer dan 500 transportschepen werden bij de kooplieden in stilte en zonder te weten voor wien of waartoe, gebuurd; en Goeree werd tot de algemeene verzamelplaats der Vlote bepaald, terwijl men de troepen, verr' genoeg om geen bestemming ter zee te doen gissen, op de Mokerhei vergaderde.

D'Avaux niet te min had eenig vermoeden van de zaak, en zoo uit de Haag als uit Parijs schreef men er naar Jacobus over, maar die dreef er den spot mêe, tot de Vloot bijna zeilreê lag; en de zaak in de Vroedschap van Amsterdam gebracht zijnde, daar

(in het laatst van September) en terstond hierop bij Holland en de overige Provincien door een besluit tot ondersteuning van den Prins, haar volkomen beslag kreeg. - De Engelsche Gezant, Albyville, was een zeer onbekwaam man, wien men licht ophouden, om den tuin leiden, en in verwarring brengen kon; en als men hem eindelijk antwoorden moest, was het antwoord vrij mennist: 'Dat men geen oogmerk had *met den Koning* EN *zijn volk* in oorlog te treden.' 't Geen *collective* volstrekt waar was, en *separatim* ook in directen zin waar, want men trachtte naar geen oorlog, maar meende hem slechts door eene bloote Expeditie te dwingen en aan band te leggen. Jacobus kaauwde deze woorden, en was verwoed. Echter achtte hij het allergevaarlijkst, Fransche hulp aan te nemen, in 't aanbod waar van Lodewijk niet achterlijk was.

Het schijnt wel, dat Lodewijk oogmerk had een diversie te maken, en daarom nu den Keizer de oorlog aanzeide, ten ware hij hem in en buiten het Rijk zijn zin gaf, in alles, waarin hij 't schreeuwendste ongelijk had[1]. Hij zond tevens zijn leger in Duitschland, bemachtigde eensklaps Keizerslauteren, Filipsburg, Manheim, Frankendal, Heidelberg, en meer, bombardeerde Koblenz, en bezette Ments, Spiers, Worms, Trier, en bijna geheel den Rhijnkant. En tevens verklaarde hij de oorlog aan den Paus met wien hij nu reeds lang over hoop had gelegen, en dien hij nu Avignon ontnam. Maar, daar men in Duitschland op zijn hoede was, en in

1 WAGENAAR XV. D. bl. 444 enz.

eens hem met een leger van 20,000 man te keer ging, en het Keulsche door Brandenburg wel bezet was, was hij genoodzaakt zijn macht geheel naar den Boven-Rhijn te wenden, 't geen hem niet alleen buiten staat stelde tot te hulp koming van Koning Jacobus, maar ook om in de Nederlanden eenige onderneming te doen, waar de Brandenburgsche troepen (des noods) ook genoegzaam tot eene krachtdadige bescherming waren. Zijn oogmerk dus werd geheel verijdeld, en bevorderde 's Prinsen onderneming; die ook nu door de Saten als allerheilzaamst beschouwd werd, zoo om Jacobus aan Frankrijk niet te doen toevallen, als om Frankrijk wellicht derwaart af te trekken. - Hij had in der daad reeds geruimen tijd vooraf weêr begonnen Hollandsche waren te verbieden en te overlastigen, tegen de gemaakte verdragen van Koophandel, en hij vermenigvuldigde en verzwaarde die grieven thands derwijze, dat het in 't oog loopende was, dat hij oorlog tegen ons zocht: maar hij bedroog om ons die te doen vrezen, zich-zelve in de wijs waarop hij het aanlei, en deed alleen aan de werving des Prinsen dienst en aan 't sluiten van een verbond met den Koning van Zweeden, tot levering van troepen.

Nu werd de Prins door den voornaamsten Engelschen Adel en de Protestantsche Geestelijkheid verzocht om op den vurigen wensch der Natie ter harer verlossing over te komen, en als naast gerechtigde de geschillen tusschen Koning en onderdanen, te slissen of bij te leggen, een vrij en wettig Parlement te beroepen en de oude Regeering des Rijks

te herstellen en te verzekeren. Men wenschte dat hij slechts met een zeer geringe macht kwame, en in 't Noorden ontscheepte.

De Prins was gereed en bereidwillig, maar begreep te recht, dat een onderneming van dien aart niet bloot moest staan voor mislukking bij gebrek van macht, en dat men in 't Noorden geen zekere ligging voor de vloot had, en ook de weg van daar naar de Hoofdstad te lang was en te moeilijk gemaakt kon werden.

Zonder in 's Prinsen manifest of 's Konings afkondigingen daar tegen te treden, merken wij slechts aan, dat de Koning, zich nu toeleggende om de onderschuiving van den praetensen Prins van Wallis, die overal verspreid en geloofd was, en wel in des Prinsen manifest geroerd, als een punt, dat ter vaststelling van de opvolging, te onderzoeken stond, geenerlei verklaring de wezendlijkheid der verlossing van de Koningin uitdrukkende, bekomen kon, dan van de vroedvrouw alleen, die Roomschgezind, ad illum actum [tot dat éêne werk] expres gekozen, en zonder toelating van den Vroedmeester der Koningin daarbij, tegen het gebruik aan, te werk gesteld was: waardoor de twijfelaars meer nog geneigd werden om de valschheid dier verlossing, van de hoogste waarschijnlijkheid aan te merken; terwijl alle de overige verklaringen met de waarheid der onderschuiving volkomen plaats konden hebben.

Over de vloot werd den Engelschen Admiraal Herbert het bevel gegeven, ten einde de Engelsche vloot daardoor tot overgaan aan 's Prinsen zijde te lokken. In 't midden van October deed men de

troepen naar de vloot brengen en inschepen; den 26ste nam de Prins afscheid van de Hooge Kollegien, en dit afscheid was hoogst aandoenlijk; en op den 29ste liep de vloot in zee. Verandering van wind drong haar op den derden dag te rug keeren. Den 11 November liep zij wederom uit, en de Prins wist het zoo te beleiden, en wind en tij dienden hem daar in zoo wel, dat het een noodzakelijkheid wierd niet in het Noorden (waar men hem wachtte) maar te Torbai te landen[1].

Dadelijk stak de Prins de legerplaats af; trok op naar Exeter. - Middelerwijl had des Konings vloot die in Gunfleet lag, en die men voorbij gezeild had, vruchteloos getracht 's Prinsen vloot te volgen, en werd toen zij van daar uitgeloopen was, door een storm buiten staat gebracht om zee te houden, zoo dat zij in Portsmouth binnen moest loopen en daar onbruikbaar gerekend wierd.

Te Exeter vloeiden vele Engelsche Heeren tot hem en sloten een tractaat met hem om zijne onderneming uit alle macht te ondersteunen. - De Koning deed dadelijk op 't naricht der landing, zijn leger

1 Bekoorde Dichtkunst ooit uw zinnen
Door 't puikmuzijk van Griekenland;
Weet gij heur fabelzang te minnen,
En kent gij Aulis roemrijk strand?
Zie daar in waarheid door de baren,
Nabij de duizend kielen varen,
De Godsdienst jaagt de zeilen voort;
Nu ziet ge uw Godsdienst en uw Wetten,
ô Britten, *onverwrikbaar* zetten:
Oranje en Vrijheid zijn aan boord!
O.Z. VAN HAREN.

meer dan 30,000 man sterk, naar Salisbury op marsch gaan, en voegde zich daarbij: maar terwijl de Prins van zijne zijde derwaart aantrok, weigerden vele der Legerhoofden den Koning te dienen, en een groot aantal ging tot Z.H. over. Hij keerde in verbaasdheid naar Londen, en vernam daar dat ook zijn dochter de Prinses van Denenmarken en haar Gemaal, en vele andere Grooten zijn Hof en partij begeven hadden. Het schijnt dat hij toen besloot spoedig een slag te leveren, terwijl hij in aantal nog verr' de sterkste was, en (in der daad) was dit zijn belang. Maar de Maarschalk van Schomberg, die 's Prinsen leger beval, antwoordde op de tijding daar van: ‘Goed! als het ons eerst gelegen koomt; maar eer niet.’ Doch het leger des Konings mistrouwde zich zelf en week te rug, en de Prins trok tot Salisbury. Rondom verklaarden Steden en Gewesten zich voor den Prins, of (zoo velen het uitdrukten) voor een vrij en wettig Parlement volgens 't manifest van Z.H. -

De Koning trad in onderhandeling, en veinsde een Parlement te willen beroepen; maar, terwijl hij zich over de gematigdheid der artykelen hem voorgelegd verwonderd en zeer te vrede toonde, besloot hij zich uit het land te maken. De Koningin vertrok bij nacht met den Prins van Wallis, en den volgenden nacht volgde haar de Koning, vermomd, maar viel in handen van eenige visschers, die hem voor een Jezuit aanzagen en mishandelden, tot hij herkend wierd. Hij vond raadzaam te rug te keeren. Maar op de eerste kennis van zijn vermissen, had de stad Londen den Prins van Oranje derwaart genoodigd, en nu deed hij de Paleizen van St. James en Whitehall

bezetten. De Koning, die in Whitehall was, werd verzocht, zich naar Ham te willen begeven, maar hij verkoos Rochester, waar in de Prins bewilligde. Hij trok derwaart, maar sloop in den nacht van den tweede Januarij 1689 uit zijn slaapkamer en vlood naar den zeekant[1] waar een Fregat hem innam en naar Frankrijk overvoerde.

Nu was 't Rijk zonder Souverein.

Op het verzoek van de Pairs, door den Prins vermaand om op de beste middelen te raadplegen tot beroeping van een vrij Parlement, beschreef hij eene zoogenaamde *Conventie*. Hij deed den Franschen Ambassadeur, die in levensgevaar was, vertrekken, en bevestigde de Amptenaren (de Roomsch-gezinden uitgezonderd) tot zoo lang. De Conventie kwam den 2[de] February bij een. Zij bestond uit de beide kamers, maar droeg den naam niet van Parlement, om dat dit door geen [dan] Koning of uitdrukkelijk erkend Regent beroepen kon worden.

Koning Jacobus schreef uit Frankrijk dat hij in 't kort te rug zou keeren en een vrij Parlement beroepen, met amnestie. Maar deze brieven (die sommigen willen dat men zelfs niet opende) hadden geenerlei uitwerksel. En weldra stemde de Kamer der Gemeenten, dat Koning Jacobus door 't omkeeren der constitutie en 't schenden van 't pactum fundamentale met 's Lands grondwetten, en het wijken uit het Rijk, den throon *afgestaan* (abdicated) had, en deze dienvolgende *opengevallen* was. [Z. de *Opheld.*]

1 Wat hij vreesde? En, wat hij inderdaad te vreezen had.

Dit punt was bij de Lords groote debatten onderhevig. 51 tegen 49 stemmen haalden 't over, dat zoo de throon opengevallen was, er geen Regent, maar Koning moest zijn; maar dat *openvallen* was 't groote geschilpunt.

Om dit te te vereffenen procedeerde men stuksgewijze:

α) Of er een *pactum fundamentale* tusschen Volk en Vorst was? - 53 tegen 46 stemmen maakten dit uit, met JA.

β) Of er *abdicatie* was. Hier op besloot men negatif, maar er werd voor *abdicated*, DESERTED gezegd: of het dus minder tegenspraak onderhevig kon zijn!

γ) Of de throon OPEN*gevallen* kon zijn. En eene meerderheid van *elf* stemmen, hield vast, NEEN; maar om deze (niet te pas komende) reden, dat de Koning nooit stierf. Het geen in effecte gezegd was; nu Jacobus den throon verlaten heeft, is OF de praetense Prins van Wallis, OF de Prinses van Oranje, Koning; en dus had men dan, in deze methodique orde voortvarende,

(δ) moeten raadplegen: ‘is er een waarachtige Prins van Wallis?’ - Maar dat deed men niet.

Velen waren dit haspelen en harrewarren moê, en wilden zonder omwegen den Prins en Prinses van Oranje voor Koning en Koningin erkend hebben. - Maar Jacobus had te veel geheime vrienden, en de Prins te veel geheime vijanden, tot zulk een besluit, en de *art of spinning* van Fielding kwam hier te pas. Dit veroorzaakte dat er eene Memorie ten dien einde opgesteld en geteekend wierd om

aan de Kamer der Lords gepraesenteerd te worden; maar de Prins vond dit zeer informeel en stuitte het teekenen door zijn tusschenkomst.

Deserted was nu voor *abdicated* gesteld, en *de opengevallen throon* doorgehaald, en zoo kreeg de Gemeente-kamer haar besluit te rug. Nu was deze zeer te onvreden, en verweerde hare uitdrukkingen en de lex Commissoria tacita als met handen en tanden, en wilden het *openvallen* niet volstrekt opgevat hebben, maar in den zin van *door Jacobus ontledigd*. Na lange twist hier over tusschen de twee kamers, brachten de Lords het tot dit dilemma: heeft Jacobus den throon ontledigd, zoo is er een Erfgenaam, of niet. In 't eerste geval, wie is die Erfgenaam? In 't laatste, zoo is de Kroon electief geworden. Dit nu stelt de Kamer der Gemeente niet: Ergo laat zij ons den Erfgenaam aanwijzen! - De Gemeente wilde daar niet in treden, en zei dat dit niet te pas kwam, zoo lang Jacobus nog leefde, *nam, viventis nullam esse hereditatem* [er is geen erfenis van een levenden]. - Maar hier vatten de Lords haar beet. - Daar werd gezegd, dat zonder dat de Kroon verkieslijk was, er echter een duisterheid omtrent den waren erfgenaam zijn kon; maar dat men bij een gekomen was, niet om over de opvolging, maar om over de *Regeering* te handelen, en dat hiervan was dat men roepen moest: *Hoc age* [voet bij stuk]! Dat, wat ook van de opvolging zijn mocht, men 't eens was dat het Rijk door geen Paapschen Koning geregeerd kon worden, en dat derhalve in geen opzicht de Prins van Wallis ten onderwerp van discussie moest gemaakt worden.

Hiertegen bracht men weer in, dat of men dit

eens was, of niet, dat *eens wezen* de wetten haar kracht niet benemen kon. En dus bleef men even verr'.

Lang had de Prins van Oranje dit met stilzwijgen laten voorttobben, tot hij eindelijk begreep, dat in zulk een misselijk gedobber 't minste windtjen de zaak een geheel verkeerde wending kon geven, die dan moeilijk om te keeren zou zijn. Hij ontbood eenige Lords bij zich op 't paleis, en gaf hun te kennen: dat hij nooit een stap zou doen om op de besluiten of raadplegingen invloed te hebben; doch dat hij, vernemende de vreemde wendingen en woelingen in de Conventie, hun meende te moeten waarschouwen, dat zij ingeval van het aanstellen van een Regent wel moesten begrijpen dat hij de Regent niet zijn wilde, die tusschen een Koning en 't Volk ingeklemd zou zitten. Dat hij zelfs geen Regent wilde zijn -onder zijn Gemalin; en ook geen deel aan 't bewind of gezag (onder wat tytel ook) zou aannemen, zoo 't afhankelijk werd gemaakt van het leven van eenige persoon, hoegenaamd. Dat zeker de kinderen van de Prinses van Denenmarken meer recht zouden hebben dan die hij, zoo zijn Gemalin kwam te overlijden, uit eene andere Gemalin mocht komen te verwekken, maar hij, of naar Holland wel te vreden te rug zou gaan, of zoo men iets met hem voorhad, zeker moest zijn, van niets zoo onaangenaams, als het geen hij aangeroerd had, te wachten te hebben.

Deze opening van 's Prinsen gevoelens maakte een eind aan de raadplegingen. De kamer der Lords vereenigde zich, met een meerderheid van drie stem-

men met het besluit der Gemeenten, en 't was nu erkend: dat Koning Jacobus had *abdicated*, en dat de '*Throon* hier door *opengevallen* was:' Hallifax sloeg voor om den *Prins van Oranje* tot Koning te verkiezen en de twee Prinsessen van Oranje en van Denenmarken tot zijne opvolgsters: anderen wilden de Prinses van Oranje alleen: men polste haar; maar zij antwoordde; dat zij niets wilde zijn dan het geen zij was, de vrouw van den Prins; of ten minste, niets dan MET en ONDER den Prins[1]. Men kwam er dus toe om Willem en Maria Koning en Koningin te verklaren; maar (daar over het recht van den praetensen Prins van Wallis niets uitgemaakt was, en, zoo men begreep, thans bij gebreke van bewijs of mogelijkheid van onderzoek niets uitgemaakt worden kon) dorst men de gewone woorden van '*rechten en wettigen* Koning en Koningin' niet gebruiken[2].

Den 23 Februarij 1689 werd den Prinse en Prinsesse in de groote zaal van Whitehall de kroon opgedragen; met de geheele uitoefening van 't gezag bij den Prins als Koning; en met opvolging na beider dood, van de Prinses Anna of hare afkomelingen. De Kroon werd voor beide aanvaard met een korte rede van den Prins, die met veel toejuiching gehoord en aangenomen werd. En daar op na geproclameerd

1 Waar de Engelsche schrijvers zeer meê spotten, en haar eene *zeer gehoorzame vrouw* noemen.

2 Consequent! maar de onderscheiding die men daar door veroorzaakte in *Koning* FACTO en *Koning* JURE, wrocht veel onheils: want hier door deed men Willem en Maria eed, zonder dat men meende daardoor Jacobus en zijne afkomelingen afgezworen te hebben.

te zijn met de vereischte plegtigheden, veranderde hij de Conventie in Parlement. Op den 21 April geschiedde de Kroning. In Schotland geschiedde de proclamatie te gelijker tijd; maar in Ierland was men (als natuurlijk) nog aan Jacobus gehecht.

Fagel, die veel toegebracht had tot het in stand brengen der onderneming, beleefde den uitslag niet, maar stierf op den 15 December bevorens. Hij is een der verdienstelijkste mannen van zijn tijd geweest, en heeft in het graf de vervolging der Franschgezinden niet mogen ontduiken.

Frankrijk had in 't voorjaar van 1688 reeds beslag gelegd op de Hollandsche schepen die zich onder zijn gebied bevonden, en het scheepsvolk in de gevangenis laten werpen, hetgeen den 26 November van een oorlogsverklaring tegen den Staat gevolgd werd. Zijn voorwendsel daarbij was, dat de Staten met eenige Duitsche Vorsten aanspanden tegen den Kardinaal van Furstenberg, dien hij tot het Aartsbisdom van Keulen wilde doen verkiezen. Sedert had de Engelsche Revolutie plaats gehad, die Willem III den throon deed beklimmen, en dezerzijds werd dan nu ook de oorlog aan Frankrijk verklaard bij een zeer wijdloopig manifest, waarin het aan geene wezendlijke grieven ontbrak (9 Maart 1689); en kort daar na verklaarde Frankrijk dien ook aan Spanje (April 1689), wiens tegen-Manifest Lodewijk XIV beschuldigde van naar de algemeene heerschappij te staan: en omtrent dien tijd zeide ook de Keizer en 't Duitsche Rijk hem desgelijks den oorlog aan.

In de Nederlanden begon deze oorlog niet geluk-

kig voor Frankrijk, en in Duitschland leed het nog gewichtiger nadeelen. In Katalonie was de kans meer over en weder hellende. Er ontstond nu een verbond van onzen Staat met den Keizer, waarin Engeland eerst en daarna Spanje, Savoye, Brandenburg en de Vorsten des Duitschen Rijks, die des Keizers zij' hielden, deel namen, en daarom het groot Verbond genaamd[1], ingericht tegen Frankrijk, en niet alleen strekkende tot herstelling van de algemeene zaken tot den staat der Westfaalsche en Pyreneesche vrede, maar ook inzonderheid mede, tegen de opvolging (casu quo) van den Daufijn op den Spaansche throon, of zijne verheffing tot den Keizerlijken, waar Lodewijk op begon te doelen, en waarmede (had hij 't kunnen bereiken) de Monarchy over Europa gevestigd was[2].

Middelerwijl deed Koning Jacobus in Ierland, waar van de Onderkoning hem getrouw bleef, en niets van groot belang dan de stad Londonderey zich voor Koning Willem verklaard had, een landing, met Fransche schepen en manschap. Willem III was niet genoeg meester, om die zoo oogenbliklijk als hij wenschte te keer te gaan; Jacobus kreeg een nieuwe vloot tot onderstand en was weldra meester van 't Noordelijk deel van het Eiland. Londonderry werd echter na vijf maanden belegs, nog gelukkig ontzet. Het duurde tot in Junij 1690 eer Willem III naar Ierland over kon steken, en op den 11 Julij behaalde hij aan de Boyne een allerblinkendste

1 WAGENAAR, XVI D. bl. 18.
2 Waarom meer, dan onder Karel V?

overwinning op Jacobus, die op de vlucht sloeg en wederom naar Frankrijk week, zoo als ook de meeste Franschen deden, de Ieren aan hun tot overlatende, die zich nu meest in kleine benden op strooperij toeleiden; tot in 1691, na het veroveren van Ballymore, Athlone, en Agrim, een geweldige slag waarin de de Baron van Ginkel gebood, een einde aan dezen krijg maakte, en Willem en Maria ook als Koning en Koningin van Ierland erkennen deed.

Hoe groot het uiterlijk vreugdebetoon in Holland was over 's Prinsen verheffing, het was oogenbliklijk bij de (nu zoogenaamde) Staatspartij een bron of voorwendsel van mistrouwen tegen hem. En het geen hij bij de kennisgeving zijner throonbeklimming verklaarde, zich tevens in staat te vinden om zijne Stadhouderschappen en verdere waardigheden nu tot meer dienst en nut van den Staat te blijven waarnemen, stond velen zeer tegen de borst, die zich zeer waarschijnlijk verbeeld hadden, met het bevorderen der onderneming tegen Jacobus, zich hem kwijt te zullen maken, maar nu met hun insidieuse hulp niets verricht hadden dan hem een meerder gewicht tegen zich te verschaffen. Men kon daar niets rechtstreeks tegen doen, maar moest trachten inconvenienten en geschillen te doen ontstaan als gevolgen (quasi) van zijn Koningschap met de waardigheid van Stadhouder, en hem zoo veel mooglijk in belemmeringen brengen, te lichter te veroorzaken, naarmate zijn gezag in Engeland bepaalder was, en men van stonden aan niets spaarde om aldaar tegen hem in te nemen, die aldaar boven dien het nationaal voor-

oordeel tegen zich had, als vreemdeling en geboren Hollander.

Een ontijdig te rug vorderen van de gelden tot de Engelsche expeditie besteed of opgeschoten, en waar oogenbliklijk niet dan gedeeltelijk aan voldaan kon worden, was een goede inleiding. De vordering, dat hij, terwijl de Iersche krijg op het hevigst en hachlijkst stond, in de Nederlanden en het bevel over het Staatsche leger zou komen voeren (hetgeen hem thans onmogelijk moest zijn), was een tweede; waarvan men bij het algemeen een goede uitwerking verwachten mocht. Vorderingen of sustenuen, die (schoon men ze in zich zelf als niet onbillijk beschouwen mocht) tegen het Engelsche staats-recht of de Engelsche wetten streden, en daarom door den Koning geweigerd moesten worden, kwamen daar bij, en welhaast wekte men op die wijze, zelfs een vrij algemeen misverstand tusschen Natie en Natie, die bij beide op den Koning overvloeide. Maar daar moest nog iets bij de hand genomen, dat eene onmiddelijke sensatie gaf, en hier in was Amsterdam niet achterlijk, dat zich met het onmiddelijk afschaffen van Kromwels Navigatie-Acte gevleid had; waar door zekerlijk (had het kunnen zijn) Amsterdam wel dra de machtigste aller steden die ooit bestaan hebben, had kunnen worden[1], en het geen hier door

1 De Engelsche Koophandel was toen nog gering, in vergelijking der Hollandsche: en zou nog zich niet staande houden, ware 't niet door den Hollandschen wissel: welke niet zulk een loop genomen heeft, dan door de meerderheid van geld bij ons in betrekking tot den koophandel.

niet weinig ingenomen was, en dus wel voorbereid om zich te verzetten. - De zaak was deze.

Sedert 1581 werden Schepenen van Amsterdam door den Stadhouder verkoren uit een nominatie van 't dubbel getal; en in zijn afzijn, zei het oud privilegie, zou dit door het Hof van Justitie geschieden. Het is klaar, dat aan 't Hof dit geattribueerd was, wanneer en om dat het als van ouds de Polityke Regeering, zoo wel als de Justitie uitoefende; maar dat, sedert dat na het oprichten eener geheel andere Constitutie, in 1674 aan het Hof alle Politique bemoeiingen sirengelijk verboden waren, deze Clausule niet meer werken kon; en dus begreep het het Hof ook. Het laatst dat het Hof eene verkiezing als vervangende den afwezigen Stadhouder gedaan had, was in 1664 (27 jaar vroeger), en Maurits en Fredrik Hendrik werd, wanneer zij buiten het Nederlandsch territoir waren de nominatie altijd gezonden. Maar nu wilde men ze niet aan Willem III zenden, maar zond ze (quasi) naar 't Hof. Het Hof zond ze aan den Koning, die dit vreemd en zelfs offensif vond, en verklaarde dat hij de Nominatie niet van het Hof, maar van Amsterdam begeerde. - De tijd verliep hier meê[1], en de stad was genoodzaakt bij de Staten verlof voor de dienende Schepenen te obtineeren om aan te blijven tot er nieuwe verkoren zouden zijn. Maar tevens verzocht zij, dat de Staten het Hof wilden opleggen om die *verkiezing* te doen, en niet aan den Koning te zenden; of an-

1 De nominatie moest den 28 January, de bëediging den 2 February geschieden.

ders om de Burgemeesters te laten verkiezen, als in Stadhouderloozen tijd. En dit ging met een dreigement verzeld, dat zij (zoo men haar niet in de privilegien handhaafde[1]) in geene Gemeene-lasten bewilligen zou.

De Staten begrepen waar 't heen wilde, en vele leden bewogen de Amsterdamsche Gedeputeerden een keer naar huis te doen, om anderen last te halen; maar Amsterdam wilde [de keus] of door 't Hof, of door zijn Burgemeesters gedaan hebben; daar was geen weêrhouden aan: en Amsterdam drong nu te heviger en weigerde volstrekt alle concurrentie in de lasten.

Alle de Leden kantten zich sterk tegen Amsterdam, en daar vielen bedreigingen over en weêr; en vooral, daar Amsterdam daar op besloten wilde hebben zonder dat het voor af tot den Stadhouder gebracht was. Namelijk, men wilde een attentat tegen den Stadhouder gepleegd, niet om de zaak, maar om 't attentatoire zelf, en dit wilde men als een recht des Souverains boven den Stadhouder, om, eenmaal de dissensie tusschen Souverainiteit en Stadhouderschap ontstoken zijnde, een scheuring te verwekken, tot vernietiging van het laatste.

Te gelijker tijd verzette Amsterdam zich tegen een Schepens-verkiezing te Dordrecht, van iemand die Raadsheer in 't Hof was. Het was Teerestein van Halewijn; en zekerlijk was er een onvoegzaamheid in deze twee ampten; maar Halewijn had de Schepensplaats neêrgelegd, en beweerde nu, als eenmaal Schepen geweest zijnde, Lid van den Oud-Raad te

1 (Bij 't octrooi van 1650.)

blijven: en hier bestond zulk eene incongruiteit niet in. Dit gaf eene groote altercatie tusschen de twee Steden, doch Dordrecht behield het veld, en Halewijn lei zijn Raadheersplaats vervolgens neêr, toen men hem wegens de stad ter Vergadering van Holland deputeerde.

Over Bentinck, door Willem III Graaf van Portland gemaakt, die reeds vroeger Heer van Rhoon en beschreven bij de Edelen was, viel ook een woedend verschil, als hij zitting in de Staten van Holland nam. Burgemeesters van Amsterdam wilden hem daar niet dulden, als in dienst van een uitheemsche Mogendheid zijnde, en in Engeland recht van inboorlingschap en zelfs zitting in 't Parlement hebbende; en daar niemand met hun stemde, protesteerden zij, met verklaring van alles voor *nietig* en *van onwaarde* te houden wat in zijn bijzijn besloten zou worden, en verlating van de Vergadering.

Koning Willem die den Graaf van Portland gezonden had om het geschil over de *nominatie* door een middelweg (dien hij in mandatis had) te vereffenen; begreep dat dit punt juist daarom door de Amsterdammers geroerd werd. - En men verdichtte en drukte intusschen *brieven* op naam *van Koning Willem aan Bentinck*, die men door een Franschman op de Fransche posten deed doen en aan etlijke kooplieden te Amsterdam addresseeren, om dit geschil te voeden. 'WYDLUFTIGE[1] vertoogen (zegt WAGENAAR[2]) werden over die twee dus aan een

1 Wat is dit eigenlijk? *grootgeruchtmakend*.
2 (XVI D. bl. 68).

hangende punten, van de Edele tegen Amsterdam en weêrkeerig ingegeven'[1].

Tot dus verre had de Koning zich de zaak niet rechtstreeks aangetrokken, doch hij begreep nu zich te moeten uiten. Hij betuigde bij een brief aan Holland geschreven, de Privilegien te willen behouden en bewaren: maar die Privilegien gaven Amsterdam de nominatie, hem de verkiezing; en zoo de weg van Amsterdam tot Londen wat lang was, de geheele zwarigheid bestond in de eerste wat te vervroegen, of de verandering van Schepenen een weinig te vertragen, daar immers Amsterdam deze reis geen zwarigheid in gemaakt had. En het was dienvolgende dat hij verwachtte, dat Burgemeesters en Vroedschappen van Amsterdam dan ook verder geen zwarigheid maken zouden om hem de Nominatie toe te zenden, mits volgens de nu onlangs genomen Resolutie van d. 2[n] Februarij 1689 de Schepens en mindere of kommissoriale rechtbanken in dienst bleven tot de verkiezing ontfangen wierd.

Schoon Amsterdam geen Gedeputeerden in de

1 't punt van Portland.
Onze Edelen hadden van ouds groote goederen in verschillende landen verspreid. Weinigen of zij waren Leenmannen van verschillende Vorsten; zoo was Willem I Pair van Frankrijk, van 't Keizerrijk, en van de Nederlanden. - 't Was van ouds derhalve geen obstakel. Maar *mutatio probanda est* [wie eene verandering beweert, moet ze bewijzen]. Een Resolutie van 1586, zag op de afgevaardigden der Steden, en Staatsministers; en dit is zoo waar, dat er sedert die Resolutie Edelen gezeten hebben tegen de sustenue van Amsterdam, nemine contradicente [zonder tegenzeggen van iemand].

Vergadering had, maar alleen hun Pensionaris om toe te zien, besloot men conform 's Konings brief, doch Alkmaar, Hoorn, en Enkhuyzen hadden zich ongelast verklaard, en 't was dus bij meerderheid: Echter daar de Pensionaris van Amsterdam gegaan was om last te halen, vernietigde men het besluit toen hij te rug kwam: en daarop opende hij zijn last, en die was, dat Amsterdam onwillig bleef: zoo dat het straks vernietigd besluit op nieuw tegen Amsterdam werd genomen en met eenparigheid; doch daar er in dit gekibbel een vol jaar verloopen was, maakte Amsterdam weer een nominatie en zond ze weer naar het Hof; maar dit gaf de nominatie (als zich die niet aantrekkende) te rug[1].

Amsterdam deed een vertoog tegen de Staatsresolutie: maar dit vertoog behelsde niet dan een *petitio principii*. Amsterdam verwachtte dat eenige der andere Steden het besluit of ten minste 't gedrag harer Gedeputeerden bij het nemen van dit besluit gewraakt zouden hebben; maar neen, alle keurden zij 't goed, en zelfs vond men dit nieuwe vertoog van Amsterdam beleedigend voor de Souverainiteit der Vergadering. - Dit deed uitwerking. Nog meer, dat men ter Staatsvergadering dreigde met nulverklaring van al 't geen Schepenen in Amsterdam na den 1 Februarij doen of wijzen zouden: (het was toen reeds den 7 Februarij). Dit bracht Amsterdam in verlegenheid, (want wat ware van zulk een besluit te wachten?) en tot een drie-ledigen voorslag, die met verandering van omstandigheid op dit

1 WAGENAAR, XVI D. bl. 79. [Z. de *Bijvoegs*.]

eene hoofdpunt uitkwam; dat H. Ed. Gr. Mog. voor deze reis de verkiezing zouden doen; immers de zaak in statu laten. Dit werd verworpen: weer een nieuwe voorslag kwam ter baan, maar die was bij de Vergadering nog minder aannemelijk: nog een nieuwe volgde daarop, met gelijken uitslag. Nu verklaarde de Vergadering, dat, overmits Amsterdam zich niet hield aan de resolutie H.E. Gr. M. van 28 January, de auctorisatie daar bij als consequentie van 't bevolene ten aanzien der nominatie gegeven, vervallen was, en derhalve de Schepenen van het vorig jaar geene qualiteit of macht hadden, maar voor ontslagen te houden waren, en alles wat zij verder zouden verrichten nul en van geener waarde was, zoo in rechte als daar buiten; met last aan den Schout om deze resolutie te doen achtervolgen.

De Pensionaris van Amsterdam protesteerde, en bood onderhandelingen aan, maar deze werden afgeslagen.

Nu werd in de groote stad Vroedschap belegd, en deze besloot toe te geven; niet echter zonder dat twaalf van de leden den streng verder wilden vasthouden en tot barstens toe trekken. Ook was dit toegeven nog zeer onvolkomen. Zij gaven hun Nominatie aan de Staten, en wel, met verzoek dat de Staten het Hof als nog wilden bevelen daar een verkiezing uit te doen; en de Staten zonden deze nominatie aan den Koning, die er de verkiezing uit deed. En hierbij bleef nu zoo wel het geschil over de nominatie als dat over den Graaf van Portland, 't geen men als van zelfs vervallen aanmerkte. Doch had Amsterdam die triomf, dat zij, zoo lang

Koning Willem leefde, het jaarlijks even zoo behandelde, schoon de overige Steden de nominatien onmiddelijk aan den Koning zonden[1].

Terwijl dit in Holland woelde mocht het in de andere Provincien niet stil zijn. In Overijssel hadden de Steden zich aangematigd, nieuwe lasten op te leggen zonder de Edelen daarin behoorlijk te kennen, en als deze zich daarover aan den Koning als Stadhouder beklaagd hadden, en Gemachtigden van den Koning gezonden wierden, weigerden de Steden die te erkennen, en beweerden dat de Stadhouder hier in niets te zeggen had, en dat zij zulke Privilegien hadden. De Gemachtigden kwamen, de Steden protesteerden, maar de Koning deed uitspraak, waar bij de lasten op den ouden voet gebracht werden, en de Burgemeesters der Steden verboden nieuwe op te leggen of de oude te verzwaren, maar hun vrij gelaten, zoo zij dit noodig oordeelden, een ontwerp aan 's Konings gemachtigden te leveren, ten einde, na berading met de Edelen, daar uit een Ordonnantie te maken, met gemeen goedvinden, of (des noods)

1 Welk belang kon Amsterdam hier in stellen? -

α. zich boven den Stadhouder te verheffen;

β. en principaliter: te willen toonen, dat zij 't Stadhouderschap niet compatibel rekenden met de qualiteit van Koning van Engeland.

Want, ware 't bloot het *afzijn* van Koning Willem geweest: waarom hem dan de nominatie niet gezonden, wanneer hij in 't land was?
doch dat deed men toen zoo min, als bij zijn uitlandigheid:
het was dus, den stadhouder één van zijn rechten afgeknibbeld; en hier zat het belang en de triomf dier partij in.

onder beslissing des Konings als Stadhouder. En hierbij bleef het.

In Groningen rees desgelijks geschil over 't begeven van een opengevallen Ritmeestersplaats door den Stadhouder dier Provintie: welke die plaats nu nog eens begaf, als behoorende tot de provinciale Souverainiteit.

De Oorlog in de Nederlanden zou in dit jaar niet ongelukkig geweest zijn, had de Prins van Waldek zich bij Fleury niet laten noodzaken om een veldslag aan te nemen, en daar bij overvleugelen. Een allerjammerlijkste onvoorzichtigheid, en die hij met moed en bedaarheid niet herstellen kon. En waarbij ook zijn ruiterij zich dapper genoeg, maar onbekwaam toonde, doch zijn voetvolk grooten roem verwierf, en zich zoodaniger wijze gedroeg, dat de Franschen, schoon 't veld houdende, te zeer gehavend waren, om in dezen veldtocht iets verder te ondernemen: vooral daar de Keurvorst van Brandenburg zich nu weldra met ons leger vereenigde. Te Sluis werd een Fransche toeleg op de stad door middel van verraad ondernomen, ontdekt en mislukte, en in Katalonien wekten de Franschen een opstand, maar vergeefs.

Sedert Koning Willems komst tot den throon had men dadelijk de Hollandsche en Engelschen vloten met elkander tot één vloot willen vereenigen, en dit kon niet geschieden zonder groot ongenoegen ter wederzijde. Het was dan ook niet te verwonderen, dat de vereenigde vloot op de hoogte van Bevezier tegen de Fransche vloot ongelukkig slag leverde. De dappere Evertzen, die de voorhoede gebood, door den

Engelschen Admiraal Torrington niet ondersteund, had genoegzaam alle zijne schepen reddingloos geschoten: zeven verloor men er, door den vijand verbrand of veroverd; meer werden er door Evertzen-zelven verbrand, op dat zij, niet bruikbaar geworden zijnde, niet in 's vijands handen zouden vallen. De overige, zoo Hollandsche als Engelsche, borgen zich naar Engeland, door de Fransche vervolgd. Torrington werd in den Towr gesteld, maar (als men licht denken kan, wanneer men de Engelsche Natie kent) vrijgesproken: want de Hollanders waren opgeofferd en de Engelsche schepen behouden.

De Aartshertog Josefus werd inmiddels, naar inhoud van 't Groote Verbond, Roomsch Koning, en er viel tusschen 't Duitsche leger en dat der Franschen, niets opmerkelijks voor.

Met Denenmarken en Zweden had de Staat verbonden aangegaan, uit krachte waarvan zij de hulp van deze twee kroonen verwachten mocht; maar zelf niet in de oorlog gemengd zijnde, namen zij reden van ongenoegen uit de belemmeringen die voor hun koopvaardij uit de maatregelen der Engelschen en Nederlanders ontstaan moesten: tot zoo verr' zelfs, dat Zweden de twaalf Oorlogschepen, die hij leveren moest te rug hield, en Denenmarken de Hollandsche Koopvaarders in de Zond in beslag nam. Dat hier uit begeerte naar vrede rees, verstaat zich, en Zweden bood zich tot middelaar aan, 't geen hem beter geleek dan schepen te geven; maar de zaak was er niet rijp voor, en het bleef daarbij.

In de Haag was met half Maart van het jaar 1690

een bijeenkomst geopend van Gevolmachtigden der Bondgenooten van 't groote Verbond, en Koning Willem vond bij het achterwaarts gaan der oorlogszaken, zijn persoonlijken invloed aldaar zoo wel als zijn oog in het oorlogsveld noodig. Hij kwam dus met twaalf oorlogschepen, na een stormachtigen overtocht van veertien dagen duurs op den 30 Januarij hier aan de kust, waar hij met groot levensgevaar door ijsgang en mist aankwam, en des anderen daags eene plechtige intrede deed in de Haag.

's Konings redenen brachten ook dra eene inspanning van de gezamendlijke krachten te weeg, en men besloot bij de bondgenooten 222,000 man te velde te brengen; waar van Grootbrittanje en onze Staat echter een goed deel, behalven hun aandeel dat zij leveren moesten, betalen zouden.

Na, voor ruim veertien dagen naar Engeland gekeerd te zijn, stak hij op nieuw op den 11 May naar herwaart over, en kwam, gelukkiger dan de vorige reis, des anderen daags in de Maze aan, en vervolgens op den 2 Junij in 't Leger dat onder Waldek aan gene zijde van Brussel lag. De Franschen hadden te voren de stad Bergen genomen, die met de overgaaf 's Konings maatregelen tot haar ontzet te loor had gesteld; Luik, door hun aangetast, werd nu ontzet. De Hertog van Luxemburg gebood nu het Fransche leger, en wilde geen veldslag wagen, waar naar Koning Willem verlangde, en de achteloosheid der Spaanschen in geen belegerings-magazijnen aante leggen, maakte dat er niets wezendlijks te verrichten viel. Te vergeefsch beproefde men Luxemburg te verlokken, die te bedachtzamer was, naar mate hij

inzag, dat met een nadeeligen slag voor Frankrijk, de bondgenooten meester waren den krijg op den Franschen bodem te verplaatsen en Parijs te bedreigen.

De Koning verliet dan het leger in 't laatst van September, en Waldek hernam het opperbevel niet, of waagde op een marsch dien hij ondernam, overvallen te worden door Luxemburg, die zoodra hij de kans gunstig zag op zijn achterhoede inviel; en hem een volkomen neêrlaag had toegebracht, zoo niet de Generaal van Ouwerkerk met veel moeite de Fransche Ruitery gestuit en aan 't wijken gebracht had. - Der Fransche woede bleek ook nu verscheiden malen, niet slechts door met het geschut gedurig op Koning Willem toe te leggen waar hij eenigzins zichtbaar was, maar ook door een verraderlijken toeleg om een wagen met geladen bomben in 't leger-magazijn te doen springen, 't geen gelukkig ontdekt wierd en waarvan de dader, een Franschman, half geworgd verbrand werd.

Wij zullen deze wijduitgebreide oorlog niet volgen, die in het jaar 1691 in 't Piemonteesche en Spaansche meer belangrijks opleverde, dan in onze nabuurschap. Doch tegen het jaar 1692 beloofden de Engelsche en Hollandsche toerustingen, zoo ter zee als te land, grooter gebeurtenissen. Koning Willem kwam den 16, Maart 1692 in ruim vier en twintig uren over in de Haag, verklaarde ter Generaliteit dat hij om den krijg met nadruk voort te zetten, zoo veel Engelsche troepen naar 't leger had doen inschepen als hij eenigzins in Engeland ontberen kon, en benoemde nu de hoofden der Hollandsche vloot, waar

aan Tromp kort te voren ontvallen was; en stond gereed, zich wederom aan 't hoofd van de Nederlandsche legermacht te stellen.

Ter zelfder tijd werd het wareldkundig, dat men in Frankrijk zich van 's Konings afzijn en de afzending der troepen uit Engeland bedienen wilde, om Koning Jacobus met 30,000 (of meer) Franschen ondersteund, in Engeland te doen landen; terwijl men Koning Willem in 't leger van 't leven zou weten te berooven, het geen deze landing bevorderen moest. Men begrijpt dat Jacobus nog aanhang genoeg in Engeland had, en dat velen zijner tegenstrevers-zelven, uit haat tegen de Nederlanders, die bij Koning en Koningin te zeer gezien waren, gereed stonden hem nu weêr toe te vallen. Hij zocht dien geest ook door een gedrukt manifest aan de Engelschen op te wakkeren dat aldaar verspreid werd, en waarbij hij tevens kennis gaf dat zijn Gemalin op nieuw zwanger was, tot het bijwonen van wier verlossing hij zijn Geheime Raden uit Engeland noodigde over te komen naar S^{t}. Germain. Ook hielden zijne aanhangers (de Jacobiten) zich vaardig om op verschillende plaatsen des Rijks te gelijk hem uit te roepen. En zelfs hadden deze verstandhouding op de Engelsche vloot.

Koningin Maria ontbood op 't vernemen van dezen toeleg terstond drie Regimenten Engelschen uit Staatsche dienst te rug; en nam de noodige maatregelen binnens lands. Doch ter wederzijde belettede het stormweer 't uitloopen van vlooten een geruimen tijd.

De Hollandsche vloot onder den Luitenant Admiraal van Almonde, ten getale van 36 schepen van oorlog,

vereenigde zich echter weldra in 't Kanaal met de Britsche onder Russel. De Fransche was ook onder zeil gegaan, en op den 29 May trof men elkander, en 't gevecht ging aan, ten nadeele der Franschen, die aan 't wijken gebracht werden; doch 's anderen daags jacht op haar makende, nam men den Franschen Admiraal met nog eenige schepen en verbrandde nog eenige andere op den Franschen wal.

Koning Jacobus had den uitslag des gevechts, van den Franschen wal zelf gezien, en daar werd niets van de landing in Engeland. Hij keerde naar S^t^. Germain en de Koningin beviel den 28 Junij van een dochter.

Te land werd door de Franschen het beleg voor Namen geslagen, en Lodewijk XIV zelf in 't leger gekomen met twee poeëten en Historieschrijvers (die er nooit een pen over op 't papier gezet hebben, ten zij men de Ode van BOILEAU noemen wil, die bij 't hernemen der stad door Koning Willem, door DRIJDEN zeer schoon geretorqueerd is in 't Engelsch) spaarde geen volk of poging; terwijl het beleg door een ander leger van 70,000 man onder den Hertog van Luxemburg gedekt werd, dat den bondgenoten tegentrok. De Mehaigne was tusschen de beide legers, en Luxemburg versterkte den oever aan zijn' kant. Eer de overtocht te beproeven was, gaf de stad zich over. Niet te min sloeg Willem bruggen over de rivier tot een overtocht, maar een geweldige regen deed den stroom opzwellen, maakte de boorden onbruikbaar en vernielde de bruggen, in de zelfde dag die tot den overtocht was bestemd. Kort daarop ging het Fort

Willem waarin Koehoorn gebood, en gevangen bleef, en den 29 Junij, het Kasteel over[1]. - Deze belegering kostte Lodewijk XIV buiten de ontzachlijk veel gekwetsten en zieken 3500 man. En na deze gloriole, gaf hij het opperbevel weder over, en ging op het Theater in de Comedies van Moliere dansen.

Na eenige marschen en legeringen engageerde Koning Willem een bloedigen slag met Luxemburg nabij Steenkerken. Het was op een ongelijken grond, waar de superioriteit der Fransche Ruitery weinig baten kon, doch de artillery van Luxemburg werd heerlijk bediend. Ter wederzijde bleef zeer veel volk; doch de Prins vond goed af te wijken, daar hij ontdekte dat in 't leger verraad was, waar van de Franschen zich bedienden. De verrader was een Chevalier de Millevoix[2], in Beiersche dienst, die eenigen tijd daarna met de galg gestraft wierd.

Dit gevecht was eer opgeschort of afgebroken dan geëindigd. Beide legers veranderden telkens van standen legerplaats, altijd elkander volgende en beglurende, maar zonder elkander een voordeel te kunnen afzien, of weder slaags te worden. En hier mêe verliep het jaargetij.

De landing van Jacobus was uit de gedachte gezet, maar de toeleg op Willems leven niet. Verscheiden voorname lieden van 't Fransche Hof en Louvois-

1 Vauban, die de belegering bestuurde, leidde nu Koehoorn door alle de linien, loopgraven, en werken om, en zij erkenden elkander over en weder voor de grootste Ingenieurs die er nog bestaan hadden.

2 *Ridder* zegt WAGENAAR: - En zoo telkens! [Z. de *Bijvoegs*.]

zelf hadden er deel in, ook de fijne Mad[me] de Maintenon, en de Zoon van Louvois, die uitstrooide dat de Prins van Oranje zijn Vader had doen vergeven, en de Thesaurier van Frankrijk, Paparel. De uitvoerders waren een Pikardijn, *Grandval* genaamd en Dragonder-Kolonel in Fransche dienst, met een *Antoine du Mont*, en eenen *Parker*, Kolonel bij Koning Jacobus. En de Hertog van Luxemburg had schriftlijke last gekregen om den aanslag met zoo veel troepen als noodig mogt zijn te bevorderen en te ondersteunen, gelijk de Marquis de Barbesieux het met geld deed.

Du Mont moest zich in 't leger der Bondgenooten begeven en den Prins in het visiteeren der wachten doorschieten, en Grandval en Parker zouden hem oogenbliklijk met 1500 paarden bijspringen: ten welken einde du Mont hun vooraf den tijd zou doen weten. - Maar du Mont was na hun scheiding, naar Hanover gegaan, en [had] Grandval met Parker in 't Fransche leger op zijn advertentie laten wachten; tot het beiden verveelde. Dit had de geheele vorige Campagne zoo uitgeduurd; maar in den winter hadden zij, met kennis van Barbesieux, briefwisseling met du Mont daarover gehouden, en men kwam overeen van het nu bij de volgende veldtocht uit te voeren. Doch du Mont, die het meest waagde, deinsde bij zich-zelven weer achter uit, en liet zich een soort van ontdekking ontvallen. Men zond iemand naar Parijs, die met Grandval kennis maakte, welke los van tong was en niet schroomde af te geven dat de Prins van Oranje geen maand meer leven zou. Ten gevolge van dien werd een samen-

komst van du Mont met Grandval belegd in het Land van Ravestein, en deze laatste werd te Eindhoven door eenige onzer ruiters opgeligt. Grandval bekende terstond, en beklaagde zich dat Barbesieux hem die last gegeven had. Hij werd gehangen, en vervolgens (nog half levend zoo 't heet) gevierendeeld. Du Mont verkreeg vergiffenis. Het vonnis, waarin het geheele complot met al de deelhebbers volgens de confessie uitgedrukt is, werd door de drukpers gemeen gemaakt, en nooit heeft het Fransche Hof of dat van St. Germain het zich aangetrokken.

De Hertog van Hanover, die in verbintenis met Frankrijk stond, werd door de Bondgenooten gewonnen en op hun zijde en tot deelneming in den oorlog tegen Frankrijk gebracht, door hem negende Keurvorst te maken; met grooten tegenstand, die door Frankrijk werd aangezet, maar dien men echter te boven kwam[1].

Hebben we in Holland tentativen gezien tot vermindering van 't Stadhouderlijk gezag; het kan niet verwonderen, dat die ook in Zeeland niet ontbraken. - In Goes waren openlijk twee partijen in de Regeering, een Stadhouderlijke, en een die de *privilegien* tegen het Stadhouderlijk gezag heette voor te staan. Een geschil over het aanstellen van twee Rentmeesters in December 1691, waar bij men den

1 't Groote punt was dat er nu vijf Protestantsche tegen vier Roomsch-Catholijke Keurvorsten waren.

Bailluw (een Prinsgezinde) tegen het volstandig gebruik geen stem wilde geven, en de burgers tegen hem op de been bracht, en met geweldige verandering in de regeering dreigde, veroorzaakte dat Koning Willem beval, met de verandering der Regeering bij provisie te supersedeeren. Maar het hoofd der Loevesteinschen, de Burgemeester Westerwijk, deed zich (quasi) en zijn mede-regenten dwingen, om des niet tegenstaande, nieuwe regenten te verkiezen en voor 't volk te proclameeren. Waarop de Koning (die in 't leger was) begreep dat er zonder verwijl troepen gezonden moesten worden; en dezen werd de poort gesloten door den Burgemeester Eversdijk, die de Wet vergaderde, welke begreep geen krijgsvolk te moeten innemen dan op patent der Staten van Zeeland. Het krijgsvolk bleef dus buiten: en dit duurde een poos. De schutterij laadde de veldstukjes op de stadswallen, en trok uit om op de buitencingel een post te bezetten, maar werd daar ‘zoo vinnig (zegt WAGENAAR)[1] *aangevallen met dreigen*, dat zij eindelijk, met hun Burgemeester Westerwijk aan het hoofd, *naar binnen moesten wijken*,’ terwijl er van de wallen geschreeuwd wierd: ‘vivat de Koning van Engeland, maar de duivel haal den Bailluw!’ Men had uit Goes reeds tweemaal aan de overige Steden geschreven, maar deze trokken het zich niet aan. Men schreef nu aan den Koning dat hij 't krijgsvolk geliefde te rug te ontbieden, maar ook daar kwam geen antwoord op. Dit duurde eenige dagen, als het krijgsvolk de

1 XIV D. bl. 213.

poort zelf open stiet en binnen trok, de Stad en 't Stadhuis bezette, zonder eenigen wederstand, en des Konings Gemachtigden volgden, die onderzoek deden. - De Staten van Zeeland verzochten den Koning de zaak tot volkomen einde te brengen. De regeering werd veranderd en de kwalijk begeven of door haar bekleede ampten aan anderen gegeven, en de schuldigen werden in rechten betrokken, ten dien gevolge dat de Oud-Burgemeester Westerwijk tot het zwaard veroordeeld werd, twee leden der Regeering tot het zwaard over 't hoofd en bannissement, en nog twee lieden gebannen, een tevens gegeesseld [*l.* ter geesseling veroordeeld] werd. - De ophitsing der Burgerij door Westerwijk werd allergeweldigst bevonden, zoo wel als de hulp zijner weinige medestanders. - De Burgerij verzocht toen een algemeene vergiffenis, de veroordeelden een bijzondere, ieder voor zich. De Koning schonk zwaard- en geesselstraf aan hun kwijt; en de Westerwijken werden naar 's Hertogenbosch vervoerd, de anderen naar Bergen op Zoom. - Na den dood van Koning Willem kwamen zij weer te Goes en in de regeering.

Het misnoegen tegen Groot Brittanje, hetgeen, nu, geen onmiddelijk belang meer in de oorlog meende te hebben, en de lasten daarvan zoo veel mooglijk ontdook, schijnt wel zoo veel als een ellendige som van 20,000 Rijksd. den Oud Burgemeester van Dordrecht [*Halewijn*] tot een heimelijke onderhandeling met Frankrijk gebracht te hebben, waar van het oogmerk was Dordrecht over te halen om een bemiddeling van Zweden door te drijven. Dit werd

van de Fransche zijde bestierd door den Franschen Ambassadeur in Zwitzerland *Amelot*, en deze bediende zich daar in van *de Piles*, vermaard door zijn *Leven der Schilders*, en verscheiden zeer goede schriften over de Schilderkunst, die in de Haag zich onthield. Halewijn werd gevat, zoo wel als *de Piles*, en de eerste erkende het *fait*, doch ontkende de culpabiliteit van het fait. Hij deed een mannelijke defensie, doch die in rechten geen streek hield, en betoonde zich liever Fransch- dan Engelsch-gezind. Hij werd tot eeuwige gevangenis veroordeeld en zat op Loevestein tot in 1696, wanneer hij ontsnapte. De Piles werd tot na den oorlog gevangen gezet en na de vrede van Rijswijk in 1697 ontslagen [Z. de *Bijvoegs*]. - Uit dit geval blijkt weder het ongenoegen, en dat men 't Land aan Willems gezag ('t geen men nu de Engelsche dwinglandy noemde) wilde onttrekken.

Ongemeen groot was de krijgsmacht van Lodewijk XIV bij het openen van den veldtocht tegen de Nederlanden in 1693. Koning Willem die in Engeland nog sterker dan in Holland met een Oppositie-partij te worstelen had, kwam weêr over, en stelde zich aan 't hoofd van ons leger. Hij overweldigde de Fransche linien en behaalde verscheiden voordeelen, doch de vijand nam Huy, 't geen Willems aanmarsch tot ontzet, door een verhaaste overgaaf, WEDER verijdelde. Hij wierp bezetting in Luik en Maastricht, en belette dus de aanslagen der Franschen op deze twee plaatsen: maar dit moest noodwendig zijn leger dat gantsch niet talrijk was, zeer verzwakken, en het Fransche had ruim 35,000 man meer, dan hij tellen kon. In deze gesteldheid trok Luxemburg op hem

aan met al zijne overmacht; en Koning Willem vond het meer geraden hem slag te leveren, dan Land en leger door een niet veiligen aftocht bloot te stellen. Bij Landen viel dan een bloedige veldslag voor, op den 29 Julij. Ondanks den dapperen tegenstand, en herhaald te rug drijven, braken de Fransche in de Nederlandsche legerplaats door, en de Keurvorst van Beieren week, waardoor de Koning genoodzaakt werd desgelijks te doen: ter wederzijde bleven omtrent 7000 man, maar aan de onze was het verlies van geschut. Het gevolg was, het nemen van Charleroi door den vijand, dat zich na een wakkere verdediging eindelijk over moest geven, en niet te ontzetten was. De veldtocht eindigde hiermeê, en was in der daad aan onze zijde voordeelig, daar men, zonder den veldslag of Luik en Maastricht had moeten verliezen of geheel Brabant ten prooi geven en de Franschen onmiddelijk op onze grenzen wachten. [Z. de *Opheld.*]

Ter zee viel niets zeer beduidend voor; want het bombardeeren van St. Malo, ter wraak van de kaperijen daar uitgerust, verdient naauwlijks gewag in een oorlog als deze. - In Duitschland veroverde de Daufijn Heidelberg. - In Italie behaalden de Franschen meer voordeelen, schoon ten koste van geweldig veel bloeds.

Doch hoezeer men in Frankrijk zich niet zeer van de wapenkans kon beklagen, de hongersnood was er, bij gebrek van toevoer van granen allerjammerlijkst, en dus werd er de vrede eene volstrekte noodzakelijkheid. Lodewijk nam derhalve Zweden en ook Denenmarken in den arm, om daar toe te gera-

ken, en deed voorslagen, waarmeê men, indien er staat op te maken was, genoegen kon nemen. Zij behelsden, te rug keer tot den vrede van Westfalen en van Nymegen; afstand van al het veroverde in Katalonie; te rug gave van Namen en Bergen; te rug gave of vergoeding van 't veroverde in 't Luiksche, en een goeden voormuur voor dezen Staat; ook toestemming in den afstand der Nederlanden aan den Keurvorst van Beieren, zoo de Koning van Spanje kinderloos overleed: ook liet men er bij doorblinken, erkentenis van Willem en Maria op den Engelschen throon, 't geen onder het gewag maken van *eenige voldoening* voor Koning Jacobus bewimpeld werd. Koning Willem verwierp deze voorwaarden echter, en achtte een diepen vernedering van een vijand noodig, wien geenerlei tractaten noch eeden, maar alleen de volstrekte onmacht om kwaad te doen, de altijd om zich grijpende handen kon binden; en die onmacht was er veellicht oogenbliklijk, maar veel te spoedig herstelbaar om er op te rekenen.

De oorlogstoerustingen werden derhalve voor het jaar 1694 met nieuwen ijver gedreven. Een onderneming op Brest, het geen kort te voren door Vauban versterkt en wel bemand was, mislukte aan de vereenigde Engelsche en Hollandsche vloot, maar zij bombardeerde Dieppe, Havre de Grace, en Duinkerken. Nu vond men het wreed en onmenschlijk, Zeesteden, en Roofholen der kaperijen aan te tasten: want het gold de Franschen die alom het recht der volken verkrachtten; maar de rivieren op te zeilen en binnen-havenen te verbranden en te ver-

nielen, toen het Engelschen gold, was een gloriestuk! Een Fransche vloot uit de Oostzee met granen te rug komende werd door acht Hollandsche Oorlogsschepen genomen, maar wierd hun door Jan Bart op de hoogte van Texel ontweldigd, en dit met verlies van drie onzer Schepen[1].

Koning Willem had bij den Staat op het aanwerven van 15,000 man gedrongen, en het verbonden leger bestond nu in de Nederlanden uit omtrent 55,000 man voetvolk en 51,000 Ruiters en Dragonders. De Daufijn wist door een meesterlijken marsch Fransch Vlaanderen te dekken. Echter werd Huy door de onzen genomen, en daar werd aan de eene of anderen zijde niets anders van belang uitgevoerd. Ook in Duitschland en Italie werd geen wichtig voordeel behaald, maar in Katalonien maakten de Fransche wapenen geweldigen voortgang, tot de aankomst der vereenigde vloot in de Middelandsche zee dien tot staan bracht.

Het was, krijgskundig beschouwd, een groote zaak, de Fransche legers werkeloos te houden en hun het doen van veroveringen te beletten; maar dit kon geen Hollandsch of Engelsch gemeen, en ook geen Hollandsch Koopman of stedelijke Regent begrijpen, die meende dat een soldaat slechts zijn geld trok om dood te slaan en dood geslagen te worden[2]. Dit leverde geene fraaie tirades, vertelsels, of discussien voor kouranten, almanaks-kronijken, of koffijhuizen op. Men was dus te onvreden, gelijk het gemeen altijd is, wanneer men zich niet in spectakel geeft:

1 Van waar dit? - door de slechte bemanning onzer schepen.
2 (Wagenaar XVI D. bl. 272.)

en geen wonder derhalve zoo men naar Frankrijks aanzoeken begon te luisteren. Deze aanzoeken strekten op nieuw tot een afzonderlijk vrede-sluiten met den Staat of den Keizer of beide. - Echter kwam Frankrijk niet rondelijk uit, en dit verviel. Het leed echter grootelijks en zeer buitengewone middelen werden daar in het werk gesteld, om geld te vinden.

Daar waren er ondertusschen die de eensgezindheid welke de Staat betoonde met Koning Willem, langs velerlei wegen trachtten te storen; en geen wonder, dat men ook de Kerkelijke geschillen weêr ophaalde. Wij hebben te voren gezien hoe het Coccejanismus met de zoogenaamde Staats-partij, en het Voetianismus met de Prinsgezindheid samen hing. Deze geschillen werden echter door 's Konings en der Staten vereenigd gezag gesmoord door eene Resolutie; waar bij de leer der Dordrechtsche synode tot regel gesteld werd; en, in 't geen daar bij niet bepaald was, broederlijke verdraagzaamheid met vrijmoedige vrijheid in gevoelen, maar zonder eigendunklijk verdoemen, werd aanbevolen; tevens met achtgeving in het beroepen van Predikanten, op stichtelijkheid in leer en leven en gematigdheid van karakter.

Het jaar van 1695 ving aan met het sterven van Koningin Maria, die door de kinderpokjens op den 7 Januarij werd weggerukt, 33 jaar oud zijnde. - De Koning kwam echter zich weder aan 't hoofd van het Nederlandsche leger stellen. Doch Frankrijks uitputting in groote legers was zichtbaar, en de Hertog van Luxemburg, een bekwaam Veldheer, was overleden en werd [vervangen] door den Maarschalk de *Villeroi*. Men verdeelde nu de macht der Bond-

genooten in twee legers, waarmeê men dacht meer te kunnen uitvoeren, door de Franschen op meer dan één punt te gelijk bezig te houden. Den vijand dus door verschillende marschen en geveinsde aanvallen in beweging houdende, sloeg de Koning het beleg voor Namen, verschanste zich daar en verijdelde alle vijandlijke pogingen tot ontzet.

Namen was door de Franschen op nieuw versterkt en aanmerkelijk meer dan te voren. Met storm op storm veroverde men de buitenwerken, en stond nu gereed na geopende bressen een algemeene storm te doen, als Guiscard (een allerbekwaamst krijgskundige) de stad overgaf, en naar het Kasteel week, 't welk Villeroy mine maakte te ontzetten, doch waarvan hij na eenige pogingen, afzag, en het geen zich toen ook den 5 September, nevens de vesting of sterkte Koehoorn, overgaf. Middelerwijl hadden de Franschen Dixmuyden en Deinze aangetast, en beide deze plaatzen, schoon zeer sterk van bezetting, hadden zich, lafhartig overgegeven, en deze troepen werden door hen gevangen gehouden tegen het kartel. Men was dus genoodzaakt den Maarschalk de Bouflers die in de sterkte Koehoorn geboden had, ook bij ons gevangen te houden om het Nederlandsch krijgsvolk te doen ontslaan. En dus ging het telkens: want noch kartels, noch sauvegardes, noch eenige krijgsverbonden waren dit Fransch gespuis heilig, even zoo weinig als Staatsverbonden, eeden, of plichten van menschlijkheid. Dus waren de Franschen sedert de eerste Italiaansche invloeden, en dus zijn zij gebleven. - Hoog klonk de roem dezer herneming van Namen, en na zoo veel gelds en volks besteed te hebben om de ves-

tingen zoo verr' te verwoesten dat men ze nemen kon, moest het nu weêr omtrent ½ miljoen kosten om die weêr op te bouwen. Villeroi week hier op uit het veld, en de legers betrokken de winterkwartieren.

Te water had men St Malo, Duinkerken, en Calais gebombardeerd, en de Fransche kusten gedurig in onrust gehouden, en was volstrekt meester van den vloed[1]. - Aan den Rhijn hield men weêrzijds elkaâr in ontzag, en in Italien verloren de Franschen Casal. - Men vernieuwde dit jaar het *groote Verbond*, dat nu zes jaren (naamlijk sedert 1689) geduurd had.

Zweden, dat zich gaarne als middelaar tot de vrede aangenomen zag, weigerde nu den onderstand die van hem bedongen was, onder voorgeven, dat hij niet verder verbonden was dan tot herstelling der Westfaalsche en Nijmeegsche vrede, welke immers nu door Frankrijk zelf werd aangeboden. Men vroeg derhalve nadere opening van Frankrijk, maar dit weigerde ander uitsluitsel, dan dat men die twee Vrede-verdragen ten grond leggen en geen andere afwijking daarvan begeeren zou, dan die de Koning van Zweeden als middelaar zelf oordeelen zou tot verzekering der vrede noodig te zijn.

1 Men rekende uit, dat het hombarderen van St. Malo, Calais, en Duinkerken in 1695, 1000 maal zoo veel gekost had dan de schade bedroeg van 't geen er door verbrand of verwoest was. Ergo zeer kwalijk, riepen de Kooplieden. - De calcul is niet juist; maar sit ita [het zij zoo!] al had het geen stuiver schade gedaan, het had de ontallijke kapers binnengehouden die tonnen gouds genomen zouden hebben, en hetgeen meer dan alles is, ontzag ingeboezemd aan een trouwlozen en moordzuchtigen vijand, en dus een blijvend en voortdurend uitwerksel.

In 't begin van 't jaar 1696 was een aanslag tegen het leven van Koning Willem gesmeed, die met een ingericht was om Jacobus weder ten throon te beuren, en dit niet zonder kennis en begunstiging van het Fransche Hof. Het was door een natuurlijke zoon van Jacobus, den Hertog van Berwik, voorbereid. De dood van Maria had inderdaad vrij wat verkoeling jegens den Koning in Engeland te weeg gebracht, en men vleide zich derhalve met nu te lichter dit doel te bereiken. Jacobus wachtte te Calais de uitvoering af, om op de eerste tijding daarvan, naar Engeland over te steken, wanneer twee schuldigen het verraad ontdekten. De verontwaardiging over het schelmstuk verbond de Engelschen vaster aan den Koning dan te voren; en de beraamde Fransche landing met Jacobus bleef achter.

Een tocht van 13 bataillons Infanterie en 40 esquadrons Ruiterij, onder den Graaf van Athlone en den Lt. Generaal Koehoorn, verraste op den 16^{e} Maart en verbrandde Givet, waar de Franschen een groot oorlogs-magazijn hadden; en wat later werd Calais andermaal door een Engelsche vloot gebombardeerd. Voor 't overige hielden de weêrzijdsche Legers in de Nederlanden elkander werkeloos, en het was genoegzaam even zoo in het Duitsche; doch de Franschen namen Huy bij verrassing en verbrandden een voorstad van Luik. Een vereenigde vloot landde ook op het eiland Rhee aan de Fransche kust, waar zij St. Martin bombardeerde, Bell' Isle, en eenige andere kust-eilanden; doch men leed bij ons aan de t'huiskomende Oostersche vloot groote schade van den beroemden Jan Bart. In Spanje was de veldtocht ook niet zeer beduidend.

De behoefte van vrede klom echter bij Frankrijk met de dieper uitputting van geld en van volk. Lodewijk zond een vertrouwd persoon naar de Hage om in 't heimelijk met de Staten Generaal te onderhandelen, en de Heer van Dijkveld werd gemachtigd om te Maastricht van Callieres opening van eenige punten te ontfangen die der vrede den weg zouden kunnen banen. De zaak sleepte, maar intusschen was de Hertog van Savoye door eene afzonderlijke handeling gewonnen, en wanneer daar argwaan van ontstond verhaastte men zijn teekening van het reeds beraamde verdrag, door voortegeven dat Koning Willem (de ziel van het geheele Bondgenootschap) reeds vermoord lag. Ook waren de voorwaarden den Hertog inderdaad zeer voordeelig en vereerende. Hij schaamde zich echter, en ontkende de zaak, en er werd tusschen hem en den Franschen Veldoverste Catinat een geruimen tijd lang een pantomime en vervolgens een Comedie gespeeld, waarbij de Hertog in 't naauw gebracht, voorstellen ontfing, die aan zijn hondgenooten meêdeelde, en na dus zoo men meende aan 't *decorum* voldaan te hebben, werd het reeds geteekend verdrag, nogmaals openlijk gesloten, en vervolgens bekrachtigd; en hij had hierbij nog de onderstandgelden der Bondgenooten ontfangen, die hem, na het heimelijk teekenen van het tractaat met Frankrijk, gezonden werden. Zie daar wat bondgenootschappen zijn[1].

1 En zoo doet ieder:
als 't belang tegen de belofte strijdt, houdt niemand woord.
zelfs niet die woord houdt:
want, terwijl hij met de hand betaalt, neemt zijn hart weêrom, en wenscht dat de betaling den ontfanger niet bate!
En dit is even zoo zeer kwade trouw, als niet te betalen.
Ja MEER!

De Hertog voegde nu zijn macht bij Frankrijk en streed (in den zelfden veldtocht) tegen de Bondgenooten: en welhaast werd Italie onzijdig verklaard.

Maar deze onzijdigheid liet Frankrijk toe zijne troepen van daar te trekken en tegen het Bondgenootschap te gebruiken. Koning Willem aan de eene zijde verzekerd dat ten minste de Staten Generaal geen verbond zonder hem zouden aangaan, verkreeg van zijn Parlement in Engeland licht den onderstand, noodig om met de wapenen in de vuist, van vrede te handelen.

Zweden, waar D'Avaux thands als Fransch Minister resideerde en naar zijn intriguanten aart alles vermocht, was ijverig om een vrede-onderhandeling te bevorderen; maar men kon aan D'Avaux geene behoorlijke en ondubbelzinnige verklaringen ontwringen van 't geen Frankrijk wilde. Het is ook waar, dat Frankrijk zonder schaamte niet *aanbieden* kon, 't geen hij zich zonder die schaamte kon laten afdringen[1]. Maar daar hij de Westfaalsche en Nijmeegsche Vrede gebroken had, moest hij, het herstel daarvan aanbiedende, zich verklaren hoe hij dat herstel begreep of verstond. De kennis die men van 't gebeurde met Savoien kreeg, bracht bij de Bondgenooten niet zoo zeer de verontwaardiging te weeg, die zij inboezemen moest tegen Frankrijk,

1 B.v. het verlaten van Jacobus; het erkennen van Willem III.

maar de koude *calcul*, nu zijn wij zoo veel zwakker, en Frankrijk zoo veel machtiger; en het onderling mistrouwen der bondgenooten, die ieder van den ander een even zoo heimelijk verlaten of omslaan begonnen te vreezen, en de oude regel, *il vaut mieux, être dupe que fripon*, volstrekt omkeerden. - Men handelde dus zonder nog te weten, waarop, en in 't wilde, wanneer Koning Willem begreep dat: zoo Frankrijk aannam, de Westfaalsche en Nijmeegsche Vredeverdragen tot grond der handeling, met te rug gave van al 't geen door de zoogenoemde *réunion* aan Frankrijk getrokken was, ('t geen men zich verluiden liet dat Lodewijk doen wilde), en geene uitzondering daar op maakte van Straasburg, maar ook dit in dien staat overgaf, waar in hij het in bezit had genomen, en zonder restrictie omtrent de vestingwerken van die plaats of de Godsdienst daar te oefenen of toe te laten, men in dit geval het voorstel van Frankrijk zou moeten aannemen om aan de Hooge Bondgenooten mede te deelen, ten einde met hen over een te komen omtrent het aannemen van Zwedens bemiddeling en 't bepalen van de plaats en tijd, waar en wanneer bij een te komen. De bewindsman van Frankrijk in de Haag gaf die verzekering en de Staten Generaal besloten daar op overeenkomstig 's Konings gevoelen.

De Keizer maakte nog zwarigheid. Vooral daar bij het ellendig verdrag van Nijmegen de Hertog van Lotharingen geheel verlaten was geworden, en de voormuur tegen Frankrijk kwalijk geregeld bevonden was. Hij liet zich echter omzetten, mits het te bemiddelen verdrag met Frankrijk ook door Zweden

gehandhaafd zou worden. En Zweden aanvaardde dus de rol, die 't verlangde op zich te nemen.

Groot geschil was er nu over de plaats. De Keizer wilde de Fransche Gemachtigden volstrekt niet in de Haag hebben, die anders het gelegenst tot den Vredehandel scheen, uit vrees dat zij daar invloed op de Staatsleden zouden weten te krijgen, men wilde ze dan te Delft liever hebben, en dus kwam men met het begin van 1697 over een in het *Huis van Nieuwburg* te Rijswijk, dat door Fredrik Hendrik, een liefhebber van bouwen, gebouwd, en daartoe gelegen en wel ingericht was. De Fransche Gemachtigden werden dienvolgende naar Delft gebannen: die der Bondgenooten namen verblijf in de Haag, en het was te Rijswijk dat men van wederzij' zich ontmoette.

Men gaf van wege Frankrijk werkelijk een verklaring als Koning Willem begeerd had, en waarin ook de te rug gave van Luxemburg, Bergen, en Charleroi uitgedrukt werd: maar over het verstand dezer verklaring waren de geschillen niet voor te komen. Eigenlijk had na deze verklaring, die Spanje alleen de moeite liet, om een lijst op te maken van al 't geen men 't ontnomen had, niemand der verbonden Mogendheden belang tegen de vrede als vrede, dan de Keizer; wiens betrekking tot den Koning van Spanje, wiens kinderloos afsterven haast te gemoet werd gezien, hem een aanspraak op de opvolging in de Spaansche Staten moest geven, die hij zekerlijk beter in den staat van oorlog waarin de zaken thands stonden, tegen Frankrijk zou kunnen doen gelden, dan in vrede, als alles ontwapend en Frankrijk uit zijne

uitgeputheid bekomen was. Want dat Frankrijk in dat geval aanspraak zou maken, ondanks de gedane renunciatie, verwachtte men. De Keizer moest bovendien de belangen van zoo vele Rijksleden en onderhoorigen voorstaan, die te rug gaven en vergoedingen te vorderen hadden, dat zekerlijk deze de hardste partij tegen Frankrijk wezen moest. - De Staat toch begeerde zijn voormuur slechts; en Koning Willem was van zijne erkenning door Frankrijk bij het sluiten der Vrede verzekerd. - Geen belang derhalve kon deze tegen Frankrijk aanzetten, dan alleen het geen hij nam om dezen Staat, en Europa tegen Frankrijks heerschzucht te beveiligen; en wat zijn Prinsdom Oranje en andere goederen betrof, die met de wapenen zeker niet te halen waren, 't ging vast dat hij bij de vrede daar altijd meer van te rug zou bekomen dan door de voordeeligste oorlog.

De Gemachtigden wegens dezen Staat waren ditmaal weldenkende lieden. Heinsius die sints 1689. Raadpensionaris van Holland was, Jacob Boreel, oud Burgemeester van Amsterdam, de Heer van Weede, en J[r] Willem van Haren: doch Boreel overleed gedurende de onderhandeling. De Koning van Zweden, Karel XI, stierf ook, en reeds voor het openen der bijeenkomst; maar het vertrouwen was aan zijn persoon niet gegeven, maar rustte voornamelijk op *Lillieroot*, die met *Bonde* en den Graaf van *Biörno* zijn Gemachtigden uitmaakte, en het middelaarschap op zich nam. Karel XII zijn vader opvolgende was slechts 15 jaar oud, en dus onder voogdij. - Den 9 May begonnen de onderhandelingen; en weldra het kibbelen en knibbelen. - Frankrijk liet daar bij niet na alles

aantewenden om er een overwicht in te bekomen. Niet alleen dat hij (als altijd) op de bondgenooten afzonderlijk werkte, maar hij trachtte door verbintenissen buiten af, en door het voeren der wapenen, hangende dien vredehandel zijn kracht te vermeerderen. Op den Poolschen throon, die nu open was, trachtte hij den Prins van Conti geplaatst te krijgen, waardoor hij zich vooral tegen den Keizer, die nog met den Turkschen oorlog beklemd was, een nieuw en ontzachlijk dwangmiddel in handen gekregen had, en wellicht het geheele aanzien van Europa had kunnen veranderen. Dit mislukte hem echter juist toen hij het meende bereikt te hebben en acht miljoenen daartoe onder de Poolsche Magnaten gespild had; en Frederik Augustus, de Keurvorst van Saxen, die ten dien einde van Godsdienst veranderde, werd verkoren, die nevens den Keizer ook den jongen Czaar Peter ten steun had, wiens wapenen de Franschen in toom hielden.

Beter gelukte hun de vroeg geopende veldtocht in de Nederlanden, waar behalven Villeroi twee zeer bekwame Fransche Veldoversten, Catinat en Bouflers en de beroemde Vauban hun legers geboden en belegeringen bestierden. De Keurvorst van Beieren had te Rijswijk dadelijk een stilstand van wapenen voorgeslagen, maar die van de Bondgenooten ruim zoo zeer als van Frankrijk verworpen was, en echter was men niet op zijn hoede. De Franschen werden meester van Aath, en in Katalonie van Barcelona: en ter zee namen zij een Hollandsche Koopvaardij-vloot, zoo wel als verscheiden Engelsche rijkgeladene schepen. - Het mislukken van Lodewijks toeleg omtrent Polen,

was het eenige dat de meerderheid van invloed, welke deze Campagne hun gaf, in de waagschaal hield. - Den 20 Julij leverden zij een ontwerp van Vrede in, inderdaad, boven het geen men van hun had mogen wachten, voldoende, doch waar de Keizer en Spanje geen genoegen in namen; ook werd daar bij Luxemburg aan de Franschen behouden, het geen niet toe te staan was, en de groote twistappel blijven moest. Nu opperden de Keizerlijken zelf afzonderlijke verdragen, alhoewel om niet dan in eens gesloten te worden, en hier was Frankrijk wel meê verkuischt. 't Sloeg een ontwerp van Vrede met Spanje voor, en een ander ontwerp werd daar tegen gesteld, en het bleek nu, dat de verschillen juist zoo zeer groot niet waren, als de aanmerkingen der Spaanschen geschenen hadden te toonen. - Doch het ging hier wederom als te voren: naar mate de Franschen, verslagen door de uitkomst der Poolsche zaken, handelbarer wierden, traden de Keizer en Spanje te rug. Eindelijk kwam de uiterste last der Keizerlijken, waarbij slechts de tien Steden in den Elzas in geschil bleven, 't geen zij aan de uitspraak van onzijdigen over wilden laten; maar nu weigerden de Franschen Straatsburg weêr, dat zij reeds toegestaan hadden, doch naderhand niet dan alternatif met een aequivalent verklaarden gemeend te hebben; en wilden die Stad volstrekt met het gene ter linker zij van den Rhijn lag, behouden. - Koning Willem had middelerwijlen verzekering van Frankrijk gekregen, dat men daar Jacobus aan zijn lot overlaten en zelfs naar Italie van de hand zenden zou, mits aan de Koninginne de 15,000 P^{d}. Sterl. jaarlijks betalende die haar na den dood van Jacobus toegelegd

waren, en nu als of hij *atteint de mort civile*, gestorven ware, zouden beginnen te loopen (quasi dies venisset ac cessisset) [als of de tijd van betaling der schuld reeds dáár was]. En deze verzekering van Koning Willem bewoog hem op 't sluiten aan te dringen, het geen hij, in den staat waarin zich de zaken bevonden, (en in 't vooruitzicht dat Frankrijk zich de vrede niet te nut maken zou door verstandige maatregelen tot herstel van 't vervallene, maar veeleer de eerste gelegenheid aangrijpen om zijn heerschzucht op nieuw en ontijdig bot te vieren), beter dan een flaauw voortzetten der oorlog vond. En Spanje, door 't verlies van Barcelona mismoedigd, 't geen Frankrijk te rug bood, was mede tot sluiten genegen. De Keizer en 't Rijk deden een sterk vertoog hier tegen; maar het werkte niets uit: en weldra was de Vrede tusschen Frankrijk, en den Staat, Spanje, en Engeland geteekend, waarbij Spanje meer verwierf dan de Vrede van Nijmegen toeliet te vorderen, en onze Staat ook volkomener voormuur bekwam, en beide dus bevoordeeld wierden boven 't gene bij de vorige Vrede bedongen was; ja, den oorlog dus als overwinnaars triumfant eindigden. Willem III werd er op den Groot Brittannischen troon bij bevestigd, en den Jacobitischen aanhang alle steun en uitzicht ontnomen, en omtrent Oranje zou de Vrede van Nijmegen nagekomen moeten worden.

Een verdrag van Koophandel volgde daar onmiddelijk op, waarbij bedongen werd dat de Nederlandsche Ingezetenen niet hooger dan Fransche onderdanen belast zouden worden.

Den 15 October 1697 geschiedde de afkondiging in de Hage.

Aan Spanje werd met al het veroverde ook het lang betwiste Luxemburg te rug gegeven.

De Fransche Refugiés hadden getracht bij deze vrede een herstelling in hunne bezittingen te verkrijgen, maar Lodewijk de XIV wilde daar niet van hooren, en dezerzijds drong men er niet op. Misschien vond men in de volharding der Fransche maatregelen tegen deze vluchtelingen en de verdere vervolging in Frankrijk een soort van verzekering tegen Katholyk- en Franschgezindheid in Engeland en in onzen Staat. Ten minste moest zij die opleveren.

Het misnoegen der Keizerlijken en Duitschen, die zich nu andermaal van een afzonderlijk vredesluiten tegen de verbonden beklaagden, was groot. Zij lieten zich nu tot een wapenschorsing overhalen, die tot den 1 November duren moest, maar niet tot de Legers in 't veld kwam, of de Prins van Baden had den Franschen de vesting Eberenburg ontweldigd. De onderhandelingen voortgezet wordende brachten eindelijk op den 30 October ook de vrede tusschen den Keizer en de Franschen tot stand. Maar nu klaagden de Protestantsche Vorsten in Duitschland, dat de Keizer hen verlaten had, door (vooral ten aanzien van de Godsdienst in de te rug te geven plaatsen) toe te geven, 't geen zij niet toegeven konden, en der Protestantsche kerken onder de Roomschen bracht; ja dat de Keizer de Religions-vrede van 1555 daardoor verkracht had. De Staat en de Koning van Zweden zelf, die als Hertog van Tweebruggen 't verdrag zoo wel als de andere Protestantsche Vorsten van Duitschland weigerde te onderschrijven, gaven zich veel moeite om dit punt ver-

anderd te krijgen. Maar Frankrijk bleef daar op staan; begrijpende dat dit eene veete tusschen Protestanten en Katholijken zou zetten, dit 't nuttig was te doen voortduren. En aan den anderen kant vond Koning Willem daar een grondlegging in voor een nieuw verbond tegen Frankrijk[1].

Ook werd daar al dadelijk aan gedacht, en terwijl hij op 't Loo zich onthield, sprak men van 't *groote Verbond* te vernieuwen, waar in die versche onmin toen niet toeliet, te slagen.

De stad Emden, aan welke gedurende 200 jaren lang door den Hollandschen invloed de geest van onafhanklijkheid ingeboezemd was, die wel wortel schoot, had zich in de vrede tusschen Frankrijk en den Staat doen begrijpen: 't geen te onverschoonlijker was, daar zelfs geen vrije Rijksstad dit doen kon, vermits het Rijk toen nog in oorlog met Frankrijk was. De Graaf van Oostfriesland had derhalve 't hoogste recht dit als een inbreuk op zijne Landsheerlijkheid te beschouwen. Hij vergenoegde zich echter met er tegen te protesteeren: maar de stad had hetzelfde reeds, onder zijne minderjarigheid bij de vrede van Nijmegen gedaan; en toen was het zonder animadversie doorgegaan.

Het geslacht van Egmond, waarvan thands *Prokopius Franciscus* het hoofd was, des achterkleinzoons zoon van den beroemden *Lamoraal van Egmond*, den Prinse van Gaveren, beweerde bij een vertoog aan de Zweedsche Gemachtigden als middel-

1 Te weten: door de Protestansche Vorsten meer gemeene zaak te doen maken.

laars overgeleverd (doch eerst na het sluiten der vrede) nog recht op de Hertogdommen Gelder en Gulyk, de Graafschappen van Zutfen, Egmond, Meurs, Hoorne, Buren, Leerdam, en de Heerlijkheden Mechelen, Ysselstein, Weerd, Ameland, Beierland, en anderen in 't gebied van dezen Staat. Zijn Grootvader had den zelfden eisch op de Munstersche Vredehandeling, en zijn Vader op de Nymeegsche ingebracht. 't Spreekt van zelfs, dat hij even weinig als zijn Vader en Grootvader uitwerkte.

Europa (want de oorlog tegen de Turken, was, na eene luisterlijke overwinning des Keizers in Hongaryen van weinig belang meer, en werd dra door Koning Willem gesmoord;) was thands tot rust, voor zoo verr' de Vrede rust met zich brengt; maar die rust gaf geen gerustheid. Men kende Frankrijk te wel om niet spoedig een nieuwe oorlog van dien kant te gemoet te zien, en twijfelde naauwlijks of de door enkele heerschzucht gedreven Lodewijk, die gewoon was zich boven eed en verbonden te stellen, zou met de verwacht wordende dood van den Koning van Spanje zijn gedanen afstand van alle recht op de Spaansche opvolging, onder welke zijn huwlijk met de Spaansche Infante gesloten geweest was, wel intrekken, en langs dezen weg 't groote doel trachten te bereiken, waarop hij steeds vlamde. Hij bevestigde die verwachting ook door terwijl alles in den omtrek ontwapende, gewapend te blijven, de regeling van het geen volgens de gesloten vrede te vereffenen stond

sleepend te houden of te ontduiken; en allerlei blijken vertoonden zich bij ieder gerucht van den verergerden toestand des Spaanschen Konings, dat hij *alerte* was, om zich, zoo veel van hem afhing, bij dat voorval in het bezit dezer Monarchy te stellen. Zijne diplomatische operatien waarmeê hij in 't heimelijk zich van de zwakheid diens Konings bediende, bleken eerst later.

Maar de dood des Konings van Spanje zonder lichaams-erven was voor geheel Europa gewichtig; en wilde men een oorlog voorkomen, zoo was 't raadzaam, over de opvolging in zoo vele verschillende en wijd uit een verspreide Staten, als hij open zou laten, bij gemeene overeenkomst te voorzien. Hierop was Koning Willem steeds bedacht geweest, maar thands werd het meer dringend. De Keizer kon zijn ontwerp, om zijn tweeden zoon, den Aartshertog Karel, bij 's Konings leven in Spanje te zenden, of eenige troepen derwaart aftevaardigen, niet tot stand brengen, deels bij gebrek van middelen, en deels uit vreeze voor het gewapende Frankrijk. Want Keizerrijk, Engeland, en onze Staat waren in der daad door hun Staats-constitutien alle even zeer Republijken, en dus even zeer met die huishoudelijke zuinigheid besmet, die in 't kleine dikwijls nuttig is, maar in 't groote, altijd aan 't verderf verwant; en vruchtloos had Koning Willem tegen het ontwapenen gewaarschouwd, hij had het in Engeland even zoo zeer als bij ons moeten opgeven. En Frankrijk kwam zelf met een ontwerp van verdeeling dier Staten voor den dag; dat redelijk gematigd was (maar was het welgemeend? -): 'Spanje met de Nederlanden zou nevens de Indiën aan den

Keurprins van Beieren komen, Milanen aan den Aartshertog Karel; en Frankrijk zou Napels en Sicilie, Sardinie, Guipuscoa, hebben en 't geen Spanje verder in Italie bezat.' - Dit streed tegen de gedane renunciatie, en zou Frankrijk in de Middellandsche zee een veel te groot overwicht geven: maar daar was handelen op; echter was het zichtbaar aangelegd om den Keizer en wie der Duitsche Vorsten hem toegedaan was, nog meer van de voornaamste leden des grooten verbonds te verwijderen. Men dong inderdaad van dit ontwerp een en ander af, doch, wilde Frankrijk de vrede wezendlijk, zoo was het voor onzen Staat minder nadeelig dan eenige andere verdeeling die gemaakt had kunnen worden; en wilde Frankrijk die niet, zoo moest er in allen gevallen een oorlog zijn, en deze oorlog zou de genen wier belang tegen Frankrijk was, van zelven hereenigen. - Daar werd dan tusschen Frankrijk en Groot Brittanje met onzen Staat een verdrag, over zoodanig eene verdeeling *casu quo* gesloten, met ter zijde stelling van de regula Juris Civilis; *de viventis hereditate pacisci non licet*, die zeker ook geen regula Juris Gentium is[1].

Maar naauwlijks was dit gesloten, of Frankrijk trachtte den sukkelenden Koning van Spanje te dwingen tot het nalaten der Spaansche heerschappij aan den Daufijn, waar toe 60,000 man, gereed om in Navarre en Katalonien te vallen en een ongemeene

1 [De regel van het Burgerlijke recht: 'dat men omtrent de erfenis van een levende geene overeenkomst mag aangaan;' die zeker ook geen regel van 't Recht der Volken is.]

menigte van Oorlogschepen en Galeien in alle havens van Spanje dienen moesten[1]. En, schoon de Koningin voor den Keizer was, de Fransche listen en bedreigingen te zamen genomen, waren zekerlijk zeer geschikt om de overhand op dit zwak gemoed te behalen, 't geen men reeds door allerlei listen tegen het Huis van Oostenrijk had getracht in te nemen[2]. Maar de Koning had zelf een testament gemaakt, waarbij hij den Keurprins van Beieren tot zijn opvolger noemde, en met geen mogelijkheid was hij te bewegen, om die akte te niet te doen. Doch ook hier was raad voor bij een Franschman. Het onverhoeds overlijden van den Keurprins van Beieren door vergif, nam die zwarigheid weg, en verijdelde testament en wil van den Koning.

In 't geval van deze dood was bij het verdrag voorzien, maar Frankrijk roerde die zaak verder, en wilde een nader verdrag, en terwijl men daar over handelde, werd dit (tegen alle verband van geheimhouding aan) den Koning van Spanje aangediend, die het als een beleediging jegens zich opnam van de vijanden van Frankrijk, en die hem ten voordeele van Frankrijk moest stemmen, dat allerlei betuigingen van vredegezindheid deed, en in alles (quasi) treden

1 Dit was wel een *territio*! [Schrikaanjaging. Met toespeling op de voormalige pijnbank. Z. boven bl. 30.]

2 Zelfs door hem wijs te maken dat hij door emissarissen uit Duitschland betooverd was, en daar om geen kinderen kreeg; onder welk voorgeven men hem velerlei *exorcisatien* deed ondergaan: zijnde zijn Biechtvader (Dias) en Staatsminister (Porto-Carrero) door Frankrijk gewonnen. (LLORENTE Tom. IV, p. 5 seqq.)

wilde, mits de Keizer afstand deed van de aanspraak die hij op de Spaansche opvolging maken kon.

Deze protestatien waren zeer verdacht; maar Koning Willem *wilde* zich nu *laten bedriegen*, om dat hij, tusschen twee kwaden moetende kiezen, liever naderhand met en benevens de belanghebbenden de oorlog in Spanje wilde voeren, dan nu oogenbliklijk de geheele Fransche Legermacht onverdeeld in de Nederlanden zien trekken; en dit deed hem eenig misnoegen tegen den Heer van Weede toonen[1], die al te rond over zijne ontdekking van Frankrijks dubbelhartigheid uitkwam, die inderdaad voor Willem geen ontdekking was, maar in het nu vredegezind Parlement een verkeerd uitwerksel deed, en noodwendig doen moest. Men kwam dus tot een nieuw verdrag met Frankrijk over de opvolging, waar in men den Keizer ook trok, doch die Milanen nog wilde boven 't geen men hem toelei; en het kwam nu tot een verdrag deswegens, tusschen Frankrijk, den Keizer, Groot Brittanje, en den Staat, bij 't welk ook de Vrede van Rijswijk bevestigd wierd, en waarbij de Daufijn zoo wel als Koning Lodewijk voor zich en hun afkomst van alle verder recht op de Spaansche nalatenschap afstonden, en de Kroon van Spanje aan den Aartshertog Karel verzekerd werd; maar tot het teekenen waar van men den Keizer echter niet bewegen kon.

Want deze werkte nu even zoo wel in Spanje op den Koning, en bracht het weldra zoo verr' met behulp der Koningin, dat er een nieuw testament ten behoeve van den Aartshertog Karel gemaakt

1 Dit misnoegen zeer misduid bij WAGENAAR XVII D. bl. 27.

wierd; wien de Koning zich genegen toonde, tot verzekering van de executie des testaments, met een leger (nu tegen de Turken niet meer noodig) in Spanje te ontfangen. Frankrijk en ook Groot Brittannie en de Staat trachtten echter dit ontfangen van een Oostenrijksch leger voor te komen, en het had ook geen plaats. Waarom men dezerzijds daar veel tegen moest hebben, is uit het straks gezegde blijkbaar. Echter het Testament was daar. - Doch Frankrijk had reeds onder de hand eenige Grooten in Spanje gewonnen, en men wist den Koning tegen de Koningin geheel in te nemen, drijvende dat hij haar om onvruchtbaarheid verstoten moest, en dan nog wel kinren verwekken zou. Iets waar meê een zwak man bij zijn onmacht altijd zeer gevleid is, en dat dus lichtelijk ingang vindt. En de verwijdering der Koningin moest dan ook geredelijk een testament waar zij zoo veel deel in gehad had, doen herroepen. Dit was wel gezien. Echter het baatte voor eerst niet; de Koningin behield haar gezag en haar invloed, tot er een nieuwe springveder in de Fransche machine gebracht werd, die alles overmocht.

De Koning raakte in het bed, en werd voor sterven beducht, en nu bewoog hem de Kardinaal Portocarrero, gantsch door Frankrijk gewonnen, zich door geene aardsche betrekkingen te laten wegsleepen, maar den onfeilbaren raad van den Heiligen Vader, den Paus, in te nemen, en zich daar na te gedragen. Deze Paus was Innocentius de XII, zeer Franschgezind, en wiens uitspraak derhalve wel te voorzien was. Hij verklaarde den afstand van de Infante Maria Theresia bij haar huwelijk gedaan, voor *nul*, als *vi*

expressa et contra leges Hispaniae [door dwang afgeperst, en tegen de Spaansche wet], en ried den Koning een anderen uitersten wil te maken ten behoeve van hare kleinkinderen. Dit geschiedde den 2 October 1700, en Filippe d'Anjou tweede zoon des Daufijns, werd geinstitueerd in alle de Staten der Spaansche Monarchy; 't geen hij (want waartoe zou hij nu langer leven?) op den 1 November met zijn dood bekrachtigde.

Frankrijk, nu zijn zaak zeker, speelde den huichelaar nog, en maande Koning Willem en de Staten Generaal op 't gerucht van 's Konings verergering, expresselijk aan, om toch het verdrag van verdeeling te praesteeren, gelijk hij van zijn zijde getrouwelijk doen zou. Zelfs verzocht hij als de tijding van de dood daar was den Staten een onderstand van manschap en schepen, ten einde het te doen uitvoeren. - Maar het testament kwam te Parijs, en Lodewijk verklaarde zich DAAR AAN *te houden*, en deed zijnen kleinzoon als Koning van Spanje begroeten, die in weinige dagen naar Spanje vertrok, en in Februarij 1701 te Madrid ingehaald wierd.

Op den 3 November was dit aannemen van de Spaansche monarchy en begroeten van Anjou als Koning van Spanje geschied, en 't was tot den 18de dat men die rol spelen bleef, als wanneer Lodewijk door zijn Ambassadeur in de Haag verklaarde: ‘dat om den Keizer, die voor geen verdeeling was, en den Koning van Groot Brittanje, die Sicilie niet dan ongaarne in handen der Franschen zou zien, te believen, hij, Lodewijk, besloten had, aan den wensch der Spanjaarden te voldoen,

en hun den Hertog van Anjou tot Koning toe te staan.' - Even de rol, die Napoleon speelde toen hij ons zijn broeder gaf. Zoo gelijken de Franschen zich altijd, en zullen zich blijven gelijken tot de laatste geëxtermineerd zal zijn! - En de edelmoedigheid hier van deed hij hoog klinken, 'want hij verloor er veel bij, maar deed het om dat de geconvenieerde verdeeling Europa weêr in oorlog wikkelen zou.' Denk eens wat opoffering! en dat uit enkele Christelijke zucht voor de vrede! - Moest men men zoo'n anderen Salomon niet dadelijk onder de Heiligen gesteld hebben? En zijn kleinzoon Filip offerde zich ook op om in Spanje het jammerlijkste ras van Koningen uit te broeien, dat ooit gezien was.

Dat men hier in Holland geweldig opzag, en er zeer tegen was, dat Spanje dus met al zijn bezittingen en staten in Frankrijks handen gesteld werd, vestaat zich. Maar 't zonderlinge is, dat in de consideratien daarover drie punten boven alle anderen wogen: 1°. dat men nu Antwerpen weêr open zou stellen, en 2°. dat al 't geld uit de Spaansche Westindien nu naar Frankrijk zou gaan, zonder dat men er hier iets van krijgen zou; en dat 3°. al de Spaansche wol nu naar Frankrijk gaan zou[1].

Niet dat er geene echte Staatkundige begrippen over de door deze gebeurtenis bedreigde onafhanklijkheid van den Staat en zelfs van geheel Europa bij geüit wierden, maar de drie genoemde punten

1 WAGENAAR XVII D. bl. 53.

waren 't die algemeen troffen, en als *argumenta ad hominem* 't meeste uitwerksel hadden.

Het besluit was, den Koning van Frankrijk te verklaren, dat men hoopte, dat hij zich beter bezinnen zou, en ten minste den Keizer twee maanden laten, die het verdrag hem na des Spaanschen Konings dood voorbehield om zich op de aanneming der geconvenieerde verdeeling te uiten: gelijk ook van wege Engeland geschiedde.

Maar dit was *contenance* houden om tijd te winnen, en intusschen door bondgenoodschappen zich tot een onvermijdbare oorlog te sterken. Ook verklaarde de Keizer zich, noch voor de verdeeling, noch voor 't testament, maar tegen beide, en gezind te zijn, om zijn recht op de Spaansche nalatènschap met de wapenen te handhaven. Frankrijk kwam hem oogenbliklijk vóór in Milanen, en bij Savoije en Mantua, die zich op zijn zijde voegden: ook deed hij een leger naar de grenzen der Spaansche Nederlanden trekken; 't geen aanstonds een verklaring der Staten Generaal verwekte, dat zij gaarne in onderhandeling wilden treden over de middelen om den vrede te bewaren: maar hier wilde geen Frankrijk, naar hooren! men moest Filippus V erkennen of . . . .!

De Keurvorst van Beieren ondertusschen, die Gouverneur der Spaansche Nederlanden was, had last gekregen om de bevelen die Frankrijk geven zou, te volgen; en derhalve daar lag de zoo duurgekochte voormuur! en de sterke plaatsen waren eensklaps met Fransche troepen bezet, waar van ook den Staat kennis gegeven werd, als dwangmiddel om hen stil te doen blijven. Zij konden ook zelfs

hunne eigen troepen daar niet uit krijgen, zonder de afgevergde erkentenis, en zij kwamen tot deze laagheid: eenen kleinen slag niet te min om den arm houdende, ten einde het naderhand als een conditioneele erkentenis te doen voorkomen; die het zeer te verwonderen is dat Frankrijk niet afsneed.

D'Avaux kwam nu om over de *middelen tot bewaring der Vrede* te handelen, en die bracht hij (naar zijn zeggen) met zich. Maar daar Koning Willem Anjou niet erkend had, gaf dit groote verlegenheid. Men moest dan zijn voorwaarden uitdrukken, en deze bestonden:

α. In het te vreden stellen van den Keizer, wegens zijn eisch.
β. Het vrijstellen van de Spaansche Nederlanden van Fransch krijgsvolk voor altijd.
γ. Het stellen der sterkten in Hollandsche macht; en
δ. Verzekering dat de Spaansche Nederlanden noch eenig deel daar van ooit aan Frankrijk gebracht zouden worden; en ook
ε. Dat in die Nederlanden de onze alle rechten behouden en de Franschen nooit boven hen bevoordeeld zouden worden. - Koning Willem bevestigde die eischen, en voegde er de bewaring van Ostende en Nieuwpoort voor zich-zelven, bij.

Frankrijk had verstandig gedaan dit aan te nemen, onder een nader bepaling van de wijze hoe, of hoe verre den Keizer te vrede te stellen; want het had Groot Brittanje en den Staat zoo wel als het Noorden meêgesleept in den krijg tegen den Keizer. Maar het verwierp deze voorwaarden uit de hoogte en met bespottelijke uitdrukkingen. En men moest zich

derhalve hier wel tot oorlog schikken; het geen dan ook zoo hier als in Engeland met den grootsten ijver, als hangende niet slechts het behoud van het Vaderland, en Europa, maar (wat eindeloos meer was!) zelfs dat van den Amsterdamschen koophandel daar aan.

D'Avaux trachtte nu den Staat onder groote belofte af te trekken van Koning Willem zoo wel als van de zaak des Keizers, en spaarde geen listen daar toe, om dus een afzonderlijk verdrag te bewerken. Maar 't gelukte hem niet; zoo diepen indruk had Frankrijks bedrieglijk gedrag op de harten gemaakt[1]!

Koning Willem kwam in Holland en de onderhandelingen van d'Avaux, eeniglijk strekkende om tijd te rekken, tot des te beter maatregelen van aanval tegen ons, werden afgebroken: zonder 't welke zekerlijk een volkomen overgaan in Frankrijks belangen te verwachten geweest was, gelijk altijd het geval is in vergaderingen, waar geen éénheid van bestendig grondbeginsel in plaats heeft[2]. D'Avaux werd te ruggeroepen, en om den schijn van vriendschap te bewaren schonk men hem een gouden eerpenning van ƒ 7000 waarde.

1 Ergo de zeden toen nog zoo bedorven niet, dat ieder voor zich gevoelde, dat hij 't zelfde zou hebben gedaan, zoo hij er slim genoeg toe geweest was. - TOEN trof het trouwelooze van de daad en wrocht afschrik; nu zou de slimheid alleen treffen, en toejuiching uitwerken. Zoo verr' zijn wij vervallen.

2 Experientia docet [de ondervindig leert het]. Één persoon kan onbeweeglijk zijn, maar een veelstemmige vergadering is altijd om te zetten, door volharding; mits het esprit de corps niet aangetast worde.

Het Fransche geld bracht nu in Duitschland verscheiden Vorsten tot het overgaan in zijn belangen, andere tot onzijdigheid. Keulens Bisschop (de Stad had Staatsche bezetting in) nam in zijne Steden en vestingen Fransche guarnizoenen, zoo wel in het Luiksche als Keulsche Bisdom en Vorstendom. Portugal sloot een verbond van onderlinge bescherming met Frankrijk en Anjou. - Koning Willem daartegen en de Staat traden in een verbond met Denenmarken voor tien jaren tot levering van manschap tegen geld; desgelijks een verdrag tot dat einde met den Palts, en Munster. Reeds voor etlijke maanden (in 1700) was er tusschen Zweden en Groot Brittanje met den Staat een verbond voor achttien jaren gesloten, tot handhaving van de Nijmeegsche en Rijswijksche Vredetractaten, en oplevering van manschappen ten oorlog. Maar inzonderheid werd er nu een naauw verbond met den Keizer gesloten, waar bij niet slechts in het algemeen het bezorgen van voldoening aan hem [beloofd], maar het geen in velerlei details trad, en op den 7 September 1701 geteekend werd. Met den Keurvorst van Brandenburg, nu sedert November 1700 Koning van Pruissen[1] (die zich zelfs de kroon opzette; en toen op zijn eigen gezondheid als Frederik de I een roemer wijns ledigde) desgelijks, en dit zonder onderstandgelden te bedingen, uit erkentenis voor zijn Konings-tytel, doch niet te min in soldij en onder-

1 Hij dankte dien tytel aan Koning Willem en den Staat, waar de Keizer hij toetrad, maar schoorvoetende, en 't niet recht meenende, als hij zelf zich kroonde. - Een fauteuil had echter Koning Willem en hem, bijna onherstelbaar verwijderd.

houd van den Staat en van Engeland, met welke verdragen tot stand te brengen het jaar 1701 verliep.

In Italie was de oorlog reeds door den Keizer in 't vorige jaar 1700 begonnen, waar Prins Eugenius, die reeds tegen de Turken zijn roem behaald had, de Keizerlijke troepen gebood, en de Fransche herhaalde neêrlagen toebracht. De Hertog van Savoye, wiens tweede dochter de Hertog van Anjou nu trouwde, gebood daar tegen het leger der Franschen en Chef.

De onttroonde Koning Jacobus II overleed te dezer tijd. Frankrijk had beloofd hem naar Italie te doen verhuizen, doch daar was niet van geworden, en nu erkende 't zijn zoon als Jacob III Koning van Groot Brittanje enz. openlijk[1].

Dit kon niet anders dan als een oorlogsverklaring of erger[2] opgenomen worden. Koning Willem deed zijn gezant te Parijs oogenbliklijk vertrekken; de Staten Generaal volgden het voorbeeld, en het was de onberadendste stap dien Frankrijk doen kon, daar het dadelijk het geheele Engelsche Rijk in wapenroep bracht, het gemeen razend maakte, en het Parlement in vuur zette om Frankrijk met de uiterste kracht te keer te gaan. Koning Willem had, eer hij naar

1 Frankrijk beweerde dat dit niet streed met de Vrede van Rijswijk, mits hij bij Koning Willems leven hem niet met wapenen ondersteunde. Men kon twee Koningen erkennen, en dit meende hij uit de Historien te bewijzen! - (De distinctie tusschen Koning facto, en Koning jure, en 't onderscheid in den tytel. Dus Napoleon Empereur des François. Bestel der Voorzienigheid hier in.)

2 Namelijk, als een dadelijke vijandelijkheid.

Engeland te rug keerde om zijn Parlement te beroepen, met de Duitsche Legerhoofden een uitvoerig plan van den aanstaanden veldtocht gemaakt, om Frankrijk aan den Rhijn, in Italie, en in Spanje tevens aan te tasten, en dus aan die afgelegene zijden de handen vol werks te geven, waarvan men de beste gevolgen verwachten moest; en de uitkomst betoonde ook de wijsheid van dit plan. Maar de Vorst beleefde dit niet. Hij was reeds vóór zijn vertrek onpasselijkgeworden, 't geen men [wijten moet] aan de Hollandsche spijzen, voornaamlijk visch en vruchten, die met ingewanden, eenmaal aan het Engelsche dierlijk dieet gewend, moeilijk samen stemmen. Hij voorzag, dat hij den volgenden zomer niet halen zou, en poogde uit dien hoofde zijn Neef Joan Willem Frizo den Stadhouder van Friesland en Groningen tot opvolger in zijn Stadhouderschappen te doen verklaren, maar zag er, op 't ondervinden der moeielijkheden, die dit in had, van af. Hij hield echter en dit zijn voorgevoel, en zelfs het ernstige van zijne ongesteldheid (waarvan hij misschien de oorzaak niet giste of kende) verborgen. Alles had echter op die onpasselijkheid het oog in hoop, vrees, en verwachting; en de Secretaris der Fransche Ambassade scheen er onder andere zich zeer aan gelegen te laten zijn. In Engeland vond hij zich weldra aanmerkerlijk beter; doch den 4 Maart 1702 was hij met hoofdpijn en huivering opgestaan; en, des niet tegenstaande ter jacht naar het park van Hamptoncourt rijdende (welk Kasteel heerlijk door hem verbouwd was) struikelde zijn paard, als veelal gebeurt, wanneer het met een zwakker hand, dan 't gewoon is, gereden wordt; en voorover stortende

brak hij door den val zijn sleutelbeen[1]. Veel gevaarlijker was zoodanige breuk in dien tijd dan tegenwoordig. Het werd te Hamptoncourt gezet, maar hij had de onvoorzichtigheid van in zijn koets naar Kensington te rug te rijden, ruim drie uren gaans; waarbij de schudding des rijtuigs niet nalaten kon, den breuk, die volstrekt rust noodig had, zeer nadeelig te zijn, en door de irritatie daar van, de koorts aantezetten. Bidlo oordeelde de lating, dien de Onderheelmeester had voorgeschreven, onnoodig, en zij geschiedde niet. Hij scheen te beteren, maar werd slaperig en welhaast zwollen de knieën hem op, nu verhieven zich koortsen met braking en stoelgang. 't Was op den 18de als de Graaf van Albemarle, die naar Holland geweest was, hem verslag kwam doen, 't geen hij zeer koel aanhoorde, en met niets anders beantwoordde dan: *je tire vers ma fin*. Hij lei zich neder, sprak nog verscheidene Engelschen en Nederlanders, en vroeg naar Portland, dien men sedert eenigen tijd wat van hem had weten te verwijderen: deze ontboden vond hem sprakeloos, doch ontfing nog een herhaalden handendruk. Hij hief nog dikwijls de oogen, al zuchtend, ten Hemel, en ontsliep zachtkens op den 19 Maart, 51 jaar oud zijnde. De Bisschop Burnet had hem bij zijn einde bij gestaan. - Hij had bij uitersten wil zijn Neef Joan Willem Friso tot zijn universeelen Erfgenaam verklaard.

Wij behoeven geen karakterschets van dezen voor-

1 't *Sleutelbeen* van zijn rechter *schouder*, zegt WAGENAAR: voortreffelijk! [als of men zei: een porte-brisée-deur.]

treflijken Vorst te geven. Zijn daden, ondernemingen, ontwerpen, de achting, 't ontzag, en het algemeen vertrouwen dat hij aan geheel Europa wist in te boezemen, en op geen geweld, op geen blinkende overwinningen, op geene omstandigheden des geluks gegrond was, maar op innige braafheid, rechtschapenheid, schranderheid, en doorzicht, bij een onverwrikbare standvastigheid, bewijzen, dat men hem als den grootsten Vorst van zijn leeftijd erkende en waardeerde. Zijn uiterlijk was niet voorkomend noch innemend, zijn gestel zwak en naar 't ziekelijke trekkende, 't geen de gedurige oefening van het paardrijden hem noodzakelijk maakte, en aanleiding gaf tot zijn gehechtheid aan de jacht. De onderdrukking, van zijn vroegste kindsheid af ondergaan, had een somberheid over zijn gelaat verspreid en hem vroegtijdig stilzwijgend en ondoordringbaar, en volstrekt meester van zijn houding en woorden gemaakt. Zijn aanleg van geest was niet te min vurig en zijn wijze van denken edel en groot Van zijn persoonlijke dapperheid en bedaarde onverschrokkenheid heeft hij niet slechts in het slagveld, maar in allerlei gelegenheden van levensgevaar veelvuldige bewijzen gegeven. Zijn kunde in den oorlog heeft in alle zijne veldtochten doorgeblonken, en niemand verstond ooit beter, zich van een overwinnenden vijand te doen ontzien, en in een wanhopig oogenblik een glorierijke retraite te doen, roemrijker dan een victorie. Zijne Staatkunde was diep, verr' vooruitziende, en vrij van listen en verschalkingen, ten ware, een listigen vijand in zijn eigen strikken te vangen. Had hij den oorlog, nu aangevangen, ten einde mogen brengen,

Europa zou gelukkig geweest zijn, en Frankrijk ware voor altijd in teugels gelegd geworden. In Engeland was men hem niet genegen, om dat hij geen der Engelsche ondeugden had, zonder welke een vreemdeling daar altijd vreemdeling blijft. Hij sprak zes levende talen zeer goed en vaardig, en gaf in het leger aan elk in ieders bijzondere taal bevelen, het geen duizenden van verwarringen voorkwam, die anders in eene gemengelde armee niet te vermijden zijn. Hij kende den staat van alle Hoven, en wist Ministers te doorgronden[1]. - Hij was een oprecht Christen, vrij van bijgeloof, maar gehecht aan de rechtzinnige leer en belijdenis. Zijne overtuiging van de bijzondere Voorzienigheid en het geen aan dit leerstuk vastkleeft, was onverwrikbaar, en altijd even levendig, en had een doorgaanden invloed op zijn gedrag. - Zijn leven was eene aanéénschakeling van worstelingen met kwaadaartigheid, erfhaat, dweepende Aristocratie, en dolle vrijheidszucht, die hem in Engeland even zoo wel in alles den voet dwars zetteden, als bevorens hier te lande. Na zijn dood leerden de Engelschen hem hoogschatten, en de Nederlanders hem smaden[2]. - In Holland had hij eenige bekwame Staatdienaars gevormd, doch in Engeland vond hij er geen stof toe. - Maar de eersten geloofden na zijn dood hem te evenaren, en dit was een groot ongeluk.

1 't Geen WAGENAAR vertelt uit WITSEN , XVIII D. bl. 10, dat zijn zeggen, *dat hij zich bedenken zou*, een weigering was, is een domme observatie van WITSEN.

2 De standbeelden in Engeland; en dat te Middelburg op 't Hof opgericht zou worden.

Ophelderingen en bijvoegselen.

[*Het gene in de volgende bladen niet tusschen haakjens ingesloten is, behoort tot* BILDERDIJK's *eigen handschrift*:

Het aldus ingeslotene ( ), *is aanvulling uit zijn mondeling bijgevoegde*:

Het aldus onderscheidene [ ], *is toevoegsel van mij zelven*.

H.W.T.]

Ophelderingen en bijvoegselen.

Bladz. 12, r. 6-3 v. ond. (de dubbele ebbe).

[Men ziet, B. vermeldt stellig deze wonderbare redding des Lands en afweering eener voorgenomen landing der Engelsche vloot op de vlakke kust van Noord-Holland, door eene 'ebbe van twaalf uren.' Hij volgt hier WAGENAAR, die (XIV D. bl. 129) schrijft: 'maar ten dage, beraamd, om, met den vloed, in klein vaartuig, naar land te zeilen, bleef de ebbe, tegen gewoonte (!), wel twaalf uuren duuren, waarop een storm volgde, die den vijand van de kust dreef.' Hij voegt er bij: 'de ongewoone lange ebbe wordt, van veelen, gehouden voor een wonderwerk: van de meesten, voor een zonderling gunstbewijs der Hemelsche Voorzienigheid.' - Eene mij gedane vraag: wat wel de *gelijktijdige* Schrijvers aangaande deze zaak vermelden? heeft mij dit iets nader doen onderzoeken. WAGENAAR citeert 'BRANDT *de Ruiter* bl. 697, en BURNET (*History of his own time*) Vol. I p. 334.' BRANDT naziende, bevindt men dat WAGENAAR hem voor oogen gehad - doch, door het invoeren der onderscheidingen, van *velen* en *de meesten*, en van *wonderwerk* en

zonderlinge Voorzienigheid, wat verflaauwd heeft[1]. De Bisschop BURNET (in de uitgave die ik gebruik, *Lond*, 1766 Vol. I. p. 466, 467) laat zich op dat onderscheid niet in; maar verhaalt de zaak, uit den mond van 'vele ooggetuigen[2];' en noemt verder in 't algemeen, als zijne berichtgevers over de Nederlandsche gebeurtenissen van dat merkwaardig jaar, de beide voorname Staatslieden *Dijkveld* en *Halowijn*[3]. Maar BURNET, het gene hier opmerkelijk is, vermeldt wel een korteren vloed dan gewoonlijk is, en daarop invallende langere ebbe, doch spreekt niet van eene *dubbele* ebbe,

1 Zie hier, ter vergelijking, de plaats van BRANDT zelf: 'Dat d'Engelschen toen ter tydt in den zin hadden ontrent Texel te landen, wordt vast gelooft, en daar by verhaalt, dat hunne toelegh op een wonderbare wijze werdt belet: want ten dage daartoe beraamt op de vloedt wachtende, om met kleen vaartuigh naar 't landt te zeilen, bleef de ebbe, tegens haar natuurlyke ordre, wel twaalf uuren duuren: tot groot verwondering der Tesselsche zeeluiden, die daar van spraaken als van iet wonders dat bovennatuurlyk was. Ook hadt toen elk de mondt daar van vol, als van een bewijs der Goddelyke hulpe, en veele Predikanten maakten daarvan gewagh in de bedestonden, die in die tyden weekelyks of daagelyks, werden gehouden, Godt opentlyk dankende voor zyne genaadige voorzorge en bescherminge: want door dat lang duuren der ebbe verliep de tydt en gelegentheit, en de vyanden moesten hun voorneemen staaken. Ook volghde op die onnatuurlyke ebbe een zwaare storm, - die de vyanden noodtzaakte, de kust, die ze eerst zochten aan te doen, met schrik te myden.'

2 '*There was one very extraordinary thing that happened near the Hague this summer: I had it from many eye-witnesses: And no doubt was made of the truth of it by any at the Hague*.' p. 467.

3 Pag. 471: '*Thus I have gone far into the state of affairs of Holland in this memorable year. I had most of these particulars from* Dyekvelt *and* Halewyn.'

die *wel twaalf uren* duurde[1]. - De gelijktijdige en zeer omslachtige Nederlandsche Schrijver, LAMB. V.D. BOSCH, in zijn *Tooneel des Oorlogs*, reeds in 1675 in het licht verschenen, heeft wel den storm, en het uitwerksel er van ten opzichte van de voorgenomen landing; doch niets van de dubbele of zelfs buitengewone ebbe[2]. Een ander gelijktijdig en wijdloopig Schrij-

1 Pag. 466, 467: 'Soon after the English fleet had refitted themselves, (for they had generally been much damaged by the engagement in Solbay,) they appeared in sight of Scheveling, making up to the shore. The tide turned: But they reckoned that with the next flood they would certainly land the forces that were aboard, where they were like to meet with no resistance. So they sent to the Prince for some regiments to hinder the descent. He could not spare many men, having the French very near him. So between the two the country was given for lost, unless De Ruyter should quickly come up. The flood returned, which they thought was to end in their ruin. But to all their amazement, after it had flowed two or three hours, an ebb of many hours succeeded, which carried the fleet again to the sea. And, before that was spent, De Ruyter came in view. This they reckoned a miracle wrought for their preservation.'

2 II D. bladz. 262: 'Ondertusschen wierd de *Engelsche* vloot, korts uytgeloopen, door een swaar onweder, omtrent 11 of 12 mijlen van *Texel*, overvallen; het welke zij zelfs een Goddelijke bestiering oordeelden te zijn, dewijl bij hen al vast gestelt was te landen. Deze storm ontredderde de vloot in sulker voegen, dat vele niet wisten hoe sij in *Engeland* souden geraken. Het Fregat Pleymouth wierd de *Teems* op gesleept; het schip van den Ridder *Valbelle* was seer ontreddert, en in duysent vrese van te sinken, dewijl hem een *Proviant-kets* voor de boeg quam, en hem een groot gat daar in stiet: verscheyden wil men, dat met volk met al vergaan sijn, onder de welke ook het schip, daar de *Marquis van Hessac* op was, sou sijn. Soo veel is er van, indien sy een goed voornemen hebben gehad, om onze landsaten te komen opscherven, het selve van den Hemel belet en verhindert is geworden.'

ver, van *het Ontroer de Nederland* (Amst. 1674), vermeldt denzelfden storm in vele bijzonderheden, en het daardoor verhinderen der voorgenomen landing; maar heeft even min iets van de buitengewone ebbe[1].

Doch Mr. P. VALKENIER, wiens *Verward Europa* ook

1 Bladz. 330, 331: 'De *Engelse Zee-Vloot*, die na den *Zoe-slagh*, op den 7 *Junii*, 1672. niet weynigh ontreddert, weder naar de *Engelse Havens* gekeert was, was nu wederom wat herstelt, doch had geen lust, om op nieuw, de *Nederlandtse Scheeps-macht*, die omtrent *Zeelandt*, onder 't gebied van de *Heer Lieutenant Admiraal de Ruyter*, zich onthield, aan te tasten, maar wilden op een ander manier haer heyl verzoeken; Zy quamen dan ongevaar het midden van de *Maant Julii*, voorby de *Hollandtse Kusten*, tot omtrent 10, of 12 *mijlen* voor *Texel*, in meyninge, zo het scheen, om ergens te landen, alzo zy een goet aantal *Landt-Soldaten*, ja ook (zo men zeyde) *Ruyters* en *Paerden* hadden ingescheept. Veel waren van gevoelen, dat haer aanslag op de *Eems*, en *Delfzijl* gemunt was, om aldaar van den *Bijtschaap* van *Munster* (die doenmaals daar omtrent veel Volk had vergadert) gesecondeerd te worden, en alzo *Vrieslandt* of *Groningerlandt* te overvallen: maar den *Hemel* belettent en overviel haar zelfs, met zo vervaarlijken *Stormwindt* uyt den *Noordt-Westen*, dat 'er een van hare *Oorlogh-Schepen*, op strand gebleven is, en noch 2 waren vergaan, met volk met al, tot omtrent 500 menschen toe, daar den *Marquis de Sellac* mede onder was, ook blevender eenige van hare *Proviand-Schepen*, de rest was zo reddeloos, dat ze met groot gevaar, *d'Engelse Havens* mosten inloopen: Het *Fregat Pleymouth* wierd den *Teems* ingesleept, 't Schip van den *Ridder Valbelle* was in groot perijkel van zinken, door dien dat een *Victualie-Kits* een groot gat in zijn boegh kwam te stooten. *Mylord Peters Bourgh*, van deze ontredderde *Vloot* afkomende, bracht die tijding in des *Fransen Konings Leger*, zeggende: dat dit een bestiering van *Godt* scheen te zijn, nademaal de *Resolutie* by den *Scheeps-Krijghs-Raadt*, van het landen, zoo haast niet genomen en vastgestelt was, of dit *Tempeest* quam, als met een barst, haar schielijk, en plotzelijk overvallen: omtrent de *Nederlandtse Vloot*, voor *Zeelandt*, had deze *Stormwindt* zoo geweldigh niet geweest, en volgens dien, zeer weinigh of geen zonderlinge schade gedaan; en nademaal die van *Zeelandt* door deze *Vloot*, onder den *Luytenant Admiraal de Ruyter*, leggende voor hare Kusten, wel waren bewaart, zo wierd veel *Ruytery* op de *Hollandtse Zee-strandt* gequartiert, alzo men de zelve, (vermits alles door *'t Water* alom bezet was) daar niet zeer nodigh had, en is overal goede voorzorge, tegen 't Landen der *Engelse*, in het toekomende gedaan.'

reeds in 1675 in het licht kwam, beschrijft de *twaalfurige ebbe* en *daarop volgenden* storm, en de daardoor afgeweerde landing; met eenige bijzonderheden, welke BRANDT, die hem voor oogen schijnt gehad te hebben, is voorbijgegaan[1].

1 I Deel, bladz. 809: - 'terwijlen de Engelsche de geheele kust van *Holland* ... allarmeerden, en onder wegen somtijds de mijnen maakten, als of sy hadden willen landen, doch voor *Tessel* komende maakten sy een aanslag, om het selve Eyland met alle kracht aan te tasten, en sich meester van 't Fort te maaken, dat haar, so den Hemel sulx niet verhoet hadde, door een Ebbe, die na 't seggen en tot groote verwonderinge van de Tesselsche Zee-luyden tegens haaren natuurlijken cours 12 uyren duyrde, ook geensins soude mislukt zijn, dewijl den dag voorheen uyt het selve Fort bijna alle Ammunitie en Garnisoen (God weet door wiens directie en tot wat eynde) gelicht was.
Deze onnatuyrlijke Ebbe wierd hier ter plaatse alleen, en dat remarquabel is, niet op de Zeeusche Kust, daar de Nederlandtsche vloot lag, aanstonts gevolgt van so vehementen storm uyt den *Noort-westen*, dat de Engelsche de Hollandsche Kust niet genoeg konden mijden, die sy voorheen hadden getracht aan te doen; so dat twee van haare Oorlogsscheepen, 't eene van 80 stukken voor *Petten* verging, en 't ander zijnde de Brand-wacht van 22 stukken op de *Koog* strande, en dat verscheyde proviand- en ammunitie-scheepen verongelukten, invoegen, na 't seggen van de Engelsche selfs, omtrent 30 Schepen van *Masten, Touwen, Ankers* en *Roers* waren ontramponeert, en by de 500 menschen verongelukt, van dewelke veele met stukken van Scheepen aan 't Hollandsche strant quamen drijven, waar door d'Engelsche genootsaakt waren haar retrait na haare havens; te nemen, om te repareeren.'

In eene menigte van kleine stukjes van den dag, uit dat jaar 1672, welke ik doorgeloopen heb, (evenwel zeker op verre na niet alle;) vind ik er twee, welke deze wonderbare redding uit het dreigend gevaar vermelden: 1. *Vrijmoedige aenspraek aen alle oprechte Liefhebbers van Z. II. den H. Prince van Oranje* (geschreven wel *na* het afschaffen van het Eeuwig Edict, maar *voor* de eigenlijke omwenteling in Holland) bl. 8: ‘Gedenckt dat God de Heer ons nu driemael klaerblijckelijk sijn genade bewesen heeft. Ten eersten: dat de Engelsche door stormwinden op onse kusten niet hebbe konne landen, het gene sij meende te doen, terwijl den Hartogh van *Buckenham* en Milord *Arlington*, hier in 't Landt waren, en dat alle de Werelt van Vrede riep.’ 2. *Ruste voor de ongeruste in ons Vaderlandt* (ook reeds aangeh. IX D. bl. 303) van 1673, bl. 3: - ‘is dat niet van den Hemel; dat *de Heer* de Engelsche vloot door extra ordinaire wind en storm van onze stranden en zeegaten heeft afgedreven?’ - Men ziet, ook deze beide vermelden, wel den aflandigen storm; maar geen van beide de *dubbele, twaalf-urige* ebbe, van welk verhaal VALKENIER'S werk de bron schijnt[1].

1 [De geleerde JANUS VLITIUS schrijft aan NIC. HEINSIUS (*Syll. Epist.* BURM. T. III. p. 767) dat in den nacht na den dag waarop de Koningin-Weduwe van Karel I uit Frankrijk naar Engeland was te rug gekeerd, d. 2 Nov. (O. St.) 1660, er in de Theems te Londen driemaal *vloed* was geweest, ('t welk voor een blijk van Gods goedkeuring op die terugkomst was gehouden).]

Bladz. 13. (beleg van Groningen).

[In eene menigte verhalen, gedichten, en prenten, is de geschiedenis vermeld van dit beleg, en de manhafte verdediging, die met het gelukkigst gevolg bekroond, en tot aan het jaar 1795 jaarlijks even blijde als te Leiden de 3 October, gevierd wierd. Tot de zeldzaamste en merkwaardigste dezer stukjens behooren: Journaal *ofte daagelijksche Aanteykeninge van 't gene omtrent de Belegering van de Stadt* Groningen, *soo buyten als binnen gepasseerd is.* Gehouden door A. ELDERCAMPIUS, *Groning. Predikant op* Luckegast. *t' Amst.* 1672, 4°. - JOH. MENSINGAE[1] *Groninga triumphans, sive Oratio de Groninga obsessa ab Episcopis* (etc.) *cum carmine uno et altero ejusdem argumenti* Gron. 1673 4°. - en JOH. ALSTORPHII, *Pallas Groning-Omlandica triumphans, seu Conjectanea Philologica super nummo cuso in memoriam Obsidionis et Liberationis urbis Groningae Anno* 1672. Gron. 1718, 4°[2].]

1 JOH. MENSINGA was in 't laatst der 17 eeuw Professor in de Oude Letterkunde te Groningen; en geenzins zoo onberoemd, dat hij verdiend had van SAXE, *in Onom. Liter.* vergeten te worden. Z. BROUEN. *Poëm.* p. 288. en *Praef.* Propert. p. 4. HOOGSTRAT. *Carm.* p. 63 etc. (*Adnotationes de viris claris, haut memoratis in* Cl. C. SAXII Onomastico Literario, M. TIJDEMAN *inchoavit A. 1801. M. Junio, Sexagenarius*; in V. en MS. ad JOECH. *gel. Lex.*)

2 JOH. ALSTORPHIUS is vermeld bij SAX. *Onom.* T. V p. 534 sq. doch niet dit werk van hem. Achter het-zelve volgt bij mij, apart gepagineerd, doch zonder titel: 'Nobil. Gravissimo Viro J. NISINCK, Regionis Drentinae Deputato Amplissimo S.P.D. JOH. ALSTORPHIUS:' eene *dissertatio epistolica* over een zoogenaamden donderbeitel; waarover Z. V. LIER, *Oudhoidk. Brieven.* bl. 105.

Bladz. 20 r. 3-3 Dit request en memorie *enz.*

[BILD. doet veel eer aan J. DE WITT, door een opstel, dat hem voorkwam beneden de kundigheden te zijn, die men in *Joh. de Witt* vooronderstellen mocht, aan dien anderen weinig bekenden gelijknamigen toe te schrijven. Doch ik moet hier omtrent opmerken: 1°. Dat de *J. de Witt* die aan het hoofd staat der Rechtsgeleerden, onderteekenaars van dit stuk (met *P. de Groot* en anderen), niet wel iemand anders zijn kan, dan de broeder des beschuldigden, de Raadpens. zelf. - 2°. Dat ofschoon deze, wegens rang en waardigheid, en wegens bloedsbetrekking, de eerste teekende, dit nog geen bewijs is, dat hij het stuk opgesteld had. - 3°. Dat *J. de Witt*, jong in Staatszaken gekomen en daarin geheel verdiept geraakt, geen diepe kennis van de toenmalige duistere en gebrekkige Hollandsche *Jurisprudentie* heeft kunnen verwerven: 4°. Dat het stuk, van 405 artt., zeer in den haast heeft moeten worden opgesteld. 5°. Dat het stuk niet voor Mr. BILDERDIJK, en wellicht niet zoo zeer voor het Haagsche Hof is opgesteld, als om door allerlei argumentatien gunstig te werken bij het Publiek. Immers het blijkt dat de Familie met deze *consideratien*[1] hoog liep, en er veel belang in stelde om ze

1 'Consideratien en Circumstantien, te noteren tot begrip ende overtuyginge van de innocentie van *Cornelis de Witt*, Oudt Burgermeester der Stad Dordrecht, &c. jegenwoordigh gedetineerde op de Voor-Poorte van den Hove van Hollandt; Uyt den name ende van wegen *Maria van Berckel*, Huysvrouwe, en de Vrienden van den voornoemde Gedetineerde aen den Voorsz. Hove gesuppediteert ofte geremenoreert, om des te eerder te mogen obtineeren sijne ontslaeginge ende decharge. Gedruckt in 't Jaar onses Heeren M. DC. LXXII.' 4°.

te verspreiden. In één bundel van politieke pamfletten van die dagen, bezit ik *drie* stuks van zoo vele *verschillende* uitgaven van deze Memorie[1]. Over de zaak zelve is zij tamelijk flaauw; en ontkent verscheiden omstandigheden, die ten processe, en dus ook bij den Hove, bekend en door den Ruwaard-zelf geavoueerd waren.]

Bladz. 22 na r. 10 bij te voegen.

De onmogelijkheid blijkt 1°. uit de adjudicatie der territie en 't zetten der scheenschroeven. Ook 2°. uit het vonnis: want de tortuur doorgestaan hebbende, had hij geabsolveerd moeten worden en pro *innocenti* [als onschuldig] gehouden. 3°. Uit de form en omstandigheden. Maar men heeft aan zulke verdichtsels naderhand een kleur willen geven, door den Beul NB. naderhand een brief aan de Weduwe van C. de Witt te doen schrijven, waarbij hij haar (quasi) vergiffenis vraagt voor de pijn, die hij haar onschuldigen man aangedaan had. Risum teneatis! - Et talibus nugis

1 Dezelve is ook, (benevens een advys van P. RORT en drie andere voorname Haagsche Advocaten, in dato 5 Aug. 1672, waarbij op de beschuldiging van W. Tichelaar, Corn. de Witt straf- en doodschuldig verklaard wordt,) ingelascht in de zonderlinge Verzameling (een juiste spiegel van den verwarden en onzekeren toestand des Holl. Rechts vóór 1808): ‘Bellum Juridicum *ofte den Oorlogh: der Advocaten, bestaande in Consultatien, Advysen* (etc.), *waar van d'een, d'andere, directelijk is contrarieerende; - alle in het bijzonder bekrachtigt met Resolutien, en Gewijsdens* (etc.) Utr. 1727.’ 4°. - Cas. 36 bl. 218-246.

pascitur vulgus! Et quale vulgus! primores sese jactantium. Uit zulk een brief zou volgen, dat de beul hem buiten orde gepijnigd had. - De Ruwaard hield zich, als natuurlijk was, standvastig bij zijne ontkentenis.

Bladz. 23 r. 7. - bij te voegen.

Om dit werk recht te begrijpen, moet men onderscheiden tusschen het Ordinair en Extraordinair proces. 't Eerste is in *criminali*, als in *civili* causa, op een *legitima litis contestatio* gegrond, die er de basis van uitmaakt. Het tweede is tweederlei: 1°. het gewone *Extraordinaire proces*, waarin het verhoor *pro litis contestatione* is, en niet dan op confessie gevonnisd kan worden. 2°. Het proces *in notoriis*, waarin de Rechter een zaak bevindende zonder *aanklager*, zonder *introïtus litis*, ex potestate et officio straft en vonnist, en aan geenerlei forme gebonden is. En dit is het geen men bij Gecommitteerde Raden plach te noemen *zonder form van proces*, 't geen zij in 1784 door 't Hof naar de meening van deze hun uitdrukking in een publicatie, gevraagd zijnde, niet wisten te verklaren. - Men voege tot nader verstand der zake hier bij, dat alleen in het *Extraordinair proces op confessie* gewezen, de expressie van misdaad plaats heeft, om dat men daarin, stipt aan de *confessie* gebonden is, die de basis der condemnatie constitueert.

Men stelle b.v. een Rentmeester wordt wegens diefstal en ongeoorloofde vervreemding van een dominiaal goed of product beschuldigd, en deze beschuldiging vervalt, maar bij zijn verhoor erkent hij tegens zijn eed geschenken te hebben aangenomen. Dit is in het proces niet gebracht; daar is geen introïtus litis van; echter daar is confessie van in judicio, en het is den

Rechter gebleken. Nu behoeft hij den Fiscaal niet te bevelen, om daarover een nieuw proces te maken, mandament te vragen, citatie of apprehensie te doen, verhoor in te stellen enz.: maar de rechter doet het *ex potestate* en *ex officio* af, en decerneert eenvoudig de straf bij sententie, als naar rechte.

Zie daar derhalve al die ellendige knibbelarijen afgesneden over die sententie als informeel ingebracht. Zij is zeer formeel, maar in haar soort; doch dat weten geen WAGENAARS, geen on-Rechtsgeleerden, ja zelfs geen Procureurs of slenter-advokaten, die nooit de Crimineele ordonnantie en stijl hebben leeren verstaan; en wien ik gedurende mijn practijk zoo veel nieuws heb moeten leeren, dat zeer oud was, maar in den gewonen slenter voorbij werd gezien; en waarin ik ook altijd het Hof van Holland getrouw aan de echte Jurisprudentie en practijk gevonden heb als men die reclameerde. In 1789 merkte VOORDA, toen afgezet als Professor, dit derde soort van Crimineel proces zeer wel op in de Ordonnantie, maar wist er geen applicatie van te maken, haspelde Jus Romanum en Ordonnantie jammerlijk door een, en beklaagde C. de Witt, en mishandelde 't Hof, uit domme partijzucht, die hem zijn eigen kennis en juridicq inzicht verlochenen deed.

Ik mag hier uit het proces-zelf, dat ik gelezen heb, nog bij voegen, dat de adjudicatie van de territie tegen de stem van den President Pauw geschied is (wien men veel al van hevigheid tegen den Ruwaard beschuldigt. En dat de Fiscaal (Ruisch) dien men schrijft en schreeuwt dat Tichelaar tot den opgevolgden moord aangehitst zou hebben, tegen dezen Tichelaar-zelven bij het Hof Request heeft gepraesenteert en artykelen overgelegd om hem Criminaliter op te hooren als zelfschuldige en meineedige; doch dat dit request zonder dis-

positie is te rug gegeven, om dat men bij 't Hof te bedenkelijker vond, in zoo duister een zaak meer te doen, dan het geen volstrekt gebleken was, meêbracht; waarmeê hem echter vrij bleef, nadere informatien tegen Tichelaar in te winnen.

Gruwelijk ondertusschen is al wat WAGENAAR zich niet schaamt wegens dit gantsche proces, uit hoofdelooze praatjens van zijn partij, en geschreven aanteekeningen, zoo 't heet, uit vertelsels van klapperlui, en dergelijke personaadjen opgemaakt, tegen het achtenswaardigste Gerechtshof van geheel Europa en de leden van dien, in zijn [*enz.*] uit te braken.

Bladz. 23. Aant. 2. 'buitengewone straf.'

[1°. *Extraordinaire* is geen *arbitraire* of willekeurige straf. Doch ook wanneer er in onze voormalige rechtspleging, van *arbitrium Judicis*, arbitrage van den Hove enz. gesproken wierd, beteekende dit geenzins een capricieuse willekeur; maar de uitspraak van recht en billijkheid, na voorzichtig en naauwkeurig wikken der omstandigheden. - De letterlijke vertaling van *extraordinair* proces, of straf, door *buitengewoon*, geeft ook geen juist denkbeeld. Want het zoogenaamde *extraordinair* proces was bestendig, en tot aan de invoering der Fransche rechtspleging toe, het gewone in Holland; en het gebeurde zeer zeldzaam, dat een beschuldigde in ordinair proces ontfangen wierd. En alle straf heette *extraordinair*, in dien zin, dat de maat, en doorgaans ook de soort van straf, geheel aan de *religio Judicis*, d.i. het gemoedelijk oordeel van den rechter, naar gelang der omstandigheden van elke bijzondere zaak of persoon, wierd overgelaten. Eigenlijk hangt dit samen met de oude Romeinsche rechtspleging, en de verandering daarin ontstaan onder de Keizers:

welke zaak hier niet breeder ontwikkeld kan worden; maar behoort tot de lessen over het Rom. Recht, in den eersten en den laatsten Titel van het Vierde Boek der *Instituten*, en bij het XLVIII Boek der *Pandecten*:

2°. Het vonnis behelsde geen uitdrukking van bepaalde misdaad. Hoe dit kwam, legt BILD. hier uit, bl. 22 v. en 216. Men heeft later daar veel in gezocht, en is er laag op gevallen, en heeft er als 't ware wraak over geroepen: ja wellicht moet art. 172 van onze *Grondwet* (nog meer bepaaldelijk *art.* 101 *e.* van die van 1814,) hiervan worden afgeleid. Het verdient dus te meer opmerking (gelijk het te recht door den geleerden Geschiedkundigen Mr. W.C. ACKERSDIJCK 'zonderling en opmerkelijk' genoemd wordt), dat bij het vonnis in het jaar 1589 door het Barnevelds-gezind Gerecht der Stad Utrecht tegen den Leycesterschen Burgemeester *Prounink* gewezen (Z. BILDERD. VII D. bl. 171, 172); 'geen de minste misdaad of overtreding ter zijner laste wordt aangevoerd; maar alleen gezegd, dat het Gerecht daarop had gehad "het advys van seeckere gepractiseerde Rechtsgeleerden;" en ten slotte: "omme sonderlinghe redenen die van den Gerechte daertoe moverende[1].'"

3°. Met dat uitvaren, uit blinde partijdigheid voor de de Witten, tegen het Hof en dat vonnis, heeft men het Hof groot onrecht gedaan. Het *personeel* van dat Hof was geheel of grootendeels gekozen ten tijde van het staatsbestier van J. de Witt; - het waren nog

1 '*De Graaf van Leicester* in Utrecht. Bijdrage tot het medegedeelde in het Tijdschrift voor Geschiedenis, Oudheden en Statistiek van Utrecht 1836, N°. 1 BL. 1-40. door W.C. ACKERSDIJCK. Overgenomen uit gemelde Tijdschrift II D.I. St. uitgegeven bij *N. van der Monde*, 1836.' Bladz. 15.

meestal dezelfde leden, die in 1666, naar ordre van de Staten van Holland, *Buat* hadden ter dood gevonnisd; het waren geheel dezelfde, die in de vorige maand, op de misdadige poging van *Jac. van Graaf*, ook al op aandrang van de Staten, zoo verschrikkelijk snel ter dood gevonnisd hadden; terwijl dit proces van *C. de Witt* eene maand lang geduurd had: - en het blijkt uit al de stukken van dien tijd, dat het niet uitdrukken van de misdaad in het vonnis, geenzins gehouden werd voor een blijk van onrechtvaardigheid tegen *C. de Witt*; als of er geene misdaad was te vinden geweest, terwijl men hem toch wilde straffen of opofferen: maar in tegendeel voor een partijdig en zwak *menagement* ten zijnen voordeele; als of men van de voorgenomen moord des Prinsen geen gewag had willen maken, om dat men de wettige straf des doods tegen hem niet wilde uitspreken, of althans, om de woede des volks tegen de de Witten niet nog meer op te wekken.

4°. Men moet vooral in het oog houden, het geen BILD. alhier bl. 23 te recht aanmerkt, dat te dezen tijde de zaak voor de *de Witten* nog geenzins hopeloos stond. Het eeuwig Edict was wel afgeschaft, en de Prins Stadhouder geworden: doch men schikte zich voor 't oog daarin en maakte *bonne mine* (bov. IX D. bl. 323): maar al de Heeren zaten nog op het kussen, en hun geest was door het geleden geweld voorzeker niet zachter gestemd, en zij gaven de zaak niet verloren, (z. hier bl. 2, 3) ofschoon *J. de Witt* voor 't oogenblik retireren moest; doch waarbij hij hoopte een goede en vereerende positie te behouden, en iemand van zijnen geest tot plaatsvervanger te krijgen. Het was eerst het veranderen der Regeringen, (waartoe men eerst later en moeilijk kwam z. bl. 32-36,) dat de eigenlijke omwenteling in het bestier maakte. Inmiddels

zocht men nog in allervuilaardigste pasquillen (als *het Hollandsche Venezoen in Engeland gebakken*, enz.) den Prins bij de Natie verdacht te maken, als geschiedde de oorlog om zijnent wil, om het *debri* van den tusschen Frankijk en Engeland verdeelden Staat onder zijne Souverainiteit te brengen, enz.

5°. De stukken van het proces van C. de Witt, zijn in Handschrift niet zeer zeldzaam, en konden wel uitgegeven worden. Doch er is veel omslachtigs en onbeduidend in, en het voornaamste er uit heeft men bij WAGENAAR, en BILDERDIJK, en vooral ook bij VAN WIJN in de *Bijvoegs. en Aanmerk.* op het XIV D. van WAGENAAR, bl. 71-85, en in *de Nalezingen*, I D. bl. 225-229.

6°. In deze *Nalezingen* vermeldt de Heer VAN WIJN, bl. 228, twee zeer aanmerkelijke dingen, die hij in zijne vroeger uitgegeven *Bijvoegs. en Aanmerk.* verzwegen had: *a*) dat 'hem van zeer goeder hand verzekerd was, dat ten aanzien der regtsplegingen van den Ruwaard, een *Secreet-Boek* bij den Hove is gehouden geweest; doch men had vergeefsche moeite gedaan om het te ontdekken' - *b*) dat 'uit de authentieke stukken bleek, dat de Raden *Nierop* en *Gool*, welke tot Commissarissen in dit proces waren gesteld, het eerst en sterkst hadden aangedrongen om den Ruwaard tot scherper examen te brengen.'

7°. Ten aanzien van het vonnissen zonder uitdrukken van bepaalde misdaad, had VAN WIJN reeds in zijne eerste *Bijvoegselen* (bl. 83) WAGENAAR verbeterd, die het had doen voorkomen (bl. 155) als of er slechts *één* voorbeeld van zoodanig vonnis ware te vinden geweest. 'Men bragt (zegt VAN WIJN) den Raade *drie* voorbeelden onder 't oog' (van de jaren 1611, 1622, en 1651), 'bij welke lijfstraflijke gevangenen, voor den Hove, na onderzoek hunner zaaken, verwezen waren

tot bannissement, zonder dat men de belijdenis of misdaad in de sententie had uitgedrukt[1].'

8°. Was C. DE WITT schuldig aan 't gene waarvan *W. Tichelaar* hem betichtte? - Ik wil dit niet gelooven; en BILD. schijnt het ook niet geloofd te hebben. Doch men moet het niet zoo verr' weg werpen, als men gemeenlijk doet: en ik kan zeer wel begrijpen, dat er in die tijden geloof aan kon gegeven worden. In de toenmalige omstandigheden van de Staatspartij waarin de Ruwaard opgebracht en waardoor hij groot en machtig geworden was, en wier triumf of val hem ter goeder trouw die van het vaderland en de vrijheid dunken kon; en in zijne personeele omstandigheden, van erfhaat tegen Oranje, en het geweld dat hij nog zoo onlangs toen hij weigerde het Eeuwig Edict te helpen afschaffen, had geleden; kon hij al licht komen tot een geweldig expedient, en tot de philosophie en politiek van *Cajaphas* (*Evang. v.* JOANN. XI, 55).

9°. 'Maar,' zegt men, '*Tichelaar* was een gemeene en slechte kerel; en verdient volstrekt geen geloof!' Het eerste is waar; maar de gevolgtrekking gaat niet door. - 'Aan eerlijke lieden' (placht BILD. zeer juist op te merken) 'doet men dergelijke voorstellen niet.' Van hier ook dat in rechten-zelf, althans volgens de doorgaande leer dier tijden, *in crimine Majestatis* de infamie van aanbrengers of getuigen niet in aanmer-

1 [Partijdigheid met eerlijkheid verbindende, voegt V. WIJN ten slotte daarbij, bl. 84, 'dat echter geen van al die vonnissen een bannissement *voor het gansche leven* inhielden.' Behalve dat dit tot het wezen der zaak niets doet, zoo was er een dier banvonnissen voor *vier-en-twintig jaren*; na afloop van welken tijd de gebannene ook wel niet zal teruggekomen zijn.]

king genomen wierd[1]. Tichelaar had zich als een stoute en brutale kerel doen kennen, en zoo een moest men hebben. En in de menigvuldige verhooren, en de confrontatien[2], vacilleerde en variëerde Tichelaar minder dan de Ruwaard; welke omstandigheid zeker de Commissarissen en het Hof tot de pijniging (of wel reëele, d.i. gevoelige, *territie*) heeft doen besluiten. Terwijl aan den anderen kant, het politiek raisonnement, welk hier door beide partijen aan elkander te last gelegd wierd (*Bell. Jurid.* bl. 120 vergel. met VAN WIJN *Nalez.* bl. 226, 227) meer eigenaardig schijnt aan den Burgemeester van Dordrecht dan aan den Barbier van Piershill.

10°. Willem III. schijnt van de waarheid van Tichelaars verhaal overtuigd geweest te zijn; want hij gaf hem een pensioen uit zijne kas (WAGEN. XIV D. bl. 184); en dat hij dit zoude gegeven hebben met bewustheid als een schandloon voor eene valsche en verradelijke beschuldiging, valt niet in het edel en fier character van dien Vorst. - Dat evenwel de Prins, in 1681, over Tichelaar als ambtenaar geklaagd zijnde, hem met een smadelijke uitdrukking een honsdvot genoemd hebbe (WAGEN. ald.), doet niets daar tegen; (zie N°. 9).]

1 Men Z. ANT. FADER *in Cod.* A. MATTH. *de Crimin.* Lib. 48, Tit. 4, en al de andere in dien tijd *en vogue* zijnde Criminalisten; en de aangeh. stukken betrekkelijk *deze* zaak in het *Bell. Jurid.* - Terwijl ik dit schrijf, komt mij ter hand de *Gazette des Tribunaux*, 18 Sept. 1836, alwaar eene beschuldiging voorkomt wegens opruying tot koningsmoord; en aldaar (p. 1052 a.) dezelfde aanmerking: '*plus les hommes sont placés bas sur l'óchelle sociale, ou même dans l'estime publique, plus ils devaient paraitre à P. des instrumens précieux pour le crime qu'il méditait.*'

2 Opgeteld bij V. WIJN, *Bijvoegs. op* WAGEN. XIV D. bl. 80.

[Bladz. 29. r. 8. '*de dood van* J. de Graaf *gewroken*' (en D. IX bl. 272).

[Dat het bloed van *Buat* en *J.v.d. Graaf* op de gebroeders *de Witt* gekomen zij, en dezer treurig en verschriklijk uiteinde grootendeels als een offer aan die schimmen aan te merken zij - (ofschoon de explosie gegeven zij door het zonderling banvonnis van het Hof van Holland tegen de *C. de Witt*; welk aangemerkt wierd als een kunstgreep om hem uit het oog te verwijderen) - blijkt ten duidelijkste uit eene menigte pamfletten en andere geschriften van dien tijd, zoo wel voor als na de catastrophe uitgegeven. Ik zal slechts eenige dier plaatsen, woordelijk, hier inlasschen. - L. VAN DEN BOS, in zijn *Reizende Mercurius*, (1675), het vonnis van *C. de Witt* vermeld hebbende, laat daar op volgen (bl. 104): 'De gewesen Raed-Pensionaris had aenstonts kennisse, dat des Vrydag's middag de voorschreven Sententie tegens zijn broeder was vast gestelt, en liet daer op terstont na de middag audientie en aenspraek by sijn Hoogheydt versoecken, sonder ophouden, tot dry reysen toe. En deselve eyndelijck verkregen hebbende, versocht pardon op de voorschreven Sententie, tegens sijn Broeder gearresteert en vastgestelt, waer op hy tot antwoord sou gekregen hebben: *Den Heere Ceurvorst van Brandenbargh, hare Hoogheydt de Princesse Douariere, en ick versochten voormaels pardon voor den Ritmeester* Buat; *en is onlanghs voor den jongen* van der Graef, *maer uytstel van weynige dagen versocht, en beyde afgeslagen: kan in uw versoeck niet werden gedaen, alsoo de saecke de Justitie is aenbevolen, die men daer mede sal laten geworden*.' Dit, gelijk al het andere in dat werkje, waarover V.N. BOSCH zoo hard aangeval-

len is, was woordelijk overgenomen uit het *Waerlyck Verhael* (van 1672) bladz. 13; alwaar onmiddelijk vooraf gaat een lange en hatelijke vergelijking van de zeer verschillende vonnissen door hetzelfde Geregtshof, in kort tijdsbestek gewezen tegen *J.v.d. Graaff* en *C. de Witt*, en sugillatie van het zoo veel zachter vonnis tegen den laatsten. - Hetzelfde *Verhaal* bl. 8, brengt de algemeene opschudding in Holland, die tot het afschaffen van het Eeuwig Edict voerde, in onmiddelijk verband met de executie van J.v.d. Graaf: 'Deze Sententie den 29 Juny 1672 geexecuteert zijnde, raeckte de gansche Gemeente door geheel Hollandt en West-Vrieslandt soodanigh aan 't hollen, dat de Gedeputeerden van alle de stemmende Steden in de Vergaderinge den 2 July last ontfingen Staetsgewijse 't vervloekte Eeuwig Edict af te sweeren ende te vernietigen. En 't selve ghedaen zijnde, sijn Hoogheyt den Prince van Orangie tot Stadhouder, Capiteyn Generael ende Admirael te Lande ende te Water sonder uytstel te verklaren, gelijck 't selfde oock daeghs daer aen, te weten den 3 July in de Hage solemnelijck geschiedde. Daer toe God Almachtigh verder sijnen genadigen zegen verleene.' - Hetzelfde *Geschrift* bl. 14, bij het verhaal van het ombrengen van de *de Witten*: 'Eyndelijk bracht men haar ter Poorte uyt, denzelfden 20 Aug., ontrent tusschen vyven en ses uyren des naemiddaghs, soo als hy Mr. Jan de Witt te vooren den 20 Juny onder anderen door twee broeders was geattaqueert. En ghekomen zijnde juist op de selfde plaetse van de voorsz. eerste attaque, is Mr. Jan aldaer ter nedergevelt geworden. Ende sijn broeder eenige treden achter hem by de blaeuwe trappen, aen de slinckerhant als men juyst van de Plaets ofte 't Schavot de Poorte door gaet. Ende gelijck 't hoofd

van den jonghst Geexeeuteerden van der Graef door den Scherprechter is gemarteliseert, soo is ter plaetse voornoemt 't hooft van den Raetpensionaris aldaer met een kolfslag van een roer verplettert geworden. En let verder. De burgerye dit werck uytgevoert hebbende, trocken alle de Compagnien ordentelijck af, elck na sijn plaets van afscheyt. En daer was in al die confusie niemant anders gequest ofte beschadight als dese twee menschen alleen. Aengaende d'ordre in dese disordre gehouden, is by verscheyde notable luiden geobserveert: Dat den bekenden Mr. Jan, alhoewel de jonghste, echter de principaelste, soo by veelen gelooft werd, van onse jegenwoordige onheylen, d'eerste is geweest die men dood schoot, en die men op 't Schavot heeft gesleept, en daer nae sijn broeder. Dat men hem heeft geleydt ter plaetse daer men ordinaris met den Swaerde recht. Alwaer men sijn lichaem heeft doorsteken, met voeten ghetrapt, ende met messen doorwond, en men riep met een luyt geroep: nu is 't onnosel vergooten bloed gewroken van Buat en van der Graef, en van soo menigh mensche, die in dese en voorgaende droevige Oorlogen met Ons en Engelant gebleven sijn, daar hij de meeste oorsaecke, en twistmaker van is. Sijne beenen sijn oock eerst met lonten aen malkanderen gebonden. Hij is eerst aen de Wip opgehangen, en dat noch hoger selfs als sijn Broeder. Ende dat met het Hooft nae sijn gewesene Woon-plaets op de Kneuterdyck: gelijck de voorsz. van der Graef t' sijnder Executie buiten alle ghewoonte met sijn aengesicht derwaerts oock hadde geknielt. Dat toenmaels *ad notam* werde genomen.' - *Discoursen over den tegenwoordigen interest van het Landt*, Amsterd. 1672' (bl. 2): 'schoon het *de manke de Groot* en zijn *schelmse swager* (Montbas) ontsnapt zijn,

hebben de twee *Witte Broeders* door een fatale beschickingh niet konnen ontloopen, maar zijn tot een eeuwig schandael, op het selve Schavot, daer den gewesen *Raetpensionaris* den onnooselen *Buat*, en noch soo onlanghs van der *Graef*, heeft doen executeren, in het gesicht van al de wereldt, op een ongehoorde afgrijselijcke wijse naer haer doodt, onmenschelijck mishandelt: Dit is d'uytslagh van een verdoemelijcke en onbepaelde Staetsucht.' - *Sociniaensche Consultatie tusschen Jan en Arent.* 1672. (bl. 6): 'Het sal my verwonderen wat hier van noch al werden sal, soo even word my bericht, dat die *goede Stadthouder van de Leenen* sijn *Ampt* heeft neder geleydt, en sijn Broeder den *Ruwart* op de *gevangen Poort* in *Buats* Kamer gebracht is, 't geen mij doet vreesen dat hy *Buats* gang wel mocht gaen' - en bl. 7: 'Ja wel, sit de *Ruwart* op Buats kamer, en eerst soo lang in de Castelenye? dat is Buats eygen gangh: Adieu dan *Ruwart van Putten*' - Buats bloed roept om wraek, 'het wilder noch seldsaem afloopen.' - En voeg hier bij, met betrokking op *Buat*, nog *drie* andere geschriften van die dagen, boven reeds door mij aangehaald in het IX Deel, bl. 271 v. aant. 2. bl. 273, 274 aant. 3; en bl. 282, aant. 1. - Z. ook beneden, bl. 244, 245.]

Bladz. 29. r. 15, 16. (Het afnemen der lijken van de *de Witten*).

['Iets over den *Schoenlapper*, die *uit loutere liefde* de lijken van *J.* en *C. de Witt* van het groene zoodje hielp afnemen;' in SCHELTEMA's *Mengelw.* IV. D. 2 st. bl. 356 v.]

Bladz. 30. r. 8-11. (Werkzaamheid van *J. de Witt.*)

['Merkwaardig Staatstuk ten bewijze der ongemeene werkzaamheid van Mr. *Johan de Witt*:' in SCHELT. *Mengelw.* V.D. 2 St. bl. 67 v.]

Bladz. 31, r. 17-21. 'Deze dood - aan kant waren.'

[Landverraders waren de *de Witten* (en *P. de Groot*) niet: maar hun afkeer en vrees voor *Oranje* had aan hunne maatregelen al het aanschijn er van gegeven, en het land op den rand des verderfs gebracht, en zelfs bij welgezinden, bedaarde, en brave lieden, als een N. WITSEN[1], twijfeling verwekt. Ook na de verheffing van den Prins, eerst tot Capitein-Generaal, naderhand tot Stadhouder, wilde die zelfde partij den vrede *à tout prix*, en deed alles, om hem de handen te binden, en hem te gelijk hatelijk en suspect te maken. Dit verlamde bij ons den geest en de kracht, en vermeerderde die bij den vijand, die zeer wel wist, hoe het bij ons gesteld was. De Franschen erkenden dit zelf. Het krijgskundig werk, *Histoire de la Campagne de M. le Prince de* CONDÉ, *en Flandre en* 1674; *par le Chev.* DE BEAURAIN, Par. 1774 fol. wordt vooraf gegaan door eene geschiedkundige inleiding of *Tableau historique de la Guerre d' Hollande jusqu' à cette époque*. Aldaar vindt men p. 35: '*Le parti Republicain fut abattu par la chute de ses deux chefs. Le Prince d' Orange profita de ces excès qu'il détestoit. Il domina dès-lors, par lui ou par les siens, dans toutes les dèlibérations de la République, et les mesures qui furent prises eurent désormais plus d'ensemble, de consistance et de vigueur*.' Vroeger had hij gezegd (p. 22): '*Les malheurs qu'avoient essuyés la République, et les dangers plus grands encore qui la menaçoient, loin de réunir les partis qui la déchiroient, en augmentoient l' animosité. Chacun imputoit à l'autre les malheurs publics. Le*

1 Z. mijne aanteek. bij D. IX. bl. 220; in de *Opheld. en Bijvoegs.* van dat Deel, bl. 288, 289.

parti de Louvestein ou des frères de Witt, regardoit la résistance comme inutile; il inclinoit à se soumettre aux armes du Roi, et à se confier à sa clémence. Celui du Prince d' Orange (*et il comprenoit une grande partie de l'état militaire*), *ne désespéroit pas du salut de l' Etat, et ne vouloit que des résolutions vigoureuses. Les provinces et les villes commençoient à se diviser, et plusieurs vouloient traiter séparément avec le Roi pour en obtenir de meilleures conditions. Dans presque toutes les places fortes les bourgeois demandoient à capituler, et les garnisons avoient à se défendre en même tems contre la mauvaise volonté de leurs compatriotes, et contre les attaques des ennemis. On conçoit aisément combien cet état de choses devoit faciliter les succès ultérieurs des François*.'

Maar nog veel meer dan een bijzonder Fransch schrijver, zeggen de authentieke Fransche stukken die ik nu zal laten spreken. - Te weinig bekend en gebruikt, ofschoon in den Haag en eerst in 1759 uitgegeven, is de Verzameling, (wier breedsprakige tytel ik, om plaats te winnen, hier ondervoege)[1]; doch

1 *Campagne de Hollande, en MDCLXXII, sous les ordres de* MR. LE DUG DE LUXEMBOURG, *contenant les* LETTRES *de ce grand Capitaine, celles de Monsieur le Duc de* DURAS, *de Messieurs de* CHAMILLY, *et autres Officiers Généraux des Armées de France, à Monsieur le Marquis de* LOUVOIS, *avec les* RÉPONSES *de ce Sécretaire d'Etat de la Guerre, ses* NèGOCIATIONS *en Allemagne, et diverses* RELATIONS *de* SIÈCES *et d'* ACTIONS. *Recuvil extrémement intéressant, pour la* POLITIQUE *et pour la* GUERRE, *tant par les Anecdotes secrettes de plusieurs Personnagos famoux de ce toms, que par les sçavantes Manœuvres, les grandes Opérations Militaires, et les Descriptions exactes qu'on y trouve, avec quantité d'autres Eclaircissemens trés curieux, concernant la force des Places et la situation des Lieux, principalement à l' égard des* Inondations *faites dans les Provinces-Unies; copié sur les originaux, au Dépôt de la Guerre de la Cour de France. A la Haye, Chez Pierre de Hondt, MDCCLIX*. fol. 264 pp.

welke zich niet te onrecht noemt: *recueil Extrémement intéressant, pour la* POLITIQUE *et pour la* GUERRE, *tant par les Anecdotes secrettes de plusieurs Personnages fameux de ce tems, que* (enz.). Men vergunne mij dus, de plaatsen die ten betoog strekken van het geen ik in het begin dezer aanteekening zeide, hier geheel over te nemen[1].

De Fransche Oorlogs-minister LOUVOIS schrijft den 24 *Julij* 1672 uit het Camp te *Boxtel*, aan den Hertog van *Luxemburg*, die de Fransche armée te Utrecht en aan deze zijde des Lands commandeerde, (in antwoord op een brief van dezen, welke hier niet gevonden wordt; doch waarin Luxemburg van de opening aan hem gedaan om een geheim Agent van J. de Witt te ontfangen, kennis moet gegeven en instructien dien aangaande gevraagd hebben;) dit volgende p. 104, 105:

> 'On ne peut pas mieux répondre que vous avez fait, à celui qui vous a parlé, de la part de Monsieur de Wit; continuez, & sans lui rien donner par écrit, laissez-lui entendre, que le Roi oublieroit volontiers la méchante conduite passée de son Ami, & ne seroit point fûché de le voir remonter sur sa bête; que, manque de cela, il ne trouvera point, dans ancune des propositions de Paix, faites par le Roi, quoique ce soit, qui lui soit contraire, & que So Majesté s'est toûjours deffenduë d'entrer dans rien de semblable, quoiqu'Elle en aît été fort sollicitée, par les Ambassadeurs Anglois; que l'on entendra volontiers aux propositions,

1 (Doch, om aan den anderen kant zoo veel mogelijk plaats te sparen, met de kleiner letter, die ik In het vorig Deel (bl. 277, v.) in een gelijk geval gebruikt heb.)

qu'il fandra faire, pour que l'on lui donne le moyen de rétablir ses affaires, pourvï que, de son côté, il fasse faire, au Roi, une Paix avantageuse, dans laquelle il faut qu'il se mette dans l'esprit, qu'il ne peut point, quant à présent, détacher les intérêts des deux Rois, quoique, dans la suite, Sa Majesté fût bien aise que la Hollande ne gârdat aucune dépendance d'Angleterre; que si Monsieur de Wit veut, sur ce pied-là, parler, ou envoyer quelqu'un, avec qui l'on puisse parler clairement, il sera trèsbien recû, & il peut s'ussûrer, que personne n'aura connoissance de la Négociation, qu'il aura fait faire avec le Roi, pourvû que Sa Majesté n'apprenne pas que l'on se serve du Commerce, que Monsieur de Witt aura introduit, avec le Roi, pour persuader, au Roi d'Angletterre, que ce soit pour faire la Paix sans lui.'

Luxemburg bericht uit Utrecht, d. 27 *July* 1672, aan *Louvois* (p. 114, 115.)

'Les Lettres, que je vous envoye, vous apprendront, je pense, que Monsieur de Wit a été arrêté & gardé à la Haye, dans son Logis, Monsieur Groot & son frère Prisonniers, & leurs Papiers saisis; sans celà, la Faction du Prince d'Orange périclitoit, & on se repentoit de l'avoir élû Stadhouder, depuis qu'on avoit sçû ce que le Roi d'Angleterre demandoit pour faire la Paix; Les Peuples de toutes les Villes disent tout haut, que ce n'étoit plus que du Roi qu'il la falloit attendre; Ils sont susceptibles ici des impressions qu'on leur donne, &, si Monsieur de Verjus étoit ici, il pourroit faire courre de petits avis, durant que les Esprits sont échauffés, qui feroient peut-être de bons effets; car les Amis de Monsieur de Wit les feroient valoir; j'en envoyerai ce soir un, à quelqu'un, à qui j'offrirai tout ce qui dēpendra de l'autorité, que le Roi m'a donnée ici, pour servir Monsieur de Wit; je crois que celà ne pourra faire que de bons effets, & cependant vous me ferez sçavoir la volonté de Sa Majesté, pour la conduite que j'aurai à tenir en celà; ce sont des Gens puissans, & qui ne se croyent pas encore abbatus; ils m'ont même quasi promis de me faire battre les Ennemis, pourvû qu'il y eût des conditions régleés, avec Monsieur de Wit, ou même, pourvû qu'ils vîssent les choses en bon train la-dessus, leur ayant fait comprendre que celà les releveroit & abbattroit le Prince d'Orange.'

En schrijft hem nader, d. 5 *August*. (p. 116.)

> L'Ami de Monsieur de Wit, qui est ici, n'en a pas encore de réponse, parceque ce n'est point à lui, à qui il a adressé celui qui est allé à la Haye; c'est à un Cousin du dit Sieur de Wit, qui est en petit Voyage, d'où on l'attend tous les jours; je n'ai point voulu permettre qu'on écrivit, sur ce sujet, & vous pouvez vous assûrer que cette négociation ne sera point éventée; car, si elle se continuë, je vous envoyerai cet homme, d'ici, sous un pretexte apparent, qui le fero députer, par les Etats, pour aller à la Cour.

In eene ‘Memorie aangaande de gesteldheid te *Utrecht*,’ van den beruchten STOUPPA aan den Minister *Louvois* gezonden *d.* 8 *Aug.* 1672, komt het volgende voor (p. 118):

> ‘Les Ministres ont ici un grand crédit parmi le Peuple; Ils sont tous affectionnés au Parti du Prince d'Orange, parceque, comme les Magistrats les tiennent fort bas, ils espérent quelque avantage par l'élévation de ce Prince.
> Le bas Peuple & la canaille sont ici en très-grand nombre, & ils sont aussi fort affectionnés à ce même Prince.
> Les Magistrats, les honnêtes Gens, & les bons Bourgeois, sont de la Faction de de Wit, fort opposés au Parti du Prince; ils ont un très-grand déplaisir de le voir établi, dans le Poste où il est, parce qu'ils craignent qu'il se servira de la puissance du Roi d'Angletterre, pour les soûmettre entiérement à sa Domination, et que, par ce moyen, ils seroient aussi Esclaves des Anglois, qu'ils considerent comme leurs Ennemis, qui veulent les détruire absolument, pour se rendre maîtres de tout le Commerce.
> Ils sont aussi fâchés que le Traité de Paix, que Grotius négocioit, n'a point eû de lieu, & ils sont tous d'accord, que le véritable intérêt de la Hollande seroit, d'avoir la Paix avec la France, & de pouvoir avoir l'amitié & protection du Roi, continuër leur Commerce, qui suffit, comme ils en sont persuadés, pour les rendre riches & heureux.’

Louvois schrijft aan *Luxemburg d.* 6. *Aug.* (p. 120).

> ‘J'attends avec impatience de vos nouvelles, sur la négociation, que je vous ai mandé que le Roi trouvoit bon que vous entretinssiez avec les Amis du sieur de Wit.’

En verder, d. 12 *Aug.* (p. 122).

> ‘Il sera difficile que la négociation, que le Roi vous a permis de faire, avec Monsieur de Wit, réussisse, s'il est arrêté; jattends, par le premier Ordinaire, de vos nouvelles, sur ce que vous aurez fait, ensuite de ce que je vous en ai écrit, auparavant le départ du Roi de Boxtel.’ (bov. bl. 230.)

En weder vier dagen later, d. 16 *Aug.* (p. 134).

> ‘Nous apprenons, tous les jours, des nouvelles de la décadence du Sieur de Wit, ce qui fait appréhender que la negociation, que l'on pourra faire, avec lui, ne soit une chose fort inutile; j'attendrai néanmois, avec impatience, des nouvelles de la reponse qu'il aura faite, & en cas qu'il soit encore en état, que l'on puisse faire quelque chose, avec lui, rien n'est plus à propos que le prétexte, que vous avez trouvé, pour faire venir ici son Ami.’

Vooral belangrijk is ook, het geen voorkomt in den brief van *Luxemburg* aan *Louvois* van den 22 *August*. op het vernemen der tijding van de catastrophe der *de Witten*; (p. 138, 139, 140).

> ‘Je croyois, Monsieur, attendre, à Mardi, à vous faire sçavoir, par la Poste, qu'il paroissoit deux Factions dans Amsterdam & dans le reste de la Hollande, dont celle, qui se trouvoit composée des plus honnêtes Gens, demandoit la Paix à toute outrance, & l'autre ne souhaitoit que l'élévation du Prince d'Orange; voilà ce que j'en sçavois, par des Gens de croyance, à quoi le Sieur Bernard m'ajoûtoit, que ceux, qui désiroient la Paix, proposoient de donner, au Roi, Mastricht, Fauquemont, Bois-le-Duc & Dalem, et que le reste des Conquêtes seroit rendu au Prince d'Orange, pour le tenir en Fief de Sa Majesté, qui en auroit la Souveraineté; mais la nouvelle de la mort de Monsieur de Wit, que je mande à Sa Majesté, dans la Lettre, que je me donne l'honneur de lui écrire, m'a obligé à dépêcher ce Courier; elle met les bonnêtes Gens, de cette Ville, dans une telle consternation, pour

l'amitié, qu'ils avoient pour lui, qu'ils en sont au desespoir, & je vous assure, qu'à cette heure, ils ne voudroient pas dépendre du *P*rince d'Orange.'

(P. 139) 'J'oubliois de vous dire, que, depuis la mort de Monsieur de Wit, j'ai fait insinuër adroitement, avec un air de négligence, que le Prince d'Orange, ayant l'autorité, la Hollande seroit gouvernée par le Roi d'Agleterre, qui en ôteroit le Commerce, comme Amsterdam avoit fait à Anvers.'
'Quant à celle du 13, l'ayant recuë avant celles du 8 & du 16, je vous mandai, par le dernier Ordinaire, ce que j'avois à vous faire sçavoir, sur ce qu'elle contenoit. L'Ami de Monsieur de Wit m'avoit dit, il y a deux jours, qu'il espéroit, malgré la déendence de l'autre, qu'il ne laisseroit pus de faire agir des Gens, qui pousseroient les choses bien loin pour la Paix, & la vérité est, que Monsieur de Wit retenoit toûjours son Envoyé, jusqu'à ce qu'il pût mander quelque chose de positif, & je crois que c'étoit pour les inondations, que la Faction, dont je vous ai parlé, dans cette Lettre, demandoit la paix.

(P. 140) 'On vient de me dire, que la mort de Monsieur de Wit fait bien du fracas, parmi les Esprits, & je crois que, si quelques Gens se voyoient appuyés, par des Troupes, qui fissent quelques démarches, peut-être verroit-on du changement.'

En wederom d. 23 *Aug.* (p. 143).

'La mort de Monsieur de Wit cause tant de frayeur, à tous ceux qui ne sont pas de la Cabale de Monsieur le Prince d'Orange, qu'ils ne sçavent où ils en sont'[1].

1 [De hoofd-inhoud dezer brieven, d.i. ordres en rapporten, is wel strategisch, over den toestand en de verzorging der armee, over militaire positien en operatien: doch ook van deze zijde belangrijk voor de geschiedenis van dit gewigtig jaar. Zij leeren ons b.v. waarom de Franschen, ook na den val der de Witten, toen het hun meer ernst moest zijn, (alzoo men op hunne schandelijke conditien niet verder negotieeren wilde, niet doordrongen: men vindt er hun vergoelijkend doch verlegen verslag van den mislukten aanval op *Aardenburg*, d. 26, 27 Junij (p. 90-93); en de berichten van hunne zijde over onzen mislukten aanslag op *Woerden*, d. 11 Octob. (p. 218-226;) welke men vergelijken kan met het verhaal van onze zijde, in *Het Leven en bedrijf van Willem III* door L.S. (d.i. *Sylvius*, óf V.D. BOSCH) I.D. bl. 104-108, en VALKENIER, *Verw. Eur.* bl. 826-830; ook hunne onzekerheid bij de kunstige manoeuvres van den Prins van Oranje op zijnen marsch tegen *Charleroi*; en een verijdeld plan, te dien tijde van Luxemburg, om een strooptocht tegen den *Haag* te doen, en die plaats in brand te steken, ten zij de Staten zich wilden onderwerpen (p. 258-260).
Het is de moeite waardig, de drie plaatsen onderling te vergelijken, alwaar, door Luxemburg en Louvois, over den verrader *Montbas* geschreven wordt, p. 122, 134, en 136.
Telkens vindt men, als een doorgaand artikel, van de pogingen om geld af te persen van de Amsterdammers, die aan de Vecht, of elders op het door de Franschen bezet terrain, hunne buitenplaatsen hadden liggen; welke men dreigde af te branden, indien zij niet b.v. de helft van de waarde der woningen als brandschatting op brachten. Doch zonderling is hier de gunst, waarin de Amsterdamsche Regent *Jan Huydeooper* ten Hove stond (p. 168); en het menagement, welk Luxemburg-zelf, met staatkundig inzicht, wilde gebruiken jegens de bezittingen van den Admiraal *Tromp* (p. 188, 213, 247).
Vooral ook zijn de lange en omstandige brieven van den Hertog van Luxemburg belangrijk tot de kennis van zijn character. Hij plaagde en mishandeldelde de overwonnelingen nog niet zoo zeer, als de Staatsminister *Louvois* wel wilde, en de

Intendant *Robert* het deed; doch 't geen hij van sparen en verschoonen aanried, was niet uit menschelijkheid, maar uit staatkunde. Eén trek is er, die geloofelijk maakte, al wat bij ons verhaald is nopens het ijsselijk lot dat weldra aan de schoone dorpen *Bodegraven* en *Zwammerdam* bij zijn terugtocht van de mislukte expeditie over het ijs te beurt viel. Hij schrijft, d. 10 November, te midden van een langen brief en als *en passant*, aan Louvois het volgende (p. 252): ‘Après celà, il faut vous faire sçavoir que j'envoyai, il y a trois jours, Monsieur de Macquelines, pour châtier des Paysans, qui avoient tiré sur un de nos Partis, vers Inderdam; il ne les trouva pas assemblés, et ainsi il fût contraint de brûler seulement leur Village, appellé Overmeer, près d'Inderdam, et, comme ce fût la nuit, qu'il y arriva, et que les Maisons de ce Pays sont fort combustibles, il est vrai que rien ne s'est sauvé de ce qui etoit dedans, chevaux, vaches, et, à ce qu'on dit, assez de Paysans, Femmes et petits Enfans.’ -

Van die expeditie zelve over het ijs, vindt men hier geen verslag, ofschoon de stukken loopen tot 30 December: doch de laatste brief van Luxemburg die hier voorkomt, is van d. 29 November. - Over *Pain-et-vin* evenwel zal ik, te zijner plaatse, iets bijbrengen, uit het andere, eerst aangehaalde, Fransche werk.

Bladz. 29-30. (De *de Witten*).

[De boven (IX. D. 264, 320) beloofde literatuur van den *de Witten oorlog*, geve ik nu als Bijtage op *dit* Deel. De geheele literatuur der boeken en boekjens

over de Gebroeders *de Witt*, of wel *Johan* alleen; geschreven, van het *Historisch verhaal*, van 1677[1], af,

1 *Historisch verhael en Politique Bedenkingen aengaande de Bestieringe van Staet- en Oorloghs-Saken, voorgevallen onder de bedieningen van de Heeren* Cornelis en Johan de Witt. *Beginnende A*^{o}. 1653, *en eyndigonde in het jaar* 1672 *met hunne Doot. Waar in alles seer naeukeurigh en oprechtelijck is waer-genoomen. t' Amsterdam, By J.H.B.* 1677. Eene compilatie van hetgeen van elders bekend is, 634 bladz. kl. 8°, geenzins partijdig tegen de *de Witten*; als beginnende met dit portret (p. 2, 3), welk ik hier overneem ter vergelijking met dat, hetgeen ik uit een ander gelijktijdig werk in het vorig Deel (IX, bl. 258 v.) heb gegeven:
'De gantsche Werelt is genoechsaem bekent, dat Mr. *Johan de Witt*, gewesene Raet Pensionaris van Hollant en West-Vrieslant, is geweest een van de grootste Verstanden van onse eeuwe, ja byna sonder weergne; zijnde absolut Meester der seven vrye Konsten; een subtijl *Philosooph*; een deftigh *Orateur*; een gaeuw *Poëet*; in de Wiskonst een tweede *Euclides*: en om alle dese qualiteyten onder een te begrijpen, een meer als volmaeckt *Politicus*.
'In sijn Studien was hy wereksaem, en onverdrietigh; in maeltijden seer vrolijck, 't zy met aerdigh spelen op Instrumenten, of op een Balet te dansen, of eenige geoorlofde Konsten met Kaert en Verkeer of Schaeck-spel; ja met wat een Hovelingh of Politicus volmaeckt: kort, daer waer geen exercitie onder de Sonne daer hy sich niet na wist te schicken. Hy heeft in sijn Jongelinghschap sich soo wel in de selven getoont, dat de grootste verstanden daer van hebben getuygt, noyt sijn weerga gesien te hebben: ja so verre, dat een groot Rechtsgeleerde verscheyde male tegen sijn Confidenten getuyght, dat een mensch te gering was om so een groot verstant te konnen matigen; en sijn verstant te groot, om van een mensch te konnen bevat worden: sustinerende derhalve byna onmogelijck, dat den selven *Johan de Witt sijn eygen en natuurlijcken doot soude konnen sterven*.'
'Van sijn heerlijcke kennisse en wetenschappen, so in Talen, als uytblinckende gauwigheden, hebben andere breed genoeg, en misschien niet al te breedt, geschreven: wy laten daer van het getuygen aen de geheele Werelt.'
Doch ook in dit werk, wordt het vonnis door het Hof van Holland tegen den Ruwaard gewezen, van eeuwigdurende uitbanning, zonder uitdrukking van misdaad, *bl.* 618 genoemd, '*een zeer beloefde Sontentie*.'

tot op hun *Leven en Dood*, door E. VAN DER HOEVEN[1]; en van daar weer tot op de Heeren Mr. P. SIMONS en

1 '*Leeven en dood dar doorluchtige Heeren Gebroeders* Cornelis de Witt, *Ruwaard* (enz.) *en* Johan de Witt, *Raad-Pensionaris* (enz.). Beschreven door EMANUEL VAN DER BOEVEN, *Agent van hunne Hoog- Vorstelijke Doorluchtigheeden den Regeerende Hertogh van Saxen, Wijzenfels, Querfort, enz. enz. enz. Hof- en Kamer-Agent van de Souveraine Douariere van Saxen Morsburg, enz. enz. enz.* Te Amsterdam 1705,' 4° in twee Boeken, doch met doorloopend getal van (21) Hoofdstukken, I.B. 302, II. B. 440 *bladz*. - Tweede Druk, *naauwkeurig overzien, en veel vermeorderd, en in Hoofddeelingen verschikt* (d. i. dat boven elk kapittel de inhoud opgegeven wordt); Amst. 1710 4°. 280 en 385 bladz.[*]

* [De vergelijking der bladgetallen, daar de druk der tweede uitgave niet compresser is dan in de eerste, en er de inhouds-opgave der kapittelen nog ingevoegd is, leert reeds, dat deze 'veel vermeerderde' druk, in de daad bekort is. Zoo vindt men hier, II. 525 niets van het geen in den Eersten druk, II. 579-581, na het vermelden van het vertrek van *P. de Groot*, eerst naar Antwerpen, daarop naar Luyk en Keulen,' bijgevoegd was: 'wat zijn beschuldiging betreft kan men zien, in een gedicht door hem gemaakt, en in druk uitgegeeven, na dat de Heeren Staten van Holland hem in 't jaar 1676 plechtelijk schuldig verklaard hadden:' waarop dan dat gedicht, en dan nog een van 'den deftigen Dichter J. OUDAEN', volgt. Zeker zeer ongepast even voor het verhaal van den val der de Witten; maar ook met drie dwaasheden in twee regels: Want *a*) er staat dat P. de Groot plegtelijk *schuldig* verklaard was; moet zijn *onschuldig. b*) Dat dit geschied was door de *Staten* van Holland; terwijl het een absolutoir vonnis is geweest van *het Hof van Holland*, in ordinair crimineel proces. *c*) Op den kant van dat eerste vers staat: *Lofdigt op de Heer de Groot*; terwijl het een gedicht is door *P. de Groot* op hem-zelf gemaakt: - De vleyende opdracht aan den - 'Heer *Johan Georgio* - Hertog van Saxen, Gulik, Kleef en Berg' (enz. enz.) en geteekend, *Amsterda*m *de*n *7 December* 1704, is ook bij den Tweeden druk weggelaten.]

- geheel Wittiaansch.

* [De vergelijking der bladgetallen, daar de druk der tweede uitgave niet compresser is dan in de eerste, en er de inhouds-opgave der kapittelen nog ingevoegd is, leert reeds, dat deze 'veel vermeerderde' druk, in de daad bekort is. Zoo vindt men hier, II. 525 niets van het geen in den Eersten druk, II. 579-581, na het vermelden van het vertrek van *P. de Groot*, eerst naar Antwerpen, daarop naar Luyk en Keulen,' bijgevoegd was: 'wat zijn beschuldiging betreft kan men zien, in een gedicht door hem gemaakt, en in druk uitgegeeven, na dat de Heeren Staten van Holland hem in 't jaar 1676 plechtelijk schuldig verklaard hadden:' waarop dan dat gedicht, en dan nog een van 'den deftigen Dichter J. OUDAEN', volgt. Zeker zeer ongepast even voor het verhaal van den val der de Witten; maar ook met drie dwaasheden in twee regels: Want *a*) er staat dat P. de Groot plegtelijk *schuldig* verklaard was; moet zijn *onschuldig. b*) Dat dit geschied was door de *Staten* van Holland; terwijl het een absolutoir vonnis is geweest van *het Hof van Holland*, in ordinair crimineel proces. *c*) Op den kant van dat eerste vers staat: *Lofdigt op de Heer de Groot*; terwijl het een gedicht is door *P. de Groot* op hem-zelf gemaakt: - De vleyende opdracht aan den - 'Heer *Johan Georgio* - Hertog van Saxen, Gulik, Kleef en Berg' (enz. enz.) en geteekend, *Amsterda*m *de*n *7 December* 1704, is ook bij den Tweeden druk weggelaten.]

Prof. M. SIEGENBEEK[1], kan ik onmogelijk geven. - Doch men vergunne mij, van het gene mij daaromtrent, en over hen-zelve (bijzonder den Raadpens.) hier en daar voorgekomen is, hier nog het een en ander bij te brengen.

1.) Achter J. OUDAANS *Haagsche Broedermoord*, of *dolle blydschap*, Treurspel, Frederikstad (zoo 't heet); zonder

1 *Redevoeringen en Verhandelingen over onderwerpen tot de Vaderlandsche Geschiedenis en Letterkunde behoorende* Dordr. 1836. - V. Iets over *Johan de Witt*, als inleiding tot de mededeeling van eenen [in gemoedelijken toon geschreven] brief van dien Staatsman [aan zijne Vrouw] Bl. 103-136 [vroeger geplaatst geweest in het *Magazijn* van Prof. N.G. VAN KAMPEN]. VI. *Willem de III* en *Jan de Witt* onderling [*l.* zonderling!] vergeleken, Bl. 137-166.

jaar; komen (althans in den later druk, dien ik gebruike) *Aanmerkingen op de beschuldigingen der Heeren* de Witten, *door denzelven dichter*; bepaaldelijk tegen den *Reysenden Mercurius* van LAMB. V.D. BOS, 182 bladz. kl. 8°. Doch buiten dien is er een boekjen, getiteld (alleen bij wijze van zoogenaamden Franschen titel; en dus, zonder aanwijzing van drukplaats, drukker, of jaartal): *Gedenkwaerdige stukken, wegens den moordt der Heeren* C. en J. de Witt; *dienende tot opheldering van 't Treurspel, genaamt* de Haagsche Broedermoordt, *of dolle blijdschap*; 50 bladz. kl. 8°. Zij bestaan in den bekenden brief des Scherprechters (waarover BILD. hier, bl. 215, v.); in een verhaal (zoo gezegd wordt) van den Zilversmit *Verhoeff*; en andere van ooggetuigen; - 'en eenige bijzonderheden, door de Heeren *du Vivien, Hop, de Graaf*, en anderen, den verzamelaar van deze papieren enz. 'nopende het geen op dien bloedigen Zaturdag en eenige verdere dagen is voorgevallen, medegedeelt. Deze laetste hebben wy, om haer beter te doen verstaen, aen een geschakelt, zonder dat wy ons geoorlooft dachten, iet anders daer af of toe te doen. Die de geschiedenis van dezen vervloekten dag, van wien 's Lants gevolgde rampen mogelyk hunnen oirspronk namen, eens volkomen dacht te verhalen, kon deze stukken niet ontberen, welke wy heden, uit vreze dat zy verslingeren mochten, ter gedachtenisse van de Heeren de Witt, en tot behulp der Historie, in 't licht geven, uit eene verzameling van de Heere *Gerard Brandt*, die deze tot behulp van zyn geheugen vergadert en opgetekent had, wiens naem wy met alle reden vertrouwen, dat geen geringe achting voor dezen bundel staet te verwekken.' En in de daad, het gene *ald.* bl. 44-46, als uit de notulen van de H.H. Vivien en Hop, voor-

komt, is geheel in den trant als die korte en afgebrokene aanteekeningen, uit de vergaderingen der Staten van Holland, die het grootste deel uitmaken der 'Geschrevene aanteekeningen van *Gerard Brandt*, de Nederlandsche zaken betreffende, van 1619-1675, en vooral met betrekking tot den jare 1672. Folio-Portefeuille. (Allerbelangrijkste collectie, gekomen uit de Bibliotheek van *Jan Wagenaar*.)' welke verzameling bij de auctie der Handschriften, nagelaten door den Heer J. KONING (*Catal.* I.D. bl. 4. nr. 22) voor ƒ 40 gekocht was door Mr. J. SCHELTEMA; en uit zijne boekerij in de mijne is gekomen. En in die notul-bladen, die anders hier, en tot in 1675 toe, schier geen dag overslaan, ontbreken juist de dagen van 20, 21, 22 Augustus 1672 en wordt van den 23sten slechts eene andere kleine *nota* gevonden: dus ik wel geloof, dat het aldaar gedrukte uit die verzameling genomen is.

2.) Buiten dat Treurspel van *J. Oudaen*, bezit ik nog twee over dien zoogenaamden Broedermoord: een, getiteld N.V.M. *Tragoedie van den bloedigen Haeg ofte Broeder-moort* (enz.) *t' Hantwerpen gedruckt bij Claas Voorvechter in 't witte Hooft*[1]: vijandig tegen de de Witten en akelige poëzy; doch hunne en der hunnen denkwijze, en aan den anderen kant het mistrouwen en den haat der Gemeente tegen hen, vrij natuurlijk

[1] Ik bezit daarvan een druk in kl. 8° te Amsterdam bij de Wed. van *Gijsb. de Groot*, 1699; doch alwaar achter op den tytel een bericht is van *D. van den Dalen*, 1676, dat van dezelve al twee drukken waren uitverkocht. Dat zullen dan de twee zijn in groot 8° formaat, die ik ook bezit; de eene met plaatjes (die weinig beter zijn dan de poesie); de andere, zonder. De letters N.V.M. worden op den tytel der uitgave van 1699 niet gevonden.

uitdrukkende; - en een ander, van den zeventigjarigen rijmelaar FREDRIK DUIM. Amst. 1744[1].

3.) Er is een stukje: *Het swart Tooneel-Gordijn, opgeschoven voor de Heeren Gebroederen* Corn. en Joan de Witt. 1676 (zonder plaats of naam) kl. 8°. 72 bladz. behelzende, eerst een *Korte Beschrijving van 't Leven en ombrengen der E.E. Heeren gebroederen* C. en J. de Witt (12 bladz.) daarna: *Spiegel van Ondankbaarheid en wreetheit, vertoont in de mishandeling van de Heeren Gebroederen* de Witten, 72 bladz. alleruitbundigst beklag en lof. Maar in dit verhaal vind ik de bijzonderheid, die ik wel meermalen uit den mond van BILDERDIJK gehoord had, doch welke niet in zijn geschrift, en ook bij WAGENAAR en bij de meeste beschrijvers van den moord niet voorkomt; dat J. de Witt, uit de Gevangenis geleid, in plaats van fiks, ferm, en fier, tusschen de reijen door te gaan, achter de Schutters om had trachten heen te sluipen[2]: bl. 10 (*si num.*) ‘buy-

1 Hij zegt in zijn *Bericht aan de Lezer*, dat hij ‘een jaar, na 't vermoorden van de Witten, ter wereld is gekomen.’ Later, in 1745, gaf hij nog, *het Rechtsgeding van* J.v. Oldenbarneveld, R. Hoogerbeets en H. de Groot, *Treurspel*. In 1742 had hij gegeven *de Vlugt van* II. de Groot, *uit het Slot te Loevestein, Blijspel*; en liet straks daarop volgen (op 't voetspoor van Vondel in zijn *Jozef*, zegt hij!) *de drij Deelen van* Huig de Groot: *behelzende 's mans levensgevallen, na zijne vlugt uit het Slot te Loevestein, tot, en na zijnen doot. Het eerste Deel*, Blijspel. (Huig de Groot, *in 't Hof van Zweden*) 1742. - *Het twede Deel, Treurspel* (Hugo de Groot *te Rostok*) 1742. - *Het derde Deel, Treurspel*. (Hugo de Groot *te Delft*) 1743. Alles even fraai: het best er bij zijn de historische aanteekeningen, die men hier en daar vindt.

2 BILDERDIJK plagt te zeggen, ‘dat juist deze bangheid *J. de Witt* den dood gedaan had.’ Dit zou ik niet durven beâmen.

ten gekomen zijnde, meende Heer Johan achter, en niet tusschen de gewapende Burgers heen te gaan, maar wierd van eenige aangegrepen.' - Hetzelfde heeft ook FRED. DUIM, bl. 68, aldus berijmd:

Johan was d'eerste die beneên kwam, zocht te ontslippen
De handt der Burgerij, met achterom te ontglippen,
Maar een der Burgers greep onheus zijn opperkleedt,
En rukt hem in den rij.

Maar ook J. OUDAEN in zijn Treurspel geeft dit te kennen (bl. 93).

Heer Jan wierd onder 't Poortgewelf
Daar hij 't een weinig dacht t' ontwijken, aangegrepen,
En deerlijk voortgestuwt, *enz.*[1].

4.) Dat J. de Witt zijn natuurlijken dood niet sterven zou, was hem reeds vroeg voorzegd. Zie het *Leven* (enz.) hier boven aangeh. op bl. 237 (en V.D. HOEVEN, nabij het einde zijns werks). Ook de Heer J. SCHELTEMA vermeldt dit ergens in zijn *Staatkundig Nederland*, en vroeger J. LE CLERC, *Gesch. d. Vereen. Nederl.* IV Dl. bl. 230. - Dit kan dan mede aanleiding gegeven hebben, dat (gelijk althans in verscheiden geschriften dier dagen gezegd wordt) *J. de Witt*, ten tijde van zijn bewindvoeren, meermalen, wanneer men hem tegenwerpingen of zwarigheden maakte, zou gezegd hebben: 'ik draag op mijne schouders, waarmêe ik altijd afbetalen kan' (meenende, zijn' kop)[2].

1 Het is echter ook vermeld bij E. VAN DER HOEVEN II B. bl. 418 ond. aan van den Eersten, en bl. 366 van den Tweeden druk (men ziet, dat men bij het aanhalen van dit werk steeds den druk moet opgeven): 'Hij meenden wel achter de Burgers om t' ontkomen, maar zij sloten zich zoo digt tot malkander dat het hem onmogelijk was.'

2 *Waarlijk verhaal*, bl. 15 a; en ik heb het ook elders gevonden.

5.) In hetzelfde *Waerlijk Verhael* staat; bl. 15, het volgende: 'Hier nevens gaet nog een Prente van 't bovenverhaelde alhier voorgevallen, ende alsoo ghy daer in de lucht afgebeeldt sult sien twee Oyevaers, dient tot verklaringe van dien: Dat honderden van menschen eenigen tyd voor de voornoemde voorval hebben ghesien, ettelijcke dagen aen den anderen, twee Oyevaers vliegende van de Voor-poorte, en 't Hof op de Wippe van 't Schavot, ende van daer op 't huys van den Raad-Pensionaris de Wit, en soo wederom van daer op de Voor-poorte, en Wippe in 't ronde, sonder dat men eygenlijck wist wat 't selve te beduyden hadde, Als alleen den Hoogh-duytsen Doctoor HELVETIUS ghenaemt, los uyt seyde, dat de twee Broeders aldaar nog souden verschynen moeten; Waer op doenmael weynigh acht genomen werde.'[1]. Dat voorspook wordt ook vermeld in N.V.M. *Tragoedie van den bloedigen Haeg* (zeker een gelijktijdig stuk) tegen 't eind des vierden Deels (d.i. Bedrijfs). Als mede, in een *geschreven* verhaal, blijkbaar uit die zelfde da-

1 Die Doctor S.F. HELVETIUS, van Anhalt-Cöthen, was de Overgrootvader van den beroemden Franschen Philosooph van de 18 Eeuw, C.A. HELVETIUS. Hij heeft veel geschreven, in Latijn, Hoog- en Nederduitsch: Z. JÖCHER'S *gol. Lox.* (ook over zijn zoon, en kleinzoon). Zijne werken, hoe zeer *paracelsisch- helmontisch*, zijn niet ontbloot van schrandere opmerkingen; en ik vind reeds bij hem (Xistus Herbarum, d.i. *Lustige Wandeling der Cruyden*, 1664, bl. 59-64) voorbeelden van de wijze om beteekenende planten-namen in gesprek of geschrift aan te wenden, die ik meende oorspronkelijk te zijn van wijlen mijn geleerden vriend Mr. D.H. BEUCKER ANDREAE in zijne *Proeve van toespelingen met Planten-namen*, in mijne *Mnemosyne* XVIII (2e. Verzam. VIII) D. bl. 307-316.

gen, dat ik bezit: 'Twe Oyevaers, noyt te voren op de Wip geseten hebbende, hebben eenige dagen voor 't ongeval, dag op dagh te samen haer daer neergeset en twe Raven op 't huis van Jan de Wit.'

6.) (Dat geschreven Verhaal behelst ook deze bijzonderheid nopens de electie van den Griffier *G. Fagel* tot Raadpensionaris, welke, als men weet, ten eigen dage van die moord geschied was: 'dat op een nominatie gebracht waren, *Beverningk, van Beuningen, Fagel*; en de laatste werd verkoren; alzoo Jan de Witt dien uit politieke consideratie zeer aan den Staat had gerecommandeerd.')

7.) De schrijver van dit MS. verhaal zegt, 'dat hij maandags na den moord Tichelaar gesproken had: een man lang van persoon, spraaksaam, beleeft en van geen quade educatie. - Hem iets willende vragen, seyde (hy): ick ben liever (d.i. *liber*) en vrij gekent, ick heb vriend noch maegt onder de Rechters, mijn gemoet is gerust, en leest de sententie; 't is mij verboden voor als nu meer te spreeken.' Ook in dit gelijktijdig MS. verhaal staat de opmerking: 'Aenmerckens, dat de twee broeders mosten lijden, ter plaats daer voor desen *Buat* en *de Graef* geleden hadden (en dat al dit werk sonder commotie van oploop, toesluyten van huysen en d'een of d'ander gequetst, toegingh).' -

Doch ook zelfs in het verhaal van dat bedrijf, dat gezegd wordt uit den mond van den medepligtigen Zilversmid *Verhoeff* te zijn opgeschreven, en uitgegeven is in de *Gedenkwaardige Stukken* boven aang. en ook gebruikt door V.D. HOEVEN, getuigt deze *Verhoeff*, dat toen het scheen als of men den Raadpens. reeds op de Gevangenpoort-zelve wilde om hals brengen, dit door hem Verhoeff belet werd; zeggende: 'mannen! de schelmen moeten publyck sterven, soo als sy den goeden

Buat, die 't soo wel met den Prins en 't Lant meynden, hebben gedaen, soo oock den onnoselen van der Graeff, die beyde op 't schavot sijn gestorven, en soo sullen sy oock doen.' - Kortom, weinig zaken in onze Lands-geschiedenis schijnen mij zoo naauw en zoo blijkbaar als oorzaak en gewrocht samen te hangen, als het ter dood brengen van *Buat* en *J. de Graeff*, en van de *de Witten*: - en dat dit laatste niet door het Haagsche graauw, maar door de Schutterij, d.i. de gewapende Burgerij, gepleegd is, getuigt de *in dezen* geloofwaardige Schrijver van 't *Grondig Berigt van 's Lands ongeval*, v. 98, bladz. 90: ‘Het waren de Burgers, en niet rapaalje, die na eenige uuren in de wapenen gestaen te hebben, als met bedaerde zinnen den moord uitvoerden.’

8.) Afgrijsselijk en walgelijk is onder de pamfletten van die dagen en te dier gelegenheid, het getitelde: ‘de Hel in roeren, *ofte de verslagenheidt ende schrick van de onderaardsche Geesten, op de aankomsten van de twee geanatomiseerde Hollandsche Princen, alias* Jan *en* Kees de Witt.’ 1672. Doch zonderling is de traditionele gemeenheid en wreedheid in de zinnelijke voorstelling der helsche pijnigingen der zielen na den dood: want dezelfde verfijnde wreedheid van verbeelding komt voor in *Tundali visioen*, in het *Speculum historiale* van VINCENTIUS BELLOVACENSIS, uit de 13de eeuw[1]. En dat vele onzer Schrijveren, nog in de

1 De kennis aan dit visioen ben ik verschuldigd aan den verdienstelijken Verzamelaar der *Belangrijke verschijnselen van het Ziele-leven*. Deventer, 1836, bl. 202 v. (alwaar echter het een en ander te verbeteren is: want het verhaal staat bij VINCENTIUS niet L. XXVIII. c. 88; maar L. XXVII. c. 88-104; en het behoort niet tot het jaar 1494, maar 1149, - het jaar 1494 is dat der eerste uitgave van het *Speeulum* zelf).

laatste helft der 17de eeuw, in beschaafden smaak het niet verder gebracht hadden dan die middeleeuwsche schrijvers, bewijzen OVERBEKE, FOCQUENBROCH, SAL. V. RUSTING, S. DE VRIES, enz.

9.) *Nagedachten over het eeuwgetijde van het jaar* 1672 *benevens een net verhaal van de dood der Heeren* Jan *en* Corn. de Wit *op den* 20 *Augustus deszelven jaars, uit echte stukken bij één verzameld en op eene onpartijdige wijze in Dichtmaat gebracht, door* J. MARS. gr. 8°. 22 bladz. Niets bijzonders; maar elendige rijmelarij.

10.) Mr. J. SCHELTEMA zegt in zijn *Staatk. Nederl.* II D. bl. 510, Aant.: ‘onlangs hadden wij gelegenheid om eenen meesterlijk geschrevenen brief van O.Z. VAN HAREN te lezen, over het karakter van *Johan de Witt*. Ons bestek gedoogt geene geheele inlassching en daar wij in alles met hem niet instemden, geene wederlegging. Deze beklaagde zich bijzonder, dat bij den brand van het huis te *St. Anna* een brief van *Willem van Haren* [den ouderen] verloren was, waar in zeer vele kleine bijzonderheden aangaande de *Witts* leefen handelwijze gevonden werden. *Van Haren* (O.Z.) herinnerde zich nog eenige.’ - Deze worden dan daar vermeld, en verdienen daar nagezien te worden; doch uit dat werk, dat in aller handen is, mag ik ze hier niet uitschrijven. Maar hoe gaarn hadden wij den brief van O.Z. VAN HAREN zelf, en zijne beoordeeling van het character van *Joh. de Witt*; vooral ook, waar de Heer SCHELTEMA er niet mede instemde! Ik

heb welëer dezen geleerden Vriend gebeden, dien brief nog uit te geven in zijn *Mengelwerk*; waar die volkomen op zijn plaats geweest was (en waarbij de Heer S. dan zoo veel refutatie of tegenspraak voegen kon, als hij zelf wilde). Doch - S. had geen afschrift van den brief genomen; en scheen den brief niet te kunnen terug krijgen, of niet te willen vragen; en meldde mij niet, van waar hij hem gehad had. - In het belang onzer Geschiedkunde roep ik den bezitter op, en verzoek hem, dien *geheelen* brief aan mij ter uitgave te willen afstaan, of op andere hem verkieslijker wijze algemeen te willen mededeelen.

11.) Om inmiddels eenigermate, en zoo ver ik vermag, het Publiek voor dat gemis schadeloos te stellen, geve ik hier, uit een oorspronkelijk Handschrift, onder mij, en als wettig eigendom berustende; aanteekeningen van een voornaam Hollandsch Staatsman van de 18de eeuw, gelijktijdig aan O.Z. VAN HAREN, niet min aanzienlijk en Staatkundig, en in de *Hollandsche* zaken nog kundiger, dan hij[1]; de beide artikelen over *Cornelis* en over den *Raadpens. de Witt*, letterlijk zoo als ik ze er vind: - '*Raadp. de Witt*. Op de administratie van de Wit zijn verscheiden Critiques te maken: - onder anderen komt tot sijnen lasten:

1°. Het verlies van Brasil a. 1654: een soo notabelen tak van de Commercie, dat met het missen van dezelve, millioenen syn verlooren.

2°. Het versuymen van besetting te leggen in Munster. Het was in dien tijd met Munster gelegen, als nu met Embden. Die van Munster waren geneegen

1 Den Graaf W. BENTINCK VAN RHOON: over wien Z. SIEGENB. *Geschied. van de Leidsche Hoogeschool*, II. D. (T.) bl. 22, v. en TE WATER, CHALMOT, SCHELTEMA, en STUART, ald. aang.

besetting in te neemen van den Staat, en lieten hetselve aanbieden aan de Republicq. Het interest was ongetwijfeld, dit aanteneemen. Maar de Raadp. de Wit wees dit van de hand. De reeden daarvan gegeeven, was deese. De Swager van de Raadp. de Wit, was den heer van de Graaf Heer van Zuidpolsbroek. Deese had gereyst met den Bisschop van Munster in Frankrijk, en groote vriendschap met hem gemaakt. Om nu den Bisschop niet te desobligeeren, moest het interest van de Republicq gesacrifieert worden.

3°. De Acte van Seclusie van Cromwel bedongen, teegen het nageeven van de Acte van navigatie, bij het Tractaat van 1654. Siet de Propositien van Friesland van die tijd.

4°. De Conduite met relatie tot Carel II.

5°. Het Tractaat met Vrankrijk a. 1662.

6°. Het groot vertrouwen van de Wit op Vrankrijk, selfs na de Triple Alliantie.'

12.) '*Cornelis de Witt*. Dat den Ruwaart op den pijnbank is gebragt, komt voor als een ongehoorde wreedheid: maar het sal minder surpreneeren, als men considereert, 1°. dat zijn Crimen in die tijd gehouden wierd als een Crimen laesae majestatis. 2°. Dat hij vacilleerde in zijn verhoor met te ontkennen dat hij Tichelaar nooit gekent had; en 3°. dat een getuige in facie op een eed hem beschuldigde: en als men daar teegen confronteert, wat de Crimineele-ordonnantie vordert om te komen tot de torture: want dezelve, niet alleen de torture gebied, om de confessie te hebben, als een Regter in zijn gemoed overtuigd is: maar ook in supplementum probationis; seggende *een halve preuve met eenige indicien*.

Ik heb Mijnh. de Griffier hooren verhalen, dat hem voorstaat, op den dag dat de Witten gemassacreerd

zijn, eerst 5 à 6 schoten op de Poort gehoord te hebben; doen iemant gesien te hebben, “die een vinger had: en seide, dat is een van de vingers daar 't Edict mee gesworen is: als meede, dat op dezelve dag des avonds om 7 uuren alles in zoo grooten rust in den Haag was, als of er niets was gebeurt, en zulks terwijl de de Witten nog aan de wip hingen.’

13.) De *Mémoires* van den Franschen Diplomaat (of Intriguant) DE GOURVILLE[1] behelzen menige belangrijke plaats voor de Nederlandsche geschiedenis, tusschen 1665 en 1684. De schrijver had veel in Holland, vooral ook met *Montbas* en Prins Willem III omgegaan. Hij was ook bij *J. de Witt* geweest; doch niet te vreden over dit bezoek: en beroemt zich nu, dat hij *de Witt* zijn' val, en ons den Franschen oorlog van 1672, berokkend heeft. Het eerste, door bij het Congres te Breda de Engelschen, wien die vrede afgeperst wierd, een echt Machiavellistischen raad te geven, hoe zij hun wrok en wraak aan J. de W. zouden kunnen koelen; hem door vleijerijen eerst losser makende van Frankrijk; om aldus de gunst van Lod. XIV, die hem droeg, in misnoegen en wrevel te doen veranderen. (T. II. p. 7, 8, 13-17, 63, 64, 150.) - Het laatste, doordien hij opgemerkt, en aan het Fransche Hof (alwaar men het eerst ongelooflijk vond) ontdekt en bewezen had, het misbruik bij het leger van den Staat bestaande, van op de monsterrollen, een groot aantal manschappen en paarden te laten brengen, die niet aanwezig waren: wier soldyen door het land betaald, maar door de Of-

1 *Mémoires de* M. de Gourville, *concernant les affaires auxquelles il a été employé par la Cour, depuis 1642 jusqu'en 1698. Nouv. ed. revue et corr.* Maastr. 1782. 2 vol. kl. 8°. (of 12°.). - Vooral het tweede Deel komt hier in aanmerking.

ficieren geprofiteerd werden; die slechts zorgden bij de officieele monsteringen de regimenten *voor dien dag* volledig te hebben. (T. II. p. 60-63.) - Meer uit dezen Schrijver zal ik moeten bijbrengen tot de geschiedenis van *Willem* III.

14.) *J. de Witt* had uit zijne eigen beurs een jaargeld van ƒ 200 geschonken aan den kundigen, schranderen, diepdenkenden, maar armen Philosooph B. DE SPINOSA; die op zijn handwerk leefde, gelijk in de 18de eeuw J.J. ROUSSEAU. Hij schijnt zelfs daarvan een acte gepasseerd te hebben, en de Graaf *de* BOULAINVILLIERS, in zijn *Leven van* SPINOSA (p. 67)[1], verhaalt daaromtrent eene bijzonderheid, die den Wijsgeer, en ook de familie van *de Witt*, eer doet: ‘La conduite qu'il (*Spinosa*) tint après la mort fatale de M. *de Witt* est une nouvelle preuve de son desintéressement. Cet Illustre Ministre lui avoit assuré une pension de deux cens florins; il montra le seing de son Mècene aux héritiers de M. *de Witt*, qui faisoient difficulté de la lui continuer. *Spinosa* le leur remit entre les mains avec autant de tranquilité, que s'il avoit eu d'ailleurs des fonds considerables. Cette maniere desinteressée les fit rentrer en eux-mêmes, & lui accorderent avec joye ce qu'ils venoient de lui refuser.' - Meer bekend is het, dat Spinosa, gedurende het verblijf der Franschen te Utrecht in 1672, derwaard genoodigd,

1 *Vie de* Spinosa, *écrite par M.* JEAN COLERUS, *Ministre de l' Eglise Luthérienne à la Haye; augmentée de beaucoup de particularités tirées d'une Vie Manuscrite de ce Philosophe faite par un de ses Amis*; bij de (quasi-) *Refutation des Erreurs de* B. de Spinosa, *par* M. de FENELON, - le P. LAMI, - *et M. le Comte de* BOULAINVILLIERS. Brux. (Amst.) 1731. 12o. p. 1-150; ook bij de uitgave van Spinosa's werken, door den geleerden H.E.G. PAULUS.

door Stouppa en den Hert. van Luxemburg-zelf zeer beleefd onthaald, en er vrij lang opgehouden is; en, na het ombrengen der de Witten in den Haag teruggekeerd, in groot gevaar over die expeditie naar den vijand geweest is[1]. - Ik heb al gedacht, of hij ook die geheime onderhandelaar voor de Witt bij den Hertog van Luxemburg, waarvan boven bl. 230-234, kon geweest zijn? Doch dit kan niet wezen. 1°. Omdat Spinosa naar Utrecht verzocht was, toen de Prins *van Condé* aldaar nog commandeerde, (ofschoon 't onzeker is, of hij dien er nog aangetroffen heeft); de opening nopens dien Agent eerst aan den H.v. *Luxemburg* gedaan is: 2°. en vooral, om dat, indien de onderhandeling eenigzins gevorderd was, J. de Witt aan dien persoon eene openlijke zending door de Staten aan Koning Lodewijk had zullen doen opdragen (p. 232); waar toe Spinosa toch wel niet in aanmerking kon komen.]

Bladz. 35 r. 9. v. ond. 'een vrijen krijgsraad.'

(D.i. zonder leden uit de Regering; zonder Commissarissen van de Regering; en, die mag vergaderen naar goedvinden.)

Bladz. 38 (*Pieter de Groot*.)

[Hij moet Heer van *Vlooswijck* geweest zijn, en komt onder dien naam voor in een pamflet van dien tijd, *de ontdekte Ambassade*.]

Bladz. 42 (Luxemburg.)

[Geheel onderscheiden van de verzameling, getiteld *Campagne de Hollande en* 1672 (waarover bl. 229 en v.)

1 *Vie* etc. p. 67-74. Korter bij COLERUS, BAYLE, in V. SPINOSA Rem. G. en MORERI.

is de *Histoire militaire du Duc de Luxemburg, contenant le détail des Marches, Campemens, Batailles, Sièges et Mouvemens des Armées du Roi, et de celles des Alliés en Flandre: - par le Chev.* DE BEAURAIN[1]; welke mij uit de Koninglijke Bibliotheek in 's Hage gunstig ter inzage verleend is[2]. Ik meende aldaar veel te vinden over het jaar 1672, doch vond er bijna niets. Want T. 1, gaat over de *Campagne de* 1690; T. 2, over 1691; T. 3, over 1692; T. 4, over 1693, T. 5, over 1694. Maar het laatste gedeelte (T. 6) behelst: *Mémoires pour servir à l' Histoire du Marechal Duc de Luxembourg, depuis sa Naissance en* 1628, *jusqu' à sa Mort en* 1695. Hierin is *iets* over 1672 en 1673; doch in 6 pag. (22-28) en bijkans alleen over de affaire van *Woerden* (z. bov. bl. 235). Maar in dat Deel is opmerkelijk p. 36-38, de verdediging van den Hertog, door hem zelf geschreven, toen hij in 1679 in de Bastille zat, (alwaar hij maanden lang gezeten heeft,) onder beschuldiging van overspel, vergifmengerij, en tooverij! Van 1678 tot 1690 is hij buiten emplooi geweest; doch toen weer aangesteld zijnde, heeft hij in zijne laatste levensjaren zijn' Koning nog goede diensten gedaan. 'Sa mort fut le terme des victoires de *Louis XIV*,' zegt het *Nouv. Dict. Histor.* in V.[3].

1 (Vader van den genen die de *Histoire de la Campagne de M. lo Prince* de Condé (waarvan bov. bl. 228) beschreven had; en die zegt, zich dat werk van zijn Vader tot voorbeeld gesteld te hebben.)

2 (Doch in een compresser nadruk, *à la Haye*, 1756-1758, 6 Tomes in 2 Vol. 4° terwijl de oorspronglijke Parijssche uitgave in folio is.)

3 'Le Prince d'Orange disoit: "Ne battrai-je jamais ce bossu là!" - "comment le suit-il?" dit *Luxembourg* lors qu'on lui rupporta ce mot; "il ne m'a jamais vu par derrière," *Dict. Histor.* ald. - Een paar dergelijke trekken, de achting van Willem III voor de krijgskunde en dapperheid van Luxemburg uitdrukkende, staan aan het eind der *Memoires*, p. 130, 131. "Le mérite du Maréchal Duc fut si reconnu, si averé chez les Ennemis même de In France, que le Prince d'Orange son antagoniste, Prince d'ailleurs respectable pour ses qualités personnelles, ne pût se dispenser de lui rendre la justice qu'il savoit lui être dûe. Après le combat de Steenkerke, il avour ingénûment à quelques Officiers du Roi, faits prisonniers de guerre, que Mr. de Luxembourg avoit sur lui un terrible ascendant, & que dans toutes les rencontres, où il s'étoit agi de disputer avec lui la victoire, il avoit toujours en le malheur de succomber. Un Gentilhomme François, réfugié en Angleterre pour cause de Religion, & qui depuis lors s' étoit consacré au service des Alliés, se trouvant un jour à table avec ce Prince, ne cessoit d'appeller Mr. de Luxembourg heureux à l'occasion du gain de la bataille de Neerwinde. Le Prince, qui connoissoit beaucoup mieux que cet Officier les talens du Maréchal, ennuié de ces repitions, lui repliqua qu'il y avoit trop long-tems que la fortune favorisoit Mr. de Luxemburg, pour n'être que simplement heureux.
Enfin lorsque le bruit de la mort du héros de la France se répandit en Hollande & dans la Grande-Bretagne, ce même Prince, à qui il avoit été sl incommode pendant sa vie, dit à haute voix à ses courtisans: 'Messieurs, vous supposez sans doute que j'ai lieu de me réjouir de cette nouvelle; mais vous ignorez peut-être que je ne puis m'empêcher d'être sensiblement touché de la perte d'un si grand homme.'

Bladz. 43. *Aant*. 2.

(Het is twijfelachtig, of iemand, die geen militair is, wel vijandelijkheden kan uitvoeren; dewijl het volk niet tegen het volk, maar de Mogendheid tegen de Mogendheid oorloogt. De Burgers mogen hunne wallen verdedigen, ook in uitvallen post vatten: maar ten

aanzien van de Boeren is het quaestieus hoe ver zij de Dorpen verdedigen mogen; zoo ver als tot den ingang van het dorp, of verder? maar geen boeren mogen tegen militairen optrekken. De Balliuw van *Nieuwkoop* meende zich wel te kwijten; want hij was noch *militair*, noch *publicist*: maar het was dus niet vreemd dat Luxemburg de dorpen verbrandde; maar de wreedheden, die zelfs bij de Spanjaarden geen plaats hadden, waren onvergeeflijk).

Bladz. 44, 45. '*Pain- et- Vin.*'

Over de *Evocatie*. Quid sit? ubi locum habeat?

Scilicet in denegatione Justitiae

- depravata Justitiae administratione.

Quatenus *apud nos* recepta? - 't geval van Woubrugge.

Quod an applicandum ad *militares*?

Tandem, de *qualiteit* des Princen hier in.

(V. Verba *Cassii* apud TACITUM, omne magnum exemplum habet aliquid ex iniquo, sed quod publica utilitate compensatur.)

[Het is te begrijpen, dat het missen van een zoo schoone kans, om den Hertog van Luxemburg benevens een gedeelte van zijn corps in handen te krijgen; waarvan de gevolgen onberekenbaar konden geweest zijn - den Prins van Oranje woedend van spijt maakte: doch dit kon hem geen recht geven om het vonnis tweemaal te casseren. Maar 1. de aftocht van *Painet Vin* had te meer den schijn van verradelijke verstandhouding, althans begunstiging zijner Fransche broeders, om dat toen Luxemburg zich op marsch begaf, de dooi reeds was begonnen, en P. et V. dus had kunnen berekenen van hoeveel gewicht zijn welversterkte post, tegen een corps dat zonder geschut aankwam, zou kunnen zijn om den terugtocht af te snijden. 2. Het

schijnt in de daad, dat er thans een straf-exempel en een schrikbeeld noodig was, om door den indruk op onze Officieren (meestal nog creaturen van de *Wittiaansche* factie) gemaakt, terug te werken op de Franschen. De Schrijver van de *Campagne de M. le Prince* de Condé *en* 1674, de *Chev. de* BEAURAIN, erkent (in zijne boven bl. 228, v. reeds aangeh. *Introduction*,) ‘dat de Hertog van *Luxemburg*, dien stouten tocht over 't ijs, die hem tot Leiden en den Haag had kunnen brengen, niet had zullen ondernemen, indien hij niet gerekend had op de lafhartigheid der Hollanders; en dat zijne retraite, die *nu nog* ter naauwernood gelukte, *uiterst bezwaarlijk* (dat zal wel zijn, onmogelijk) zou geweest zijn, buiten de lafheid van den Commandant van de *Nieuwerbrug* (*Brood-wijn*, gelijk hij den naam getrouwelijk vertaalt; - misschien, om te verbergen dat het een *Franschman* geweest zij)[1].’

1 *Pag.* 41. ‘La gelée - favorisoit les projets du Duc de Luxembourg. Ce Général avoit formé celui de pénétrer en Hollande à la faveur des glaces. Il rassembla tout ce qu'il put tirer de ses garnisons, & forma un corps de dix ou douze mille hommes. Les Hollandois perdirent encore une fois la tête. Le Prince d'Orange n'étoit point avec eux. Ils lâcherent le pied par-tout. Bodegrave ne fut pas défendu; Swammerdam fit peu de résistance. Nieuwerbrug, poste excellent & essentiel, hérissé de retranchements & de fortifications, fut abandonné par le Colonel BROTT-WIN, qui, peu de tems après, paya de sa tête sa lâcheté. Il est problable que si la gelée eût durée, le Duc de Luxembourg auroit complettement rempli son objet, se seroit avancé jusqu'à la Haye, & auroit porté la terreur des armes du Roi jusqu'au sein de la Hollande. Mais le dégel survint presque dès le commencement de son opération. Il eut les plus grandes difficultés à surmonter. Son intrépidité ne s'en découragen pas. S'il n'eût pas apprécié la poltronnerie des Hollandois, elle eût peut-être été imprudence. Une neige très-forte, avant-coureur du dégel, l'accompagna dès le commencement de sa marche. Ses troupes eurent presque toujours à marcher dans la neige, ou sur des glaces qui plioient sous elles. Il crut trouver des canaux gelés qui ne l'étoient pas, & fut obligé d'y faire construire de mauvais ponts faits à la hâte. Un de ces ponts manqua, n'y ayant encore qu'une partie de l'armée de passée, & elle se trouva séparée & sans communication. Sans la lâcheté des Officiers Hollandois, & sur-tout celle du Commandant de Nieuwerbrug, la retraite eût été fort difficile; & même avec cette circonstance elle exigen toute la tête du Duc de Luxembourg. On renversa les retranchements de ce poste. Bodegrave & Swammerdam furent mis à feu & à sang. Tous les Historiens du tems nous font un affreux tableau des atrocités auxquelles le soldat s'y livra. La destruction de ces deux magnifiques Bourgs de Hollande, la haine du nom François, & la terreur des armes du Roi répandues de plus en plus dans le pays, furent à peu près les sculs fruits de cette expédition, qui fut très-courte.’

Bladz. 53, 54. (De drie Provintien).

[Z. over dit weder toelaten, BYNKERSH. *Quaest. Jur. publ.* Lib. I.C. 16; PESTEL, *Comment. de Republ. Bat.* § 24, en ULR. HUBER. ald. aang., en KLUIT, *Hist. d. Holl. Staatsr.* III D. bl. 389.]

Bladz. 55. r. 15. - 'Verklaard werd.'

(Deze omschrijving moest voorzien in het geval dat de Prins geen zoons, maar dochters kwam na te laten; op dat dan, wel niet de Dochters, maar de mannelijke nakomelingschap uit dezelve, mocht kunnen succederen.)

Ald. r. 18, 19. 'eeuwig edict - inclusie.'

(Dit was een *omineus* voorstel. Hoe kort had niet, ondanks alle genomen voorzorgen van bevestiging, het *eeuwig edict* van *J. de Witt* c.s. geduurd!)

Bladz. 62. (Wicquefort.)

[Zijn geval is breeder beschreven bij WAGENAAR. Van zijn werk *de l' Ambassadeur* is de beste uitgave, met verscheidene vermeerderingen, in twee deelen in 4°. te Amsterdam 1746. Dat werk is duidelijk en volledig, en telkens met voorbeelden uit de geschiedenis opgehelderd: doch alzoo WICQ. zich ook tot de Ambassadeurs rekende, en hun recht in zijn persoon geschonden achtte, wel wat partijdig voor de Gezanten. Van zijne, geheel (en men mag zeggen *authentiek*-) Wittiaansche *Histoire des Provinces unies des Pays-Bas* was de druk reeds aangevangen in 1670, doch bleef steken na zijne gevangenneming in 1675: en het eerste Deel kwam eerst in het licht in den Haag 1719; het tweede ald. 1743, fol. en zij brengt ons slechts, van omstreeks 1648 (den vrede te Munster,) tot het begin van 1658. Doch het vervolg bestaat in handschrift, tot 1672, ja in zeer enkele exemplaren tot het begin van 1676[1].

1 Zoodanige ken ik slechts twee: een bij den Heer Mr. L.C. LUZAC te *Leiden*, dat vroeger toebehoorde aan Prof. J. LUZAC; en een, aan *de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* geschonken door den Heer C. DE KONING L.Z. welke beide handschriften elkander wederkeerig aanvullen. De meeste exemplaren gaan slechts tot 1672. Het lotgeval van dat onuitgegeven gedeelte dier geschiedenis is mij bekend geworden uit de boven aangehaalde MS. Aanteekeningen van den Graaf BENTINCK *v. Rhoon*. Daaruit was mij gebleken dat er een afschrift van moest zijn te *Delft*: het welk ik dus, door de goedheid van den Heer Burgemeester dier Stad, een geruimen tijd ten gebruike heb gehad; en bevonden, dat het vollediger is dan het afschrift hetwelk de Koninglijke Bibliotheek in *'s Hage* bezit; doch niet, dan hetgene door mij gekocht is uit de Bibliotheek van wijlen den Heer VAN WIN.

De geleerde JACQUES BASNAGE, Fransch Predikant in 's Hage, heeft zich, in zijne *Annales des* Provinces Unies, die beginnen met de vredehandelingen van Munster, en eindigen 1678 (2 Vol. fol. 1719 en 1726), veel van WICQ. en ook van dat onuitgegeven gedeelte bediend. De Heer VAN WYN haalt dat mede aan in de Bijvoegs. op het XIV en XV Deel van WAGENAAR; doch erkent 's mans verregaande partijdigheid. - Ook BASNAGE, in de voorrede zijner *Annales*, erkent die hatelijkheid uit wraakzucht en verbittering ten gevolge zijner veroordeeling tot een eeuwigdurende gevangenis, onder welke hij het laatste gedeelte zijner geschiedenis schreef. Als twee andere redenen, waarom dat vervolg toen reeds niet meer in het licht gegeven kon worden, voert BASNAGE aan, den veranderden en ongekuischten stijl, en de onvolledigheid van het *toen* geschreven werk, wegens zoo veel dat naderhand eerst beter en vollediger bekend geworden was.

Hier tegen over staat evenwel, 1) dat de Geschiedkunde recht heeft op alle bestaande documenten (Voorr. bij het I.D. dezer Geschied. bl. XVI.) 2) dat een geschiedverhaal *gelijktijdig* beschreven door een bekwaam man, mede onder *de bronnen* der geschiedkunde geteld kan worden: welke nieuwe bijdrage men dan natuurlijk 3) nemen moet, in stijl en partijdigheid, zoo als ze zich bevindt. - Zoo dat, indien het Publiek de uitgave bekostigen wil van het nog ongedrukte gedeelte van WICQUEFORT, ik bereid ben, als tegenwicht (voor dat in dezen belangrijk gedeelte) aan BILDERDIJK, en ten bewijze mijner personeele onpartijdigheid, die te bezorgen met dezelfde trouw en ijver, als ik aan dit werk van BILD. betoone. Twee vijfde van het geheel ziet nog slechts het licht: evenwel, alzoo hier de zeer omslachtige *Documenten* wegvallen, die ver het

grootste deel der beide folianten der uitgegevene Historie vullen, zou één deel in folio, of 6 à 8 in gr. 8°, dit vervolg, over de achtien gewichtige jaren van 1651 tot 1676, kunnen bevatten.]

Bladz. 62 ond. aan, en 63 (P. de Groot.)

[De stukken van dit proces zijn uitgegeven door Mr. J. SCHELTEMA in het II D. 3 St. van zijn *Mengelwerk*: de *Eisch en Conclusie van den Fiscaal Mr.* JOH. RUYSCH *tegen* P. de Groot, bl. 21-52; het *Dupliek* van Mr. S. VAN MIDDELGEEST, bl. 53-222; en de absolutoire *Sententie*, bl. 223, 224. - Vooraf een Latijnsche brief van P. DE GROOT aan *Prof. Ph. van Limborch*, geschreven uit Antwerpen, d. 17 Maart 1673, met de vertaling. - Dat pleidooi van *S. van Middelgeest*, wordt door den Heer SCHELTEMA (en door anderen op zijn voetspoor en gezag) gegeven voor een belangrijk blijk en overblijfsel van de welsprekendheid voor de balie, bij ons voorgeslacht. De uitmuntende Rechtsgeleerde en Advocaat Mr. J.D. MEYER, heeft in eene openbare zitting van de Tweede Klasse van het Kon. Nederl. Instituut (in 1826) gezegd, ‘dat dit pleidooi meer den slechten smaak des tijds dan de echte welsprekendheid doet kennen’[1]: En voorzeker, het stuk is vol van bargoensche Stadhuisof praktizijns-woorden, en de toon zoo heftig en vinnig, als thans een fatzoenlijk Advocaat zich schamen zou tegen een Collega, en zich wel wachten zou tegen

1 *Eenige denkbeelden over de Welsprekendheid der Nederlandsche Pleitzaal*. Bl. 28-46 van het *Verslag van de Openbare Vergadering der Tweede Klasse van het Kon. Ned. Instituut van Wetensch.* enz. *gehouden - d.* 29 *Augustus* 1826. *Gedrukt en te bekomen te* Amsterdam, bij Pieper en Ipenbuur. 4°. (Bl. 29).

den Procureur- of Advocaat-Generaal bij het Hooge Gerechtshof, te pleiten.]

Bladz. 65. *Aanteek*. (Hertog en Broeder)

(Door het weigeren of verleenen van den titel, dien de Fransche Koningen gewoon waren aan de regeerende Hertogen van Lotharingen te geven, betwistte of erkende Lodewijk het recht van opvolging van dezen Prins, die nog niet had geregeerd, maar wiens onmiddelijke voorzaat hij uit deszelfs Staten had verdreven.)

Bladz. 80 r. 14. (de slag van *St. Denis*.)

Iets, over de verdenking van den Prins, dat hem de vrede wel reeds bekend zou zijn geweest.

De grond daar van: dat hij tegen de vrede was.

Dit is een assumtie in facto, die buiten geschil is.

Maar 't Enthymema onderstelt een thesis fundamentalis:

En deze kan om tot die Conclusie te komen geen andere zijn dan,

Universaliter: al wie tegen een vrede is, schendt ze moedwillig en opzettelijk, tegen eer, eed, en plicht.

En die deze thesis stelt, advoueert, dat hij het zou doen; en toont zich derhalve een booswicht, zonder eer of geweten. - En in zoo verr' concludeert de Loevesteinsche partij juist.

of

Particulariter: de Prins (individueel) is de man, om, met verzaking van eer, eed, en plicht, een gesloten verbond, dat niet naar zijn genoegen is, feitelijk te schenden en te verbreken.

En deze Major strijdt zoodanig tegen 's Prinsen karakter, die bij uitstek kiesch was op 't punt van eer en goede trouw, dat zij, die ze voort durft brengen, tegen 't voorhoofd springt.

[GOURVILLE, in *zijne Memoires*[1], legt den Prins een hoogst ongepaste en lichtzinnige taal ten opzichte dezer zaak in den mond, wanneer hij aldus schrijft: 'Je lui dis ensuite que le bruit avoit fort couru á Paris, que S.A. avoit la paix dans sa poche, quand elle avoit attaqué le poste de Saint-Denis. Il me répondit qu'elle ne l'avoit reçue que le lendemain; qu'à la vérité elle savoit qu'elle étoit faite; mais qu'elle avoit cru que ce pouvoit être une raison pour que M. de Luxembourg ne fût plus sur ses gardes; mais qu'au moins il prendroit une leçon qui pourroit lui servir une autre fois, & qu'il avoit considéré que s'il perdoit quelque monde, cela ne seroit d'aucune conséquence, puisqu' aussi-bien il falloit en réformer.' - Het zou een barbaarsche en schandelijke plaisanterie zijn, te zeggen, dat men er de lieden wel aan wagen kon, die toch afgedankt stonden te worden en hun bestaan te verliezen. Ik denk derhalve dat de Prins den Franschman de volle waarheid niet zal hebben willen zeggen; en ik geloof den Prins, wanneer die in zijn brief aan den Raadpens. FAGEL: 'voor God verklaart, niet dan daags na den slag vernomen te hebben dat de vrede gesloten was'[2]: doch ik meen dat men er bij mag be-

1 T. 2. p. 208: kort en onvolledig vermeld door V. WEN, *Bijv.* op WAG. XIV D. bl. 114; die ook een ander gedeelte van dat gesprek des Prinsen met GOURV. bijbrengt bl. 107. (Geen van beide plaatsen zijn in den Bladwijzer op de *Bijv.* en *Nalez.* aangehaald.)

2 V. WYN, op WAG. XIV D. bl. 114.

denken, niet slechts, hoe zeer, en met hoe veel reden, het sluiten van den afzonderlijken vrede den Prins tegen de borst was (z. BILD. *bl.* 81, 82); maar ook, hoe *Beverningk* met het teekenen van den vrede allen vergauwd had; waar tegen niet slechts toen te Nijmegen geprotesteerd was, maar waar over naderhand nog in den Haag questie was om hem te desavoueeren en de bekrachtiging te weigeren[1].]

Bladz. 106. ond. aan, 'De Prins had van jongs af zoo veel moeten verzwelgen.'

[- en ook leeren verzwelgen - en leeren veinzen. GOURVILLE, *Mem.* T. 2. p. 41, 42, (omstreeks 1668): 'Un jour étant avec lui au bout de sa galerie, la conversation roulant sur M. de With, je lui dis que tout le monde étoit persuadé que ce dernier étoit fort en garde pour l'empêcher de s'établir dans l'autorité qu'avoient ses pères, & qu'è la fin ils auroient bien de la peine à compatir ensemble. Dans ce moment, on l'avertit que M. de Witt & M. de Gueule, qui avoit été son Gouverneur, venoient pour le voir. Lui s'étant pressé pour les joindre, commenca par faire de grandes amitiés à M. de With. En m'en allant, je le regardai fixement, les autres ne pouvant me voir. Il me dit après qu'il avoit bien appereu ce que j'avois voulu lui faire entendre. Nous convinmes qu'il falloit qu'il en usât ainsi, jusqu'à ce qu'il vint un temps qui lui donnât lieu d'en user autrement. Je lui dis, en riant, qu'il en savoit beaucoup pour son âge.']

1 TEMPLE, *Memoires* p. 389-391 (*Sec. edit.* 1692); en uit hem reeds vermeld bij J. LE CLERG, *Geschied. d. Vereen. Nederl.* (Ned. vertal.) IV D. bl. 466. Bij WAGENAAR vond ik niets hier van.

Bladz. 108, ond. aan en bl. 109 (Willem III.)

[Dit is op eene uitmuntende wijze betoogd en in het licht gesteld in de *Disp. Histor. polit. inaug. de* GULIELMO III, *Principe Arausiaco, libertatis Europae contra dominationem Gallicam vindice*, van G. VAN HOGENDORP (waardige zoon van den grooten G.K. v. H.) Lugd. Bat. 1819, 8° 231 pag. - 'Als der Vernichtungs-Sturm losbrach, fiel nicht die Republik; aber durch den Fall von de Witt musste Ludwig selbst (so wollte es die Nemesis) in Wilhelm III. den Mann auf seinen Posten bringen, der ihm seitdem, wie der erste Oranier Philipp dem II., gegenüber stand. Aber wenn dieser nur für die Freiheit seines Vaterlandes kämpfte, so kämpfte Wilhelm III. - gleich unermüdet, und mit gleich wechselndem Erfolge, in dem Cabinet wie auf dem Schlachtfelde, - für die Freiheit Europas. Und er hat sie behauptet.' HEEREN, *Handb. der Gesch. d. Europ. Staatensystems*; 5 Ausg. 1830 I. Th. s. 221.]

Bladz. 117 Aant. 2. 'Wagenaar zegt' *enz*.

(Een blijk alweer dat W. noch van rechts-zaken noch van behandeling van Staats-zaken wist. - 'Men adresseert zich bij request aan den hoogeren regter, zegt zulk eene dispositie bij een' lageren gekregen te hebben en verzoekt mandament van appel. Dat mandament behelst bevel aan den Deurwaarder: die zich adresseert aan de partijen; en den succombant belast zich met zulk een vonnis niet te behoeven te behelpen; den ander, of het vonnis te laten varen, of zoo hij het wil sustineeren, op eenen bepaalden dag te verschijnen voor den Hoogen Raad, ten einde of het vonnis te sustineeren of aan hetzelve te renuntieeren, zoo als hij goed vindt. Dit mandament wordt

mede geïntimeerd aan den lageren Rechter, om dat vonnis mede te sustineeren, zoo hij goed vindt. Het antwoord van het Hof hierop is gewoonlijk ‘het Hof stelt partijen tegen partijen’, d.i. trekt zich de zaak niet aan. Het eenig geval waarin de Rechter eenig ander antwoord zoude geven, zou zijn, zoo hij, wilde sustineeren dat het vonnis niet appellabel was; maar dat is bij ons nooit gebruikelijk geweest.’)

Bladz. 119. Aant. 2 en 3.

(De Prins handelde eigenlijk onwettig, met eene keus te doen uit eene nominatie, door de minderheid van het Collegie, tegen die der meerderheid aan hem ingezonden. Maar evenwel handelde de Schout kwalijk en werd te recht in zijne bediening geschorst. Want het stond aan hem niet om te beoordeelen, of de Schepenen uit de wettige nominatie gekozen waren, en hij moest slechts zijn bevel in het zenden der verkiezing begrepen, executeeren.)

Bladz. 125. r. 5. (de *Refugiés*.)

Invloed hier van! vooral bij ons.

Karakter der Refugiés - hun gezindheid.

ten aanzien van de Godsdienst;

- ons Vaderland;

- Frankrijk;

Onderwijs der kinderen door Fransche Refugiés; - naderhand door Zwitsers. - Tot in onze dagen de Duitschè Filanthropinen opkwamen. - En 't gevolg daar van.

(De vluchtelingen werden bij ons juichend opgenomen: niet slechts uit liefdadigheid, en uit verkleefdheid aan den Godsdienst waarvoor zij leden en hun vaderland enz. verlaten hadden; maar ook om dat men

er voordeel in vond, als brengende zij hunne industrie mede, en door het oprechten van fabrieken enz. een bron die het geld van de naburen aan ons deed toevloeien.

Maar 1. men moet zich met Fabrieken niet te veel ophouden of daarin den voornaamsten tak van welvaart stellen; als verzwakkende het karakter, en den geest op den duur uitdoovende[1].

2. Zij brachten vreemde denkwijs en zeden mede. De jeugd moetende onderwijzen als kostwinning, gebeurde het dat zij nieuwe en vreemde beginselen inboezemden aan onze jeugd, maar gebouwd op de wuftheid van het Fransch karacter. Sedert werd de Fransche taal, zeden, *civilité*, en begrippen, algemeen en dit leidde weldra tot de verbastering der zeden in ons Vaderland, en van het ware oud-Nederlandsch-character. Naderhand werden de Zwitsers (*Suisses* en *Suissesses*) tot onderwijzers aangesteld, en brachten een geest van *insinuante* onderdanigheid mede; waarna de Duitsche *Philanthropen* alle beginsels van Godsdienst hebben uitgeroeid.

Maar wat had men dan met die vluchtelingen moeten doen? vraagt mogelijk iemand. Men had hen naar eene overzeesche Colonie kunnen zenden. Dáár hadden zij, wel is waar, eenen opstand kunnen verwekken

1 [Ik beken, dat men al licht meenen zou door de ervaring tot deze stelling geleid te worden: dat echter dit euvel geen noodwendig gevolg van het Fabriekwezen is, toonen in onze eigen geschiedenis, de herhaalde opstanden der *romuante* Vlamingen in de midden-eeuwen, en nog in de zestiende eeuw; welke lieden toch meestal uit den Fabriekstand waren. H.W.T.]

door hun' woeligen geest, en zich af kunnen scheiden van Nederland (de weg dien, vroeg of laat, alle Colonien opmoeten); maar zij hadden, hoewel de Colonie verloren geweest ware, toch de Natie-zelve niet geperverteerd, en om niet meer te zeggen, eene zucht tot veranderlijkheid en lichtzinnigheid ingeboezemd, die ontzettende gevolgen na zich heeft gesleept.)

Bladz. 126. Aanteek. (Burnets zeggen over *Willem III.*)

[WAGENAAR, na het vermelden van Willems dood, brengt dit zeggen van Bisschop BURNET aldus te pas: ‘Ook hield men hem voor zo uitmuntend in veele deugden, dat 'er geene plaats scheen te zijn voor eenig gebrek, welk hem, by 't gemeen, in veragtinge brengen kon. Zelfs heeft Bisschop Burnet geschreven, dat hy vry was van alle ondeugd, eene soort alleenlyk uitgenomen, welke hy egter zorgvuldiglyk bedekt wist te houden. Doch deeze schryver meldt niet, welke deeze ondeugd, of dit gebrek geweest zy: en 't staat ons niet vry, in eene zaak van zo veel gewigt, op gissingen van anderen, te bouwen[1].’

Men ziet, WAGENAAR zegt en gist niets bepaald; hij waarschuwt zelfs tegen alle gewaagde gissing. Doch door het overnemen van die ongelukkige uitdrukking van B., en die *niets-zeggende* aanmerking er bij te voegen, wekt hij den argwaan van elk Lezer op; en noopt als het ware een ieder, om, naar het denkbeeld dat hij zich van WILLEM III gevormd heeft, zich eene

1 *Vad. Hist.* XVII D. bl. 117.

ondeugd, en wel eene heimelijke en zware, te gissen[1].

Geen wonder dan, dat toen in later tijd, de personele kennis en naaste overlevering waren voorbijgegaan, maar de partijwoede onverzoenlijk bleef, ja steeds hatelijker en schaamteloozer wierd, men (alleen op aanleiding van dit *vague* gezegde van Burnet) stellig heeft durven schrijven, dat *Willem* een S ...., en BENTINCK-PORTLAND zijn *Ganymedes* was.

Dit is het zeker wat BILD. bedoelt, door ''t geen men verzekerd mag zijn dat niet in den Prins konde vallen' (bl. 126 ond. aan). In een Fransch MS. over WILLEM III dat ik bezit (gekocht uit de Bibliotheek van wijlen Mr. J. MEERMAN) wordt hem daarentegen galanterie met een der Hofdames zijner brave Gemalin ten last gelegd. Dit valt natuurlijk in een Fransch *chronique-scandaleuse*-Schrijver.

De Heer SCHELTEMA, in zijn *Staatk. Nederl.* II D. bl. 488, dat vreemd gezegde van *Burnet* almede vermeldende, voegt er bij, dat 'daarvan opheldering gegeven wordt in het *Mengelwerk der Ned.* [I. *Vad.*] *Letteroefeningen* 1796.'

Alzoo slechts zeer weinigen in staat zijn, die *Letteroefen.* van 1796 na te slaan, en de zaak van gewicht is, acht ik die opheldering hier volledig te moeten opnemen: -

De Heer R. ARRENBERG deelde ter gemelde plaats *eenige bijzonderheden* mede *betreklijk Willem den III, Koning van Groot Brittanje, en Erfstadhouder van Holland*, Bl. 645-649. Hij vangt dat artikel aan met de ge-

1 WAGENAAR zegt ook niet, wáár bij BURNET dat aanmerkelijk gezegde te vinden is: men behoorde de plaats zelve en in samenhang, te kunnen nagaan. - (Nog iets nader hierover in onze Bijvoegselen over Willem III, in 't algemeen.)

melde plaats van WAGENAAR, en voegt daarbij de aanmerking, hoe dat gezegde van *Burnet* aanleiding had gegeven tot zeer vele gissingen; doch bericht dan dat er ‘onderdaags’ (d.i. dus in of kort voor 1796) ‘in Engeland een Werk in 't licht gekomen was onder den tytel van *Anecdotes of some distinguished Persons*, waar in men, behalven eenige andere bijzonderheden van dien Vorst, ook eene aanmerking vindt op dat gezegde van *Burnet*:’ en laat dan het geheele artikel (naar het schijnt,) van dat werk over Koning Willem III volgen: ‘*Sir* JOHN RERESBY [l. *Keresby*] verhaalt, in zijne Memorien, de volgende Historie van Koning William:

‘Op een zekeren avond, gaf de Hertog van Buckingham eene maaltyd, op welke de Koning (Karel de II) den Prins van Orange sterk tot drinken aanzette. De Prins, die 'er anders een natuurlyken afkeer van had, was egter altijd, wanneer hy eens aan het drinken geraakt was, vrolyker en darteler dan iemand van zyn gezelschap, zoo dat hy zelfs destyds in het hoofd kreeg, om de glazen in te slaan van de vertrekken der hofdames, en er zou ingegaan zyn, indien men hem niet tegengehouden had.’

‘Bisschop Burnet heeft op eene schandelyke en onedelmoedige wijs, zyn patroon, en de patroon der vryheden van dit Land, beschuldigd van eene ondeugd, welke hy egter geheim houdt: ondertusschen is de ondeugd in het karakter van dien grooten man zoo wel bekend, dat men weet, dat dezelve bestaan heeft in het drinken van sterken drank[1]. William's lighaamsgestel natuurlyk zeer zwak, en nog veel ver-

1 ‘*Dram-drinking* staat 'er in het Engelsch, hetwelk eigentlyk wil zeggen: zoopjes drinken, klodderen.’

ergerd zynde door de overgroote vermoeijenissen van ziel en lighaam, nam hy toevlugt tot dit gevaarlyk en onvoldoend hulpmiddel, om zyne kragten te herstellen.'

[Hij voegt er bij:]

'William was, over het algemeen, zoo zwak, dat hy op zyn paard moest geligt worden; doch als hij 'er op zat, was er geen beter rijder dan hy bekend, zijne oogen glinsterden dan, en zyne natuurlyke koelheid scheen hem oogenbliklyk te verlaten.'

[Het overige van dat artykel heeft meer tot Willem III als Koning van Engeland, betrekking.]

Bladz. 128 r. 13 v. ond. 'den Erfprins van Denemarken.'

[Schrijffout van BILD. - Prins *George* van Denemarken, de Gemaal van Koningin Anna[1], was geenzins *Erfprins*. Hij was een jonger broeder van Koning Christiaan V.]

Bladz. 133-135 (de Pretendent).

[Men ziet, BILD. gelooft dat dit kind onecht en ondergestoken was; en vermeldt (aant. 2.) dat *Willem* en *Maria* de *materieele* bewijzen in handen hadden, dat de Koningin Gemalin van Jacobus II niet van een kind bevallen was geweest. Zoo ook HUBNER in zijne *Geneal. Tabellen*, en vele andere Schrijvers.

Thans is de algemeene meening anders, en voor de echtheid, en dus wettigheid, der *Pretendenten*-familie: welke eerst in deze laatste jaren is uitgestorven; en

1 Deze vruchtbare *Koningin* ANNA maakte een volkomen contrast met de *Maiden-Queen* ELISABETH, van ongeveer eene eeuw vroeger. Zij bracht *negentien* kinderen ter wereld; welke echter alle vóór haar stierven.

waardoor dan eerst George IV de eerste *legitime* Koning van Engeland uit het Huis van Hanover zou geweest zijn.

Het is hier de plaats niet om te onderzoeken, of het waar is, dat Willem III, en naderhand Anna, de echten wettigheid van den Pretendent erkend, en hem tot de opvolging in het Rijk zouden hebben willen bevorderen[1]; noch ook, of het noodig, en zeer staatkundig was, dat George IV een Koninglijk praalgraf voor de uitgestorven Pretendenten-familie in de S[t]. Pieters-kerk te Rome stichtte? - Ik merk hier slechts aan:

1.) Het zou mij smarten voor het character der uitmuntende Vorsten *Willem* en *Maria*, indien zij, bij het handhaven der edelste zaken, de Protestantsche Godsdienst, en de vrijheden van Engeland, de schuld op zich geladen hadden, van tegen beter weten aan, hunnen Koninglijken Vader valschelijk van zoo gruwelijk eene *falsiteit* en verraderij der Natie te beschuldigen. - Het was zelfs niet noodig: de echtheid van het pasgeboren Erfprinsje plechtig erkennende, had men *Koning Jacobus*, als belager en schender van de rechten van de Natie, als *desertor* enz. enz. onbevoegd kunnen verklaren tot de uitoefening der regeering; *Willem* tot Koninglijk-Regent en Voogd van den jongen Koning; en eischen dat deze naar Engeland gebracht wierd, om

1 (BILD. dit laatste erkennende, schreef het daar aan toe, dat het in leven gebleven ingeschoven kind, tot moeder zou gehad hebben een natuurlijke dochter van Koning Karel II; en dus aan *Anna* nader verwant geweest zijn dan de Duitsche tak van *Brunswijk-Hanover*. Doch de Pretendent was in allen gevalle zeker een aangenomen (*adoptif*) zoon van den Koning haar Vader; en zij kon dus, in hare denkbeelden van legitimiteit en Vorstelijke macht, hem tot den troon gerechtigd achten boven de Hanoversche afstammelingen van Kon. Jacob I.)

aldaar in den Protestantschen Godsdienst opgevoed te worden; of hem, in het Roomsch Geloof volhardende, onbevoegd verklaren tot het *oefenen* van zijn legaal en (zoo gij wilt) *Goddelijk* personeel RECHT.

2.) De Geschiedenis krijgt veelal door verloop van tijd in vele punten een geheel andere gedaante. Dit geschiedt dikwijls, door dat de waarheid eerst later aan den dag komt of zich kan doen gelden: doch het tegendeel gebeurt ook, dat men de gelijktijdige berichten ter zijde stelt om plaats te maken voor opgevatte *opiniën*. De stukken van dien tijd lezende, schijnt men te moeten erkennen, dat er zeer zwakke gronden voor de echtheid van dat Prinsje van *Wallis* aangevoerd, en dezelve zeer krachtig wederlegd wierden[1].

1 *Naeuwkeurigh bewijs van den Koning van Engelandt, over de wettigheydt van den Prins van Walles, bestaende in veele verklaringen door eenige Lords, Edelen, en Domestijcquen. Verleent ten overstaen van alle de Presente Hartogen, Geest- en Wereldtlijcke Pairs van het Rijck. Uyt het Engels vertaeld, en met consent van sijn Majesteyt. Gedrukt na de copy tot London.* [Daartegen:] *Een volkomen antwoort op de Depositien, en alle de andere Pretensien en Argumenten, hoedanig sy ook zyn, wegens de geboorte van den Prins van Walles, waar in de lose en doorsteken handeling daar van ontdekt, en 't gantsche desseyn met de maniere van 't uytvoeren deszelfs ten toon gestelt wort. Waer by gevoegt is een curieuse Aftekeningh van de platte gront van St. James Paleys, verbeeldende de plaets alwaer men sekerlijk gelooft dat de rechte moeder verlost is; beneffens de particuliere deuren en passagien waer door het kind na de Koningins slaapkamer gevoert is. Uyt het Engelsch vertaalt, en na de Originele copy van Londen gedruckt. Tot Amsterdam, by W. de Coup en compagnie, 1689. - De nieuwmodische getuigen; over de geboorte van een nieuw-modische Prins, of een wederlegging van het so genaamde nauwkeurige bewijs van den Koning van Engeland, aangaande de wettigheid van sijn gewaande Prins van Wallis. Waar in de ydelheid en valsheid van het gemelde bewijs ontdekt word, uit de eigene woorden der getuigeu, door de onbequaamhoid van de meeste, en de onweerdigheid van sommige Getuigen, om Getuigenisse der waarheid te geven, de selfstrijdigheden in hare verklaringen, en verscheidene aanmerkelijke omstandigheden. Door Ericus Walten, in 't jaar 1689. - Brief van Pater la Chaise, biegtvader van den Koning van Vrankrijk; aan Vader Peters, biegtvader van de Koning van Engeland; behelsende een geluk-wenschinge over het inventoren en maken van den jongen Prins van Wallis, nevens eenige politieke aanmerkingen over deszelfs afkomste, dragt en geboorte. Waar bij gevoegd is, de hedendaagsche Litanie der Protestanten in Engeland. Gedrukt onder de pers, by den drukker, die 't gedrukt heeft, en is te bekomen, by de boekverkoopers die 't hebben. Anno 1688 zijnde 't jaar des bedrogs. - Antwoord van Vader Peters, biegtvader van den koning van Engeland, aan Pater la Chaise, biegtvader van de Koning van Vrankrijk op desselfs brief van den 10 Julij 1688, behelzende al de particulariteiten van het inventeren en maken van den jongen Prins van Wallis, neven enige andere politieke saken. Waar by gevoegd is, de beschrijvinge van een kermis in de hel, over de aangename geboorte van dien nieuw-modischen Held, en de grote Hope die men aldaar hoeft, op de progressen, die hij onder de bestieringe der Jesuitten, tot bevorderinge van het Rijk der duisternisse, sal doen. - Gedrukt onder de pers, by den drukker die 't gedrukt heeft, en is te bekomen by de Boekverkopers die 't hebben. Anno 1688, zijnde het jaar des bedrogs. - Le batard decouvert, ou pleine & entiere Demonstration que le prétendu Prince de Galles, étoit Fils de Mademoiselle Marie Grey, prouvée d'une maniére incontestable, par des lettres en original de la derniére Reine et d'autres, & par les depositions de plusieurs personnes de merite & d'honneur, qui n'ont jamais été auparavant publiés; & une Relation particuliére de l' Assassinat de Mademoiselle Marie Grey à Paris. Recommandóe humblement à la considération des deux Chambres du Parlement.* (*par* W. FULLER.) *A Londres. 1702. 12.*

3.) In Frankrijk-zelf schijnt men niet overtuigd geweest te zijn van de wettigheid van dat Prinsjen. Ik haal hiertoe niet aan het werkje: *Lettre écrite de Cologne, à un habitant de Londres, sur le Memoire presenté à Monsieur Vernon, Secretaire d'Etat du Roi d'Angleterre, de la part de la France par Monsieur Poussin. Enrichi de Medailles. A Cologne, chez Pierre Marteau*, 1701. 12°; alwaar p. 12, 17, 26 enz. sterke plaatsen in dezen zin voorkomen: want het is mogelijk, dat dit boekjen door eenen *Refugié* of anderen Huurling geschreven is.

Maar in de *Lettres historiques et galantes* (van Mad. DU NOYER) vindt men T. I p. 419, een spotachtig versje van de Prinses van *Condé* (Dochter van Lod. XIV en *Mad. de Montespan*) dat aldus luidt:

Pour le Roi Jaques, sur l'Air de *Lampon*.

A Jaques, disoit Louïs,
A Jaques; disoit Louïs,
De Galle est-il vôtre fils,
De Galle est-il vôtre fils?
Qui, dit-il, *ne vous déplaise*,
Comme vous de Louïs Treize[1],
Lampons, lampons.]

Bladz. 137. na r. 7 bij te voegen.

Men moet ten dezen aanzien aanmerken, dat door de woelingen tevens van Frankrijk en van Koning Ja-

1 De Koningin Gemalin van *Lod.* XIII. was lang onvruchtbaar: eindelijk werd na menigvuldige gebeden en geloften, door de bijzondere gunst van de Lieve Vrouw van *Lorette*, Lod. XIV. geboren; van wien door velen de Cardinaal *de Richelieu* voor de eigenlijke vader wierd gehouden.

cobus, die den Keizer gepoogd hadden in hunne maatregelen te trekken, de Regenten innig beducht waren geworden voor eene uitroeiing der Protestantsche Godsdienst. Dit woog bij gemoedelijke Christenen zwaar. Anderen waren door de vervolging der Protestanten in Frankrijk tegen Lodewijk XIV ingenomen, door den invloed die deze vervolging op den koophandel had, door het verlies en den ondergang van ontallijke korrespondentien, die veelal met de Hervormden gevoerd werden; en de klachten en berichten van zoo vele duizenden vluchtelingen als hier te lande heengevloeid waren, die de afgrijslijkste wreedheden ondergaan hadden of ten minsten verklaarden ondergaan te hebben, of niet dan met levensgevaar ontsnapt te zijn, werkte op het algemeen, groot en klein, en bracht een soort van afschrik voor Frankrijk voort, waar door men niet denken kon om het aan te kleven. - Van daar die zoo groote verandering, die men niet aan het zinken der Aristocratie moet toeschrijven (schoon deze inderdaad bij het verlies van haar grooten steun, buigen moest) maar aan de onmogelijkheid om Frankrijk te blijven aanhangen, en - bij velen, om als van twee kwaden 't beste kiezende. zich dan nog liever wat naar den Prins te voegen, dan in Fransche handen te vallen.

Bladz. 143. (het afzetten van *Jac.* II.)

Quid juris?

Deze Consequentie adsumeert een *pactum commissorium*.

Dit WAS *er niet*, ERGO: falsa est conclusio.

Maar WAS het er niet misschien implicitè?

Die zegt: 'op die voorwaarde geef ik u de regeering;' zegt die niet, 'anders, NIET?'

Die zegt: 'aan die voorwaarde onderwerp ik mij;'

vervalt diens regt uit het pactum niet, met de verbreking der voorwaarden?

Ita docent. -

Maar niet altijd is dit waar.

Animadvertenda hic sunt duo.

1°. Of de regeering ALLEEN gegrond is op dat pactum? dan wel, aliunde competeert?

(in 1° casu rectè.

2° - superest jus imperandi, e.c. ex nativitate aut hereditate.

Dan mag men *dwingen tot observantie der voorwaarden*: - maar meer niet.)

2°. Of 't aangegane contract dissolubel is, dan niet?

(En dit komt in aanmerking; bij misbruik b.v. van *vaderlijk* gezag:

Mannelijk gezag:

Ook *Potestas herilis*.)

Si me audis: Jacobus was *niet vervallen* van 't Rijk.

Maar een 2de vraag is, of hij 't afgestaan had?

Dit had hij niet *verbis expressis* gedaan.

Maar - *factis*?

't Heeft daar veel van. Vooral de daad van het Rijkszegel, niet mêe te nemen, nog aan iemand ter bewaring te geven; maar weg te smijten in de rivier.

Met dat al, was er de praesumptie zekerlijk tegen.

Men had dus den throon niet open moeten verklaren, maar den Vorst moeten dwingen om anders te regeeren en volgens de constitutie.

Of, ten uiterste, een *Regent* kiezen, om in zijn naam te regeeren;

maar niet een anderen *Koning* in zijn plaats.

Een groot gedeelte der Geestelijkheid schijnt ook wel met den Primaat begrepen te hebben, dat de beste

weg was, den Koning onbekwaam tot de regeering te verklaren, en den Prins van Oranje als *Custos regni* te verkiezen, om haar in 's Konings recht te voeren.

Bladz. 165. Aant.

(*Ridder*, zoo als het daar staat, is die met een ridder-orde begiftigd is: doch 't was een fransch *Chevalier*, d.i. een jonger zoon uit een adelijk huis van hooger titel.)[1]

Bladz. 170 r. 14. (*Halewijn*.)

Q^r. had de zaak niet in ordinair proces uitgemaakt moeten worden?
Ita videtur, quia de qualitate facti dissentitur.
Sed non omnis controversia ordinario processui locum facit; scil. quod in jure certum est, non facit:
restringitur regula ad duos casus:
1°. Ubi qualitas in incerto est, ob circumstantias in admisso;
2°. Ubi qualitas in incerto est ob incertitudinem aliquam in jure.

Q^r. porro, an (quod putabat Rex) mitior poena fuerit pro admisso?
Non puto: propter bonam fidem;

1 [Ik geloof wel dat de berisping juist is: doch tot verschooning van WAG. dient, dat *Chevalier* eigenlijk *Ridder* beteekent; en dat hij ons, vooral in de Land-provincien, *Ridder* dikwijls gebruikt wordt voor *Edelman* of *Jonkheer*. Zelfs in ons tegenwoordig Staatsrecht, worden de namen van *Edelen* (collectif) of *Ridderschappen*, synonym gebruikt (*Grondw.* IV. Hoofdst. I Afd.); en heeten de vereenigingen of corporatien der Edelen ‘de *Ridderschappen* in de Provincien’ (*Staats-Alman*. 1830. XVII Hoofdst.)
H.W.T.]

et 2°. - vagam Juris publici notitiam quae tunc obtinebat.

[Ik vind dit in een zeer goed excerpt-dictaat (van wijlen den Heer M^r. N. CARBASIUS) aldus ontwikkeld:]

(De vraag ten deze is, of de zaak niet in ordinair proces had moeten behandeld worden, omdat HALEWYN ontkende dat het misdaad was? dit nu schijnt uitgemaakt, door eene Memorie van den Hoogen Raad in het geval van den Raadsheer van der Mieden gesteld, en te vinden bij VOORDA, *Crim. Ordonn.* eene memorie die altijd in re dubia wegens hare voortreffelijkheid eene volstrekte autoriteit is geweest.

Hetgeen in deze memorie gevonden wordt, op HALEWYN toegepast zijnde, zoude men ook hier in de zaak van HALEWYN kunnen zeggen, dat er dissensie over het fait was: maar ten onregte; want een ieder kan wel bijbrengen, dat het door hem bedrevene, geene misdaad is; maar het komt er op aan, of het vatbaar is voor gezonde twijfeling; en zoodanig was de misdaad van HALEWYN niet: want nemini jus ignorare licet. - Alleen dan kan hetgeen onvatbaar is voor gezonde twijfeling in ordinair proces gebragt worden:

1°. Als de qualitas facti in incerto is, het zij ex indole facti, het zij ex accidentibus; b.v. qui aliquem interfecit, dicat se ex casu necessitatis id fecisse.

2°. In casu quo jus incertum est: dan, al is het factum erkend en geverifieerd, moet de delinquant ontfangen worden in ordinair proces; want de quaestio juris wordt aangebracht intra legitimos tramites juris.

Willem III meende dat de straf van HALEWYN te ligt was; me judice had hij daar ongelijk in, want:

1°. HALEWYN considereerde deze daad niet als mis-

daad, handelde ter goeder trouw, en het komt hier zeer in aanmerking, of hij ex ignorantia juris ter goeder trouw handelde.

2°. De kennis die men in dien tijd van het Jus publicum had, was zoo verward, en onbepaald, dat het niet te verwonderen is dat een regent van een Stad dus dacht.)

Bladz. 171. (de slag bij *Landen*.)

(Deze slag viel ons ten nadeele uit; doch het bleef ons voordeelig denzelven geleverd te hebben. Anders hadden wij denkelijk Luik en Maastricht verloren, en den vijand op onze grenzen gehad. Nu nam hij alleen Charleroi. Het is een militair *paradox*, maar toch waar, dat een verloren veldslag soms niet min voordeelig is dan een gewonnene; om dat *a*) de overwinaar niet altijd zijne overwinning goed gebruikt; *b*) hij dikwijls in den gewonnen veldslag zelf zeer verzwakt wordt; en *c*) de overwonnen Veldheer toch een nuttige diversie gemaakt heeft.)

Bladz. 174, r. 2 v. ond. 'De Maarschalk *de Villeroi*'.

Van dezen zong het Parijssche straatliedje:

Villeroi, Villeroi
A fort bien servi le Roi ...
Guillaume, Guillaume.

Bladz. 186 laatste ged. en 187 r. 1-6.

[Dit is de ongelukkige *Clausula Art.* 4 *Pac. Ryswic.* die naderhand steeds een twistappel in het Duitsche Rijk geweest is. Men zie al de latere schrijvers over de Duitsche Staatsgeschiedenis en Staatsrecht; in 't bijzonder, PÜTTER *Histor. Entwickel. der heut. Staatsverf. d. Teutsch. Reichs* II. Th. (3 Ausg.) s. 300-306.]

Bladz. 194, 195. (*Anjou's* opvolgen in *Spanje*.)

Q^{r}. de Jure 1°. Obsteerde de renunciatie van Maria Theresia, aan hare kinderen?
Zeker.
En dit was *in confesso*: want anders had de Daufijn moeten succedeeren.
2°. Kon een Testament hier iets afdoen?
Quod pendet,
an regnum patrimoniale fuerit, nec ne?
Si prius, testamento locus esse putatur.
Si posterius, non est.
At sit:
tunc fideïcommissum induxit Philippus IV, in favorem domus Austriacae, eaque deficiente, Sabaudiae,
cui per Carolum II derogari non potuit. -
Sed unde omne testamenti jus? - a jure Civili:
et a jure Canonico.
Certe nullum est jure Naturae ae Gentium, in quibus sola successio est pactitia. -
Dein non tantum renunciaverat Maria Theresia, sed et Delphinus pro se ac liberis suis.
Obj^{r}. renunciasse juri quod esset,
non, quod obveniret.
Resp. 1°. nullum jus ex testamento obvenire potuisse ob praedicta.
2°. Explicandam esse renunciationem ex mente contrahentium, quibus id agebatur ne stirps Francica in Hispanias succederet.
Ergo perfidè hic agebatur a Gallis,
qui legi pacti initae fraudem fecerunt.
[Aldus ontwikkeld in het zelfde *excerpt-dictaat*:]

(Maar obsteerde tegen dit alles de afstand van Koningin Maria niet? Deze obsteerde zeker: - En kan wel een testament hier verder iets afdoen? Het komt hier in aanmerking of het was een regnum patrimoniale of usufructuarium. In 't eerste geval: an testamenta sunt Juris Naturae? en dit meenen wij ontkennend te kunnen beantwoorden: dus zijn zij ook niet Juris Gentium. Maar al eens gesteld, dat hier een testament iets af kon doen, dan had Philips IV bij testament een fideicommis geïnstitueerd ten behoeve van 't huis van Oostenrijk, en zoo dit ontbrak, ten behoeve van Savoije: waarom dus Karel III niet van de kroon kon verstoken worden. Voorts had Maria niet alleen gerenuncieerd; maar eenigen tijd later had de Dauphin voor zich en zijne kinderen hetzelfde gedaan. Maar Frankrijk zeide, hij had gerenuncieerd aan het recht dat hij had, niet dat hij krijgen kon: doch, 1°. kon hij geen recht uit dit testament krijgen; en 2°. omnia pacta explicanda sunt ex mente contrahentium: nu was het doel hier, dat geen persoon uit het Fransche huis in Spanje zou succedeeren; dus werd door Frankrijk en Spanje zeer trouweloos gehandeld.)

Bladz. 199. aant. - ‘Een fauteuil’ enz.

(Bij gelegenheid van een mondgesprek met Fred. I op Pruissich grondgebied, in een vertrek waar slechts één armstoel was, nam *Willem* III dien *sans façon* voor zich, gelijk hij hem, en als ouder Koning, en als gast, toekwam. Doch de kleingeestige *Frederik* nam het voor eene beleediging, en vatte er vuur en vlam op.)

Bladz. 200 aant. 1. ‘'t onderscheid in den titel.’

(De Keizerlijken noemden *Phil. V* in al hun geschriften *Roi des Espagnols*; maar hun *Karel, Roi d' Espa-*

gne). [En dus schijnt BILD. het een bijzonder Goddelijk bestel te achten, dat de onwettige Heerscher *Napoleon*, zich geen Keizer *van Frankrijk*, maar *der Franschen* noemen deed: - en dit zou men dan ook kunnen aanmerken ten opzichte van *Louis-Philippe*, in betrekking tot *Louis XVIII* en *Charles X*. - Doch ik twijfel, of deze fijne onderscheiding ook *publicistisch* gegrond zij. De Russische absolute Monarch noemt zich '*Keizer* en Alleenheerscher *aller Russen*;' en bedoelt hier door zeker niet iets anders of iets minder, dan als of hij zeide: 'van *geheel het Russisch Rijk*.']

Bladz. 201 r. 3 v. ond. 'struikelde zijn paard.'

[Het schijnt in een mollen-gat getrapt te hebben. Op een 8° *blaadjen* van BILD. vond ik:]

'De Engelsche Jacobiters dronken: *to the little gentleman in black velvet who did such service in* 1702[1], WALT. SCOTT, *Waverley*, Vol. 1 p. 102. Dit beteekent den MOL, over wiens aardworp Kon. Willems paard struikelde.' [Volgens anderen was 't een Konijn-hol. Z. de *Nal*.]

Bladz. 204. aant. 1. (Witsen.)

(Het was een domme observatie, indien WITSEN daar iets vreemds in vond: maar noch erger, zoo men daarin een trek van een valsch bedekt character wilde vinden. Het was de Engelsche spreekwijs, die *Willem* zich eigen had gemaakt. Het behoort tot de Engelsche Staats-etiquette en -instellingen, dat de Koning nimmer een' zijner onderdanen iets rechtstreeks weigert: hij zegt: 'ik zal dat in overweging nemen;' - en

1 [Op de gezondheid van het in zwart fluweel gekleed jonkertjen, dat de goede zaak in 't jaar 1702 zulk een grooten dienst bewees.]

dan weet elk wat dat beteekent. Zoo ook de officieele term wanner de Koning een voorslag van het Parlement verwerpt; in 't Fransch, dat in zulke *solemnes formulae* steeds de *curiaal*-taal is: *le Roi s'avisera*[1].)

Ald. aant. 2. De standbeelden.)

[Dat te *Dublin* is onlangs op nieuw vermaard geworden, door het daar aan gepleegd geweld: - over het te Middelburg voorgeslagene, Z. WAGEN. XVII D. bl. 117 v. Ik geloof dat hier op betrekking heeft de spotprint, die op het erf der Abdij te Middelburg, een standbeeld vertoont op een hoog pedestal, *Oldenbarneveld*, vertrappende *Maurits*.]

[Nu nog het een en ander betreffende *Willem III*.

1.) In blaadjens van jaar 1672 wordt aan zijne tegenpartij verweten, dat zij den jongen Prins veelvuldige lagen gelegd had om hem van kant te helpen. *Ontknoopinghe van den valstrick, van S.H. den H. Prince van Orangie, voor hem geleydt van sijner jeugt af, tot dese huydigen tydt toe*. 1672, bl. 4: ‘men vindt het teere Suygelings voedsel tot tweemalen toe soo bestelt, dat daer een Hondt van barstede’[2]. - Nog ald. p. 4

1 [*Van dáár* dan ook dat zelfde formulier van beleefde weigering, tusschen den Koning en de Staten-Generaal in onze *Grondwet*, Art. 110, 112, 118.]

2 Breeder, in het *Decreet der Loevosteynse Vaders ontdeckt* enz. 1672. bl. 3, 4: ‘dit sprakeloose kint jaeghde in hun vroegende gemoederen, soo een timiditeyt en vreesen, datse het zijn doodt beschoren: de toelegh misluckt, want de Voester te schrander, besteet de vergift pap aen een hondt, die in plaets van 't kint de reys aen nam, dus socht men 's Lands behoudt in de wiegh te smooren.’

'Des Princen hert schijnt jokende, om het selfde te verquicken, weshalve men uyt-rijdt met Karos en Paerden door Hagen en Wouden, om de jonkheyt door 't aenschouwen, en aengenaemheyt van de Groene Landsdouwen als op te queeken, maar 't schijnt de Slange most met sijn angel weder steken, de Prins met Karos ende Paerden, beuytelt in 't water van die Brugge, dewelke door Satans Kunst was los ghemaekt, om alsoo den Jongen Telgh door overvloed van vochtigheyt te dempen: maer Gods hand die was te Krachtig, die rukt hem hier uyt, en bewaart hem alsoo, tot spijt van deze drommel-schaer, tot een Overste en Voor-ganger van zijn Volk.' - En nogmaals *ald.*; 'De Jacht-lust van Sijn Hoogheyt gaf sommige moet en coeragie om het aengeporde werk uyt te voeren, maar t' elkens misluckt, mits het verradende oogh, door het bestier van 't recht-siende oogh, den Kogel van den Kluyt-boogh onverrichtiger saek in de lucht deed verstuyven.'

2.) Een beschrijving van den jongen Prins van het j. 1666; en tevens een trek van schranderheid en opmerkzaamheid van hem, toen hij nog geen tien oud was; vind ik in een zeldzaam werk: '*l' Europe Vivante*, ou relation nouvelle historique et politique de tous ses Etats, jusqu' à l'année presente 1667.' 4° pp. 528: (doch 'Achevé d'imprimer pour la premiere fois le 25 de Novembre 1666).' - De Schrijver was een arm Fransch edelman, die ook in den Haag, en aan het Hof der Princes Grootmoeder, verkeerd had, p. 481, enz.)[1].

1 GVILLAVME III. du nom, Prince d'Orange, fils de Guillaume II. & de Marie Stuart fille ainée de Charles I. Roy de la Grande Bretagne, court à present sa seiziéme année, & dans son port, dans ses actions & dans ses yeux fait connoitre qu'il est du sang des deux premiers Roys du monde. C'est un tres beau Prince, il a le visage vn peu long, mais bien formié, l'oeil doux, le nez aquilin; il parle bien & hardiment, & est tres grand pour son âge. Mais s'il est bien fait de corps, il a l'esprit admirable, & dès son bas âge il en donnoit des marques qui remplissoient tout le monde d'étonnement. J'en produiray vne entre autres, dont je suis témoin. 'Ferdinand Tellés Ambassadeur à la Haye pour le Roy de Portugal, trahit lâchement son Maitre, & par vn crime inouï partit vn matin sans dire adieu, & se rendit à Bruxelles. - Ce fut en ce même tems que le jeune Prince d'Orange tomba par hazard vn soir sur vne des Fables d'Esope en la presence de son Precepteur. C'estoit le combat des oyseaux contre les bestes à quatre pieds, duquel les oyseaux êtant sortis auec áuantage, ils condemnerent la Chauuesouris à n'aller plus que de nuict, & resolurent de luy donner tous la chasse, pour la punir de sa trahison, & de l'audace qu'elle anoit euë de quitter leur party dans la meslée, & de passer dans celuy des ennemis. Auant que le Precepteur eust ouuert la bouche pour donner au Prince le sens moral de la fable, le Prince luy prit la main & s'écriant auec vne grace merueilleuse; Ha? dit-il, voila l'histoire de l'Ambassadeur de Portugal, c'est la Chanuesouris. Le Prince comme je l'ay dit, n'auoit pas alors dix ans, & j'apprens auec beaucoup de joye qu'il n'y a point de Prince au monde qui ait à son âge de plus belles qualitez.'

3.) Van 1666, kort na den tijd dat de jonge *Willem* Kind van Staat verklaard wierd, is, Hem betreffende: *Idea sive Imago Principis Christiani ex Davidis Psalmo CI. expressa, et adumbrata, a* CORN. TRIGLANDIO, *S.S. Theol. Doct. Ecclesiae* Hagiensis *Pastore, et Celsissimi Principis* Gruiljelmi Tertii *Ephoro*: Hagae-Com. 1666. Met tweeden, korter, titel: *Idea sive Imago Principis Christiani Celsissimo Principi Arausionensi dicata et inscripta* 1666. 118 pag. kl. 8° (met een lief portretje

van den jeugdigen Willem, dat niet bij alle exemplaren gevonden wordt). - De voorrede, of Opdracht, is deftig, opwekkend en bemoedigend, bijzonder ook door de voorbeelden van 's Vorsten doorluchtige voorvaderen: doch zonder eenige vleijerij.

4.) Dat echter de Leermeester over den Vorstelijken kwekeling te vrede was, blijkt uit zijn getuigenis, voorkomende in deze plaats, waarvan ik in het MS. van BILD. als bijlage tot dit gedeelte der geschiedenis een afschrift vinde:

'Purioris eum religionis succo, et generoso pectus honesto imbuebat CORNELIUS TRIGLANDIUS, Amplissimi *Al-- phenii*, Consulum praesidis, socer, meus Patruus, ejus educationi sacrisque praefectus: quâ industriâ, meum non est dicere; quo successu, quamque altâ mente veritatis amorem et pietatem, pientissimus Princeps imbiberit, experimenta loquuntur. Quam saepe ille multis, et mihi puero, narrabat laetus ad exemplum, divinum sui Principis ingenium, niveos mores, optimamque indolem, unice sese ad virtutem adjungere! in illo etiam aetatis lubrico, qua ipsa solet Natura adolescentiae profundere cupiditates. Intemperantia, luxuries, reliquae vitiorum turpitudines, quae minorum gentium juvenibus quotidie laqueus, Majorum et potentium ludus sunt, immo pudenda nonnumquam gloriatio, ignota erant Guilhelmo nomina; hujusmodi illecebras, quemadmodum Sirenum cantus Ulysses, obturatis auribus praetervecto. Contra, cum inexpectatus saepe cubiculum intraret, aliquoties vidit, invenit, Triglandius, eum orantem de geniculis, et orantem in haec ipsa verba: ut *Nutritius Ecclesiae, Columna Religionis*, suo posset tempore inveniri. Quid vobis videtur? Qui rarum et mirabile, istis annis, isto fastigio, votum sug-

gessit Dei Spiritus, numquid nobis testibus sui deinceps voti cumulatissime compotem fecit?'

Laudatio funebris GUILHELMI III, *Regis, dicta a* JACOBO TRIGLANDIO J.F.J.N. *ad d. VIII Idus Maj. Aerae Vulg. MDCCII. In* JAC. TRIGLANDII J.F.J.N. *Diss. Theol. et Phil. Sylloge*. Delphis, 1728; (p. 178 et 179.)

5) De trek van geslotenheid en zelfbedwang, dien GOURVILLE van den jongen *Willem* verhaalt, bov. bl. 262, is ook van 1667.

6.) En ook van dien tijd, de trek van fierheid en gevoel van Vorstelijke waardigheid, door mij vermeld bij BILD. VIII D. op bl. 287.

7.) 'Quand le Maréchal d'Estrades parloit de Guillaume Prince d'Orange, qui est mort Roy d'Angleterre, il en parloit toujours comme d'un Prince capable de conduire toutes les plus hautes & les plus difficiles entreprises. Il disoit, plus de quinze ans avant que Guillaume montât sur le Thrône, que s'il vivoit âge d'homme, il feroit de grands remuemens. Il y a bien paru depuis, & M. de Louvois qui le méprisoit, s'est appercu trop tard de son erreur. Le Maréchal dit un jour à ce Ministre: "Monsieur, vous ne connoissèz point encore le Prince d'Orange: souvenez-vous, s'il vous plaît, que je vous dis aujourd' hui, que Guillaume le Taciturne, Maurice & Féderic-Henri, revivent tous trois en sa personne; & que son amitié n'est point à negliger. Le Cardinal de Richelien rechercha celle de Frederic-Henri, & s'en trouva bien: vous vous trouverez encore mieux de celle de Guillaume, qui est & plus actif & plus vigi-

lant que son Grand-Pere, & par conséquent plus propre à seconder vos desseins."' *Memoires* D'AMELOT DE LA HOUSSAIE, T. 3. p. 277 v. - Dergelijk oordeel velde ook, in 1681, over *Willem III.* de Fransche Emissaris DE GOURVILLE, Mem. T. 2. p. 210, 8°; maar getuigt ook, dat het niet dan te laat, door de Staatsdienaars van Lod. XIV geloofd wierd: (de geheele plaats bij hem p. 189-211 is lezenswaardig.)

8.) Hetgeen WAGENAAR XVII D. bl. 107 na het vermelden van *Willems* dood, over hem bijbrengt uit BURNET, (waarover bov. bl. 96[1]) komt bij dezen voor, op het j. 1686, bij gelegenheid dat hij zijn eerste toelaten tot den Prins en Prinses vermeldt (*pag.* 391). 'So far I have given the character of those persons, as it appeared to me upon my first admittance to them. I shall have occasion to say much more of them in the sequel of this work[2].' Breeder, en om-

1 Doch ik moet hier de geheele plaats opnemen. Vol. II p. 389: 'The Prince had been much neglected in his education: For all his life long he hated constraint. He spoke little. He put on some appearance of application: But he hated business of all sorts. Yet he hated talking, and all house games, more. This put him on a perpetual course of hunting, to which he seemed to give himself up, beyond any man I ever knew: But I looked on that always, as a flying from company and business*

* [Zachter, en niet min natuurlijke verklaring, geeft BILD. hier van bov. *bl.* 505.]
. The depression of France was the governing passion of his whole life. He had no vice, but of one sort, in which he was very cautious and secret. He had a way that was affable and obliging to the Dutch. But he could not bring himself to comply enough with the temper of the English, his coldness and slowness being very contrary to the genius of the Nation.'

* [Zachter, en niet min natuurlijke verklaring, geeft BILD. hier van bov. *bl.* 505.]

2 [Ik kan niet nalaten hier ook over te nemen, het gene daar onmiddelijk vooraf gaat, en het slot uitmaakt van de breeder beschrijving die BURNET ald. p. 389-391 geeft van de voortreffelijke Prinses MARIA, Willems Gemalin. BURNET had haar gezegd, dat Koning Jacobus, haar Vader, niet zonder reden een haat had tegen den Franschen Predikant en ijverig verdediger van het Protestantismus, JURIEU; voornamelijk ook om dat die zeer onbetamelijke dingen had geschreven over Koningin MARIA van Schotland (de moeder van 's Konings Grootvader Jacob I.) Doch *Maria* antwoordde: 'if what he said of Mary Queen of Scots was true, he was not to be blamed, who made that use of it: And, she added, that if Princes would do ill things, they must expect that the world will take revenges on their memory, since they cannot reach their persons: That was but a small suffering, for short of wat others suffered at their hands.'

standig uitgewerkt, is dan ook de characterschets die BURNET van Koning Willem geeft, na zijn overlijden vermeld te hebben, en als resultaat van een zestienjarigen doorgaans vertrouwlijken omgang, *Vol.* III. p. 421 tot 424; en welke hij aldus besluit: ‘I considered him, as a Person raised up by God to resist the Power of France, and the progress of Tyranny and Persecution: The Series of the five Princes of Orange, that was now ended in him, was the noblest Succession of Heroes that we find in any History: And the thirty years, from the year 1672 to his Death, in which he acted so great a part, carry in them so many amazing steps of a glorious and distinguishing Providence, that in the words of David, he may be called: “The man of God's right hand, whom he made strong for himself:” After all' the abatements, that may be allowed for his Errors and Faults, he ought still to be reckoned among the greatest Princes that our History, or indeed that any other, can afford.’

9.) Reeds hier uit mag men zich overtuigd houden, dat 'de eenige ondeugd', welke de vrome Bisschop in die vroegere plaats zeide dat W. had, niet zij geweest die schandelijke en godtergende, welke schandelijke en booze menschen er uit wilden opmaken. Maar, zonder het geen RERESBY van W. III verhaalt (*Letteroef.* bov. aang. bl. 268) te willen tegenspreken, verbeeld ik mij de verklaring daarvan bij BURNET zelf, in de breedere en om zoo te zeggen *finale* characterschets van W. III, gevonden te hebben (waar door dus ook het verwijt zou vervallen, door BILD. bl. 126, gelijk door den Engelschen Schrijver, aangeh. op bl. 266, aan BURNET gedaan, over zijne hatelijke *reticentie.*) De schuld was dan bij hen, die de plaatsen niet bij één brachten, en in de latere den sleutel van de vroegere niet opmerkten. Aldààr, namelijk zegt BURNET, p. 423. 'Few men had the art of concealing and governing Passion more than he had; yet few men had stronger Passions, which were seldom felt but by inferior Servants, to whom he usually made such recompences, for any sudden or indecent vents he might give his anger, that they were glad at every time, that it broke upon them.' - Derhalve: 'de deftige en ernstige, koele en drooge man (*ald.* p. 421[1]) en die reeds van jongs af zoo geleerd had acht op zich zelven te geven en zich te bedwingen (bov. nr. 5 en bl. 262), was in den grond zijns characters vurig en heftig en genegen tot uitlatingen van drift: doch welke hij alleen uitliet op zijne

1 *Ald.* p. 421 'His Behaviour was solemn and serious, seldom cheerful, and but with a few: He spoke little and very slowly, and most commonly with a disgusting dryness;' - ook Vol. II. p. 387, 388. 'The Prince, who naturally cold and reserved, yet laid aside a great deal of that with me.'

lagere bedienden; en waarover hij zich daarna schaamde en hun geduld en stilzwijgen rijkelijk beloonde.' -

10.) Onder de bronnen tot de geschiedenis van Willem III en zijn' tijd, behoort het *rijmwerk: Overblijfsels van geheughenis der bijzonderste voorvallen in het Leeven van den Heere* COENRAAT BROSTE. *Terwijl hij gedient heeft in veld- en zee-slaagen, belegeringen en ondernemingen* enz., 's Gravenh. 1728, 198 bl. 4°. - De Schijver was toen 86 jaar; en bleef echter al voortrijmen: zoo dat de Boekerij der *Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde* alhier (door geschenk van mijnen Vader) een doorschoten exemplaar bezit, door de eigen hand des Auteurs, '*sins vermeerdert met meer als* 2600 *vaersen*.'[1] - De oude Capitein verdient toch wel, dat ik of een ander eens den verdrietigen arbeid doe van het historisch-belangrijke uit dit prosaisch dichtwerk uit te zooken, ten einde dit aan de Maatschappij v. Letterkunde, en verder aan hen die in de geschiedenis des Vaderlands belang stellen, mede te deelen.

11.) Het is mij niet mogelijk - ook heb ik geene roeping - om al de Schrijvers op te noemen, aangaande Willem III. Doch een drietal wil ik hier in herinnering brengen: namelijk, het voortreffelijk gedicht van L. ROTGANS, dat ook bij de geschiedkundige bronnen een plaats verdient; - *Oranjes Overtogt naar Engeland: of Beschrijvinge van Romein de Hooges printen, ver-*

1 Daar bij is nog gevoegd een gedrukt blaadje van 8 bladz. 4°: '*Vertaling uijt het Tweede Boek van* Prudentius, *tegen* Symmachus, *door den Heer* CORNRAAT DROSTE, oud 90 jaeren,' 's Gravenh. 1732.

toonende de aanmerkelijkste zaaken, van de Overtogt van Zijn Koninklijke Hoogheid de Heer Prinse van Oranje tot aan deszelfs Krooning toe, voorgevallen. Met Byschriften, Verklaringen, en Medalien vercierd door LUDOLPH SMIDS, *M.D. Tot Amsterdam, bij Carel Allard, Konstverkooper op den Dam: by wien ook alle deeze printen, nevens dit werkje te bekoomen zijn. Met privilegie van de Ed. Grootmog. Heeren Staaten van Holland en West-Friesland*. 1689. 87 bl. 8°.: - en, de Fransche invective: *le veritable portrait de* Guillaume-Henry de Nassau, *nouvel Absalon, nouvel Herode, nouveau Cromwel, nouveau Neron*. (Paris, 1689.) 132 bl. 12°: (een refuterende commentarius op *Willems* proclamatie bij gelegenheid zijner invasie van Engeland, 1688) door den beroemden Jansenistisch-Roomsch-Godgeleerden A. ARNAULD; die zich daardoor wellicht de toelating hoopte te verwerven, van zijne dagen in zijn vaderland te mogen eindigen. Want het werkje wordt gezegd op uitdruklijke autorisatie van Koning Lodewijk XIV gedrukt en verspreid te zijn; Z. BARBIER, *Dict. des aut. anon. et pseudon*. N°. 18702, en het *Nouv. Dict. histor.* in V. terwijl ARNAULD zich reeds in 1679 uit Frankrijk had moeten verwijderen.

12.) Boven, bl. 267, heb ik reeds vermeld, een fransch stuk over Willem III, dat ik in handschrift bezit. Hetzelve was door wijlen den Heer *J. Meerman* gekocht op de auctie van wijlen den Hoogl. M^{r}. *P. Bondam*; en draagt aan 't hoofd de aanteekening: '*Tiré des Memoires MS. de Mons. de B.*': doch wie de Heer de B. is, of waar zijne volledige *Memoires* zijn, weet ik niet. Het moet een Fransch Edelman geweest zijn, die eene bediening had aan het Hof van Willem III; doch gaat meest over den tijd van zijn Koningschap,

en ook nog verder. Misschien geef ik bij het volgend Deel wel eene proeve er uit. Als *anonym* heeft het weinig gezag, en het afschrift is zeer vitieus; en ook zijn er fouten in aan te wijzen aangaande de zaken zelve: doch het stuk kon als een toevoegsel tot WICQUEFORT (z. bl. 258 v.) gegeven worden, alzoo het slechts 52 bl. folio bedraagt.

13). Voor de finantieele zaken van Prins Willem III. (en ook van Willem II.), is nog al eenige inlichting te putten uit de omslachtige '*Apologie ofte verantwoording, van Mr.* PIETER ARDES, *op de beschuldinge bij de Heeren Raden en Meesters van de Rekeningen van syne Hoogheyt den Heere Prince van Orangien, rakende sijnen twaelf jarigen dienst als Tresorier en Rentmeester Generael van hoog gem. Sijne Hoogheyt, ende tot overtuyginge van de onwaerachtige lasteringen: dat hij sijn Hoogheyt ontdragen soude hebben, ofte bij sijne conclusive Rekeninge te kort soude komen, over de* 300000 *gulden. Maer voornamentlijck tegens de valsche, en calumnieuse Discoursen, door d' Heer* JACOB *van* WEVELINKHOVEN, *Raed en Rekenmoester van sijn* HOOGHEYT, *en den Tresorier* YSBRANT NOORTWYCK, *mitsgaders* MICHIEL HARTMAN, *dien aengaende, eerst bij hoog-gem. sijne Hoogheydt en daer nae by al de wereldt gevoert*.' 's Gravenh. 1678. 348 bl. 4°. - ('Als Kok en Bottelier samen kijven' *enz.*)[1].

1 ARDES praetendeerde daar tegen, meer dan ƒ 200,000 van Willem III te vorderen te hebben. - Nog hangende die procedures, wierd hij uit den Haag *politicq uitgezet*: waar tegen hij zich te vergeefs adresseerde bij het Hof van Holland, en bij de Staten: zie de stukken in het *Bellum Jurid.* Cas. 31: bl. 175-195.

14.) Door geschenk van mijn geeërden vriend C.J. BOONZAJER te *Gorinchem*, bezit ik *in originali* de afrekening over eenige jaren betaalde pensioenen, door Willems uitmuntende Gemalin *Maria* bij haar leven aan eenige min of meer aanzienlijke personen hier te lande verleend, jaarlijks bedragende de somme van '1134 pond sterl. of 11340 gulden.' De eerste post daarvan is: '*de Dames op 't Huis* Ter Noot, *voor Subsistentie, als kleederen* enz.' of ook: '*Gerefugieerde Societeit fransche juffers*,' jaarlijks 200 pond st. of 2000 gl. - Hieromtrent vind ik in het MS. hier vermeld N°. 12, deze uitlegging: 'Elle (*Marie*) établit une société de filles de bonnes familles françoises refugiées, qu'elle entretenoit en partie: elles les alloit voir souvent, travalloit avec elles, et entroit dans le détail de tous leurs petits besoins, qu'elle soulageoit d'une bonté charmante et qui lui gagnoit tous les coeurs.' - Deze voortreffelijke Vorstin verdiende wel een eigen Gedenkschrift, waartoe de *Geschiedenis van zijnen Tijd* van den Bisschop BURNET, en mijn Franschman van N°. 12, 14, veel stof aan de hand geven.]

Nalezing.

II. III. Deel.

(Floris V. en *W.v. Haemstede*.)

[De verhandeling van den Heer D. GROEBE over *Floris V*, waarvan ik gewag maakte in het Voorbericht van BILD. III D., is eerst onlangs in het licht verschenen. Bij dezelve, geschreven in 1831, heeft BILD.'S arbeid niet gebruikt kunnen worden; als welks II D., waarin Floris V behandeld wordt, eerst met Mei 1833 uitgekomen is. - Over den tijd van het huwelijk van *Floris*, handelt de Heer GROEBE bl. 61-70 van dat werk; en hij besluit bl. 70 dat *Floris* kort na zijn veertiende jaar *Beatrix van Vlaanderen* zal hebben getrouwd (waar door dan de stelling van een wettig huwelijk met *Agnes van der Sluis*, de moeder van *Witte van Haemstede*, van zelf verviel;) - voornamelijk, *om dat Floris* op dien leeftijd reeds *mocht* huwen.]

III. IV. Deel.

(De Hoeksche en Kabeljauwsche.)

[CAR. ALEX. MOREAU, *Lovaniensis* - Commentatio ad Quaestionem ab Ord. Philos. et Litter. propos. *Quaeritur quibus causis factum sit, ut factiones* Hoeksiorum *et*

Kabeljaviorum, *quae Hollandiam et Zeelandiam miserrime dilacerarunt, in Hannonia non exstiterint*? praemio orn. an. 1826/7: Lovan. 1829. 86 p. 4°. en in de *Annales Acad. Lovan.*]

VI Deel.

Bladz. 79. aant. (*Brederode* en P. Burmannus *Sec.*)

[Niet slechts BILD. (en V. OVERMEER; z. VII D. bl. 281) merkten de partijdige strekking van BURMANS *Brederodius* op: maar, hoe zeer met een stoet van lofverzen te voorschijn tredende, vond hij afkeuring bij kundige en bedaarde lieden onder de zoodanige, die overigens meer Staats- dan Oranje-gezind waren. De geleerde M^{r}. H. VAN WYN heeft aan de Maatsch. d. Nederl. Letterkunde, waarvan hij een der mede-oprichters was, benevens andere jeugdige opstellen en schetsen in MS., gelegateerd twee folio-deelen met letterkundige minuut-brieven, van de jaren 1765-1772 en 1788-1792. De Heer Mr. BODEL NYENHUIS heeft de moeite genomen om het eerste Deel dezer, veelal onduidelijk en met *ratures* geschreven minuten, door te lezen en der Maatschappij daar van verslag te doen. In Febr. 1767 schreef de Heer VAN WYN een langen brief aan Mr. R.M. VAN GOENS, zeer ongunstig over BREDERODE, BURMAN, en den *Brederodius*. Ik geef dien hier niet, in de hoop dat de Maatschappij bezorgen of veroorloven zal, de rijke bouwstof voor de Letterkundige geschiedenis van dien tijd, en voor de studie der Nederl. Geschiedenis zelve, in deze brieven verspreid, uit te zoeken en tot nut aan te wenden.]

Bladz. 276. r. 13 v. ond. (Magd. Valdez-Moons.)

[De geleerde Remonstrantsche Predikant A. STOLKER, in de *Vad. Letteroef.* van *Maart*, 1835. N. 3. bl. 138, v. eenige Historische feilen gispende in een nieuw uitgekomen werk; onder anderen ook, dat aldaar het huwelijk van *Magd. Moons* met *Valdez* ontkend was; geeft aldaar verder eenig bericht nopens afbeeldingen van *Valdez* en *M. Moons*: het welk ik hier overneme 1°. volledigheids-halve; 2°. om dat het, wat de *Schilderstukken* betreft, blijkbaar geschreven is *à gouverno* voor de Ed. Achtb. Regeering van Leiden, of de Directie van het Kon. *Museum*, 't zij in den Haag of te Amsterdam; 3°. om er, wat de plaat-portretten betreft, eenige inlichtingen bij te voegen. - *Bladz.* 140: ‘De druk van LUCRETIA WILHELMINA VAN MERKENS Treurspel: *Het Beleg der Stad Leiden*, 1774, in 4to, is ook versierd met de afbeeldsels van VALDEZ en zijne Echtgenoote, gegraveerd naar de platen, die voorheen door CORNELIS VISSCHER naar *oorspronkelijke schilderijen*, gesneden, en, in het jaar 1649, door PETRUS SCRIVERIUS, met zijne *Bijschriften*, uitgegeven zijn. Ik bezit die schoone platen van VISSCHER niet, en kan dus niet melden, of uit dezelver *Bijschriften* ook van het in twijfel getrokken huwelijk blijke[1]; maar dit weet ik, dat, tenzij ik mij geweldig bedriege, de *oorspronkelijke Portretten*, waarnaar VISSCHER graveerde, en die, schoon zij geen naam of teeken des schilders

1 [Ik bezit die schoone platen van VISSCHER; en kan dus melden, dat uit derzelver *Bijschriften* niets blijkt van dat huwelijk: - het welk op zich-zelf overigens door mij niet in twijfel getrokken wordt.]

dragen, toch zeer goed gepenseeld zijn, nog in eenen uitnemend goeden staat voorhanden zijn. Althans in de voetmaat, door VISSCHER, zoo ik meen, aangeteekend, verzekert men mij, dat zij volmaakt met de door hem gevolgde overeenkomen[1], gelijk zij ook doen in de gelijkenis met de platen in het werk van Jufvrouw VAN MERKEN[2]. Zij zijn, nog niet lang geleden, alhier, bij verschillende gelegenheid, gekocht, en werden, daar zij, wie weet sedert hoe lang, gescheiden waren, gelukkig weder vereenigd. Vermoedelijk zijn zij bezeten geweest bij eenen afstammeling van MAGDALENA, mede MOONS geheeten, die weleer *Pensionaris* dezer stad was, gelijk zij, in 1649, in het bezit waren van den Raadsheer PIETER MOONS, broeder van MAGDALENA. Later kunnen zij (wie weet hoe?) in vreemde handen gekomen en miskend geworden zijn. Zij zijn herkend, en naar waarde opgeluisterd, door haren tegenwoordigen eigenaar, den eerwaardigen Heer PIETER WEILAND, rustend Leeraar der *Remonstranten* alhier, en waren wel waardig eene openbare schilderzaal te helpen versieren.']

1 [Bij de portretten door VISSCHER, is *geene* aanteekening van de voetmaat der schilderijen.]

2 [Die portretten van MAGD. MOONS en F. DE VALDEZ, maken eigenlijk N°. 1 en 2 van een zonderling gevormd zeven-stel, onder dezen gemeenschappelijken titel uitgegeven: *quatuor personae, quibus Leyda debent et Hollandia initium redditorum feliciorum temporum* (F. de Valdez (!). M. Moons. J. Dousa. L. Boisot.) *Quibus adjunctae sunt effigies celeberrimi Historiographi* P. Scriverii, *ac ingeniosi admodum sculptoris et pictoris* H. Goltzii, *nec non et expertissimi quondam Medici* Paracelsi: *omnes aeri incisae, Auctore ac directore* P. Soutmanno, *Harlemensi, pictore quondam regio.*]

VII Deel.

Bladz. 65. Aant. 'Koetsen.' (en bl. 235[1].)

['De eenvoudigheid in Holland was zoo groot, als zij (*Louise de Coligny*) aldaar eerst kwam, dat zij van Dordt tot Delft gebracht wierd op een gemeene open wagen; en zij bracht de eerste Carosse mede uit Frankrijk.' AITZEMA, I D. bl. 107: - ook aangehaald (doch onverstaanbaar door drukfout) in het *Tijdschrift voor Geschied. Oudh. en Statist. van Utrecht*, 1835. N°. 4: - alwaar voorts bl. 175, 176 (uit de rijke verzameling van Jonkhr. G.J. BEELDSNIJDER) eene lijst is van de genen 'die binnen Utrecht in het jaar 1671 Koetsen hielden' (ten getale van 82); en waar bij aangeteekend was: 'waren noch luiden, die het heugen mocht dat er drie waren.' - In 1669, toen de Hr. DE GOURVILLE te Madrid kwam, had men daar nog slechts weinig koetsen; en die er waren, alleen bespannen met muil-ezels: alleen de Koning had één span paarden. *Mem.* T. I p. 73 (alwaar men p. 67-112 over het toenmalige Madrid en Spanje aardige berichten vindt.)]

Bladz. 190. *Emanuel v. Portugal.*

[In 1646 was *Emanuel van Portugal* Gouverneur van Steenwijk. Z.L.V. BOS of L. SILVIUS, Opdragt zijner *Belgiados* Libri VII. - Dit was dan *Emanuel Felix*, de zoon van Emanuel en Emilia, die eene Gravin van Hanau tot Gemalin bekomen had, en overleed in 1666: van kinderen van hem géwaagt HUBNER niet. Don Emanuel-zelf was overleden in 1638.]

1 (In 't Register staat, door drukfout, 239.)

Bladz. 271. Iets over de later *Tactique*.

[Over het hier door BILD. vluchtig en in het ruwe geschetste, zijn mij door een kundig en ervaren krijgsman, wijlen den Heer F. VON DRACHSTETT, deze aanmerkingen medegedeeld, welke ik meen niet te mogen achterhouden. - 'Hier over zoude ik veel aan te merken hebben, doch dit zoude mij te verre voeren, daarom maar dit weinige.

De oudheid en historie der tactik bij Grieken en Romeinen is wat de eerste tijden betreft, moeijelijk na te gaan; ik geloove dat voor ons om er nut uit te trekken, dat ook van zeer gering belang zoude zijn.

Bij de verandering van 't wapen Piek en boog, dient bijgevoegd te worden, Werpspietsen (*Javelots*), en Slingers. De *Piek* is wel zonder twijfel een zeer slecht wapen; voor ligte Ruiterij, in groote onbebouwde vlaktens, voor Tartaren, Cosakken enz. moge zij eenig nut hebben. De hedendaagsche Lanciers, en de Oostenrijksche Uhlanen, zijn nog eene navolging daarvan.

Zij geraakte geheel in onbruik door de Fransche uitvinding van 't geweer met *Bayonnet*. In gecoupeerde terreinen is zij onbruikbaar, *altijd* hinderlijk in 't marcheren aan goede orde. In den Spaanschen Successie-Oorlog, verdween zij uit de Legers; bij 't tirailleeren komt zij geheel onnut voor.

Deze meening is die van Prins *Eugenius van Savoyen*; DIBBETZ, Schrijver van 't *Militair Woordenboek*, noemt ze een ontuig.

Bij 't bestormen van vestingen is zij ook onbruikbaar. In den Franschen Revolutie-oorlog wierd er wel vertooning mede gemaakt; ook *gemoord*: maar om te vechten wierd ze niet gebruikt; maar wel verbeterde

geweeren met lange tweesnijdende bayonnetten die zeer scherp waren.

Nog komt in aanmerking, dat iedere Piek een vuurwerk minder is; althans bij 't voetvolk is dit gewigtig.

GUICHARD was een kundig Schrijver, en helderde de oude krijgskunde (die der Ouden) en hare geschiedenis zeer op, door zijne taalkunde als ook door zijn juist oordeel; maar was anders meer geleerde als krijgsman. Hij was eerst Professor, daarna Capitein in onzen dienst, waarin hem mijn Vader, toenmaals te Yperen in garnisoen, zeer wel gekend heeft.

De *Maréchal de Saxe* was een man van groote lichamelijke kracht en personelen moed: maar als Veldheer van weinig beduidenis; en door de Franschen opgevijzeld, omdat hij bij geluk, en bij Fontenoy zelfs tegen verwachting en grove misslagen, driemaal het slagveld behield; zonder te weten er van te profiteren. De schriften onder zijnen naam uitgegeven, zijn niet van hem, schoon er eenige denkbeelden van hem in mogen opgenomen zijn, maar van BONNEVILLE enz. De *Mémoires du* Mar^{l}. *de Saxe*, 5 Deelen in 8°. zijn het beste daarvan, en hebben historische waarde: de overgroote voorzigtigheid of zoo men wil bekrompenheid als Veldheer, straalt er echter ook in door.

FREDERIK de II^{de} had zonder twijfel groote talenten; doch was als Regent nog grooter dan als Veldheer: in beide betrekkingen echter niet zonder gebreken, ook als mensch, die groote invloed gehad hebben. - De veranderingen die de krijgskunst ondergaan heeft, zijn juist niet door de *Fransche Revolutie* ontstaan: maar voorbereid door de vele gedeeltelijk zeer goede schriften, sedert de Eeuw van *Lodewijk de XIV* (*Hij* moge geweest zijn wat men wil), den Spaanschen Successie-oorlog, en vooral sedert den ze-

venjarigen Oorlog verschenen: de oorlogen der Revolutie hebben het getal dier schriften, waar onder zeer goede, nog zeer vermeerderd.

Niet alleen in Frankrijk, maar in alle beschaafde landen; vooral ook in Duitschland wierd veel goeds geschreven; in ons Nederland minder sedert den Revolutie-oorlog, waarschijnlijk uit partijzucht; thans echter schijnt dit eene betere strekking te zullen krijgen: over de vorige oorlogen sedert Willem den I[ste] is er veel goeds geschreven. *Willem de III*, een zeer goed veldheer, is nog miskend. *Gustaaf Adolph* had ook wel mentie verdiend.']

Bladz. 274, (Filips Willem.)

[G. VAN HASSELT, in zijne aanteekeningen bij de Apologie van Willem I. (waarover z. bov. IX. D. bl. 298 v.) vermeldt (bl. 140) *Ever. Harius* als leermeester van den jongen Vorst; en haalt daartoe aan, de opdracht van den *Nomenclator* van HADR. JUNIUS aan *Philips Willem*. Die naziende, vind ik er deze lofspraak van Willem I. (*prid. kal. Januar.* an. 1566), welke ik meene, (ook tot vergelijking van de plaats van *H. Agylaeus* bov. VII D. bl. 295 bijgebracht), hier te moeten opnemen: '(Te) in non dubiam liberalis eruditionis ac praeclarae scientiae spem, Euerardo Hario, pueritiae tuae formatori, singularis doctrinae inueni, credidit illustriss. tuus genitor GVILELMVS NASSAVIVS Arausinus Princeps: ille te scientia augebit, hic exemplis ornabit clementiae, modestiae, ac incomparabilis prudentiae: qui nihil prius habet aut antiquius, quàm te literis, veris animi luminibus, non tinctum, sed imbutum & excultum planè videre: quem nos Hollandiae Ephorum quendam longè aequissimum, & rerum gubernaculis summa cum laude & gratia assidentem experimur: cuius in sedandis inte-

stinis istis motibus, & tuenda sarta ac tecta ciuitatum concordia, ea dexteritas & moderatio extitit, vt Principibus aliis facem praeluxisse, gloriam eripuisse plerisque credatur. Is est, quem cum Tito amorem ac delitias humani generis nominare liceat; tantus virtutum eius fulgor militiae togaeque artibus coniunctus, acies cunctorum praestrinxit, ut aemulum ferre queat, inimicum non possit.']

Bladz. 297. (*Aldegondes* vertalen van den Bijbel.)

['Hij bracht het niet verder dan het boek *Genesis*.' Dat schreef ik *ald.* half spottende; verleid door een gezag welk ik meende te kunnen vertrouwen. Doch ik meen dat de *Vita* WALAEI, (nader aangeh. VIII D. bl. 287, v.) geen minder geloof verdient dan het MS. *kort Bericht*, waarop HINLOPEN en met hem de H.H. YPEY en DERMOUT afgaan[1]. Aldaar nu vind ik, fol. ****** col. *a*: 'confirmata utcunque Belgii libertate, hoc egerunt Ecclesiastici, ut de novo ex ipsis fontibus, Bibliorum libri in linguam Belgicam transferrentur. Arripueruntque occasionem Foederati Ordines, et Philippum Marnixium S[t]. Aldegundis dominum, dedita urbe Antwerpiensi, in reconciliationem cum Hispaniae Regeproniorem, honesta a regimine missione delegarunt,

1 De H.H. YPEY EN DERMOUT halen in hunne *Gesch. d. Nederl. Herv. Kerk*, dit *Vita* WALAEI alleen aan bij de Bijbelvertaling, en, naar het schijnt, slechts, uit D. HINLOPEN'S Geschiedenis. Doch hetzelve is voor de geheele geschiedenis der Godgeleerde studie, in het begin der Zestiende eeuw, binnen en buiten ons vaderland, en voor de Nederlandsche Kerkgeschiedenis van dien tijd, zeer belangrijk; en uit 's Mans eigene aanteekeningen door zijn waardigen zoon zaamgesteld en in het licht gegeven; en verdiende zeer, in het *Archief voor de Kerkel. Geschied.* of afzonderlijk, weer uitgegeven te worden.

qui Leydam commigraret et totus Bibliorum Versioni vacaret, incumberet: quod munus ipse aptissimus lubentissime accepit, moliminis jam honorisque satur. Illique usque ad annum CIƆ IƆ CII (*l.* CIƆIƆIIC) vitae finem vacavit, et *varios libros* transferre *incepit*; sed *absolvit Jobum, Proverbia Salomonis, Psalmosque*: hosque translatos edidit.' - *Hosque* ziet op de Psalmen: waarvan wel alleen de berijming in het licht gegeven is; doch welke geacht mag worden eene voorafgaande in onrijm te onderstellen. - Voorts is deze plaats een nieuw bewijs, dat men reeds vroeg in het denkbeeld was, dat deze opdracht aan Aldegonde strekte om hem een vereerend en voordeelig emplooi, verwijderd van Staatszaken te bezorgen: (gelijk aan *Joos de Menyn* de opdracht van het beschrijven der Lands-geschiedenis)[1]. - HINLOPEN zegt, dat dit gevoelen nopens Aldegonde 'door het beloop der geschiedenisse wederlegd wordt.' Doch eene Ambassade, waarin men later Aldeg. gebruikt heeft, of dat men voornemens was, hem (nevens anderen) tot eene Vredehandeling te zenden (SCHELT. II D. bl. 70), doet niets hier tegen af. Zoo ziet men immers dikwijls Staatslieden, die uit het eigenlijk bewind en van het beheer der zaken verwijderd zijn, in eene of andere Commissie gebruiken.]

VIII Deel.

Bladz. 93 r. 3 v. ond. (Louise de Coligny.)

[Ik weet niet of het bekend is, dat deze Vorstin een dubbel pensioen van Frankrijk trok: - dat echter

1 BURM. *Syll. Epist.* I. p. 693, aangeh. bij HINLOPEN bl. 57; en over *de Menyn*, SCHELT. *Staatk. Nederl.* in V. (alwaar in 't slot I. D. bl. 206, de aanhaling van BURM. *Syll.* te verbeteren is.)

niet geregeld betaald wierd. - Dit een en ander - en tevens de delicate wijze, waarop Fredrik Henrik, Erfgenaam zijner moeder geworden, zich redde uit het alternatif, om deze achterstallen voor zich in te vorderen, of ze kwijt te schelden; - blijkt uit het volgend stuk, dat ik onder de papieren van Bilderdijk vinde; geschreven (*ni fallor*) met de hand van den voormaligen Thesaurier Generaal *Reygersman* (uitgezonderd de kant-aanteekening ‘van - huis’ (hier onder), die van Bild. 's eigen hand is.]

Frederic Henry, par la grace de Dieu,
Prince d'Orange[1].

Savoir faisons, comme il avoit pleu an Roi Très chrestien d'honnorer et octroijer à feu. Madame la Princesse d'Orange ma mere deux pensions, l'une de dix mille livres, et l'autre de quatre mille deux cents livres par an, desquelles pensions il y reste encore a recepuoir quelques années iusque à son decés, si est ce, que nous avons tous les dites arriérages des dits pensions avec toutes les pretentions que nous pourrions avoir sur icelles, donné et conferé, donnons et conferons par la presente à la Princesse d'Orange nostre compaigne aves plein pouvoir de faire poursuivre et procurer l'entier payement des dites pensions. Fait a la Haye ce XX de May mil six cents trentre et noeuf.

L.S.
Frederic Henrij

Par ordonnance de son Altesse
N. Buysero.

1 ‘Copia Copiae van den Heer Thesaurier Generaal zijner Hoogheid Willem V, uit de Archiven van 't Vorstelijk Huis.’

Bladz. 100, 101. Maurits.

[Hoe deze Vorst gewoon was zijn dag te verdeelen en te besteden, wordt opgegeven door een tijdgenoot, den Engelschen Reiziger J. HOWELL, *Brieven*, I.D. bl. 28, 29, (Nederd. vert. *Amst.* 1701.) - *Ald.* bl. 30, 31 vindt men een bericht nopens de toedracht van het aflossen der Engelsche pandschap op den Briel en Vlissingen, in d. 6 Junij 1619; waar uit geheel niet blijkt, dat Koning *Jacob I.* daarmede zoodanig vergauwd zou geweest zijn, als onze Schrijvers zeggen, dat hij daarom een doodlijke wrok tegen *Oldenb.* had opgevat. Ook zijn er in het begin dier Brieven eenige andere lezenswaardige berichten over deze gewesten, vooral Holland, in dien tijd.]

Bladz. 109. Aant. (en IX. D. Bl. 302 v.; - en bl. 226, *L. Trip.*)

[Den euvelmoed der Aristocratie in het Stadhouderlooze Tijdperk tusschen Willem III en IV, zullen wij zien in het volgende XI Deel dezer Geschiedenis.]

Bladz. 111. r. 18 'op dezen Koning na.'

[BILD. vergist zich: en het spijt mij, dat ik, op zijn stellig schrijven afgaande, mij niet herinnerde, hoe reeds in 1814 de toen nog Souvereine Vorst, thans Z.M. de Koning, op de meest-vereerende wijze in deze Orde was aangenomen en plechtig ingewijd (en te gelijk Z.K.H. de Prins van *Oranje*, als Ridder van de Bath-orde): in het breede beschreven in de *Staats-Cour.* 17, 23 Aug. 1814, N. 191 en 197, en bij STUART, *Jaarboek. over* 1814, bl. 473, 474.

Bladz. 159, 160. Frederik Hendrik.

[1.) De Heer Mr. J.T. BODEL NYENHUIS alhier, heeft in zijne zeer rijke verzameling van portretten, vooral ook van Nederlandsche Vorsten en Staatspersonen, een van *Fredr. Henr.* naar eene schilderij van *v. Dijk* gegraveerd door *C. Waumans*, in kl. fol. waar onder de beroemde Gelaatkundige J.C. LAVATER d. 27 Novemb. 1788 eigenhandig deze physionomische kritiek geschreven heeft:

Fürstlich edles Gesicht; verstandreich Aug, und die Augbraun; Sanftklug Stirn und Nase, doch sanfter und kluger der Mund noch.

De Lezer zal met mij den Heer B.N. dankbaar zijn voor deze bijdrage.

2.) Men mag vrij met dit versjen van *Lavater* vergelijken het fraai portret van *Fr. Henr.*, gegraveerd door *B. Picart*, dat te vinden is voor de bekende *Mémoires de* Frederic Henri *de Nassau, Prince* d'Orange; *depuis* 1621 *jusqu'en* 1646. *Trouvés dans le cabinet de Mad.* Henr. Cathr. de Nassau, *le troisième de ses filles et Mère de S.A.S. le Prince* Anhalt-Dessau, *Veld-Maréchal des Armées de S.M. Prussienne*, Amst. 1733, 4°.

Deze *Memoires* zijn van veel belang voor het krijgskundig, minder voor het staatkundig gedeelte van het leven en de werkzaamheid van dezen Vorst. - Dat ze niet door hem-zelven, maar onder zijn oog geschreven en door hem-zelf nagezien zijn, heeft de Geleerde *de Beausobre* in zijne *Préface* duidelijk aangetoond. Doch hij stelt aldaar als schrijver een of ander voornaam Fransch Officier van den staf van den Prins. Hieromtrent kan ik thans betere en aangenamer inlichting geven. Namelijk, ze zijn beschreven door onzen

beroemden CONSTANTYN HUYGENS *van Zuilichem*, den trouwen Dienaar en Raadsman van het Huis van Oranje-Nassau. In een door hem nagelaten 'Aanspraak aan zijne Zoonen' (om zich bij hen te ontschuldigen van niet meer tot hunne bevordering gedaan te hebben -), komt veel voor, aangaande zijne betrekking met de Vorsten uit dit Huis, en Prinses *Amalia*; de Weduwe van *Fred. Henr.*; en verhaalt hij ook, dat die Gedenkschriften na 's Vorsten dood meermalen ter uitgave bestemd, maar straks weder te rug gehouden waren geweest. En het blijkt daaruit ook, dat een ander geschreven opstel van CONST. HUYGENS, te gelijk met het evengemelde verkocht, tot eene inleiding voor dit werk bestemd was[1].

3.) In de *préface* der *Mémoires* vinden wij, dat de gemelde Vorstin van *Anhalt Dessau* een menigte brieven had gehad, door hare Doorluchtige Ouders aan elkander geschreven: - doch dat zij die met zich mede ten grave had doen dalen! - Deze zullen dus voor de geschiedkunde wel verloren zijn. - Doch misschien slechts gedeeltelijk. Want bij de MSS. van *de Huygensen*, voor eenige jaren door Z.M. van hunne fa-

1 *Catal.* TEN BROECKE HOEKSTRA (doch de bijgevoegde MSS. bl. 61 - 78 waren uit eene andere verzameling) bl. 69 no. 64: (verkocht voor ƒ 40): 'Een Aanspraak van *Constantijn Huygens*, aan zijne zoonen, eigenhandig door hem geschreven, 23 October 1655, 16 bladzijden, wegens zijne handelwijze aan het Hof: hier bij is een voorberigt tot inleiding voor de Geschiedenis, eigenhandig door denzelven geschreven, groot 48 bladzijden. Deze beide stukken zijn van het grootste belang:' - (althans, wel van belang om uitgegeven te worden.)

milie aangekocht, en gedeeltelijk in het Huis-archief, gedeeltelijk bij het Kon. Nederlandsch Instituut geplaatst, zijn vele minuten van Brieven, door *Const. Huygens*, Secretaris en reisgenoot van Prins *Fredrik Henrik*, voor dezen Vorst van dag tot dag aan deszelfs Gemalin geschreven, en allerlei details van groote en kleine dingen behelzende.

4.) Er bestaat een *Leven van Prins* FREDRIK HENRIK voor de (toen) jonge Vorsten, Zoons van onzen Koning, in 1814 of 1815 beschreven door G.K. VAN HOGENDORP. Wie wenscht niet met mij, dat een waardige zoon van den kundigen en verdienstelijken Staatsman, dit Leven, tevens geschreven als beeld van een constitutioneel Vorst heerschende over een vrije Natie, - in het licht doe verschijnen.

5.) Bladerende in een groot oud Handschrift van allerlei Rechtsgeleerde en Geschiedkundige aanteekeningen (*Catal.* J. SCHELTEMA, 1836. p. 33. *Manuser*. N°. 2. - Door hem in 1833 voor ƒ 40 gekocht uit de verzameling van JAC. KONING. *Catal.* I Deel, *MSS.* p. 4. N°. 25.) vond ik aldaar, betreffende het regerings-bedrijf van Fredrik Henrik het volgend curieus bericht; naar de hand te oordeelen, tamelijk gelijktijdig:

Septemviri.

‘Sijne Hoogh. den Here Prince van Orangien Fredrik Henrik gebruickte anno 1636, ende daer nae, (omme alle confusie te schouwen) in de seven geunieerde Provintien, tot elcke provintie een bijsonder persoon, dien hij particulierl. de affairen van elcke provincie was vertrouwende. Als in

1. 'Gelderlandt ende Graafschap Sutpheen. Florens Grave van Culemburch[1].
2. Hollandt. Jonr. Niclaas van Bouckhorst[2].
3. Zeelandt. Johan Conuyt (Knuit)[3].
4. Utrecht. Adriaan Ploos[4].
5. Frieslandt. Frederic Swartsenburch.
6. Overijsel. Assuerus Hartsholt (v. Haersolte)[5].
7. Groningen eñ Ommelanden. Goossen Schaffer[6].

Bladz. 223, 224. (*Oldenbarneveld's* krukjen).

[VONDEL'S vers *op het Stokje van Joh. v. Oldenbarneveldt*: 'Mijn wensch behoed' u onverrot,' enz. staat ook voor de de uitgave van 1658 van de *Historie van het Lev. en Sterv. van Hr. J.v. Oldenb.* in 4°. Dat stokjen is eene eeuw later nog eens weer voor den dag gekomen: doch BILD. placht te verhalen, dat toen de Dichter JOACH. OUDAEN J[r]. er den Amsterdamschen Burgemeester (J. HUDDE DEDEL) mede bedot had.- Hier van handelen wij beneden nog nader: hier wilde ik, ter aanvulling dier *reliquien-legende* nog aanteekenen: 1.) In het jaar 1819 is te Leiden, door den Boekverk. *J.v. Thoir*, verkocht de verzameling van Boeken, Antiquiteiten, en Rariteiten, nagelaten door wijlen den Med. Doct. WILH. GREVE, te Noordwijk. Op dien Catalogus komt bl. 46 *Antiq.* N°. 394 voor: 'Het Zwaard, waarmede de Adv. Johan

1 Floris II. z. SCHELTEMA, *Staatk. Nederl.* II D. bl. 167, v. 'hij had in zeden, gestalte en gedaante, veel overeenkomst met Prins *Fredrik Henrik*.' Ald. bl. 168.
2 SCHELTEMA, *ald.* I D. bl. 149 v. II D. bl. 569.
3 SCHELTEMA, *ald.* bl. 565-569, (z. ook bov. VIII D. bl. 165, 168 en IX D. bl. 305.)
4 SCHELT. *ald.* II D. bl. 199 v.
5 SCHELT. *ald.* I D. bl. 412-414.
6 SCHELT. *ald.* II D. bl. 284 v.

van Oldenbarneveld onthoofd is, en uit de Familie afkomstig.' Hetzelve heeft slechts 3 à 4 gulden opgebracht: - er was ook geen bewijs van *authenticiteit* bij. - 2.) In Augustus 1829 zijn door den Notaris *Boonzajer* te Gorinchem geveild: 'Geschiedkundige zeldzaamheden, betreffende J. van Oldenbarnevelt, Rivierkunstige en andere Handschriften, van M. VAN BARNEVELT,' (den Schrijver van de *Rivierkundige Bedenkingen* enz.) Aldaar komt voor, N°. 1. '*A.* De gouden ring, door 's Lands Advokaat J. van Oldenbarnevelt, voor diens teregtstelling, op den 13 Mei 1619, verëerd aan zijnen knecht J. Franken: - op bladz. 366 van de Historie van het Leven en Sterven vermeld.

B. De bijlagen bij denzelven ring, zijnde eene verklaring voor den Notaris Pieter Schabaalje en getuigen te Amsterdam gepasseerd den 7en April 1722, met eene daaraan gehechte oorspronkelijke geslachts-opgave der familie Franken, enz.

C. De oorspronkelijke koperen eereplaat, of 't praalbeeld op den Advokaat, volgens de schets van J. Oudaan; met een pak afdrukken van dezelve. [Z. bov. bladz. 282.]

D. Koperen plaat van 't wapen van Johan van Barnevelt. Zijnde even als dat op de eereplaat.' - Nopens het lot van deze stukken, heeft mijn geëerde vriend BOONZAJER mij nader bericht: 'dat er bij de verkooping op geboden was tot ƒ 260; doch men had ze toen niet willen laten varen beneden de ƒ 500: later echter waren ze voor veel minder prijs aan een der Erfgenamen afgestaan.' - Daar zou derhalve voor een rijk liefhebber misschien nog aan te komen zijn.]

Bladz. 236. r. 3 v. ond. 'te Woerden.'

[- lees: 'te Rijswijk.' - Want onder de andere nagelaten papieren van BILD. heb ik daarna dit gevon-

den, welk ik hier volgen laat: - en waarin men den ouden Brief van Conspiratie wel moet onderscheiden van de later bijgeschrevene aanmerkingen en gevolgtrekkingen; welke ik, ook wegens de spelling, vermoede te zijn van den beroemden M^r^. R.M. VAN GOENS, door wien dit stuk aan BILD. (reeds voor het jaar 1786, toen VAN GOENS het land verliet) was medegedeeld.]

'(Copiae Copia.) Brieff van Conspiratie[1].

Gevonden tot - Rijswijck in een herberghe op een stoel onder een kussen, en was anders niet als gelijck wit pampier.

Maar tot Amsterdam comende ende *een*[2] willende sonder achterdocht daar wat Toback op drooghen, soo hebben se deese navolgende Brieff gelesen, in presentie van geloofwaerdige getuyghen.

> Dom[e]. tot troost laete UEd. weten dat onse verlossinge naerbij is alsoo nu daartoe seer goede resolutie genomen wert, die tot eender tijt vallen sal op Amsterdam ende den Haghe, want daer goede veranderinge wesende; can UEd. genoechsaem considereeren *hoe het* dat het voorts tot *onser* devotie afloopen sal, nu dat sal UEd. vremt duncken; ja onmoghelijk, nochtans gaet het seer vast, ende soo beleyt dat den aan-

1 'Na eene autentieke en gelijktijdige copij, met de hand van de Hr. *Opstraeten*, wijlen Advocaat voor den Ed. Hove van Utrecht, en toen ter tijd levende; geschreven, en onder mij berustende.

(geteekend) V. GOENS.'

2 'NB. de [*Cursif* gedrukte] letters zijn minder duidelijk dan de rest te lezen.'

> slach niet faillieren en can, want op den dwingelandt sal oock gepast worden, hoe en in wat maniere moet secreet blijven tot der daet toe, jegens wanneer alle patriotten gecourageert sullen worden, om als de occasie presenteert, datse wacker op hun hoede souden wesen om Israel te helpen verlossen. Bidde dit mijn schrijven seer secreet te houden, ende soo haest ghelesen hebt, te verbranden, want gae mijne belofte verre te buyten in soo veel te beschrijven, dan wete wel dat het bij UE. secreet blijven sal, ende daer mede vrucht doen sult. Om seecker reden wordt dit Exploict voor *Stouten*borch ende van der Dussen secreet gehouden, want hier nu al ander voghels daer mede gemoeyt sijn. Hier sal UE. andermaal bevolen in de ghenade des heeren, die hoope sonder twijffel ons de saecke wel sal laten succedeeren. Vale.

Op den rugge stont geschreven

> T moet wesen van dit formaet ende deucht[1].'

'NB. Raakt buiten twijffel de conspiratie tegen Prins Mauritz, ontdekt in 't laatst van Januarij 1623. Zoo echter dat men uit de historie daarvan, zoo als dezelve bekend is en bij WAGENAER X, 550 *seqq*. verhaald wordt, deze brief die in 1621 of 1622 schijnt geschreven te zijn, kwalijk verklaren en thuis brengen kan, of raden *van* en *aan wien* zij geschreven zij: vooral om deze alleraanmerkelijkste bijzonderheid, dat namentlijk *dit Exploict voor van der Dussen en* wel voornamentlijk dat het ook *voor Stoutenborch* moest *secreet gehouden worden*; daar deze laatstgenoemde, te weten *jonkhr*.

1 '*Coll.* Bk.' [d.i. Gecollationeerd met de kopij door mij: BILDERDIJK.]

Willem van Oldenbarneveld, Heer van Stoutenborch, jongste zoon van den Advocaat van Holland, de eerste aanlegger en ziel der geheele samensweering tegen Prins Maurits geweest is; en veel sterker deze zaak heeft voortgezet dan zijn broeder Reinier, H^{r}. van Groeneveld. Hun germain neef, *Adriaan van der Dussen*, wiens vrouw eene dochter was van wijlen Elias van Oldenbarneveld, Pensionaris van Rotterdam, en broeder van 's Lands Advocaat, was mede een der eersten en een ijverig medeplichtigen, waarom ook ƒ 4000[1] op zijn lijf gesteld is geweest, even als op de H^{r}. van Groeneveld en van Stoutenburg, zijnde de laatsten met van der Dussen naar Braband, gelijk bekend is, ontkomen, en de H^{r}. van Groeneveld alleen betrapt en geëxecuteerd. Ondertusschen kan men de volgende stellingen als onbetwistbaar aannemen:

1. Dat het stuk moet geschreven zijn tusschen de jaren 1619 en 1623: dat is tusschen den dood van 's Lands Advocaat en de vlucht van zijn zoon en neef, Stoutenburg en van der Dussen.
2. Dat gevolgelijk de dwingeland hier gemeld, niemand kan verstaen worden te zijn dan Prins Maurits.
3. Dat de aanslag eigentlijk op deze niet gemunt was, en dat men alleen voor had *op hem te passen*, en mooglijk wel zich van hem te verzekeren, enkel zoo 't schijnt, wijl *anders de aanslag niet zoo licht kon reusseeren*.
4. Dat die bestond in iets, 't geen te gelijker tijd te Amsterdam en in den Hage zou ondernomen worden.

1 'ƒ 5000. - Volgens Jonkheer van Capellen, Gedenkschrift. I D. bl. 152.'

5. Dat zekere veranderingen op deze twee plaatsen kortlings voorgevallen van dien aert waren, dat daar door de aenslag scheen te zullen worden gefaciliteerd.
6. Dat het iets moet geweest zijn, 't geen met de vuës en het plan van de zoons van Oldenbarneveld niet over een kwam; of wel dat die geenen die aan het hoofd van deze zamenzweering waren, zich om zekere redenen aan Stoutenburg en van der Dussen niet durfden vertrouwen; en dat wel NB. om
7. Dat daer nu *andere voghels mede gemoeid waren*. Eindelijk zou men hier kunnen bijvoegen:
8. Dat uit eenige termen schijnt te kunnen worden opgemaekt, dat de brief door een kerkelijk persoon geschreven, immers dat de religie in den aanslag voornamentlijk schijnt gemêleerd geweest te zijn; en mogelijk uit den titel van *Dom*[e]., dat zij aan een Predikant of gewesen Predikant is geadresseerd geweest.

En volgends deze poincten, denk ik, dat men zijne gissingen zou moeten leiden, om achter het ware te komen. De eerste gedachte zal natuurlijker wijze bij een yder vallen op *Slatius*, 't zij als Schrijver van die brief, of nog liever, als die geen aan wien zij geaddresseerd was; doch hoe verre die gissing den proef kan doorstaan, zou nader moeten onderzocht worden.

Uit het voorbericht schijnt te blijken, dat de brief met de zoogenaamde *encre de Sympathie* geschreven was, waardoor de letters niet voor den dag komen of het papier moet tegen het vuur gedroogd en heet gemaakt worden. V. *Encyclopedie* Art. *Encre de Sympathie*.']

Ald. Bl. 240. r. 4. 'in een onzer Tijdschriften.'

[Dit was bij *anticipatie* geschreven. Ik meende, dat die verhandeling, welke ik bij het Nederl. Instituut met genoegen aangehoord had, toen reeds in het licht was: doch ze is eerst uitgegeven in de *Vad. Letteroef*. voor 1836, N. 2. Meng. bl. 53-75.]

IX Deel.

Bladz. 163 r. 10, v. ond. 'den Prins van *Tarente*.'

[Over dezen Krijgsbevelhebber vind ik, onder oude papieren, deze *Nota*, blijkbaar in der tijd geschreven, om eene aanspraak van denzelven op aanstelling of bevordering te begunstigen: en dewijl er van hem zoo weinig bekend is, veel min hoe hij nevens een *Turenne* in aanmerking kon komen om met het opperbevel van het leger van den Staat bekleed te worden, acht ik dit stuk hier te moeten inlasschen:

'Den Heer Prins van Tarante is in Hollandt gecomen int jaer 1638 en heeft de functie van soldaet gedaen tot het jaar 1640 wanneer hy Capitein te voet geworden is.

Int jaer 1641 heeft hy eene Compagnie te peerd gekregen, en weynigh daer nae een Regiment, waer mede hy gediend heeft met eene uytermate groote assiduiteit, tot den jaere 1645 toe, wanneer hy het derde part van de Ruyterie gecommandeert heeft, welk gecontinueerd is tot de vreede toe.

Int jaar 1648 heeft hy de Ruyterie van Hessen gecommandeert, en een Keysersche majoor hebbende een myl ver van zyn quartier twaelff honderd fourageurs met vier honderd paerden weghgehaelt vervolghde hy hem met dryhonderd paerden vier duytsche mylen ver, nam wederom alle de fourageurs, ende een gedeelte van de Ruyterie van den majoor, welke soodanig verstroyt wierd, dat hy

nauwelyx selffs met twee andere van zyn volk te Paterborn inquam, in dit selvige jaar diende hy in het innemen van Duren, en indien de vreede een weynigh daer nae niet geslooten ware geworden, soude het opperste commando van 't Leger gehad hebben.

In den jaare 1651 wierd hij Generael gemaekt van het Leger van den Hr. Prince van Condé, welke sigh geretireerd hebbende in Guienne, hem het Commando in Xaintonge liet.

Den Chevalier d'Albret de Stadt Pons ingenomen hebbende, en daer een deel van 't Regiment van La Maileraye, een Comp. te paerd, en honderd Edellieden hebbende doen incomen, en meer als twaelff honderd Borgers, en boeren de wapenen hebbende doen nemen, dwongse den H. Prince van Tarante binnen een uyr, nam de stadt met gewelt in, ende daernae ook het Casteel by discretie, den Chevalier d'Albret kryghsgevangene gemaekt zijnde, met all dat met hem was, en verloor van zijne zyde meer dan twee honderd mannen.

Viertien dagen daer naer nam hy alle de posten wederom, welke den Grave d'Harcour beset hadde in Auleux, en joegh zyne trouppes uyt de Provintie.

Int jaar 1652 volghde hy de H. Prince van Condé in den slagh van St. Antoine, welke van s'morgens ten vyff uyren duerde, tot 's avonds ten ses uyren toe, in welke hy naer dat een paerd onder hem dood geschoten was, aen de zyde van de Hr. Prince van Condé, en een musquet schoot in zynen hoed, en een in zyne wapenen gekregen hadde, belast wierd met de sorge van het retireren, 't welk met soo groote ordre, ende geluck geschiede, dat hy weder in Paris quam met [niet] minder als vier duysend man, en teegens de meeninge van den Hr. Prince van Condé, welke aan Hr. Hertogh van Orleans seyde, dat d'arrier garde het niet soude kunnen ontkomen.

Int selve jaer succedeerde hy in de plaets van Hartogh van Nemours om het leger te commandeeren, en diende in de belegeringe van Rhenel, St. Meneson en Bar met groote vrucht.

Int jaer 1653 den Baron van Chriscamp, welke van den Coningh van Spagnen met de Charge van Maistre de Camp Generael versien was geweest: welke dezelve is, die tegenwoordigh bekleet word door den Hr. Graeff van Marcin, swarigheit gemaekt hebbende om het te gehoorsamen, wierd vastgestelt, dat hy soude staan

onder d'ordres van den Hr. Prince van Tarante, die ten selven tyde onder zyn Commando hadde den Grave van Hollat, die tegenwoordigh Generael is van de trouppes van d'alliantie van den Rhyn, ende den Grave van Colligny, welke de hulptrouppes van Frankryk tegens den Turq gecommandeert heefft.

In den jaere 1656 presenteerde hem den overleden Coningh van Sweeden een tweede Corps d'Armée onder conditie, dat in voorvall van Coniunctie hy soude willen staen onder den Hr. Wrangel, 't welk niet geexecuteert wierde, omdat d'interessen van desen Staat met die van Sweeden niet over een en quamen, en ook om andere insichten.

Int selvige jaer d'Evangelische Cantons op het point staende, om met de Roomsche in oorloge te treden, deden hem het Generaelschap van hare trouppes aanbieden.’]

Bladz. 171. Aant. 4. (*Buat.*)

[Hij was *Page* geweest bij *Fred. Henrik*; maar opgevoed met *Willem II.*]

Bladz. 194. r. 12. v. ond. ‘op het papier.’

[Z. het medegedeelde uit GOURVILLE'S *Memoires*, bov. Bladz. 249 v.]

Bladz. 211. ‘Prosa-boekjes.’

[De Heer Pred. SCHOTEL, vlijtig en gelukkig beoefenaar van de Nederlandsche Geschied- en Letterkunde, bijzonder van al wat tot Dordrecht betrekking heeft, verplicht mij door de volgende belangrijke aanteekening: ‘BILD. bedoelt hier waarschijnlijk het *Belgium gloriosum, Dordrechti ex officina* VINCENTIS CAYMAX, 1668 pp. 282. Niet alleen verdient dit boekje, om de wetenswaardige zaken die het bevat, en den uitmuntenden stijl waarin hetzelve geschreven is, opmerking, maar vooral om dat het tot de zamengeraapte redenen behoorde, waarmede Koning Karel zijne oorlogsverkla-

ring, in 1672 tegen den Staat stoffeerde. Van dat zeldzame boekje, (door WAGENAAR verkeerdelijk aan JOHANNES LYDIUS - moet zijn JACOBUS LYDIUS een der geleerdste mannen van zijn tijd en Predikant te *Dordrecht* - toegeschreven, en waarover BRANDT, *Leven van de Ruiter* bl. 611, 612, 642 en WAGENAAR *Vad. Hist.* D. XIII. bl. 478) zijn twee Vertalingen. De eerste was zoo slecht en gebrekkig, dat LYDIUS zich genoodzaakt zag eene andere Vertaling te leveren, die dan ook in 1668 te Dordrecht verscheen, met den titel: *Het Verheerlijkte ofte verhoogde Nederland door* JACOBUS LYDIUS. Achter deze vertaling vindt men merkwaardige Bijvoegsels, door PARS, *Naamrol* bl. 112 opgegeven. (PARS vergiste zich, door de vertaling van dit boek tot 1667, en het oorspronkelijke tot 1668 te brengen (*Naamrol* bl. 111), FOPPENS bladz. 523, nam deze fout over: “*Belgium Gloriosum* in 12°, primum vernaculè Amstel. 1667, dein Latine 1668.”) Dit boekje moet wel onderscheiden worden van een ander, ook met den titel van *Belgium gloriosum* of *verheerlict Nederland*, in 1668 uitgekomen, zijnde eene verzameling van Latijnsche en Nederduitsche Gedichten, op de overwinning bij Chattam, en den vrede daarop gevolgd, door verschillende, meestal Dordsche Dichters, als *Otto de Voogt, Johan de Jonge, Robert Paget*, enz. vervaardigd en door Jacobus Lydius bijeengezameld en uitgegeven. Men vindt ze meestal in quarto achter het *verbaal van 't gebesoigneerde of de verrichting des Heeren Cornelis de Witt*, enz. gedrukt. Er bestaan verschillende uitgaven van: de laatste is van 1737 te *Dordrecht* bij *J. van Braam* 12°. Ik geloof echter niet, gelijk de Heer SCHELTEMA (*Gesch. en Lett. Mengelw.* D. III, St. III, bl. 131 oordeelt,) dat juist aan deze Collectie verzen, maar wel aan het *Latijnsche*

opstel de eere wedervoer van mede oorzaak tot den bekenden oorlog te zijn.']

Bladz. 221 r. 10, v. ond. 'een zwager van P. de Groot.'

[De befaamde *Jean Barton de Montbas*, (dikwijls ook *Mombas* genoemd.) Hij was getrouwd met *Cornelia de Groot*, Dochter van den grooten *Hugo*. Hij had te voren in den Haag op een grooten voet geleefd; en Willem III nog jong zijnde, kwam veel bij hem aan huis. GOURV. *Mem. T. II.* p. 1, 2 (over 't j. 1659).]

Bladz. 244. r. 3. v. ond. '*Jan rap*,'

[Dezen schimpnaam vind ik reeds in de twistschriften van het begin der 17 eeuw; doch ik weet er geen verklaring van: het schijnt wel samen te hangen met het fransch *rapailje* en het Italiaansch *rapaglia*.]

Bladz. 252. r. 3. '*de Zeeuwsche Buatist*, 1668.'

[Hetzelfde vindt men reeds in 1666 gedrukt in het vuilaardig Wittiaansch schandschrift, getiteld: *den oprechten Hollandsen Bootsgesel, vertoond in een t' zamenspraak tussen drie persoonen, een van Delft, een van Amsterdam, en eenen Bootsgesel, geweest zijnde in de laatste zeeslag; gehoord, gezien en te zamen gesteld, tot onderrechtinge van de vrome en welmeenende Patriotten, door H. van V.*; geschreven om *C. Tromp* van verraderij en heulen met Engeland te beschuldigen. (ook aangeh. bij DE JONGE, *Geschied. v.h. Nederl. Zeewezen* II D. 2. St. bl. 356)[1].]

1 [De Heer DE J. citeert aldaar twee brochures van dien tijd, tot opschrift voerende: *Den oprechten Hollandsen Bootsgesel, vertoond in een 't Zamenspraak tusschen drie persoonen*. Rott. 1666.' Doch er is eene afzonderlijke literatuur te geven van dat geschrift, dat veel opzien gebaard moet hebben. Na de uitgave van (1) *dien Bootsgesel*, verscheen daar tegen eene (2) *Onpartijdige Samenspraeck, tusschen drie Persoonen, voorgevallen op de wacht tot Amsterdam. Zynde het eenen een Assistent, en het ander een gemeen Soldaet, genaemt Harmen: en de derde een Liefhebber van de Vryheyt, genaemt de Wit, over en aengaende de onlanghs uytgekoomen Oprechten Hollandtschen Bootsgesel, waer in eenige Valsheeden en Lasteringen, weederleyt en ten toon gestelt werden, tot troost onde onderrechtinge van de vroome en welmeenende Patriotten*: en hiertegen wederom (3) *Het tweede Deel ofte vervolgh van den Oprechten Hollantschen Bootsgesel, vertoond in een Samen-spraock tusschen vijf Persoonen, enz. enz.* Maar nu verscheen *daar neven* (niet *daar tegen*) (4) *Het rechte Tweede Deel van den Oprechten Hollandsen Bootsgesel, zijnde een 't Zamenspraak tusschen vier Personen, verhandelende verwonderlijk nieuws*. Alwaar lelijk uitgevaren wordt tegen den drukker van N^{O}. 3, als die niet slechts het werkje-zelf (N^{O}. 1) tweemaal nagedrukt had, maar nu uit baatzucht dat vervolg er van (N^{O}. 3) gefabriceerd[*]

* [Men weet, dat er in het vroegere Nederlandsche recht geen zoogenaamd *kopij-recht* bestond, ten zij op expres verkregen *privilegie*, en binnen de termen van datzelve.]

. In de daad, dat N^{O}. 4 is nog vuilaardiger, en meer in den geest van N^{O} 1, dan N^{O}. 3: men zie onze aanhalingen hier uit, hov. IX D. bl. 262, 263. - Voorts is er (5) *Schuyt-Praatje gehouden tusschen een Student, een Geldersman, en een Vlaming, varende van Amsterdam na Uitrecht, met de Vraag-Schuyt, over de twee Boekjens, onlangs uitgegeven, 't een genaamt den Oprechten Hollandschen Bootsgezel, en 't ander Onpartydige 't Samenspraak, enz.* ook al in den geest van No. 1, 3, 4; maar (6) *'t Vergif gelicht van den Hollandtsen Boots-gesel: en 't*

Hof gewijdt van alle onkruyt, voor een Tegen-spreker der valsche Schrijvers, in den geest van N°. 2 en moderaat geschreven. Eindelijk ken ik nog (7) *Op J.N. Maecker van 't Bootsgesels Praetje, alias Pasquil- en Courant-drucker tot Rotterdam*; een razend schimpvers op een folio-blad. De aanhef is:

Verniste guyt, *met schijn van waarheyt aengetooge*
Houd op ô galgen Aas - (enz. in dien toon.)

J.N. is JOANNES NAERANUS, de uitgever van de Historie van het Leven van Oldenbarneveldt 1648. Doch dat NAERANUS de vermomde *Bootsgezel* zou wezen, wordt ontkend in N°. 5, en gesteld, ‘dat 's makers rechte naam is PIERAR LA COURT, een heftig voorstander van de Hollandsche Vrijheid;’ (over wien zie hier bl. 321 v.)]

* [Men weet, dat er in het vroegere Nederlandsche recht geen zoogenaamd *kopij-recht* bestond, ten zij op expres verkregen *privilegie*, en binnen de termen van datzelve.]

Bladz. 265. '*Publyk Gebed*.'

[Eene later uitgave, en die meer gewoonlijk gebruikt wordt, heeft dezen titel en inrichting: *Public Gebedt*,

ofte Consideratien, over het Nominatim bidden in de publicque Kerken, voor de Hooge en mindere Overheden, en specialyk voor den laest overleden Heer Stadhouder, door D.H. Op nieuws uijt gegeven, door een Liefhebber der Vaderlandse Vryheyd. Eerste en Tweede Deel. *Sijnde in dese laeste druck de oude, en nadere authentique Byvoegsels, tot gemack der Lesers, en beter verstant der saeken; elck op haer plaets ingevoegt, van ontallyke druk fauten gesuyvert, en met correcte Registers voorsien. Vermeerdert met de Resolutien van de Heeren Staten van Hollandt en West- Frieslandt, op het selve subject genomen*; 333 Bl. - Derde Deel. *Waar in de objectien, welke tegens de voorgaande Deelen naarder zijn voorgebracht, wederleght; ende verscheyde Elucidatien op de vorige aanmerkingen, en ter occasie van de zelfde, noch byzonderlick eenige andere consideratien bygebracht worden. - In 's Gravenhage, by Engelbrecht Boucquet, Boekverkoper in de Halstraat, in de Waarheyt*. 1707. 360 Bl. kl. 8°.

Over VAN DEN HOVE of DE LA COURT, Z. CHALMOT, *Biogr.*

Woordenb. VIII D. bl. 26-31, en SAXE, en P. PAULUS, en and. ald. aang. en mijne Verhand. over *de Gilden* bl. 53, 54; en de *Bijdragen tot Staatshuishoudk. en Statist.* van mijnen Ambtgenoot en Vriend Mr. G. WTTEWAALL, I.D.I. St. (1836) bl. 7-14. - Waarschijnlijk is hij de Schrijver van het berucht Wittiaansch boekjen, dat vroeger aan den (meer bekenden) *B. de Spinosa* placht toegeschreven te worden: *Lucii Antistii Constantis de Jure Ecclesiasticorum, Liber Singularis. Quo docetur: Quodcunque Divini Humanique Iuris Ecclesiastisis tribuitur, vel ipsi sibi Tribuunt, hoc, aut falsò impièque illis Tribui, aut non aliundè, quam à suis, hoc est, ejus Reipublicae sivè Civitatis* Prodiis, *in quâ sunt constituti, accepisse. Alethopoli, Apud Cajum Valerium Pennatum*, 1665, 162 pp. (en 3 pp. Index) 8°.[1].

Zekerder is het, dat zijn laatste Nederduitsch werk, in den trant der vroegere, (wel bedekt en vermomd; want de hekken waren nu geheel verhangen: doch in strekking even zeer om in te nemen tegen alle eenhoofdig gezag, en aan te prijzen het geen de Wittiaansche Oligarchie *vrijheid* noemde,) was *Sinrijke Fabulen, verklaart en toegepast tot alderley Zeede-lessen*, (enz.) t'Amsterdam, bij Hieronymus Sweerts, 1685: 4°. de Voorrede geteekend P.C.P. en zoo ook aan het slot des werks *bl.* 717: waar onder dan nog dit vierregelig versje:

1 'L.A.C. scriptum rarissimum, cujus auctor est *Ben. de Spinosa*: VOGT, p. 204; BJORNST. V. p. 364; THOMAS. *Hist. Cont.* p. 406; WOLF, *Bibl. Hebr.* P.I. p. 245. Non *Spinosa*, sed *van den Hof*, HEUMAN, *Consp. Reip. Litt.* C. 6, § 36, p. 382, ibique STOLL, p. 984 sq.; HOMMEL. *Liter. Jur.* p. 244; LEIBNIT. *Thood.* § 375 p. 649 ed. Belg. prior. FRETTAG *Anal.* p. 268 sq.; STRUV. *Intr. in Not. Rei Lit.* C. 9. § 11, p. 808.' (M.T.)

'*Die 't* Leven *en de* Dood *had, tot een slot, beschreven*,
Mocht dat niet zien voldrukt, de Dood *ontwrong hem 't* Leven,
Doch zijn Geschrift en naam zal leven eeuwen lang,
Dus is dit, elk ten nutt', zijn laatste Swanenzang.
H. Sw.']

Bladz. 268. (*Nic. Stellingwerf.*)

[Hoe brutaal vrijheids- (d.i. Oligarchisch-) gezind deze man was, toont ook de plaats uit het onuitgegeven gedeelte van WICQUEFORT, bij VAN WIJN, *Nalez.* op WAGEN. II D. bl. 169. - (Op den Bladwijzer der *Bijv. en Nalez.* wordt de naam van dezen Regent niet eens gevonden.)]

Bladz. 268, 269. (eenvoudige levenswijze, in en na het midden der XVII eeuw, in Nederland.)

[Van zeer zuinige levenswijs getuigt ook GOURVILLE, *Mem.* T. II. p. 59. '(M. de Lionne) m'ayant demandé pourquoi les Hollandois etoient si riches, je lui dis que cela venoit de leur commerce, & encore plus de leur économie. Je lui contai que dans les bonnes maisons, on n'y mangeoit presque point de viande, ou tout au plus du boeuf seché à la cheminée, que l'on rapoit assez légérement pour mettre sur du beurre étendu sur du pain, que l'on appelloit tartine, & tous ne buvoient ordinairement que de la bierre.' Doch er moet te dezen zelfden tijde, door den voordeeligen handel en neering, een groote kentering in de levenswijze, althans een pronk en spilzucht bij bijzondere gelegenheden, en in de Koopsteden, hebben plaats gegrepen. Merkwaardig is hier over de boetpredicatie in het: *Huysmans-praatje, voorgestelt tot onderrechtingh, hoe men sich in desen verwerden en murmurerige toestandt des tijdts behoorden te dragen*:

en met eenen om tot beter verstant des oorsaeks van de tegenwoordige bedroefden toestant des tijdts te komen: Amst. 1672. 4° (bl. 13, 14.)

‘Men kan niet anders oordeelen, als dat de goetheydt Godts tot weelden en dertelheydt getrocken is; en wy zijn door de vrye en voorspoedige tijdt, hoe langer hoe verder in de wereldt vervloeyt. O! wat verscheelt deze onze eeuw al van die van onse Voorouders, als wy eens 50 a 60 jaer te rugge willen sien; doen mijn Bestevaer en sijn Comsocy op de Marckt quamen, die hadde getaende linne Broecken, en diergelycke korte Pijtjes aen, en hadden crediet en geloof genoegh; haer tafelkens waren gedist met gemeene Boere kost, hadden houte of slechte aerde Schottels of Vaten tot haer gebruyck; een potje met Wey, Kerremelck of kleyn Bier was haer dranek. Maer besiet onse Koopluyden hier eens by: En sie, hoe glimmen sy van Zijde, Borat of andere vremde Stoffen, hoe hangen de Pijen (in manier van Mantels, die men misschien noch niet wel durff dragen) om 't lijf te slingeren? gantsch onbequaem tot eenige arbeydt, daer d'oude tot arbeydt en Koopmanschap te gelyck bequaem waren, maer 't behoeft misschien by sommige alsoo, om haer crediet en aansien te vergrooten, om haer personagie van spilleeren noch wat te speelen. Niet minder onderscheyt siet men ook in de tafels, soo ten opsicht der leckere en kostelicke spysen, als oock den dranck, en des gereetschaps; 't schijnt nu een slecht Koopman te zijn, die niet verscheyde Biere; wat segh ick Bieren? die geen Wijn na en hout: En 't is niet genoegh dat men de spijs en dranck nuttight uyt gemeene Schottels en Vaten, maer 't moet wat aansiens hebben; de Glazen en Roemers, de Schottels en Backen, moeten wat in 't oogh loopen, sy moeten fijn en kostelick zijn; en dit 's noch dickwils niet genoegh, daer moet Silver op de tafel komen; en in plaets dat de oude suynigh en neerstigh tot de kost-winningh waren, soo wort 'er nu een ongelooffelick gelt en tijdt verquist, en arbeydt verhindert, met die walghachtige Toeback-rookerij. Voorwaer dese onse eeuw, is door de welvarentheydt en voorspoet seer verre van de oude eenvoudigheydt en matigheydt verbastert. De Vriese kent men noch eenighsints aen haer blaeuwe ruyge Hoeden, aen haer korte Hayr en Kraeghkens, en aen haer gnappe Rockskens: Maer waer aen sal men een Hollander bekennen? die

de wispeltuerigheydt van 't Fransche Hof, soo gaen na volght, dat men naeu een Hoet of Kleet kan af-dragen, of hy verandert al weer van moode: nu moet het een hooge en breeden, dan een hooge en smallen Hoet zijn, dan een soo kleyn en licht, dat men hem naeu kan voelen; terstondt is weer de Bol te laegh of de rand te smal, daer moet weer een ander zijn: nu moet hy fijn en kael zijn, terstondt ruygh en glimmende: nu moet het Huyr langh gekemt en gescheelt zijn; terstondt weer de Kruyn geschooren, doch soo dat de Locken onder de Hoet uytkijcken: nu moet het Kleedt kort, dan langh, nu dus en dan soo gesneden en gekleurt zijn. In somma, daer wordt soo veel verandert, dat men niet weet waer aen men een Hollander sal bekennen; en dit alles kan men van de Boeren en Huysluy seggen. De Stee-luyden mogen haar eigen rekeningh maken, die licht niet minder sal zijn: alsoo sy wel een silveren Pot tot haer uryne na houden, en hier by much men andere dingen af meeten. Veel dingen waren met vingeren aen te wijsen, hoe vele wij in de lust des vlees, in de lust der oogen, en in de grootsheydt des levens, door de vrije tijdt toe genomen zijn; maer wy willen dat voor onze Prekers laten, die dat selve by tydt en gelegentheydt wel doen. En soo segh ik, dat het nu soo verre gekomen is, dat geen Koopmanschappen te groot, geen Comparities te veel, geen Bruyloften en Warsschoppen te breet, geen Staten te aensienelick, geen Huysen en Huysraet te kostelick, geen Kleederen te opsichtig en net, geen Fatsoenen te vreemt en te nieuw, geen neeringen te besmettelick en ergerlick konden zijn, of 't konden al onder de Christenen passeeren. En tot dit alles geeft de voorspoedt en vryheydt groote aenleydingh, en daerom was 't van nooden dat God de Heere quam om ons die gelegentheydt te ontnemen, of hy alsoo hem noch een kleyn en arm Volcksken mocht behouden:' *enz.*]

Bladz. 288, v. (MS. Verhaal van *N. Witsen*.)

[SCHELTEMA, *Mengelw.* V.D. 2 St. bl. 107 vermeldt ook dat geschrift, als authentiek en gewichtig, en zegt voorts: '*Wanneer ik eenmaal overga om het* Journaal enz..... (in het licht te geven' (wilde hij er bij zeggen, doch dit is in de pen gebleven).]

Bladz. 290. Aant. 2. (profetie van *J.v.d. Graaf.*)

[Een Vriend bericht mij, dat hij een *vierentwintigste* druk van de *Worstelinge Jacobs* heeft, nog in 1724 gemaakt; doch dat ook daar in niets van dit profetiserende staat: - BILD. moet dus deze overlevering van elders gehad hebben.]

Bladz. 300. Brieven van Prins Willem I.

[De hier vermelde afschriften zijn op gedaan onderzoek van den Heer Mr. GROEN V. PR. in 's Hage terug gevonden; en wij hebben dus nopens derzelver inhoud nadere inlichting van Z.H.E.G. te verwachten.]

Bladz. 306-313. (de *Historien* van *Oldenbarneveld.*)

[1.) Ik weet niet of reeds ergens opgemerkt is, dat de Schrijver der in 1648 eerst in het licht verschenen *Historie* (N°. 2 en N°. 3), zorg gedragen heeft, in het werk-zelf tamelijk nauwkeurig den tijd aan te duiden, wanneer hij bezig is geweest dat werk te schrijven. - De plaats staat bl. 292 (alwaar ik bij de bekende historische feiten slechts de jaartallen zal voegen: - '*Hogerbeets* (die noch in hechtenisse zit) [*hij is ontslagen* 1626], ende *Grotius* al is hij 't ontkomen [*in* 1621], noch *Haen*, als zijn bannissement sal geëxpireert sijn [hij was gebannen *voor* 15 *jaar; maar stierf in* November 1624: *nu leefde hij nog*], noch ook *Tresel* die sijn bannissement geëxpireert is [*hij was in* 1619 *gebannen voor* twee *jaren*],' enz. - Wij bekomen derhalve den tijd, tusschen het laatst van 1621, en vóór het laatst van 1624: d.i. den tijd toen de moordaanslag op Prins Maurits gesmeed wierd: - en dat de familie van *Oldenb.* bescheiden tot het werk geleverd heeft, schijnt te blijken uit de brieven enz. die daarin

bl. 293-337, en ook uit de andere memorien en deductien, die elders in het zelve gedrukt staan.

2.) Van de beide uitgaven N°. 2 en 3 moet de Hr. D. GROEBE (met of zonder zijn naam) reeds in 1824 eene beschrijving en vergelijking gegeven hebben, in het Tijdschrift getiteld: *Letterlievend Maandschrift* (Febr.) Ik herinnerde mij dit niet, anders had ik zeker er heen verwezen, en wellicht een gedeelte mijner moeite gespaard. Doch ook sedert daarvan onderricht te zijn heb ik dat stuk niet kunnen machtig worden.

3.) ‘Over *R. de Carpentier* zal gehandeld worden in het *Beroemd Dordrecht* van de HH. SMITS *en* SCHOTEL.’ Doch de Heer J. SCHELTEMA moet zich vergist hebben, toen hij mij schreef, dat *die* R. de C. als Predikant een der Ambassades naar Rusland vergezeld had: immers die Ambassade had eerst plaats in het j. 1679.

4). Ds. SCHOTEL bericht mij ook, dat hij van N°. 5, van het zelfde jaar 1670, een *vierden* druk bezit; doch tusschen welken en den door mij alhier beschreven tweeden, geen verschil schijnt te zijn. (NB. D. IX. bl. 311, r. 11. v. ond. staat, door drukfout, S.H., en moet zijn J.H.)

5). Het is mij gebleken, dat niet alle, zelfs schrandere en welwillende Lezers, begrepen hebben, dat deze met redenen bekleede twijfeling van mij over de identiteit van *Corn. Bosck* en *van den Bosch* (bl. 308, Aant. 3), niet ernstig gemeend was; maar ironie, en om op de zachtstmogelijke wijze het gebrekkige te kennen te geven in de vermelding door twee beroemde Geleerden nopens denzelfden persoon gedaan.]

Bladz. 316, r. 1-14, ‘de Geuzen.’

[De Boekverkoopers Auctionarissen van dien Catalogus zijn hier tegen opgekomen in den *Letterbode* van

1836, N°. 45, met eene breede wederlegging mijner betwijfeling, en adstructie hunner aanprijzing van dat exemplaar der uitgave van 1785, waarbij de opdracht aan den Prins gevonden wierd. - Als reden om de door hen vermelde verminking in twijfel te trekken, had ik opgegeven 'dat dezelve mij noch bekend, noch begrijpelijk, noch gelooflijk was.' Dit had niet noodig beantwoord te worden met eene algemeene bespiegeling: 'er is zoo veel dat nog onbekend is, zoo veel onbegrijpelijks, zoo veel ongeloofelijks!' Dit weet en wist ik even goed als de Heeren R. en GR. Er is oneindig veel, dat ik noch kan weten, noch ook behoeve of begeere te weten. - Maar, zóó lang en zóó veel met BILDERDYK en zijne werken en zijne vrienden omgegaan hebbende, was het voor mij een gegronde reden van twijfeling, van zoodanig eene verminking van een der meest bekende werken van BILD. nimmer iets vernomen te hebben. - Wat de adstructie betreft: ofschoon nu de schuld gegeven wordt aan wijlen den Boekhandelaar ELWE, die door aankoop reeds vroeg eigenaar dier uitgave was geworden; was het mij nog niet duidelijk, wat ELWE eigenlijk zou gedaan hebben? of hij na de omwenteling van 1795 op eenmaal uit al de bij hem nog voorhanden zijnde exemplaren dier uitgave, de opdracht, het zij uit partijdigheid, het zij uit vrees, zou weggenomen hebben, (hetgeen die Catalogus-aanteekening het naast scheen te kennen te geven); dan of hij de opdracht slechts weggenomen had, *naar mate* hij in den eersten tijd na de omwenteling van 1795 exemplaren van de Geuzen debiteerde. - Ik meende dus, alvorens mij over deze zaak nader openlijk uit te laten, hier omtrent bij bijzonderen brief inlichting te moeten verzoeken. Dit is op eene heusche wijze beantwoord door den Heer D. GROEDE, bij brief van 14 October dezes

jaars: en ik hoop niet onbescheiden, maar in den geest en tot genoegen van den Schrijver zelven te doen, door dit antwoord hier geheel op en over te nemen:

'ELWE moet reeds in 1785 en wel bij de uitgave het voornemen der afknotting hebben opgevat, althans ging daarvan sprake. BILDERDIJK schrijft zelfs bij een onderschrift aan zijn veelgeliefden vriend P.J. UYLENBROEK: "Men vertelt, dat ELWE de Geuzen zonder opdragtuitgeeft. Hoe heeft hij ze u ter verkoop toegezonden? Dit bidde ik zoodra mogelijk te mogen weten. Maar 't zij onder ons."

Onder de briefwisseling van B. is niet één stuk waar deze zaak meer geroerd wordt. Heeft U. aan B. een gunstig berigt overgezonden op zijne dringende aanvraag? Dit schijnt zoo; want moge het ook al zijn, dat men er niet openlijk op durfde aanstaan, en ELWE om die verminking, zoo zij berigt was geworden, regterlijk vervolgen, zoo zou toch B. aan zijnen geliefden vriend niet nagelaten hebben, nieuw beklag te doen[1].

De zaak echter, het zij dan in 1785, het zij 10 jaar later, wordt door dezen brief bevestigd; ook dé ondervinding komt te stade, waarvan het hierbijgaande Exemplaar getuigenis draagt. - Eene andere ondervinding na den dood des Boekverkoopers SMIT, Schoonzoon van GARTMAN, heeft doen zien, dat onder zijn nalatenschap een klein getal van de Geuzen aanwezig was, voor de helft *met*, voor de helft *zonder* de opdragt, en die hij ontwijfelbaar door middel van ruiling als anderszins had overgenomen.

1 'De Heer MESSCHERT, welke den brief geoordeeld heeft niet te moeten uitgeven, verschafte mij van een en ander kopij, en verleende mij tevens daarvan in dezen gebruik te maken; waarvoor ik hem dank schuldig ben. Dat stuk heeft aanleiding gegeven tot het plaatsen der noot, *Brieven* I. bl. 131.'

'Dit bewijst nu, dat niet *alle* exemplaren verkort zijn. Wij gelooven daarom, dat ELWE de opdragt uit een gedeelte heeft geligt, en die in een ander gedeelte laten verblijven; dat hij de verminkte exemplaren gesleten heeft aan bij hem onbekenden, die hij dus niet vertrouwde en om niet achterhaald te worden, terwijl hij de gave debiteerde aan zijne vrienden en bekenden, van welke hij geene benadeeling kon of had te verwachten.' -

Het blijkt derhalve: 1) dat er van *de uitgave* der Geuzen van 1785, exemplaren in omloop zijn, met en zonder de opdracht aan Prins Willem V: hoe groot de evenredigheid tusschen dezelve zij, blijkt nog niet, en kan eerst langzaam blijken door gestadige opmerking. Een groot aantal exemplaren zal tusschen 1785 en 1795 wel verkocht zijn geweest. - Doch het blijkt nu ook

2) dat er *soupçon* is geweest, dat ELWE reeds in de troebele dagen voor Sept. 1787, (van daar, tot aan 1795, was er geene reden meer voor,) verminkte exemplaren in omloop heeft gebracht.

Dat derhalve 3) bij het catalogiseren van een exemplaar der *Geuzen* van 1785, het niet overtollig is er bij te voegen: *met de opdracht*; indien dezelve er bij wordt gevonden: - doch de gemelde breeder aanteekening wellicht min naauwkeurig is; als deels te weinig zeggende, en deels misschien te veel[1].

Voorts 4) dat de aanteekening bij Bladz. 131 van het I Deel der *Brieven* van Mr. W. BILDERDIJK *a*) geene betrekking heeft tot de door mij gemoveerde quaestie

1 [*Te weinig*; alzoo er misschien ook reeds vóór 1787 eenige exemplaren zijn verminkt geraakt: *te veel*; alzoo het nog niet blijkt dat de meeste exemplaren dier uitgave verminkt zijn.]

over het debiet of verminken na 1795; maar tot een soupçon over een verminkt debiteeren vóór 1787: *b*) te veel zegt, door te zeggen, '*het is bekend* dat de Boekverkooper ELWE de Geuzen zonder de opdracht heeft verkocht;' daar het slechts een, wellicht onbevestigd, vermoeden van BILD. was: en vooral *c*) dat de uitdrukking: '*de Geuzen zonder de opdracht heeft verkocht*;' aldaar niet moet verstaan worden van het doorgaand debiet; maar op zijn hoogst van een korte poos, en eenige exemplaren: want BILD. zal er zeker spoedig orde op gesteld hebben. - Eindelijk 5) blijft het onbetwijfeld, wat ik tevens, IX D. bl. 316, aanmerkte, dat, wat er moge zijn van de uitgave van 1785, de Opdracht zelve geene zeldzaamheid is, als wordende gevonden bij de, buiten dien vollediger, uitgave der Geuzen van 1826[1].]

Bladz. 328. Aant.

[Ook bij den Kerkeraad te *Batavia* was een Commissaris-Politiek: waar toe steeds een Lid der Hooge Regeering van Indië gesteld wierd. (WAGEN.) *Tegenw. Staat d. Vereen. Nederl.* I D. bl. 468.]

1 [Maar nu klaagt mij een letterkundig en Bilderdyk-lievend vriend, dat hij van een aangekondigden herdruk van BILD.'S *Nieuwe Mengelingen* een exemplaar gezien had, zonder de Fransche Opdracht aan Koning Lodewijk. Ik vind mij verplicht, dit, *à gouverno*, te vermelden: ofschoon ik durf vertrouwen, dat het slechts een toevallig defect bij dat éénе exemplaar is: een later kopy-eigenaar van dat werk moge die Opdracht beöordeelen zoo als hij wil; maar zeker mocht hij niet eigendunkelijk ze stilzwijgend te onderdrukken.]

X Deel.

Bladz. 56, 57. (de slag bij Senef.)

(WAGENAAR, te recht begrijpende, dat hij geen inzicht in batailles had, heeft in het beschrijven van de meeste veldslagen uit deze tijden, zijn toevlucht genomen tot de Gedenkschriften van FEUQUIERES, waar de meeste beschreven stonden. Daar door beschrijft hij ze dikwijls zeer verkeerd: als 1. van de Fransche zijde. 2. *Feuq.* wist wel wat *hij* deed, maar niet wat het plan van den vijand was. Voorts 3. ontzag WAGENAAR zich zeer angstvallig van het gebruiken van vreemde kunstwoorden, en vertaalt die ongelukkig in het Neerlandsch.)

Bladz. 64, 65. (*Corn. Tromp.*)

[1.) Hij was Domheer, of *Kanunnik ten Dom*, te Utrecht. Z. S. DE VRIES, Opdracht zijner *Groote Schouwplaets der jammerlijke Bloed- en Moord-geschiedenissen*. Utr. 1670 8°.[1].

2.) In het *Schuyt-praatje* (bov. aangeh. bl. 320, N°. 5) vind ik bl. 15, 16, de volgende beschrijving en verklaring van *Tromp's* Geslachtwapen: ‘De Adelijke Wapenen, geven genoech de Edelheit van onzen *Tromp* te erkennen: want de wapenen van den *Koning van Vrankrijk*, van den *Kardinaal Richeljeu*, en van de *Stad Parijs* zijn onder malkander vermengt. Uit des Konings naam, zijn in 't bovenste gedeelte, *Vergulde*

1 [Zoo meen ik dat ook de beroemde Engelsche Admiraal *Sir* SIDNEY SMITH geestelijke prebenden heeft, en eigenlijk als Dorps-predikant zou moeten fungeren: doch 't geen dan door een *Vicar* waargenomen wordt.]

Lelien op een *blauwe grond*; uit des Kardinaals naam, lager, *twee roode Balken* die tegen malkanderen op staan, op een *witte gront*; Uit de naam van de stad *Parijs*, is in 't onderste een *swart Schip* insgelijks mede in een Witte Grond gezet; aan welke Wapenen den Koning van *Groot Brittannje Karel de I*. (boven dat hij hem *Marten Harpersz. Tromp*, met het Swaart van den Admirael *Pennington*, met de Ridderlijke waerdigheid heeft verciert) op beide de zijden, *twee recht opstaande Gryfioenen* heeft gevoegt, aan welkers hals een geelen band is, daar op beide zijden een Wapen hangt, in de Wapenen staat de *roode* met de *witte Roos*, tot een teyken van vereening, van 't Huys van *Jork* met *Lancaster*. Wat is 'er heerlijker voor *Tromp*, als met sulk een Wapen, tuyg teeken van zijn doorlugtig Geslagt te pronken?' -

3). De beroemde Zwitser FELLENBERG, Landbouw- en Opvoeding-kundige en Staatsman beroemt zich, door zijne moeder van M.H. en Corn. Tromp af te stammen. Z. *Convers. Lex.* in V. Fellenberg.]

Bladz. 70. (Slot der Aanteek.)

(Als er eene omwenteling of opschudding in den Burgerstaat aanstaande is, ziet men altijd een Religie-twist voorafgaan. Dit leert onze geheele Geschiedenis. Zoo was het vroeger in den tijd van Oldenbarneveld: in 1664 liep het ook sterk daar heen: En in onze dagen (1782) zagen wij het te Rotterdam, in den Predikant (of Prof.[1]) LE SAGE TEN BROEK (Vader van den Roomschgeworden Notaris); op wiens *mouvement* in het Gods-

1 [Hij was voorheen Prof. in de Wijsbegeerte te Groningen geweest.]

dienstige, al die beroeringen te Rotterdam gevolgd zijn[1].)

Bladz. 77-79, (de Vrede *van Nijmegen*.)

[O. REPELAAR, Spec. Jur. Inaug. de *Pace Neomagensi inter Ludovicum XIV Galliae Regem et Ordines Generales Belgii Foederati*. Lugd. Bat. 1818. 8°. slechts 33 pag. Pag. 34-40 is het Tractaat-zelf medegedeeld.]

Bladz. 97. Aant. 2.

Unde his tale praerogativum? - Twee qualiteiten, Lichamen, per se onderdanen - en, consiliarii in de Staten-vergaderingen.

[Deze duistere opheldering wordt niet veel duidelijker door het gene ik er over vind in de excerpten der voorlezingen: '(Een zonderling praerogatif, dat de Vorst bij zijne onderdanen kwam, en dezelve niet voor zich citeerde. - De Stad zelve was in de Staten-Vergadering onderdaan, en consiliarius Principis, zonder oppermacht. Nooit moest de Stadhouder komen tot eene stad. (De Koning ons willende spreken, verzoekt niet bij ons toegelaten te worden.) 's Prinsen qualiteit van Stadhouder was ver boven die van een Staatsminister).' [Ik denk dat men slechts de eene helft van BILD.'s voorstel heeft opgevat; niet de geheele en eigenlijke explicatie. Eene Stad, vertegenwoordigd door hare Regeering - en dus die Regeering, als zoodanig, - is onderworpen aan de wettige algemeene verordeningen

1 [Men zie die kerkelijke twist in 't breede in de *Gesch. d. Herv. Kerk* van de HH. YPEY en DERMOUT, III D. bl. 567-578. (Doch onderscheide hier, *gelijk overal*, de verhaalde feiten, van hunne oordeelvellingen, en late zich dus ook niet wegsleepen door hunne wijze van voordracht.)]

van de Staten der Provincie, waarvan zij zelve een Lid uitmaakt. Doch als integrerend deel der Staten-Vergadering waarbij de Oppermacht berust, heeft zij hare vrije stem, waar van zij aan niemand, zelfs niet aan de Vergadering, verantwoording schuldig is. Men kan haar overstemmen (alwaar niet, als hier, volstrekte eenparigheid noodig is): doch haar van opinie willende doen veranderen, dus, haar overtuigen, heeft men geen recht haar te ontbieden, maar moet haar bezenden. (En ten opzichte van den Koning en een Lid der Staten-Generaal ALS ZOODANIG, zon ik hetzelfde zeggen.)]

Bladz. 240. [MS. Aanteekeningen.]

[Z. den lof dezer verzameling bij SCHELTEMA, *Mengelw.* V.D. 2. St. bl. 243. - Van dat 'zeer vele' wat SCHELT. er uit beloofde, heeft hij niets kunnen geven.]

[Bladz. 242 N°. 4. r. 10 v. ond. 'schelt. in zijn *Staatk. Ned.*'

[Neen! maar in hetzelfde V D. 2 St. van het *Mengelw.* bl. 109[1]: waaruit ook blijkt, dat dit gezegde geheel verschillend is van de voorspelling die vermeld wordt in het (anonym) *Leven* van J. de Witt, en bij V.D. HOEVEN; maar dat het overeenkomt met het geen (zonder melding van *Keizers* naam) verhaald wordt door LE CLERC, ook aangeh. op deze bl. 242.]

Bladz. 246 v. N°. 10. (o.z.v. Harens *Brief.*)

[Z. nader over dien brief, SCHELT. *Mengelw.* V D. 2 St. bl. 105, 106: - Doch dat ons niet verder brengt.]

1 [Aldaar spelt de Heer SCH. den naam KEISER, die in het *Staatk. Ned.* als KAISER voorkomt.]

Bladz. 268 r. 11. Reresby *l.* Keresby.

[Ik meende dat het in de *Letteroefen.* een drukfout was: weldra kwam het boek van R. zelf mij ter hand, en nu zag ik dat mijn geheugen mij bedrogen had. De titel is: *The Memoires of the honourable Sir* JOHAN RERESBY, *Bart. and last Governor of York. Containing several private and remarkable Transactions, from the* Restoration *to the* Revolution *inclusively*. Lond. 1735, 349 pag. gr. 8° - over een tijdvak van dertig jaren. Ze gaan dus niet diep; doch zijn niet onbelangrijk, daar de schrijver aan het Hof verkeerde. Hij was goed Protestant: doch even zeer gehecht aan de *Legitime* Regeering van Jacob II; en beschrijft zeer levendig de moeilijkheid die er voor Willem III in gelegen was, om zich te vestigen onder de tegenstreving van de aanhangelingen des verdreven Konings, en terwijl zoo velen, zelfs der voorname Staatslieden, steeds bedacht waren om hunne pais te maken bij eene aanstaande *contra-revolutie*. - Het is jammer, dat het gedrukte uit R. 's Aanteekeningen juist ophoudt, daar de eigenlijke regeering van Willem III in Engeland begint: doch ik denk dat de Schrijver toen Londen verlaten heeft, en naar York is terug gekeerd.]

Bylage I.
Z. *IX D. bl.* 260 *en X D. bl.* 235. [‘Naamlijst van alle de voor- en tegenschriften rakende het karakter van den heere Joan de Witt, raad-pensionaris van Holland.

Met derzelver prijzen[1].

Het *Karakter* van den Raad-Pensionaris JAN DE WIT, en zijne factie, beschreven door den Graaf *d' Estrades*[2], Eerste en origineele Druk, in *'s Hage* bij *P. van Os*	ƒ 0-11-0.
Tweede en Veranderde druk	ƒ 0-11-0.
Derde Druk, vermeerdert met eene breedvoerige voorreede[3], in groot octavo	ƒ 0-12-0.
Het Egt en waar *Karakter* van den Heere Raad-Pensionaris JOHAN DE WITT, getrokken uit de Brieven van den Grave *d'Estrades*[4]*. Te Amsterd. bij J. Tirion*	ƒ 0-10-0.

1 [Eene andere, zeker vroegere uitgave dezer Naamlijst, zonder de prijzen, laat den *eersten* en *tweeden* druk van het Karakter (in klein 8vo) weg; loopt verder gelijk met deze; doch mist de *zeven* laatste artikelen van deze lijst, (van *M. van Roshems* Tweede Lofbazuin af).]

2 [Door *P. le Clercq*.]

3 [Dit staat niet op den titel van dit werk: - en in het algemeen moet ik aanmerken, dat deze Naamlijst veelal niet de *volledige* titels der stukken opgeeft.]

4 [Door *J. Wagenaar*.]

Ad Manes Violatos JANI WITTII: op de Geschonden Overblijfselen van JAN DE WITT[5] ƒ 0-6-0.

- Aan de Geschonden Gedachtenisse van JOAN DE WITT ƒ 0-6-0.

Op het *Lasterschrift* genaamt, *Aan de geschonden Gedachtenissen van* JOAN DE WITT, door J.T.[6]. Beneffens twee Schimp-Dichten op het zelve ƒ 0-6-0.

Sententie gepronunciëerd en geëxecuteerd, op ende jegens *Japik Tovenaar*, Alias J.T.[7] ƒ 0-6-0.

Ad Manes Violatos JANI WITTII: Aan de Gehoonde Schim van JOAN DE WITT ƒ 0-6-0.

Colloquium de *scriptis et scriptoribus*, Memoriam JANI WITTII (etc.), *Lugduni Batavorum*[8] ƒ 0-4-0.

Samenspraak over de *Schriften* en *Schrijvers*, van de Nagedachtenisse des Heeren JOAN DE WITT. *Gedrukt te Leiden*. ƒ 0-4-0.

De *Colloquio Amstelaedamensi*, et amicae ejus responsiones Duae. *Tweede Druk, vermeerdert met een Waarschouwing aan den eersten Uitgever*[9] ƒ 0-4-0.

Vindiciae Philalethae Batavi: Philalethes Batavus, gehandhaafd en gewroken, door zijnen Leerling *Pamphilus*, Zoon van *Cratinus* ƒ 0-4-0.

Philalethes Batavus, gewrooken, door deszelfs Leerling *Pamphilus Gratinides* ƒ 0-4-0.

Philalethae Batavo, Manium WITTIANORUM *Vindici*[10]:

5 [Door *Philalethes Batavus*, d.i. *Petrus Burmannus* (*Secundus*), - Het is er ver af, dat dit bestrafdicht en deszelfs Nederduitsche vertalingen een einde aan dezen twist zouden gemaakt hebben, als de Heer *Scheltema* schrijft, *Staatk. Nederl.* II D. bl. 501 v. (die ook dit vers verkeerdelijk aan *Janus Grotius* toeschrijft): de Nederduitsche vertalingen zijn, volgens Scn., van *J. de Kruyff* en *J. Lublink de Jonge*.]

6 [*Joh. Tornaar* (Kreupelrijmelaar).]

7 [Hierop weer een kreupelrijmig antwoord van J.T.]

8 [Door den beroemden *Tib. Hemsterhuys*.]

9 [Versen, vóór en tegen.]

10 [Onderscheiden van bet vorige van *Pamph. Cratin.* De dichter van dit, noemt zich (zeer gepast!) *Aristocraticus Belga*.]

Aan Philalethes Batavus, Wreeker van de Schimmen der DE WITTEN ƒ 0-6-0.
Philalethae Batavo, etc. Aan Philalethes Batavus, Verdediger der Gedachtenisse van de WITTEN. Waar achter gevoegd is eene tegenstelling van het Haagsche Punt-Dicht ƒ 0-6-0.
Zeedige Beproeving van de voorgestelde Karakters, van den Raad-Pensionaris JOHAN DE WITT, *'s Hage* bij *P. van Os.*[11] ƒ 0-14-0.
Lofbazuin, gevlogten om het hoofd van den doorluchtigen Samenstelder van de *Zeedige Beproeving*[12] ƒ 0-4-0.
Voorlooper, van een volgend onpartijdig Onderzoek, der *zoogenaamde* Zeedige beproeving; *Tweede-Druk, vermeerdert met een Toegift*[13] ƒ 0-8-0.
Het Waare *Karakter* van den Raad-Pensionaris DE WITT, en der *Loevesteinsche Factie*; door de Heer *la Fargue*[14]. In *'s Hage* bij *M. Gaillard* ƒ 0-11-0.
De *Zugt* van den Heere Raad-Pensionaris JOHAN DE WITT, tot zijn Vaderland en deszelfs Vrijheid. Te *Leyden* bij *E. Luzac Junior*[15] ƒ 0-16-0.
De Schim van Joan van Oldenbarneveld, aan *Philalethes Batavus*, Verdediger der Rampzalige Gedagtenisse van JOAN DE WITT, door *C.C. Boëtius*. Te *Utrecht* bij *G.T.* en *A. van Paddenburg*[16] ƒ 0-8-0.
Een Voorstander van Joan van Oldenbarneveld, aan *C.C. Boëtius* ƒ 0-4-0.

11 [Tegen *Wagenaar's* egt karakter.]
12 [Dit is *Marten van Roshem's*, Ridder, Eerste *Lofbazuin*. ‘Met voordacht lang gemaakt vers,’ zegt *Wagenaar* in zijn tweede geschrift, *Vrijmoedige aanmerkingen*, bl. 2.]
13 [Ter verdediging van *Wagenaar*.]
14 [Had vroeger geschreven in het belang van *Willem IV*; thans was hij Loevesteinsch gezwenkt.]
15 [- Bij - en door E.L. - zeer lezenswaardig.]
16 [Een langgerekt anti-Loevesteinsch gedicht. Een kort scheldvers hiertegen is het volgende:]

Vrijmoedige Aanmerkingen over de Zeedige Beproeving, en Zugt. Te *Amsterdam* bij *J. Tirion*[17] ƒ 0-14-0.
Gepast Antuoord, op de Vrijmoedige Aanmerkingen. Te *Utrecht* bij *G.T.* en *A. van Paddenburg* ƒ 0-15-0.
Brief, gericht aan den Ondersoeker van de Zugt. In *'s Hage* bij *O. van Thol* ƒ 0-5-0.
Tweede Brief van de Heer *la Fargue*; waar in het waare Karakter van DE WITT, benevens dat van *Oldenbarneveld*. In *'s Hage* bij *M. Gaillard* ƒ 0-9-0.
Het Pascha. Te *Amsterdam* bij *Philippus Doorewaart*[18] ƒ 0-3-0.
Philomusi Onomastigis, Elegia ad Mopsum. *Glaucopoli, ex Officina Fratrum Satyricorum*[19] ƒ 0-6-0.
Sententie van het Publyk, in het thans zweevende Verschil, over het Karakter van den Heere JOHAN DE WITT. Te *Dordrecht* bij *Jan Christiaanszoon.*[20] ƒ 0-4-0.
Het *Laatste Olyzel*, voor de zoogenaamde Egte, Waare, Valsche en Wanschapen Karakters[21]. In *'s Hage* bij *H. Bakhuizen* ƒ 0-10-0.
De *Pace Reipublicae*, et Unione servanda[22]. *Trajecti ad Rhenum* apud *Henricum Spruyt* ƒ 0-4-0.
Opwekking aan de Nederlanders. Te *Utrecht* bij *H. Spruyt* ƒ 0-4-0.

17 [190 bladz. De eerste helft tegen de *Zedige beproeving*, de andere tegen de *Zugt* (*E. Luzac*). De Drukker wijst wederom den Schrijver aan.]
18 [- ‘Of de tegenwoordige Kristenen van de Graven der vorige Stadhouderen en gemartelde Groten dezes Lands terug geroepen tot de beschouwing der Grafplaatse en Verrijzenis van 's Waerelds Heiland.’ - Een welgemeend, doch zwak, en krachteloos, verzoening-vers.]
19 [Tegen het beroemd gedicht van P.B. *ad Manes violatos* etc.]
20 [Ten voordeele van *Wagenaar* c.s.]
21 [Naar waarheid zegt de Schrijver bl. 93: ‘Wij durven zeggen, geen *kunst*, nog *styl*, nog *studie* te hebben vertoond.’ - Z. voorts Aant. 31.]
22 [Latijnsch prosa: in den geest en smaak van het *Pascha*, Aant. 18. - Het volgende is er de vertaling van.]

Twee Klink-Dichten op de Verschillen van dezen Tijd. Te *Amsterdam* bij *T. Bliek*	ƒ 0-3-0.
Geessel der Hedendaagsche Paskwillanten, Blij-spel; onder de zinspreuk: *Feras, quae tuâ culpâ pateris*[23]	ƒ 0-12-0.
De *welgegronde, rechtvaardige en wettige Klachte*, der zeegepralende Leeuwendaalsche Maagd; *Tweede Druk. Vermeerdert met een Lof-Dicht op hetzelve*[24]	ƒ 0-6-0.

23 [Het eerste en derde Bedrijf van dit in boeren-dialect berijmd zoogenaamd Blijspel, gaan over den toenmaligen Rotterdamschen Kerktwist, over de vrije Handopening; (waarover z. YPEY *en* DERMOUT, III D. bl. 380-386 en de aanteck.): in het tweede worden de stukken van den Wittiaanschen twist gerecenseerd, en veelal ook de Schrijvers personeel gehekeld. (Zoo komt hier bl. 50 v. de schandaleuse anecdote voor van *Joach. Oudaon Jr.* en het pretense *Stokje van Oldenbarneveldt*; waarvan, boven, bl. 309, en straks, *Aant.* 34, en misschien nog wel nader.)]

24 [Begint:
O! duld'loos Zielo verdrict! O Hoon! O bitt're smarte!
Het *lofdicht* is een schimpdicht:
Al wederom een klagt, oy vrienden kykt eens uit, enz. Bij dit stukje is dit zonderling *Bericht* gevoegd: ‘Alzo de eerste Druk van dit Vers in groot Quarto is, kan het niet gevoeglijk bij de Twistschriften van deezen Tijd worden gevoegd: dierhalven, heeft men het zelve, in dit formaat doen *nadrukken*, om het bij de andere voor- en tegenschriften, over het Karakter van DE WITT, te kunnen voegen.
‘De respective Heeren Autheuren, en Boekverkopers, worden door deezen gewaarschoud, indien zij in 't vervolg, noch iets over deze stoffe zullen gelieven uit te geven, zulks in groot Octavo te doen; op poene dat het (contrarie doende) immediaat zal worden *nagedrukt*.’ (z. bov. bl. 330, *aant.*)]
Voorts is er (blijkens het tijdgedicht aan 't slot, van 't jaar 1757,) 2) nog een gedicht: *De Klagende Nederlandsche Maagd, haare Zielgrievende smarte uitboezemende in de schoot van Neerlands volk, ter vertoninge der ware Hoofdoorzaken van het diep verval, dat haar drukt, en wat onheilen zy verder te vrezen heeft; indien Laster en Ongebondenheit, niet nalaten hunne rol, onder den dekmantel van vryheit, voorttespeelen. Tot waarschouwinge voorgestelt, of het ter overtuiginge on verbeteringe mogte strekken.* En dan is er nog 3) van een vroeger tijdperk, 1747, *De Klagende Maegt van Holland, verzeld van 't Keerdicht, waer in de Lasteringen van dezelve tegen de Hooge Overigheid op een bondige wyse wederlegd worden.*]

Brief van *Phileleutherus Glaucomastix*, aan den geprivilegeerden Haagschen Karakter-Drukker *Pieter van Os.* Te *Oudbatenburg*, bij *Claudius Civilis*[25]. ƒ 0-4-0.

De *Witten Oorlog*. In *'s Hage* bij *M.F.L. Varon* en *H. Bakhuyzen*[26] ƒ 0-4-0.

Het *Edel-Wit* van den Heere M[r]. JOHAN DE WITT. Te *Amsteldam* bij *J. van Hoogstraten*. ƒ 0-4-0.

Vrije Gevoelens vervat in een zaaklijk Antwoord, aan den Schrijver van het *Edel-Wit*. In *'s Hage* bij *H. Bakhuyzen* ƒ 0-4-0.

Carmen, olim ab Horatio scriptum in Cassium Severum; nunc repetitum in Auctorem duorum Libellorum Belgice scriptorum sub titulis; *Zedige Beproeving, en Gepast Antwoord. Brutopoli, in aedibus Valeri Poplicolae, ad Aram Libertatis*. ƒ 0-6-0.

Het *Oordeel* over den Heere Raad-Pensionaris JOHAN DE WITT. Te *Leyden* bij *E. Luzac Junior*[27]. ƒ 1-5-0.

Marten van Roshems, Tweede Lofbazuin, gevlogten om het Hoofd der beroemde Heeren C.L. Schrijver van het *Gepaste Antwoord*, en A.V.K. Schrijver van de *Zugt van*, en het *Oordeel over den Raadpensionaris* J. DE WITT. ƒ 0-6-0.

Het Karakter der Loevesteinsche Factie, nagespoort uit de *Negociatiën* van den Graaf *d'Avaux*[28], ter bevestiging van het *Karakter* van den Raad-Pensionaris JAN DE WITT en zijne Factie. In *'s Hage* bij *P. van Os.* ƒ 1-2-0.

25 [Dat de beroemde Natuurkundige *P. Lyonnet* geenzins de Auteur van de *Sententie van het Publiek* was.]

26 [Den 18 Mey 1757. Tafereel van de opschudding die toen in de Haagsche lees- en praatwereld door dien letter-oorlog veroorzaakt wierd.]

27 [- En door E.L. - Tegen *Wagenaar's Vrymoedige Aanmerkingen*, (Aant. 17.) 316 bladz en zeer lezenswaardig.]

28 - ['Om te dienen tot ophelderinge der Vaderlandsche Historie, voor den jaaren 1679-1688.' - Brengt de zaak dus op een ander terrein; na dat J. de Witt reeds was afgetreden. Overigens niet verwerpelijk; 253 bladz. gr. 8vo.]

Brief van Vindex Patriae, aan het Vrijheid-minnend Publyk[29]. Te *Utrecht* bij *G.T.* en *A. van Paddenburg*. ƒ 0-11-0.
Eerzuil opgerigt voor het Doorlugtige Huis van Oranje en Nassauw, ende al de schrijvers die uyt de Oude Geschiedenis van ons Landt desselfs bedekte Vijanden ontmomme. In *'s Hage* bij *P. van Os.* ƒ 0-3-0.
J. Oudaan[30], Spiegel der Tweedragt in de Nederlanden, Derde Druk, in groot octavo. ƒ 0-6-0.
Brief van een Rentenier aan een Heer van de Regeering over het Stadhouderlijke Bewint. In *'s Hage* bij *P. van Os.* ƒ 0-4-0.'

[Zoo ver die Tweede Lijst. Doch er is nog bij te voegen:

Philathetes aan Vindex Patriae, wegens den Brief van een Rentenier, - d. 24 Nov. 1757, 20 bl. gr. 8°.

Tweede Brief van de Rentenier. *'s Hage* bij *P. van Os* 1758. 29 bladz. gr. 8°.

De Triumf van den Raad-Pensionaris DE WITT en der Hollanderen, - met het Mandement van Apollo, - door de Heer *La Fargue*. In *'s Hage* bij *M. Gaillard*, 1757, 301 bladz.[31].

Ernstige brief aan de zoogenaamde Heer *La Fargue*, geschreven ter occasie van deszelfs onlangs uitgegevene Blaauw-Boekje[32] getituleert *De Triumf* enz.

29 [19 bladz., doch voorts tot bl. 91 eene vertaling bijgelant van *H. Grotius, de Antig. Reipubl. Batav.* met zeer enkele wederleggende aanmerkingen.]

30 [*I. Oudaen*; - en z. Aant. 23 en 34.]

31 [*La F.* beschuldigt in dit werk den Schrijver van het *Laatste Olysel* (Aant. 21), dien titel te hebben gestolen van een werkje van hem: dat is *'t Laatste-Olisel van den Koopman te R.* (enz.) 1755/6; wanneer hij voor de Engelsche en tegen de Fransche belangen bij ons schreef.]

32 [Van 301 bladz. - en dit niets-zeggend stukje heeft er slechts *zeven*. - Doch 't is waar, dat het boek van L.F. meer schimpt en scheldt, dan betoogt of weerlegt.]

Ad Celsissimum *Gulielmum V* Principem Juventutis. 4 pag. (geteekend C.V.[33]).

Samenspraak tusschen *Prinslief* en *Dwingelant*. - Waarin aangetoont word het nadeelige der Loevesteinsche Factie, en hoe raadzaam het is, zig van die Partij af te houden. In Digtmaat - door L.V.P. 1758, 31 bladz. groot 8°.

De Staatkunde der Hollanders, beschreeven door den Grave *d'Avaux*, onpartydig onderzocht, ter opheldering van de Vaderlandsche Historie en ter Verdeediging van het gedrag des *Princen van Orange* als Stadhouder, zedert den Jaare 1679 tot 1689. Door P.L.K. 68 bladz. gr. 8°.

Epicrisis of Oordeel der Onzijdigheid en Vaderlandminnende Eendracht, over de veelvuldige Twistschriften en Schrijveren, zoo voor, als tegen den Heere Raadpensionaris JAN DE WITT, (d. 20 Maart 1758) 52 bl. gr. 8°[34].]

33 [D.i. *C.V. Vonck*. Het is gericht tegen een latijnsch gedicht van *G.N. Heerkens* in het *Journ. des Scav.*]

34 [In dichtmaat, in den hoogdravenden zwakken stijl van dien tijd. Dit is wel een der laatste stukken in dezen drukken twist: doch zeker niet van toereikend gewicht om denzelven te doen smoren, (en ook zeker niet van *J. de Kruyff* of *J. Lublink de J.*). Het was te bekomen bij dezelfde Boekverkoopers die vermeld staan bij den *Ernstigen Brief aan La Fargue* (Aant. 32), en zoo vindt men hier bl. 27, de opheldering van den '*zoogenaamden Heer La F.*' op den titel van dien Ernstigen Brief:

> ' - *La Fargue, die in zyn verarmde kluis, Uit trotschen overmoed zich zelv* den Heer *durft noemen. Dus beeld zich de armoe in, in 't diep vervallen huis*, enz.'

Het valt echter ook *Le Clercq* hard aan, als eerste aanlegger van den twist; schimpt bl. 39-45 op *Oudaen*, die in zijne *Spiegel der Tweedracht* tot eendracht had willen vermanen, doch zelf de zijde van Oranje gekozen had, hij, die kort voor de verheffing van Prins Willem IV, met *Oldenbarnevelds Stokje* geschermd had: berispt ook bl. 30-32 *Burman*, wegens zijn vinnig gedicht; en bl. 32-34 *Hemsterhuis*, die in zijn *Colloquium, Burman* een zet had gegeven; enz. Eigenlijk evenwel predikt dit stuk eene eendracht en onzijdigheid, zoo als men ze ons sedert 1814, en vooral toen *Bilderdyk, Da Costa, Van der Kemp* enz., begonden te schrijven, voorhield; - d.i. om van *Oranje* geen goed, en van deszelfs tegenstenders geen kwaad te zeggen.]

Bylage II.
Over het geweld gepleegd aan het huis enz. van den Hoofd-Schout J. van Zuylen van Nyvelt *te Rotterdam, in* 1690, *en de gevolgen daarvan*.

Over het behandeld tijdvak van 1690 gaat BILDERDYK heen, zonder melding te maken van de tumulten, en oproeren, gedurende dat jaar, in vele steden van Holland uitgebersten. - Voor zoo ver bij dezelve slechts stedelijke twisten en belangen betrokken zijn geweest, is dat stilzwijgen in het kort bestek, hetwelk BILDERDYK zich voorstelt, zeer wel te begrijpen. Maar het tumult te *Rotterdam* schijnt ons van een Staatkundigen aard geweest te zijn: en, ofschoon WAGENAAR[1] en zijne naschrijvers, het voorgevallene op zich zelf, vrij getrouwelijk hebben opgeteekend; zal het der moeite waardig zijn, hunne partijdigheid aan te wijzen, daar zij, noch tot de oorzaken van den haat tegen den Hoofd-Officier hebben willen opklimmen, noch de schitterende satisfactie vermelden; welke hem twee jaren later te beurt viel. - Dan geen wonder: de Hoofd-Officier JACOB VAN ZUYLEN VAN NYVELT, die hier de hoofdrol uitmaakt, en voor een korten tijd het slachtoffer werd van de heimelijke woelingen der anti-Stadhoudersgezinden, was een oprecht voorstander van *Willem* III en correspondeerde met den Vorst, hetzij regtstreeks, hetzij door tusschenkomst van den Heer

1 XVI Deel, bl. 121-129.

Bentinck (naderhand *Graaf van Portland*) over de belangrijkste Regeerings-zaken, hij ijverde daar en boven zeer voor de rechtzinnige Kerk.

Alhoewel wij geene onvoorwaardelijke bewonderaars zijn van de toenmalige rechtspleging, is het echter ontegensprekelijk, dat, bij de apprehensie, het vonnis, en de executie van *Cornelis Costerman*, welke de aanleidende oorzaken van het tumult geweest zijn, alles regelmatig, en naar eisch der toen vigerende wetten, is behandeld geworden. - Dan (en hier op komt het eigenlijk aan) WAGENAAR eindigt zijn verhaal met te zeggen dat 'met het ontslag van den Hoofd Officier, *die, sedert, nog voor den Hoogen Raade te regt stond*, de rust te Rotterdam eerlang volkomen werd hersteld.' Had WAGENAAR zijne Historie in 1690 te boek gesteld en geeindigd, dan ware deze voordracht der zake naauwkeurig en onberispelijk: maar nu zoo vele jaren later schrijvende, en met de geopende bronnen te zijner beschikking, is dezelve een nieuw bewijs van verregaande partijdigheid; daar reeds in 1692 de zaak eene gansch andere gedaante bekwam, en de eclatantste satisfactie, welke een man van dat aanzien konde verlangen, verleend was.

Het is waar, de Hoofd Officier *Jacob van Zuylen van Nyvelt*, stond voor den Hoogen Raad te recht; en zulks op eigen verzoek, daar hij zich bezwaard achtte met het rapport van Commissarissen van het Hof van Holland[1]. Het draalde niet lang, of hij werd in een gewoon proces ontvangen, waarbij zijn onschuld zoo helder doorstraalde, dat de Prins (Koning Willem) verzocht zijnde de zaken te bemiddelen, bij Missive, gedagteekend van het Loo den 6 October 1692, de

1 Zie Resolutie van de Staten van Holland, 16 Maart 1691.

Magistraat van Rotterdam aanschreef, om den Hoofd Officier, *nopende het ongelijk en schade, hem in zijn eer en goed met den gevolgen en aankleven aangedaan, promte en behoorlijke satisfactie te doen erlangen, en hem volkomelijk te dedommageren*.

Deze brief van Koning Willem, den 23 October 1692 het onderwerp van de deliberatie der Vroedschap hebbende uitgemaakt, werd overeengekomen 1°. *om den Hoofd Officier te continueren in deszelfs ambt op denzelfden voet, als zulks plaats had ten tijde hij, uit hoofde der seditie, genoodzaakt werd de stad te verlaten*. 2°. Om ter vergoeding van alle schade, die hij geleden heeft *door de vreesselijke seditie en plondering van Huis en Tuyn, die beide geheellijk zijn gedestrueerd, geconsidereerd hun waardij, als ook van het Lijnwaad, Goud, Zilver, Juweelen, Porcelein, Schilderijen, Bibliotheek enz. enz., hem te dedommageeren met honderd twee en vijftig duizend Guldens*.

Deze afloop der zaak, waar van in der tijd de geheele Republiek gewaagde, en waar bij de Eer en waardigheid van een aanzienlijk geslacht zoo hooglijk betrokken waren, is geput uit de Archiven van Rotterdam N°. LVI getiteld: '*Extract uit de resolutien der Stad Rotterdam over de herstelling en het dedommagement van den Bailliu van* Zuylen van Nievelt, *in haar Ed. vergadering genomen op Donderdag den* 23 *October* 1692, *en den volgende dag finaal gearresteerd*;' en welk Extract ook in druk gegeven is.

Met deze terechtwijzingen meenen wij eene aanstotelijke gaping in de geschiedenis van dien tijd te hebben aangevuld.

[Plaatsvulling.

Sij komen bij paren
Om te vergâren.
Sij drinken een glas,
En p..... een plas,
En laten de zaak zo als se was.

Maandag nog absent;
Dingsdag in 't Logement;
Woensdag nog niet gereet;
Donderdag compleet;
Vrijdag wat gedaan;
Saturdag na huys gegaan.
1688, in Julio.

Onder BILD.'s papieren vind ik deze versjes, geschreven met eene hand die weinig jonger schijnt dan de bijgevoegde tijds-opgave: en daar ze aldus het eerst en naast behooren tot het in dit Deel behandelde tijdperk der Geschiedenis - (gelijk ook de *burlesque Notulen van 't gebesoigneerde ter Vergadering der HH. Staten van Zeeland*, en de *Illustre ambassade van* Jan P^{r}. van den Brande, *Heere van* Cleverskerke,) - meende ik ze hier wel te mogen opnemen als *bladvulling*.
L. 16 *Dec.* 1836. H.W.T.]

Naamlijst der in dit deel aangehaalde schrijvers.

Register der voornaamste in dit deel behandelde personen en zaken, alsmede der verklaarde woorden.

A.

B.

E.

F.

M.

R.

S.

T.

U.

V.

W.

Y.